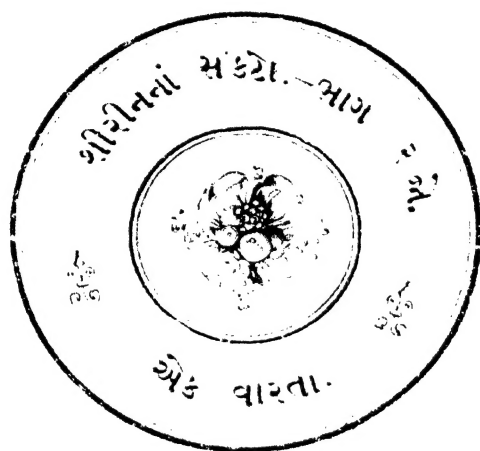

५०५७

૫૦૬૭

રંજનો બહલો ગંજ

યાને

સદગુણી શીરીનનાં સંકટો.

ભાગ બીજો.

એક વારતા.

બનાવનાર

બહમનજી નવરોજજી કાબરાજી,

કુરસદ" ના અધીપતી; "દેલનંગ ફલેર," "સિપાહખચાતી સજ્જતી," "ધીરજી"

ધન યાને સંકટ અને સબુરી," "પાકીજેહુ પ્યાર યાને ખુશરો અને પરીચેહુર,"

"કૂરાંમરઝ," "કાચા કાનનો ખરાબો યાને ઝેબનેઝર અને શીરીન,"

"જુગાર," "કાવલાનો કાંહાણી"—ભાગ ૧ લો, ૨ જો, ૩ જો

તથા ૪થો, "વફા પર જફા યાને ખુશખખત અને ખુશચે-

હેર," અંધારી રાતરે મગ કાલા," "બેહેરા બેહેલાકાકા,"

"એક પચરના પ્રતાપ," "સુખલાલનાં સંકટો,"

"ભુલો પચેલો ભીમભાઈ," "ગામરેતી ગોરી,"

"રંજનો બહલો ગંજ યાને સદગુણી

શીરીનનાં સંકટો"—ભાગ ૧ લો, અને

"ભાલી ચલ યાને ચલનો ભુલ"

ઈત્યાદિના કરતા.

મુ' બ ઈ:

ફાઈ પ્રીટીંગ પ્રેસમાં સેમ્યુઅલ હાર્મ પ્રીટરે છાપ્યું છે.

અર્પણ.

તે

બે યાદગાર અબલાઓ,

મરહુમ બાઈ બચુબાઈ અરદેશર ગોદરેજ
અને

મરહુમ બાઈ પીરોજબાઈ સોહરાબજી દશતુર કામદીનના,
કે જોઓ

તા. ૨૫ મી એપ્રિલ ૧૮૯૧ ને સનીવારની સીડા સાંઢાંજ
પોતાની પાકીજગી ને પાકદામાની સાચવવાની
એક જેહેમતભરી જંગમાં

પોતાના પ્યારા જાન કુરબાન કરી મુઠ છે,
તેમનાં તે માહા કીરતીવંત મોહોતની

એક અશો યાદને,

એક કદપીત પણ સદગુણે શુદ્ધ અને નીતીમાન અબલાની
વારતાનું આ એક અદના પુરતક
તેનો રચનાર

હજારો માનની લાગણીઓ સમેત,

અર્પણ કરે છે.

“ But what strange art, what magic can dispose
The troubled mind to change its native woes ?
Or lead us willing from ourselves to see
Others more wretched-more undone than we ?
This books can do: nor this alone; they give
New views to life, and teach us how to live ;
They soothe the grieved-the stubborn they chastise,
Fools they admonish, and confirm the wise ;
Their aid they yield to all; they never shun
The man of sorrow, nor the wretch undone ;
Unlike the hard, the selfish and the proud
They fly not sullen from the suppliant crowd ;
Nor tell to various people various things,
But show to subjects what they show to kings.”

દી ખા ચો.

રસીલાં અને નીતીમાન વારતાપી વાંચણોનો શોકીન વાંચનારો વર્ગ કેટલી હદસુધી કદરસનાસ છે તે અમારા છેલ્લા ખાર વરસના અનુભવમાં ખાત્રીપુર્વક જોઈ અને જાણી વલવાનો અમને ખુશી માંની લેવાજોગ અનુભવ થયો છે. અમારી વારતાઓ વગર ઘોંઘાતે—કશી બી ચીકાસદાર ઉપરાસાપરી આપેલી જાહેર ખખરો કે વર્તમાનપત્રોની સીધારસોના ઉંચકા વગર ઉંચકાતી આવી છે, તે અમારી એ વરસોથી ચાલતી આવેલી અદના કોશેશની અમો અકસર ફતેહ માંની લઈએ છીએ, અને વલી દીલના પ્રમાણીક હેતુઓને આધીન અમારાં વરસોથી વલગી રહેલાં કદરદાંન ગ્રાહકો અમારી એ તેમની સેવાની પીછાંપ્યત અને ધનસાધમાં જે વગર માંગવે જળજળ સીધારસો લખી વાલવાનું અમને અવારનવાર માન આપે છે, તે અમને અમારી એ રંજમાં ખેવડા પગભર અને ઉલટભર ખનાવી આપે છે.

“શીરીન”નો પેહેલો ભાગ ખાહેર પડ્યા પછીથી તેના બીજા ભાગ માટે આતુર પુછપુછાવ જારી હતી, પરંતુ “ભોલી ગુલ,” “કુરસદ,” અને એવીજ અમારી બીજી અનેક શોકાંણોને સખખે અમો આ વરસ એ બીજા ભાગ સાથે ઘણો અસુરો દેખાવ આપ્યે છીએ, જે માટે શોકીન વાંચનારાંઓથી દરગુજર ચાહી લઈએ છીએ, અને ઉમેદ છે જે તેમના આદરપુરવક આવકાર સાથની એ અમારી સરેસ્તાની મુલાકાતોમાં હવે પછી અમો એટલા મોડા થવા પાંમથું નહીં.

સપ્ટેમ્બર ૧૮૯૨.

ખ૦ ન૦ કાખરાજ,

ખનાવનાર.

સાં ડ જી હં.

સફે.

પ્રકરણ	૪૭ મું—આદમમીયાનાં ઘરનો બીજો દેખાવ ...	૧
પ્રકરણ	૪૮ મું—બંગલે પાછાં.	૫
પ્રકરણ	૪૯ મું—નવી શોધ.—એક જોખમ.	૧૩
પ્રકરણ	૫૦ મું—વેહેમાયલો બરથાર.	૨૦
પ્રકરણ	૫૧ મું—“ દોરડી બલે પણ વલ નહીં મુકે.”	૨૪
પ્રકરણ	૫૨ મું—જાંઘાંગીર.	૨૯
પ્રકરણ	૫૩ મું—રૂતમ.	૩૧
પ્રકરણ	૫૪ મું—મારી શેઠાંણીનો સંતાપ.	૩૮
પ્રકરણ	૫૫ મું—એક નવી પીછાંણ.	૪૨
પ્રકરણ	૫૬ મું—ગુલાં.	૪૭
પ્રકરણ	૫૭ મું—તરકટ.	૫૦
પ્રકરણ	૫૮ મું—નવા જોખમો.	૫૯
પ્રકરણ	૫૯ મું—ધરપકડ.	૬૪
પ્રકરણ	૬૦ મું—મારું કેદખાનું.	૭૨
પ્રકરણ	૬૧ મું—એ કોણ ?	૮૦
પ્રકરણ	૬૨ મું—નાહાસની એક કોશેશ.	૮૨
પ્રકરણ	૬૩ મું—“ આગમાંથી વનમાં.”	૮૫
પ્રકરણ	૬૪ મું—“ વનમાંથી આગમાં.”	૯૦
પ્રકરણ	૬૫ મું—આવાં.	૯૫
પ્રકરણ	૬૬ મું—મારો શત્રુ.	૧૦૧
પ્રકરણ	૬૭ મું—આશાનું એક કીરણ.	૧૦૫
પ્રકરણ	૬૮ મું—મદદ.	૧૧૦
પ્રકરણ	૬૯ મું—મારી જોહમતો-મારી રખડો. ...	૧૧૪
પ્રકરણ	૭૦ મું—મારી જોહમતો-મારી રખડો. (ચાલુ.)	૧૧૮
પ્રકરણ	૭૧ મું—મારી જોહમતો-મારી રખડો. (ચાલુ.)	૧૨૧

પ્રકરણ	૭૨ મું—મારી જેહમતો—મારી રખડો. (ચાલુ.)	૧૨૩
પ્રકરણ	૭૩ મું—મારી જેહમતો—મારી રખડો. (ચાલુ.)	૧૨૮
પ્રકરણ	૭૪ મું—મારી જેહમતો—મારી રખડો. (ચાલુ.)	૧૩૧
પ્રકરણ	૭૫ મું—મારી જેહમતો—મારી રખડો. (ચાલુ.)	૧૩૬
પ્રકરણ	૭૬ મું—મારી જેહમતો—મારી રખડો. (ચાલુ.)	૧૪૦
પ્રકરણ	૭૭ મું—મારી જેહમતો—મારી રખડો. (ચાલુ.)	૧૪૫
પ્રકરણ	૭૮ મું—મારી જેહમતો—મારી રખડો. (ચાલુ.)	૧૫૦
પ્રકરણ	૭૯ મું—મારી જેહમતો—મારી રખડો. (ચાલુ.)	૧૫૪
પ્રકરણ	૮૦ મું—દયા.	૧૬૧
પ્રકરણ	૮૧ મું—મુસાફરી.	૧૬૬
પ્રકરણ	૮૨ મું—દીનાની તપાસ... ..	૧૬૯
પ્રકરણ	૮૩ મું—મારી જુથાની... ..	૧૭૬
પ્રકરણ	૮૪ મું—કેસ ચુક્યા પછી.	૧૮૧
પ્રકરણ	૮૫ મું—મારી હોરમતનો અચાવ.	૧૮૫
પ્રકરણ	૮૬ મું—પરચુટણ વીગતો.	૧૮૭
પ્રકરણ	૮૭ મું—મીસ મેરાયા.	૧૯૩
પ્રકરણ	૮૮ મું—અરસેદ.	૧૯૬
પ્રકરણ	૮૯ મું—મારી ચોથી નોકરી.	૨૦૦
પ્રકરણ	૯૦ મું—મેહેમવાલાનું કારજ.	૨૦૭
પ્રકરણ	૯૧ મું—એક મુલાકાત.	૨૧૧
પ્રકરણ	૯૨ મું—નાટકવાલાઓ.	૨૧૩
પ્રકરણ	૯૩ મું—હું અને મારો ભાઈ.	૨૧૯
પ્રકરણ	૯૪ મું—અસરની નાટકશાલા.	૨૨૩
પ્રકરણ	૯૫ મું—નાટકશાલામાં અસર.	૨૨૭
પ્રકરણ	૯૬ મું—નાજ અને જર.	૨૩૦
પ્રકરણ	૯૭ મું—આગલી પાછલી.	૨૩૪
પ્રકરણ	૯૮ મું—પુરાણી પીછાંણ.	૨૩૭
પ્રકરણ	૯૯ મું—એક ફરજ.	૨૪૧
પ્રકરણ	૧૦૦ મું—એક ભયંકર બેદ... ..	૨૪૬

રંજનો બદલો ગંજ

યાને

સદ્ગુણી શીરીનનાં સંકટો.

ભાગ બીજો.

એક વારતા.

પ્રકરણ ૪૭ મું.

આદમભીયાનાં ધરનો બીજો દેખાવ.

જો જરા અસુરું થતે તો અમો બચતે એવો બીલકુલ સંભવ ન હતો, પણ આ તો થયું એમ કે જેવાં અમો રસ્તાપર પડ્યાં કે ઘેલા બેહેલપએ તે બાહરનું મોટું બારણું અજાણ જોવી સમયસુચકતાથી એક ગગડાત સમેત બંધ કરી લીધું, ને તે બદમાસો આવે અને અમોને પકડે તે આગમય તે એ રીતે બંધ કરી લઇ બાહરની બાજુએથી દરેકે દરેક સાંકડા ને અલડરાપો ચઢાવી લીધા ! એ મુજબ તે રાત્રે અમો સલામત બચ્યાં અને તે દોઝખમાંથી વગર સપડાવે—વગર હલાક થવે નાહસવા પામ્યાં એ એક મોજેજો થયો. ખરેખર, મારી જીંદગીનો એ એક સફા પારસી સંસાર માટે એટલો અસાધારણ—એટલો અસંભવીત છે કે મને બય છે મારી ધણીખરી વાંચનારી બેહેનો તે ખરા તરીકે માનવાને બી વેહેમ ખાશે, પણ દુન્યા તેની અજાયબીઓમાં ખાલી નથી, અને

મેં એકથી વધુ વાર સમજાવ્યું છે તેમ એ જાતની તહરેવાર અન્યથાઓમાંજ મારી કાંઠાંણી છે, ને એ કાંઠાંણીનીજ અન્યથા છે, એટલે મજકુર બનાવ ખરેખર છે એમ મારા તરફની નવીન ખાતરી આપવા થોબવાને જરૂર નથી. વલી વાંચનાર યાદ કરશે કે આ જીવસતોસત જોખમભરેલા અખતરામાં મેં કાંઈ તેના ભયો જાણી જોઈને જીવણાવ્યું ન હતું. ઘેલો બેહેલછ જે વેલાએ મને સાથે લઈ જવાને બજાદ થઈ બેઠો તે વારે તેની પેહેલી શરૂઆતમાં મેં જે પાછલથી વેઠ્યું અને અનુભવ્યું તેનું અરધું બી બનશે એમ હું જાણતે તો ફક્ત તેના ખ્યાલથીજ ત્રાસ પાંખીને હેબત ખાઈ જતો, પણ આ તો થયું એમ કે વગર વીચારે એ અખતરાનું મંડાણ કરવા કેડે હું તેના સંજોગોના સકંજામાં એવી રીતે આવી ગઈ કે તેમાંથી નાહાસવાને કે પાછું હઠવાને એકે મારગ રહ્યો નહીં, અને એ રીતે હું કદમ દર કદમ તેનાં સંકટો ને સંકટામણીમાં મારી મરજી ઉપરાંત વધુ ને વધુ ગીરફતાર બનતી ગઈ, કે જે સામે હું તદન લાચાર—લાઇલાજ હતી ! એટલા માટેજ જાણે એ મારા જોખમભરેલા પરમાર્થને ખુદ ખુદ તરફથી બધો ટેકો મળ્યો, કેમકે એ સંકટોનાં સઘલાં સંકટામણી છતાં એતેફાકોએ એવી સ્વભાવીક વલાંણો લીધી કે જે સઘલી તમામ મારા લાભમાં ઉતરી, ને છેવટે ઘેલા બેહેલઈની દાનાઈને આભારી હું તે એતેફાકોનાંજ પરીણામમાં ત્યાંથી સલામત અને વલી ફતેહમંદ બચી જવાને ભાગ્યશાલી થઈ !

ઘેલા બેહેલઈએ બાહર નીકલી બારણું બંધ કરીધું, અને અમારા કરપીણ શત્રુઓ અંદર કેદ પડી રોકાઈ રહ્યા તેથીજ અમારો બચાવ થયો. મને પેહેલી એકાદ પલનાં ધુજરાં દરમ્યાંજ ખ્યાલ થયો કે કદાચ તેઓ આસપાસની નીચલા ખણ માંહેલી બારીઓમાંથી કુદી મારશે, પણ બેહેલછએ તુરત મને ધીરજ આપી કે ત્યાં અવારનવાર જુગાર બી ચાલતો હોવાથી પોલીસનો ભય અટકાવા નીચલી સઘલી બારીઓને તો લોખંડના સલ્વા બેસાડેલા છે, વાસ્તે પાસેનાં ઘરોનાં છાપરાં માર્ગે કે પેહેલા માલની બારી વાટે જાન જવાના જોખમ સાથે તેઓ કુદી મારી બાહર નહીં આવે ત્યાંવેર અમો તમામ સલામત હતાં. આ ઉપરથી મારા

પગમાં તે મારા હાથ માંહેલો માનીતો બોજો ઉપાડી ઝડપથી ચાલવાને જાણે નવું કૌવત આવ્યું, અને અમો એક સપાટામાં તે અધમ ધામ આગલથી દુર નીકળી ગયાં.

અમો પાછાં ખુદા આદમમીયાનાં ઘરમાં ગયાં. મારા સીધીબઈ આદાંમુદી અવતાર સાથેજ હું બંગલે જઈ એ તો બનેજ નહીં તેથી પાછાં પ્રથમ અમો તે દોસાનાં મુંકામ ઉપર ગયાં, કે જ્યાં હું પેહેલાં આવતી વખતે જે વસવસા ને દીલના દગદગા સમેત દાખેલ થઈ હતી તેથી ઉલટીજ ઢપની ઉલટ અને સઘલા વીશ્વાસનીજ લાગણીઓ સમેત હું પાછી દાખલ થઈ. ત્યાં તે બંને દોસો દોસી દેખીતી રીતે અમારી વાટ જોતાં બેસી રહ્યાં હતાં, અને તેમનો ધંધોજ તે કાસમનો હોવાથી આટલી મોડી રાત થઈ જવા છતાં હજી તેઓ સુવા ગયાં ન હતાં.

મને સોડાખાર ને સાયુની મેલવણી સાથતું ગરમ પાણી તુરત પુરું પાડવામાં આવ્યું, અને તેના સાયુત બે ચાર છટકાવથી મારાં મોં ઉપરનો લેપ સપાટા સાથે ધોવાઈ જતો ચાલ્યો—તે એટલે સુધી કે જરા વારમાં હું તમામ મારાં અસલ રૂપરંગમાં પ્રગટ પડી, અને લખો ધીરજ ને તે ધીરજની મોજ સમેત મારો અસલ ચેહેરો ચુગલીખોર આયનામાં આબાદ જેવો ને તેવો પાછો જોઈને હું ખુશીથી હરખાઈ ગઈ. એમ કરી મેં મારાં ગળવાં માંહેલાં શબ્દ નાણાંને હસાવ લીધો, ને મેં જોયું કે હવે તેમાં પ્રકટ થોડા છુટા આના ઉપરાંત જસ્તી કશું હતું નહીં. આથી હું મારી મરજી માફક શતમાયુ (આદમમીયાની ઓરત) ને તેણીની સઘલી કીમતી મદદનાં હેસાંનમાં નવાજી શકી નહીં, પણ મેં તેણીને ખાત્રી આપી કે ખીજી સહવારે તે રાજી થઈ જાય એવી એક રકમ તેને ઘેર બેઠાં પોંદોંચતી કરવામાં આવશે, અને મારામાં તેણીએ એવું તો કાંઈક વીશ્વાસ મુકવાજોગ જોયું હતું કે મારાં એ કેહવા ઉપર તેણી પુરો એતખાર લાવી શકી, એટલુંજ નહીં પણ જો જરૂર હોય તો મને ખીજું સામું નાણું ધીરવા ખી તૈયાર થઈ !

તે પછી અમો પાછાં નીચે ઉતર્યાં, અને ત્યારે ખડકીમાંના દાહર આગલજ ઘેસો બેહેલઈ આદમમીયાં સાથે વાત કરતો હતો. તેનો સીધીબાઈ અવતાર મેં જોયું કે તમામ ફરવાઈ મયો હતો,

અને આગલી સાંજે મારા શેઠનાં મકાન સાંમે જે કુવડ અને ચીઠ-
ડેહાલ પારસી પોશાકમાં તે મને મળ્યો હતો તેજ કંગાલ પોશાક
પાછો સજીને તે હમણા મારી વાટ જોતો તૈયાર ઉભો હતો ! આ
જોઈ મને ઘણુંજ દુઃખ લાગ્યું. આજની આખી રાત તેણે એક
બાહોસ દાહ્યાને શરમાવે એટલી બધી ચાતુરી અને બાહાદુરી બતા-
વવાની હતી, અને તેથી તે પછી પાછો તેને તેની અસલી જંગલી
બમાતુ હાલતે ફેરવાઈ ગયલો જોવાથી મને જાણે એક દુઃખનો
ઝટકો લાગ્યો. આથી મેં તેને બહુ કાલાવાલા કર્યા કે આદમખીયાંને
ત્યાંનાં કપડાંઓના ઢગમાં એક આબરૂદાર પારસીને બરનો સાદો
પણ સુગડ એકબી પોશાક હોય તો તે તેણે પેહરી લેવો, પણ તે
ચશકેલા ચક્રમે પોતાની સરેશ્તાની બોંહસથી તે મારું કહ્યું માન્યું નહીં.

“ ઠીક છે ત્યારે,” મેં બી તેવીજ બોંહસના ગુસ્સાના દેખાવ-
થી કહ્યું. “ જો તું મારું માનતો નથી તો હું બી તુંને સાફ કહુંચ
કે તું જે સોજાં કપડાં અહીંથી પેહડી નહીં લેશે તો હું તારા
સાથ હવે એક કદમ આગલ વધવાની નથી. તુંને ગમે તે એક
બે કપડાંની જોર અહીંથી લઈ લે, અને તેના જે બી પઈસા થશે
તે આવતી કાલે સહવારને સહવાર હું આદમખીયાંને ઘેર બેઠાં પોં-
હચતા કરશ, જે દરમીયાન એ લોકો મને એટલા પૈસા ધીરવાને
આનાકાની કરશે નહીં.”

“ ખચીત નહીં,” આદમખીયાંએ અમારી રક્ષક સાંભલી
લઈ પોતાની જબાનમાં વચ્ચે તાપસી પુરવાને ઉતાવલ કરી. “ બાપ
સાહેબ, તમોને જે જોઈએ તે અહીંથી માંગી લેવો. તેના પૈસા
ગમે ત્યારે મોકલજો, કેમકે તમારા જેવાં સાહુકાર ધરાકોને એ રીતે
ધીરવાને અમોને જરા બી અડચણ નથી.”

“ અને વલી એ તો અમારો ધંધોજ છે,” બુદ્ધી ફાતમાબુએ
પોતાના ખાવંદને ટેકો આપ્યો. અમારું કામ ફક્ત એટલુંજ છે કે
એક બીજાં આગલ કોઈની તારી મારી કે ચારી ચુગલી કીધા વગર
જેઓ અમને પૈસા આપે તેમનું તેઓ કહે તે કીસમનું કામ કરી
આપવું, અને આસપાસની લાંબી ટુંકી કાંઈ બાજુવી કરવી નહીં.”

“ વલી તુંને મારા સાથે બંગલે બી આવવુંજ પરશે,” મેં
કહ્યું, “ અને તું જે આવશે તો આજે રાત્રે તેં મારા શેઠ શેઠાંણીની

જે કીંમતી સેવા કીધી છે તેનાં હેસાંનમાં તું ખાતરી માનજે એ-
હલ્લ, કે તેઓ તારે દાહડો ફેરવી નાંખશે.”

પણ બેહલ્લઈનાં કીતાવલાં મગજ ઉપર એ બધી મારી સમ-
જવતોની કશી અસર થઈ નહી. ખરેખર, મેં તો જોયું કે અત્યાર
આગમય તેની ચશમમાં ચતુરાઈનું જે તેજ પ્રકાશી નીકળ્યું હતું
તે જાણે રક્તે રક્તે ગુલ થઈ જતાં તેનું કામ ખલાસ થઈ રહેવે
હવે તે પોતાની અસલ—અવલ દોર જેવી અમણ હાલત ઉપર
ઉતરી પડતો જતો હતો ! અંતે તેના સાથે તકરાર કરતાં મારો
જીવ યાકી આવ્યો પણ તે હડીલો ઘેલો એકનો એ થયો નહીં,
તેથી છેલ્લે ચુક્યું એમ કે મારે તેને મારી સાથે બંગલે લઈ જવાની
બેંહસ કરવી નહી, પણ તેણે આદમમીયાંને ત્યાંથી તુરત વેલા તો
એક સોળે પોશાક પેહડી લેવો, અને મને બંગલે પોહચાડીને હું
તેને જે બે રૂપીઆ આપું તે લઈ તેને જ્યાં ગમે ત્યાં મારે જવા
દેવો; પણ તે બે રૂપીઆ બી મુશકેલીએ તેણે લીધા. તેણે તકરાર
કીધી કે એટલા બધા પૈસા તેણે ક્યાં વઠાવવા અને પછી તેનું
શું કરવું તેજ તેને અવલ તો આવડતું ન હતું, અને એ પૈસાના
જોખમ સાથે પોલીસનાં બેંસીયાં તેના ઉપર વેહમ લાવી તેને જીલી
જ્યા વગર રેહવાનાં નથી. એમ છતાં તેણે મારા ધણાજ કાલાવાલા
અને આગ્રહથી બે રૂપીઆ બાહાલ રાખ્યા, જે મેં તેને આદમમીયાં
પાસે તુરત અપાવ્યા, અને પછી તે મારે માટે ગાડી લઈ આવ્યો
તેમાં બેસી અમો આદમમીયાંનાં મકાન ઉપરથી તે અમારા માનીતા
પ્યારા નાધલા હવાલા સાથે તુરત ઉપડી ગયાં.

પ્રકરણ ૪૮ મું.

બંગલે પાછાં.

હવે સહવાર થઈ હતી. હાંદેસા અને હાડમારીઓ—સંકટ
અને સંકટાંમણીની એક આખી રાત, બેચેની અને બેજારી સાથ-
ના કોરા ઉભંગરા વચ્ચે પસાર થવા પછી હવે સહવાર થઈ
હતી, અને તેથી હવે બંગલે પોહોંચતાં મને કશી મુશકેલી પડી
નહી, કે જ્યાં હું ગઈ ત્યારે નોકરનફરો ઉડી ચુકેલાં હતાં, અને

સોજીંસાજીં થતું હતું. કેહેવાની હવે જરૂર નથી કે ઘેલો બેહેલાઈ નાકા ઉપરથી છુટો પડ્યો હતો, અને તેનાથી એ રીતે છુટી પડતાં મારાથી રડ્યા વના રેહેવાયું નહીં. કંઈ એકજ રાતના એ ઘેલા સાથના મારા સહવાસમાં મેં જોઈ લીધું હતું કે તેની બુધ્ધી તે કીસમની તીક્ષ્ણ હતી કે જેને ખીલવવાને જરાએ મેહેતન લેવામાં આવે તો તેમાં જે જે હેમકાતભરેલો અંસ હતો તે તુરત દુર થઈ જાય, અને એવી બુધ્ધીને એક ઘેલો કોઈ લાયક આસામીના આસરા અથવા ઉચકા વગર અને કંગાલ નીચ આદમીઓની નજીસ રસુજના એક કમનસીબ ભોગ તરીકે જીંદગીની એવી બેદાદી વચ્ચે સળડતો હતો એ મારો જલેમ અફસોસ હતો. એટલા માટે તેને જીંદગીની સવલી રાહ ઉતારવાની મેહેનત કરવાને મેં મારી સમજાવતોમાં કશી કસર કે કસુર કરી નહીં, પણ તે નહીંજ સમજ્યો ત્યારે તે હવે પછી પોતા માટે શું કરનાર હતો અથવા ક્યાં જનાર હતો તે કશું બી જાણ્યા વગર હું તેને આંસુઓ વચ્ચે નાકા ઉપર છોડી આવી હતી.

એ રીતે જ્યારે મારી ગાડી ખંગલાના વીસતીર્ણ કંપાઉડમાં દાખલ થઈ ત્યારે ઘણાંક નોકરનફરો ઉડેલાં અને કામ કરતાં હોવાથી તેઓનું એટલી સકાલે આવેલી ગાડી ઉપર પેહેલું ધ્યાન ખેંચાયું, અને તેઓ મને તે બચ્ચાંને લઈને બાહરથી આવેલી જોઈ અચર-તીથી દંગ થઈ ગયાં ! ખરેખર, હું તે બચ્ચાંનો એ રીતે છુટકારો કરી લઈ આવી હતી એ વાત અવલ તો જાણે તેઓની આંખ કે અકકલ કબુલ કરી નહીં શકી, અને જે વારે તે વીશે ખાત્રી થઈ ત્યારે જાણે તેઓનાં દાલમાં આવ્યું હોય અથવા દેવાંન્યત એકદમ તેમના પર ગાલેબ આવી હોય તેમ તેઓ સોહાર મચાવતાં મારી આગમ્ય ઉપર શેઠ શેઠાંણીને ખબર કરવા દોડ્યાં ! એ વખતે હું તો થાકથી અને હરખથી એટલી આજેજ બની હતી કે મારા હાથ માંહેલો મનોહર બોજો ઉપાડી હું મુશકેલધએજ હવે ચાલી શકતી હતી, પણ હું અરધે દાદરે જઈ તે આગમ્યથી ફક્ત પોતાનાં બદનપર એક સારી નાંખી લઈ મારી જવાંન શેઠાંણીએ ઉતાવલી ઉઝટ ને અસહ્ય હરખમાં દાદર ઉપરથી નખાવી દીધું, ને તે મને દાદર ઉપર સામી મલી. આહા ! એક માતાના નીર્મલ પ્યારનું કંઈ

કઈ કલમ વર્ણન કરી શકે એમ છે ? એક માયાવંત માદરની મોહબનમય કાલજીઓ અને કદરસનાસીને કઈ કલમ પુરો ઈનસાફ આપી શકે એમ છે ? નાંધલી તેહેમી હજી તો પુરાં એ વરસની ખી બાલકી ન હતી, અને તે છતાં તેટલાંમાંજ તેણીની માવતરનો તેણીની તરફનો પ્યાર જે હતો તે એક માના પ્યારની સીધારસમાં પુસ્તકોનાં પુસ્તકો બોલી બતાવે છે. તેણી જાણીને આવી હતી કે હું તેણીનાં બોવાયલાં બચ્ચાં સમેત પાછી ફરી હતી, અને તોખી તેણે જ્યારે મારા હાથમાં તે બચ્ચાંને આસાન ખાખ કરતું જોયું ત્યારે તે તેને એટલું આજેજ કરનાર જણાયું કે જે તે દાદરનો કટેરો પકડી ન લેતે તો તુરત ઉભે દાદરે તુટી પડતે. એમ છતાં તુરત ખીજી એકાદ એ પાલોમાં પોતાનાં મનતું સમાધાન કરી લઈ તેણીએ એક ઝટકે તે બચ્ચાંને મારા હાથમાંથી જુટાવી લીધું, ને તેને તેના ખુશ ખાખમાંથી બેદાર બનાવી તે ચીચ્ચારીઓપર ચીચ્ચારીઓ પાડીને રડયું ત્યાં તક તેને દાખી બચડીને કોટીઓ કરી અને બકાઓ લીધી, કે જ્યારે જાણે તે બાલક સધલું સાંબલવા અને સમજવાને શક્તીવાન હોય તેમ તેનાસે હજારો કીસમના સવાલ જવાબો અને વાતચીતો એક એ મીનીટનાં દરમ્યાનમાં કરી લીધી ! પણ એ રીતના એક માતૃભાવનાં દીલતું જેસ જ્યાં તક સમ્યું નહીં ત્યાં તક હું તો તમામ વીસરાઈ ગઈ હતી, અને પછી મારા ઉપર ખ્યાલ દોડતાં મારી શેઠાંણી ઘેલી દેવાંની જેવી દોડી આવી મને ભેટી. “શીરીન, બહાલી શીરીન,” તેણીએ શેઠાંણી તરીકેનો કશોખી અંતર કે અંદાજે હવે સાચવ્યા વના ફક્ત ખરાં દીલની લાગણીઓને આધીન જે બોલાયું તે બોલતાં કહ્યું, “બહાલી શીરીન, આએ નવા-જેશ માટે અમે બધાં તારો શું આભાર માંની શકશું ! હું કાંઈજ જાણતી નથી કે તું કેમ મારાં બચ્ચાંને મેલવી લાવી, પણ તું પા કલાકમાં આવવાનું કહી એક આખી રાત નહીં આવી તેથી હું જરા ધીરજથી સુતી નથી, કેમકે જેવી ખોહારી મારાં બચ્ચાંપર યુજરી હતી તેવીજ તારાપર ખી યુજરેલી હું માનતી હતી, ને સહવાર થતાંજ તારી આંપતી ખોલ ચાલવાની હતી. એમ છતાં તું આવી અને વલી મારાં જોલાખ જેવાં બચ્ચાંને સાથે લેતી આવીય, તો હવે મારા જીવને હજારો ધીરજ મલીજ, ને તેથી તું તારી સ-

ગવડે મને બધી વાત માંડી મેલીને કેહજે—તેની મને જરાખી અ-ધીરાઇ નથી.”

એજ વખતે મારા બુદ્ધ શેઠે દાદરપર દેખાવ દીધા, ને તેને મારી શેઠાણીએ ભારે હરખમાં હાથ લાંબા કરી તે બાલકને સપુ-રદ કીધું, જેણે તે માવતરના પ્યાર કરતાં કાંઇક ઓછા હાવભાવ-થી તોખી પુરતા પ્યાર સમેત તે બાલકને પેટમાં ચાંપ્યુ. તે પછી તેણે મારા પર નજર કરી. “સાબાસ, છોકરી, સાબાસ છે તને, ” તેણે તે શું એક નવાજેશ ફરમાવતો હોય તેમ સરેસ્તાના રોબથી કહ્યું. “તે” કાંઇ ઘણીજ હુસ્વારી બતાવી છે જેનું ખ્યાન કરવા હું નારતો કરી લેઉં પછી તું મારા હાલમાં હાજર થજે, ને એ તારી મેહેનતના બદલામાં હું તુંને પચીસ રૂપ્યા બક્ષેસ કરસ.”

“અરે જરા એમ બોલતાં શરમાઓ તો ખરા, હીન્દુ, ” તે દોસાની જવાન પરણેતરે તેની આ બેકદર ચાલ તરફ શીટકાર બ-તાવ્યો; “શું” શીરીનની આટલી બધી મેહેરબાની તમારી પચીસ રૂપરડીનેજ લાયકની છે ? તમે પાંનસોનું ઈનામ છપાવી એને ફક્ત પચીસ રૂપરડી આપવા તૈયાર થયા એ ખચ્ચીત શરમભરેલું છે.”

“પણ પીલાં, પણ પીલાંડ—” તે દોસાળને પોતાની જવાન પરણેતરના ઘણાજ તીખખા ટીકકાથી નોકરનફરોના દેખતાં બહુજ વસ્તુ લાગ્યું તેથી લજવાઈને તેઓ બચાવ કરવા નીકળ્યા, પણ બચાવ ન હોવાથી તુરત તુટી ગયા.

“પીલાં ને પીલાંડ શું બરયુંય ? ” મારી બલાં દીલની શેઠાણીએ પોતાના ખાવંદની આ તમામ બેકદર ચાલ તરફનો પો-તાનો ગુસ્સો જારી રાખ્યો ; “શીરીન હવે આજથી મારી બેહેન જેવી ગણાવી જોઈએ, કેમકે તેણે આજે એક બેહેનનીજ જગ્યા રાખી છે, ને તેને તમે રૂપ્યાથી ને તે બી આખા પચીસ રૂપ્યાથી નવાજવા નીકલ્યા છેઓ તે શું દુઃખ જેવું દુઃખ છે ? નહીં રે શી-રીનમાય, તું કાંઇ તારા મનમાં ના લાવતી, ને જા જામને પોરોરી જા ; બધી થાકીને લુસ થઈ ગયલી જેવી લાગે છે.”

મને બી એજ જોઈતું હતું, અને તેથી હું તુરત ત્યાંથી જતી રહી, કેમકે મને ભય થયો કે તે ઘણી ઘણીઆંણી વચ્ચે જલદીજ એક ઝવડો જાગશે, ને તે જોવાને ઉભું રહેવું સબ્યતાના કાતુનોથી

વેગલું હતું. એટલામાટે હવે સધલા નોકરનશરો ભેગી હું બી ત્યાંથી વગેસગે થઈ ગઈ, અને જ્યારે હું મારા ઓરડાના એકાંત-વાસમાં પાછી એક વાર એકલી પડી ત્યારે મારા શેઠની હેમકાત અને નજીસ ઇંગ્લુસાઈ તરફ જેમ ધીકકારની તેમજ મારી ભલાં દીલની શેઠાંણી તરફ સરીયાંમ માન અને હેસાંનની લાગણીઓથી મારી છાતી જળખળ ઉંચકાતી જતી હતી.

હવે મેં સુવા માગ્યું, ત્યારે મને ઉંઘ આવી નહીં ! તે આ-ખી રાતના બનાવોએ દમબદમ મારાં મગજ ઉપર દબાણ ચલાવ્યા કીધું, અને તેની બેઝરી વચ્ચે હું જરાબી ઉંઘાયા વના બે કલાક સુધી મારાં બીછાંણુમાં સુસ્ત પડી રહી. તે પછી હું જાગતી હતી એમ જાણી મારી શેઠાંણી નાંધલી તેહમીને ગોદમાં લઇ મને મારા ઓરડામાં મલવા આવી. તે મારાં પાસામાં બેઠી, એક બેહનનેજ છાજતી મમતાથી તેણીએ મને કોટી કરી, અને પોતાના ભરથાર ની બેકદર ચાલ માટે પોતા તરફથી હજારો માફ માંગી લીધી. ત્યાર બાદ હું નાંધલી તેહમીને કેમ મેલવવા પાંખી હતી તે જાણવાને તે અતીશય આતુર હતી વાસ્તે મેં સધલી વાત વીગતે બ્યાંન કરી. મેં તેણીને સધલું કહ્યું— ફક્ત ભલા બેહેલઈની મરજી સાચવી તેણે મારી પાસે લીધેલા કોલ મુજબ તે બાલક ઓરનાર બદમાસોનાં નામનીશાંન આપવાના અખાડા કરયા, અને તેમ કરવાનું કારણ બી તે ભલી બાનુને મેં પ્રમાણીક વીશ્વાસમાં આપી દીધું. ખચ્ચીત, એ વાત તેણીએ કેવી અજ્ઞયબી વચ્ચે અને કેવા ભારે ઉમંગ સાથે સાંભલી તે મારે સમજાવવું પડશે નહીં. એ સધલી વીગતોમાં કાંઈ એવું તો નહીં માનવા જોગ, એટલું તો અસંભવીત આવતું હતું કે તેણીની અજ્ઞયબી કરતાં મારી પોતાની અજ્ઞયબી કાંઈ થોડી ન હતી, અને તેથી તેણીની અજ્ઞયબી તરફ હું પોતે કોઈ રીતે અજ્ઞયબ થતી નથી.

મેં આદમમીયાનું કેટલુંક કરજ કીધું હતું, વાસ્તે તે કરજ ઉપરાંત તે ગરીબ ડોસોડોસી રાજી થઈ જાય એવી એક રકમ મારી વાત સાંભલી લેતાંજ મારી શેઠાંણીએ એક નોકર સાથે તેમને પો-હુંચતી કીધી, અને ત્યાંજ એ સધલી વાત ઢબ પડી, કેમકે સધ-લાંઓને સમજાવવાને મને મુસકેલ પડ્યું નહીં કે એ વાતની ચુ-

નોએરા વધારતાં તે બદમાસોને અમારે વીશે કદાચ કલ મલી જશે, અને ત્યારે તેઓ મારી ઉપર પોતાનું વેર વાલવા કરપીણમાં કરપી-ણ કીનાના અનેક પ્રપંચો ઉભા કરશે. વલી આટલું તો ખરું જ હતું કે અમો બંને કોણ હતાં તે વીશે તે બદમાસોને જરાબી વેહેમ ગયો નહીં હોય, અને અમોને ખરેખરાં સીધીભાષ આદાંમુડી સમજીને અમો તે બચ્ચાંને એ રીતે શું કરવા ઉપાડી લઈ નાહાં હોઈશું તે વીશે તે-ઓ ભારે ગુચવાડાબરવા વમાસણમાં પડ્યા હોવા જોઈએ. એથી મેં જે કારણ આપ્યું તે વાંચનાર જોશે કે કોઈ રીતે ખોટું આપ્યું ન હતું, અને હવે બચ્ચું મલેલું હોવાથી નાહક વાત વધાર્યા જવામાં જરાએ શાણપત હતું નહીં, વાસ્તે તે બચ્ચું મેલવવાની મારી વીપતોની વીગતો મારાં શેઠ શેઠાંણીએ પોતાનાં અંગત દોસ્ત આશનાવો ને વીશ્વાસુઓની હદની બાહાર જવા દીધી નહીં; પણ એ વીપતોની વીગતો આસપાસનાંઓ જેટલી જલદીથી વીસરી જઈ શક્યાં તેટલીજ જલદી હું તેની આપદાઓમાંથી મુક્ત થઈ શકી નહીં. હું તેજ દહાડાથી માંદી પડી, અને એક પખવાડીયું સુધી ઘણીજ બેમાર રહી, કે જે દરમ્યાનની મારી શેઠાંણીની માવજત અને મારે માટેની કાલજી એક કદરદાંન બેહેનથી આલે હતી. વલી તેણીએ મને જણાવ્યું કે હું સારી થતાંજ તે મારી હાલતમાં ફેરફાર કરનાર હતી, કેમકે ત્યાર પછી મારે તેણીની ખીદમતમાં એક નોકર તરીકે રહેવું નથી પણ એક બેહેનપણી તરીકે રહેવું છે. આ મેહેરબાંની મોટી હતી. સારે સારે ઘેરની બાઈ-ઓની બેહેનપણી તરીકે ઘણીક અબલાઓને રહેલી અને તે ઘરમાં તે શેઠાંણીના જેટલોજ વગ ધરાવતી હું જાણતી હતી, અને તેથી મારી પદવીમાં બી તે કીસમનો સુધારો થનાર હતો તે જાણી મને ઘણો સંતોશ થયો—જોકે મેં મારી બલી શેઠાંણીને ખાત્રી આપી કે તેણીની એવી અનેક મેહેરબાંનીઓ વગર બી તેણીની કદરદાંની હું કોઈ રવેસે ઓછી સમજતે નહીં.

મારી શેઠાંણીની સહીયર તરીકે હવે તેથી જયારે મારે તેની સાથે ફરવાનું અને બેસવા ઉઠવાનું થયું ત્યારે તેણીની પદવીને હું પાત્ર થાઉં એવી રીતના પોશાકો મારે માટે લેવાનું અવશ્ય થઈ પડ્યું, અને એ પોશાકની ખરીદીઓમાં મારી શેઠાંણી જોકે તહરેવાર રંગની ઉચી

સારીઓ વગેરે અપાવવાને યોંહસ લઈ બેઠી હતી તોખી મેં ધણુ આગ્રહથી ફક્ત મારી જીંદગીની હાલતને અનુસરતીજ ખરીદીઓ તેની અકસર સાદાઈમાં વધારે ધ્યાન ખેંચતી હતી. ક્લીલ કુલના પોલકા કે ચતાપતાનાં વાસ્કુતો-ઝગઝગતા રંગોની સારીઓ કે ચક્રચક્રતા રંગના વેસ્તકોટો-અરધી છાતી ઉંઘાડી રેહે એવા કાપો કે આંગ દેખાય એવા જીણા પોસાકો એવું કશું તે નવી ખરીદીઓમાં હતું નહીં.-જે હતું તે સાફ અને સોબમતું, સસતું, પણ સુધક અને સશાઈ ધરાવનાર હતું. જરયાંનના સંબંધમાં ખી તેમજ થયું. મારી શેઠાંણીએ મને તહરેવાર આપવા અપાવા કાઢ્યું, અને તેના સંબંધમાં ખી ધણીજ યોંહસ કીધી, પણ એ સમ્રત્તું ક્યાં તક નીભે તે હું જાણતી ન હતી અને વલી એ જાતનો મને કશો શોખ ખી ન હતો, વાસ્તે મારી શેઠાંણીની એ મેહરબાની ખી મેં ધણું માન ને હેસાંન સાથે ના પાડી, અને તેના નેક સુખનને ખાતર ફક્ત એક સાદી સુનાની વીટી માન્ય કીધી, જે તેણીની યાદને ખાતર હું હંમેશ મારી આંગલીએ પેઠી રાખી શરતી હતી.

એવી રીતે વાંચનાર જોશે કે મારી શેઠાંણી મેં તેનાં બહાલાં બચ્ચાંના સંબંધમાં તેની કરેલી સેવાનો અવેજ આપતી હતી. તે હવે જ્યારે શેઠ તેની સાથે ગાડીમાં નહીં જઈ શકે ત્યારે મને પોતાની સહીઅર તરીકે સાથે ગાડીમાં છએક શરવા લઈ જતી, અને વલી ઓલખીતાં પીછાંણુતાંમાં હું જાણે તેની બરોબરનીજ હોઈ તેમ વગર શરમાવે મને ઓલખાવી આપતી. તે તો હંમેશ મને કેહેતી કે મારી અદામાં કાંઈક સ્વભાવીક એવી વલાંણુ હતી કે જે મને બચ્ચાં રમાડનારી એક દાયા કરતાં વધારે ઉંચી પદવી અને પંકતીને લાયક બતાવતી હતી, અને સબ્યતા અને રીતભાતોનો મેં ખાશ અબ્યાસ નહીં કરેલો હોવા છતાં હું તેમાં એક પૈસામાં પોખાયલી મોટે ધરની અબલાને શરમાવતી હતી. આ તેનાં ઉંચા મતમાં તે ઠગાય નહીં તેની હું હંમેશ કાલજી કરતી, ને તેનાં નામને મારાં સહીયરપણાંથી જરા ખી ખોટું ન લાગે તે માટે હું ધણી તપાસથી તેના સાથે શરતી હરતી હતી.

પણ એમ તેની સાથે ફરવા હરવાથી મને ધણું નવું જોવા અને શીખવાનું મલતું હતું, અને તેનીજ હરોલમાં મેં જોઈ લીધું કે

મારી શેઠાંણી પોતે પોતાના પઈસા ઉપર કાંઈ યોગે ભાર નાખતી ન હતી. દાખલાતરીકે તે કોઈખી ગરીબ આદમીને માનમરતબો કે પઈસા મહેલા જોઈ શકતી નહીં હતી, અને અમો ફરવા ગયા હોઈએ તો રસ્તે જોટલાં મહે એટલાંની તે કાંઈ ને કાંઈખી ગીનસ કાઢ્યા વના રહેતી નહીં. એ સઘણું મેં જોયું કે તેણીના પઈસાના લાડનું માંહું પરીણામ થયું હતું. તેણીનો જાતી સ્વભાવ ધણેજ મીલનસાર ને નમાનો અને ખુદરતી ખવાસ ધણેજ સખી દયાલુ અને હેસાનમંદ હતો, પણ એ સઘણા સદગુણો પઈસાના લાડને લીધે ઉપયોગ વના કાટ ખાતા હતા, કે જ્યારે દુરગુણો તેણીની ઉપર સરદારી મેલવ્યા જતા હતા, અને કાંઈખી અસાધારણ તક કે ટાંકણાં વગર તે મંદ થઈ ગયલા સદગુણો ઉપર તરી આવવા પામતા ન હતા. વધી ખાનગી તારીમારી અને નીંદા એ તો મેં મારા અનુભવથી જોયું કે ઘણાંખરાં મોટાંઓની છાંદગીની જાણે એક ફેશનજ છે ! જો એકાદ સનીવારની સાંહજે મને મારી શેઠાંણી સાથે બેંડસ્તેંડ કે એવીજ કોઈ ફરવા હરવાની જગ્યાપર જવું થયું તો મારી શેઠાંણીની ગાડીની આસપાસ તરેહવાર ક્રીસમના પઈસાવાલા ઇતર અને ચીખાવલા જવાનો જલોની માફક ઉભાઈ જતા, અને તે વારે જે વાતચીત થતી તે હું જોતી કે નીંદા ઉપરાંત વધારે કશી ન હતી. “ફલાનો પડું પડું થઈ રહ્યો છે” — “પેલાના સકાર બલે” — “ઓલાની તે દહાડેની પારતીમાં બધો તમામ રકાશ થયો” — વગેરે વગેરે એકથી અનેક તહરેની એક હજાર નીંદા તે પઈસાવાલાંઓની વાતચીતનું મુખ્ય વડું થતું હતું ! એવી વાતચીતનો એકાદ ભાગ તેની રમુજ વીગતમાં અતરે ઉતારવાની મને ઘણી લાલચ થાય છે, પરંતુ મારી વારતા અત્યંત લંબાણ થઈ જવાનો મને ભય છે, અને તેના વધુ રસીલા અને ધ્યાન રોકનારા ભાગો ઉપર ઉતાવલે દોડી પોંદોંચવાની મને કિલ્લ થાય છે, વાસ્તે એ વાતચીતો કદખી લેવાનું હું મારાં સુસ્ત વાંચનારાંઓનીજ મુનસફી ઉપર સોંપી અતરે આગલ ચાલું છું.

પ્રકરણ ૪૯ મું.

નવી શોધ.—એક જોખમ.

ઉપલી વાતોને થોડીક મુદત ગુજરી જવા પછી મને ટપાલમાં કાગલ મળ્યાં, જેમાં એક મારા બહાલા ભાઈ દારાજ તરફથી લખાઈ આવ્યો હતો, અને બીજાને મારા છેલ્લા શેઠ બીખાજ કદમાંણીવાલાની રાંક પરણેતરનો લખેલો હતો. જાને કાગલો વાંચનાર યાદ કરશે કે મારાં પોતાનાં કાગલના જવાબમાં લખાઈ આવ્યાં હતાં. તે મારા બાઈતું કાગલ સરેસ્તાની પ્યારબર જેરઆશીએતથી બરપુર હતું. તે લખતો હતો કે ખુશરો ક્યાં ને કેમ હતો તેની તો તેને કશી ખબર મલી શક્તી ન હતી, પરંતુ તે પોતે તો ઘણો સુખી અને સારી પેઠે હતો. વલી તેણે લખી વાંચ્યું હતું કે દાદાભાઈ દાકટરપર જે કાંઈ આવી પડ્યું હતું તે આકતમાંથી બી એક કદરદાન દોસ્તની મદદથી તેઓ મોકલા થઈ ગયા હતા, અને એક વાર ફરીને જે તે તે આખર સાથે પોતાના ધંધામાં મંડાઈ જવાથી તેઓ ઘણુ સાઈ પેદા કરતા હતા, કે જ્યારે દરખાને બી તેથી મનમાંનો પગાર આપી તેવણે પોતાનો વીશ્વાસુ અને મદદનીસ બનાવ્યો હતો. વલી દારાજ લખતો હતો કે એદલકાકાનાં હમાયજીને ત્યાં મારી નાધલી બેહેનો જર ને નાજાં બી ઘણાંજ સુખથી રહેલાં હતાં, અને તે બંને બચ્ચાં પોતાનાંજ હોય તેટલાં બધાં વાહાલથી હમાયજી પોતાની સરેસ્તાની અરધી ચગદોલ હપે તેઓની કેલવણી અને તરખીયત વીગેરેપર મુજે મોંઢે ધ્યાન આપ્યાં જતાં હતાં. આ બધા ખુશીના સમાચારથી મને પોતાને ઘણી ધીરજ અને એ કાગલથી તે બહાલાં ભાઈ બેહેનોને પોતાને જાતે જઈને મલી આવવા જેટલો સંતોશ થયો, કે જ્યારે અફસોસ માત્ર ખોહાર થયલા ખુશરો વીશેનો હતો, જેને વીશે મને જે બજાપા સાથના વીચારો થયા તે નવી રવેસ પ્રી ફરીથી અતરે વરણવી હું નાહુંક મારાં વાંચનારાંઓને કંટાલો ખવાડશ નહીં.

બીજો કાગલ જે મેં ઉપર કહ્યું તેમ મારી જુની ભલી શે-કાંણી તરફનો હતો, તેમાં પેહેલાં કાગલથી ઉલટી કીસમે સઘલા આનાખરાખીનાજ સમાચાર હતા, તેમાં તે બચારી લખતી હતી કે તે ને તેનાં બચ્ચાં ઘણાં માદાં ચાલતાં હતાં, અને તેણીને

દયાહીણ ભરધાર તેઓપર જરા બી ધ્યાન આપી શકતો ન હતો, સખબ તે પેલા સાંમેના જમસેદજી હાટઉસ સાથે કસાકસીમાં એટલો બધો ઉતરી ગયો હતો કે તેની ટુકાંણને દાબી નાંખવાને એકથી અનેક ઉપાયો યોજવામાં તે સહવારથી રાતમુધી રોજ રોકાઈ રહેતો ! વલી તે બચારીએ શરમાઈ શરમાઈને મને ખબર આપી હતી કે એક દીવસ તો તે જમસુ ને મારો શેઠ બીખાદાઈ રસ્તાપર ઉતરીને હાથોહાથ થઈ ગયા, અને પોલીસમાં જાંને જણ દંડ આપી દામીજ થઈ આવવા ઉપરાંત તે લોકના સુલેહ રાખવા માટે સરકારને હાથ મચકડા લખી લેવા પડ્યા ! એવા એક બેવકુફ અને વગરના દયાના વરની પરણેતરપર ખુદા રેહેમ કરે !

તે બીચારી કાગલ લખતાં નવધાર આંસુએ રડી હશે, કેમકે તેણીનું તે કાગલ બધું આંસુઓના સખમે છેકાઈ ગયું હતું, અને હું તે મુશકેલાઈએજ વાંચી શકતી હતી. તે બચારીની માંદગી બી હતી જરી હશે તે દીસતુંજ હતું, કેમકે કાગલ જોકે ટુંક હતું તોબી ચાર પાંચ કટકે એસીને પુરું કરેલું હોય તેમ જણાતું હતું, ને તેનાં ઘેરમાં જે રોજનો ભુખમરો જરી હતો તેજ એક સખબ પુરતો હતો કે તે અને તેનાં બચ્ચાં ખીમારીથી ખેજર હતાં.

એ કાગલો મલવાની વાતને બે ચાર બીજ દીવસો ગુજરી જવા પછી મને ખબર પડી કે વાડયાનો જાંહાંગીર એક અઠવાડયું મુધી અમારે ત્યાં રહેવા આવનાર હતો. તેને મારાં શેઠ શેઠાણીને ત્યાં પુશકલ પહોંચો અને આવનજનવન હતી તે તો આગલ હું લખી જઈ ચુકી છું. તે કુટુંબનો એક હોય તેમજ આવતો અથવા જતો હતો—તે એટલે મુધી કે વાંચનાર યાદ કરશે કે અમીનાએ તો તેનાં આવવા જવાના સંબંધમાં મારી શેઠાણી પીરોજબાઈની ચાલ-ચલણ ઉપર બી એક શક બતાવ્યો હતો, જે શકની વાત સાંભલતાંજ મેં તેણીને એકદમ હરકાટી કાઢી હતી. એમ છતાં મને પોતાને બી જાંહાંગીરની એ આવનજનવન જરા બી પસંદ ન હતી. તે મારા પોતા સાથે એવો ખુરો ચાલ્યો હતો—એરચશાહ પટેલને ત્યાં હું કોલાએ નોકરી હતી તે વખતે તેણે મને એટલી બધી સતાવી હતી કે તેને વીશે મને જરા બી સાઈ મત હતું નહીં, અને તેથી તેવા એક બદમાસને મારી ભલી અને જવાંન શેઠાણી સાથે એટલા

એખલાસમાં જોવાનું હું જરા બી પસંદ કરી શકતી ન હતી. તેટલા વાસ્તે જ્યારે મેં જાણ્યું કે તે પાંચ સાત દીવસ રેહવા આવે છે ત્યારે હું સ્વભાવીક રવેસે દલગીર થયા વના રહીજ નહી.

અને તે આવ્યો. તે હમેશ એકલો આવતો હતો પણ આ વખતે તો પાંચ સાત દીવસ લાગત રેહવાનો હોવાથી સાથે પોતાના વીશ્વાસુ નોકર પેસીને બી લેતો આવ્યો હતો. આ પેસીનો દેખાવ બી તેવોજ લટખટ ને લુચ્છો હતો, અને તે તેના શેઠનાજ જેટલો એહયા ને ફાટી ગયલો કેહવાતો હતો. અમે નોકરનફરોના વરગમાં તે જરા બી માંનીતો ન હતો, અને જોકે મારાં એ નોકરીએ રેહવા પછીથી તો તે આ પેહુલોજ આવ્યો હતો, તોપણ આગલ એ ક્રીસમે ઘણી વાર આવી ગયલો હોવાના સખયે મારાં શેઠ શેઠાણીનાં બીજાં નોકરનફરોમાં તે ઘણો અલુગમો થઈ પડેલો હતો.

તેઓનાં આવવા પછી બીજી સાંહજે હું શેઠાણીને કાંઈ કામસર મલવા નીચે ઉતરી, અને શેઠ તે વેલાએ ઘરમાં ન હતા એ વાતની મને ખબર હોવાથી તેણીને એકલી જાણી હું ખારણું ઉંઘાડી તેણીના ઓરડામાં જવા કરતી હતી તેટલાં અંદરથી ધીમા સાહાદની કાંઈક હોજતોજનો મને સાહાદ આવ્યો, અને મેં ઘણી અચરતી વચ્ચે તે સાહાદમાં મારી શેઠાણીનો અને વાડયાના જાંઠાંગીરનો સાહાદ પીછાંણ્યો ! આથી તેમની ખાંતગી વાત સાંભલવાની બીહી-કથી હું ખારણું આગલથી ખસી જતી હતી, તેવામાંજ વલી મેં તે હોજતોજ દરમ્યાંન પ્રગટ મારું પોતાનું નામ સાંભળ્યું, અને ત્યારે મારી મરજી અને વકી ઉપરાંત હું એટલી થસ થઇ ગઈ કે ત્યાં થાંમ-લાની પેરે ઉભી રહી જે અંદર વાત થતી હતી તે સાંભલવા પડી:—

“ તે હું કાંઈ માનતી નથી,” મારી શેઠાણી ગુસ્સાના સાહાદે બોલતી હતી. “ હું તો એમજ સમજુ છું કે ખોદાએ એક નહીં પણ અનેક રસ્તે મને નવાજવા એ બલી છોકરીને મારે ત્યાં મોકલી આપી. તમે એને કોલાએ એ એક ઠેકાણે ચાકરી હતી ત્યાં ઘણી સતાવીતી એ વાત મને માસીના રૂસતમે વીગતથી લખી હતી, ને જોકે રૂસતમે મને તમારું નામ નહીં આપ્યુંતું તોબી તે દહારે આપરે ઉપર છોકરાંઓને મલવા ગીયાં તે વખતે તમોને જે ગમ-રાત થઇ આવ્યો તે ઉપરથી હું બધું તે પાંખી જઈ શકી.”

“હા, પણ હવે તમે તેથી કેહેવા શું માંગોય, પીરોજખાઈ ?” જાંહાંગીરે કગલીને પુછ્યું.

“એટલુંજ કે હવે તમારે મારે કરો એખલાસ રહ્યો નથી,” મારી શેઠાણીએ ઠાવથી કહ્યું. “હું તમારી લભાંસપર લોભાઈ હતી ખરી, પણ ખુદના હજારોહજાર શુગરાનાં મારે કરવાનાં છે કે શીરીનની વાતની મને ખબર થવાથી મને તમારી ચાલ વીશે ચોકવાતું થયું, ને તેથી એટલેથીજ હું તમારાં બદમાસપણાં વીશે હેબત ખાઈ અટકી ગઈ. હું ધણું જી ચાહુંય કે મારા ગાય જેવા ધણીને હું સઘલી ખરી વાત કહી દેઉં, પણ તે બધાં કરતાં જે હવે તમે અમારે ત્યાંની આવનજવનજ બંધ કરશો તો તે જી પુરતું છે, અને જોકે હું કોઈ રીતે મારા ધણીની તકસીરવાર નથી તોજી તમારી હોરમતનો નાશ કરવાને મને જરૂર રેહશે નહીં.”

“ઠીક છે ત્યારે એમજ છે તો—” અને જાંહાંગીરે કાંઈ ઉસકેરાઈ આવીને આગલ બોલવા જતો હતો તેવામાં નીચેથી કોઈ ઉપર આવતું હોય તેમ પગલાં વાગવાનો મને દાદરપરથી સાહદ આવ્યો, અને છુપાઈને કોઈની વાત સાંભલવાની નામોશી વચ્ચે પકડાઈ આવવાના ભયની એકદમ મને સુધ આવી, જેથી મારા પગને પાંખ મલી હોય તેમ હું ત્યાંથી તે વાત સાંભલવાનું અધુરું નાંખીને ઉપર નાહાડી.

પણ દાદરની વક્ષાંણ લેઈને ઉપર જતાં મેં તે બાળુના કટેરામાંથી જોયું કે જે ઓરડામાં એ હોજતોજી થતી હતી તેની પાસેની એક નાઘલી ચાલમાંથી તેનું બીજું બારણું હતું તે બારણાંની કદણમાં ભરાઈને કોઈ બીજે તે સઘલી વાત સાંભલતો હતો, જે મને જોતાંજ ચોંકીને બારણાંનાં ખાંચરામાં ભરાઈ ગયો, ને તોજી મેં સારી રવેસે જોઈ લીધું કે તે ચોરી છુપીથી સઘલી હોજતોજી સાંભલનાર કોઈજ નહીં પણ જાંહાંગીરનો વીશ્વાસુ નોકર પેસી હતો !

મેં એકાદ બે પલ એ હોજતોજી સાંભલી તે જી એક પાપ હતું, પણ તેમાં તો ઈનસાફ એટલો જી હતો કે તે વાતનાં વક્ષાંમાં મારું નામ આમેજ હતું એમ અચખચ જાણવાના ઓચંબાથી મનની ઉપજતી અરધી બેભાંની વચ્ચે મેં તે વાતનો થોડોક ભાગ સાંભલી લીધો હતો, કે જ્યારે પેલો પેસી તો સરયાંમ પાપનીજ

મકસદથી એક નીચ આદમીની પેઠે બારણાંપર કાંન રાખી સઘડું કંચે દમ સાંભલ્યો જતો હતો !

હું મારા ઓરડામાં ગઈ અને બેઠી. મેં આ જે જોયું ને જેટલું સાંભલ્યું હતું તે મને રંગેરંગ ધ્રુબવા બસ હતું. મારી શે-
ઠાંણીને મેં જેટલું બોલતાં સાંભલી હતી તેટલું બતાવાને બસ હતું કે પેલી અમીનાતું અનુમાન કાંઈ છેક ખોટું ન હતું. સારાં ભાયગે મારી શેઠાંણી નીતી કે નેકાની નોકપરથી ગબડી પડી ન હતી, પણ તે એવા ખુરા બદમાસને બસ પડેલી હતી કે જે વચ્ચે મારે લગતી સતાવણીની વાત તેણીની જાણમાં ન આવતે તો ખચ્ચીત ખરાબી થતે ! એ તેણીનો પોતાનો એકરાર હતો, અને એ એક-
રારમાં જે સાથી સરસ સધ્યારો આપનાર હતું તે એ હતું કે હવે એક વાર તે લુચ્છાની ખરી વર્તણૂક વીશે તે નબલી અબલાની આંખ ખુલતાં તે પોતે પોતાની નબલાઈનો જોખમ તેની ખરી હ-
દમાં જોઈ શકતી હતી, અને તેથી હવે તે પોતે લુચ્છા જાંઘીરને દરધુત કરી ઘરમાંથી હાંકી કાઢતી હતી ! પણ તે સઘડું છતાં એ એકરાર લુચ્છા જાંઘીરનો નોકર પેસી સાંભલવા પામ્યો તે મને જલ્દમ અફસોસ થઈ પડ્યો, ને તેથી હવે કાંઈ બી ગંભીર ખરાબી થવાનો મને નક્કી જોગ જણાયો. મેં ઘણું ચાતું કે મારી શેઠાંણીને હું ખરી વાત જણાવી પેસી વીશે ચેતાવી રાખું, પણ મેં પોતે એક બી પણ કોઈ બી કારણે તેણીની છુપી વાત સાંભ-
લવાની બેઅદબી કરી હતી એમ તેની આગલ કબુલ કરવાની મારી છાતી ચાલી નહીં, અને તેથી મેં જે જોયું અને સાંભલ્યું હતું તે મારી છાતીમાંજ છુપાવી રાખવાના હું નક્કી ઠરાવપર આવી.

પેસી છુપાઈને તે વાત સાંભલતો હતો તે પોતાના શેઠ તરફથી સાંભલતો હતો એ તો અનેજ નહીં, કેમકે મેં જોઈ લીધું કે પેસી ગમે એવો તેના શેઠના વીશ્વાસમાં હોય તોખી તે એમ તેને પોતાની છુપી વાતની—અને ખરી રીતે કહીએ તો પોતે બેહોરમત થતો હતો તે વાતની—આતમી મેલવવા દીએ એ બનવા જોગ હતું નહીં, અને ત્યારે રખે કાંઈ જુદું રૂપ આપીને અથવા ટકા ચઢાવીને ઠગારો પેસી મારા બુજેગ શેઠને મારી બાઈ વીશે ભંભેરે તેનો મને ઘણો ગંભીર ભય થયો, ને તેથી જોકે મારી શેઠાંણી તમામ નીરદોશ

હતી તે છતાં, પરીણામોનો ડર કરી હું તેને માટે દયાથી ધુજવા લાગી. મને મારી શેઠાંણીનું ઘણુંજ લાગતું હતું. તેણીની ખીદમતમાં રહીને મેં તેના ખવાસમાં અવલથી આખેર વેર કાંધ એવું અમીરી—ચાલચલગતમાં કાંઈ એટલું બધું ઉચાં મનનું જોયું હતું કે સામટી રીતે તેના તરફ મને ઘણું વ્હાલ છુટતું હતું, અને તેથી જોડે તેણી એક બદમાસના બસથી વગર ખોહાર થવે બચી જઈ શકી હતી, ને તે બી મારી પોતાનીજ નીતીના દાખલાથી બચી જઈ શકી એ ખ્યાલથી મારી છાતી હરખે ઉભાતી હતી, તોખી જોમ તેને ખોહાર કરવાની પ્રપંચી જલ માંડનાર કુજીને મારેનો મારો ગુસ્સો ને ધીક્કાર હું દુર કરી શકી નહીં, તેમજ તેણીના ઉપલા એકરારથી કાંઈ બી બચલીત ખરાબી મોડે વહેલે થવાનાં ગમખાર અનુમાનને બી હું મારાં મગજપર દબાવું ચલાવતું અટકાવી શકી નહીં.

બીજી સાંહજો મને હોકમ આવ્યો કે નાધલી તેહમીને તૈયાર કરીને મારે નીચે આવવું, કેમકે શેઠ શેઠાંણી સાથે ફરવા જવાનાં છે, ને તેહમીને બી લઈ જવાની શેઠની મરજી છે. આથી હું ઘણી અચરત થઈ—અચરત એટલા માટે કે એમ છોકરાંને સાથે લઈને ફરવા જવાની શેઠની તખેહ મુતલગ હતીજ નહીં, અને ઘણું થાય તો મોટાં છોકરાંને લઈ જાય, પણ તેમને પડતાં મેલી નાધલી તેહમીને લઈ જવાનું તેઓને કેમ બાવી આવ્યું તે મને મુતલગ સમજાયું નહીં. એમ છતાં મને હોકમ આવ્યો એટલે હું તુરત તૈયાર થઈ, અને તેહમીને તૈયાર કરી નીચે ઉતરી. ત્યાં મારાં શેઠ શેઠાંણી ઉપરાંત વાડયાનો જાંહાંગીર બી ફરવા જવાને તૈયાર હતો. તેને જોધને હું કોઈ રીતે અચરત થઈ નહીં, કેમકે જોડે મારી શેઠાંણીએ તેને પોતાના ઘરમાં આવતો બધ થવાનું કહ્યું હતું તોખી હવે હમણું તે આવ્યો ને તે બી નોકરને સૌ લઈને પાંચ દીવસ રહેવાનુંજ જાહેર કરી આવ્યો ત્યારે તો આવે તેવો પાછો જાય તે બને નહીં. એટલા માટે હું જોઈ શકતી હતી કે અંદરથી તો હવે મારી શેઠાંણી વાડયાના જાંહાંગીરને જોડે ખરાં દીલથી ધીક્કારતી હતી તોખી બાહરથી પોતાના ઘણીની હાજરીને દરમ્યાન તો તેને વેહેમ પડી જવાના ડરથી કશું બન્યું ન હોય તેમ તેનાસે અસલ પેરે

પ્રુશ્મીજન દેખાવાની કોશિશ કરતી, અને તેથી હાથ તુરત તો તે ઘરમાં જ હતો, અને ઘરમાં હતો માટે શેઠે તેને ફરવા જવા નોતર્યો હતો.

“ઓ લેઓ શીરીન બી આવી,” મારા શેઠે મને જોતાં જ કહ્યું, અને તે દોસો આજે કાંઈ એવી અસાધારણ ઉલટમાં આવેલો મને જણાયો કે તે જોઈને હું કાંઈ થોડી અચરત થઈ નહીં.

“પીલાં, તારીથી ને મારીથી ઘોડાને પીઠ કરીને બેસાશે નહીં,” મારા શેઠે ગાડી આગલ જતાં કહ્યું, “ને જાંહાંગીર ને શીરીન ઘોડાઓને પીઠ કરીને બેસશે.”

આ બોલવાની શી જરૂર હતી ? જો મારો શેઠ નહીં બોલતે તો બી અમો તો એમજ ગોઠવાતે—જોકે વાંચનારે ખાતરી માનવી કે જાંહાંગીર જેવા એક પુરાની સોડમાં બેઠક લેવાની પ્રજ્ઞાત જરૂર માટે હું મારાં મનમાં ઘણીજ દલગીર થઈ.

બાળાં આગલ બે શોહાંમણા તેજ ઘોડાની એક મોટી ઉંઘાડી લેડો ઉભેલી હતી. તેમાં શેઠ ને શોહાંણી પેહુલે બેઠાં, અને પછી જાંહાંગીર બેઠો. તે બાદ હું મારા હાથ માંહેલા તેહમીના બોજ સાથે બેસવા જતી હતી તેવામાં શેઠે કહ્યું, “હું જો સમાલ શીરીન, તેહમી પડી જશે. જાંહાંગીરજી એને જરા હાથ આપો.”

હાથ લેવાની મને જરા બી જરૂર ન હતી. હું ઘણીજ આસાનીથી ગાડીમાં બેસવા જતી હતી, અને તેથી જાંહાંગીરને મને હાથ આપવા મારા શેઠે કહ્યું તે બનાવથી હું એટલી અજબ થઈ અને ગભરાઈ ગઈ કે નહીં ધારેલી રીતે એ લુચ્છાનો હાથ મારા હાથમાં લેવાની જે અચપ્રુચ ફરજ આવી પડી તે ઉડાવા મેં વધારે ઉતાવલ કરી, અને તે ઉતાવલમાં હું એવી ગાભરી ને બેફાંમ બની કે જાંહાંગીરનો હાથ ખરેખર મને કપ્પલ કરવો પડ્યો, કેમકે નહીં તો એકજ બીજી પલ થતાં હું જરૂર તેહમીને લઈને નીચે પડી જતે !

અતે અમો સઘલાં ગોઠવાયાં, અને શેઠે કાચમેનને ધીમે ધીમે માહાલક્ષ્મીનાં બાનપર હાંકવાનો હોકમ આપ્યો, અને ગાડી ત્યાંથી ઉપડી ગઈ.

પ્રકરણ ૫૦ મું.

વેહેમાયલો ભરથાર.

“તમુને ખપ્પર કે જાંઘાંગીરભઈ,” ગાડીમાં બેઠા પછી તે ખુદાએ તાહેલું તવાંણું ચલાવ્યું. “પીલાં તો આજે ફરવા આવવા ના કેહતીતી. ખોદાએ જાંણે શું થયુંય તે ગઈ કાલનો કંઈ એનાં મોંનાપરથી રંગજ ઉડી ગીયોય, કેમ પીલાં ?” — અને તે દોસો કાંઈ એવી ખોટી ટપથી હસવા લાગ્યો કે દગાયલે એહેરે મારી શેઠાંણી તેના ભણી આતુરનાથી જોવા લાગી. હવે મારાં મનમાં ખી શંકા થઈ ચુકી કે પેસીએ દગો કરેલોજ છે, અને તેણે મારા શેઠને તમામ ઉલટાવીને અથવા તો ટકા ચઢાવીને વાત કહેલી છે, જેનાં પરીણામમાં પોતાની ઓરતને બેવફા સમજી તે દોસો પેર લેવાની આ એક તક લેતો હતો. મને પેસીએ દાદરપરથી ઉપર જતી રેહતી જોયલી હતી, ને મારા એહેરાપરથી અથવા તો અતુમાનથી તે લુચ્છાએ નક્કી કીધું હતું કે તેનાજ પેરે મેં ખી તે બધી વાત છુપાઈને સાંભલી હતી, અને ખુચી તેહેમીને મસે સાથે મને ગાડીમાં લેવાનો મારા શેઠનો સખખ તેથી હવે પ્રગટ સમજાતો હતો કે તે મને મારી શેઠાંણીના વીશ્વાસમાં માનતો હતો, અને તેથી તે તેણીને જો કહે બોલે તે લગોલગ મને ખી સઘલું સંભલાવા માંગતો હતો ! પણ મારી શેઠાંણી અને વાડયાના જાંઘાંગીરને પોતાને તો મારા શેઠની એ અચખુચી વર્તણૂંકમાં ધણું અજબ થવાતું હતું, સખખ તેઓને પેસીનાં કાવત્રાંની કશી માહેતી ન હતી, અને તેથી એકાએક શેઠને એ શાંતું શીફરું ચડતું હતું તે તેઓ કાંઈ સેહેલથી સમજી શકતાં ન હતાં.

“કેમ, તમે લોકો આજે બધાં મુગાં મંતર કેમ થઈ ગીયાંય, કાંઈ સમજ પડે ?” તેને કોઈએ જવાબ નહીં દીધો એટલે તેણે પાછું પુછ્યું. “હું હસુચ બોલુંય ને તાહેલાં કરુંય પણ તમે લોક તો મોંનું ખી નથી ઉધારતાં ?”

“મુરખી કાંઈ વાત કરવા જોયું યાદ નથી આવતું તે શું વાત કરીએ ?” અંતે જાંઘાંગીરે જેમ તેમ કહ્યું—અને તોખી તે એવું ફજેત એહેરે એટલું ખી બોલ્યો કે તેનાં મનની અકરવકર તેથી સાંભી વધતી પ્રગટ પડી !

મારી શેઠાંણીના રોખશાર ખી વધુ ને વધુ લાલ થયા જતા હતા. ખરી રીતે તો વાંચનાર જાણે છે કે તે તકસીરવાર ન હતી, તોપણ વાડયાના જાંઠાંગીરને પેહલી શરઆતમાં વીચારોનું વટીક કશું ખી ગેરકાયદે ઉતેજન આપ્યું હોય તે માટે પોતાના યુનેર્ગ ખાવંદનો ડર કરી ભીતરે તે એટલી ધુજતી જણાતી હતી કે તે અંતરનો ગભરાત આપના પેરે જહરમાં પ્રગટ પડતો હતો, અને તે ગભરાતપર મારો શેઠ કાંઈક સેહેતાનીયત મોજ અને ગમત સાથે ટીકતો હતો.

“લેઓ, હવે તમારો ખચાવ એમ નીકલ્યો કે તમો લોકને કાંઈ વાત યાદ નથી આવતી,” મારા શેઠે જાંઠાંગીરે જે કહ્યું તેનાં જવાબમાં કહ્યું, “તો ચાલો હવે અમેજ ગામગપાટાની તમોને યાદ આપ્યે. આજનાં “ગેઝટ”માં પોલા કોઈ કેપટન મેડોકસનો કેસ આયોચ તે તમો લોકોએ વાંચ્યો તો હોશે? તેણે પોતાની ખધરી ઉપર બેવફાઈની ફરયાદી માંડીચ ની?”

“નહીંજ, મેં નથી વાંચ્યું,” જાંઠાંગીરે કાંનપર હાથ મુકયા, અને તોખી તે એટલું માહ મુશકેલીએ બોલી શક્યો હોય તેમ લાગ્યું.

“ને તે, પીલાં?” હવે મારી શેઠાંણી તરફ ફરીને તેણે પાધરો સવાલ કીધો. “તું જુજરાતી પેપરો ખી તો વાંચેચ? તું તો આજે સહવારના ખેસીને એજ કેસ વાંચતીતી, નહીં વાઝ?”

“હાજ, મેં વાંચ્યુંતું,” પીરોજખાઇએ કહ્યું.—અને તે પોતાના ભરથારના એહેરાસમ જોવાની હાંમત કીધાવના જીવપર જોરાવરીએ ધીમે સાહાદે એટલું બોલી શકી.

“એ કેપટન મેડોકસ કોઈ ખરો ઉજખખ ગધેડો હોવો જોઈએ,” મારા શેઠે પાછું ચલાવ્યું. “એમ એવી ઓરતોને સજ કરવાનો એકજ રસ્તો નથી. કોરટ દરખાસમાં જઘને પોતે પોતાનો હુરયો કરે ને કરાવે તે કરતાં તેવાંઓના તોટા પીસવાના એકથી એક હજાર રસ્તા છે. ખરેખર પીરોજ મારી ઘણી મરજ છે કે જો તું સલ્લાહ આપે તો એ વીશે હું તો એક ખાસ્સી મજેની ચોપડી છપાવી નાંખું.”—અને તે દોસો વલી ખડખડ હરયો પણ તેનાં હસવાનો અવાજ એટલો ખોટો-એવો કાનને ઉડીને વાગનારો લાગ્યો કે હું પોતે વટીક મારાં જીગરના અંતર ભાગથી ધુજવા પડી.

“કોરટ દરબાર શું બરીય ?” જરા વાર થોપીને મારા શેઠે મ્હાણું ચલાવ્યું. “એવા કેસોમાં કોરટ દરબાર હોયજ નહીં. કોરટ ઘણું કરીને કુટુંબોમાં સસો પેદા કરનાર મુજબોને દંડ કરે, ને તે દોરયાંવાલો હોય તો દંડ આપીને નીકલી જાય. નહીં; કોરટ દરબારથી ઉલટીજ રીતે તે બેઉનાં કલેજાં ચીરાઈ ફસાઈ જાય ને દીલમાં આગના સોલેસોલા ઉઠે, તે અહીં સુધી કે પોતાની બેવશાઈનાં પાપ માટે તે લોક તોઆ બોલી બોલીને રીખી રજણાઈને પુરાં થાય એવી જાતની લખો જુદી જુદી સજા મને ખબર છે,”—અને તેણે મને બોલપર ઘણો ભાર નાંખ્યો.

જાંહાંગીરની અકરવકર હવે મેં જોયું કે ભયભરેલી હદ સુધી વધી ગઈ. તે પોતાના હાથમાંની લાકડી ને રૂમાલ સાથે ચેડાં કાઢવામાં ઘણો રોકાઈ ગયો, ને આસપાસ નજર વટીક ફેંકવાની હીંમત ન કરતો હતો તેજ તેનું દાઢેલ દીલ બતાવવા બસ હતું—કે બ્યારે પીરોજની લાગણીઓ તો તેણી પોતેજ રાંક અને શરમાલ હોવાથી એટલી અસહ્ય થઈ પડી હતી કે તે જરા વારમાં રડી દેશે એવો મને નક્કી સંભવ જણાયો !

“હેં, પણ જાંહાંગીરભઈ, તમો શું ધારોય ?” મારા શેઠે તે તકસીરવાર લુચ્છાને પાંસરો સવાલ માર્યો. “તમારું શું મત છે ? આએ બધું હું જે કેહુંય તે એવાં આસામીઓ માટે બરહક છે કેની ?”

“જી, હાજી, નહીંજી,” જાંહાંગીર આ નહીં વકી રાખેલા સવાલથી એકદમ ગભરાઈને ગુંચવાઈ પડ્યો. “હું કાંઈ મત આપી શકતો નથી, સાહેબ.”

“હા, પણ તમે મત કાંહાંથી આપી શકો ?” મારા શેઠે પોતાના ચચરાવનારા ચોખ્ખા ચાલુ રાખ્યા. “તમે ખી ભલા આદમી હજુર પણતા નથી તે ? શું મારા ભાઈ તમે ખી, અરધું ઘડપણ તો આયું—પણ અરે હાજો”—કાંઈ યાદ આવી ગીયું હોય તેમ તેણે કહ્યું, “મેં તો તે દાહારેજ સાંભલ્યું કે તમોને પીલાંના મશયાઈ ભઈ દાદીશેડના રૂશતમ સાથે કાંઈ ઝપાઝપી ને ખટપટ થઈય ?”

“હં: હા, શેઠ તે નાપસંદ ગઈ ગુજરી યાદ કરવાનો આએ સમો નથી,” આ નવો પ્રટકો કેમ દુર કરવો તે કાંઈ સમજમાં ન આવ્યું એટલે જેમ બોલાયું, ને જે બોલાયું તે જાંહાંગીરે કહ્યું.

“અરે છટ,” મારા શેઠે કહ્યું, “એમાં નાપસંદ ગેઈ ગુજરી જેવું શું છે?”

“પણ જ્યારે એવણને તે વાત નથી ગમતી ત્યારે કાંઈ બીજી વાત કરો ની?” મારી શેઠાણીએ જેમ તેમ હીંમત કરી કહ્યું—કેમકે મારે ખાતર બી તે એ વાત બંધ પડેલી જોવાને આતુર હતી.

“એ તમે લોક આજે દેવાનાં કેમ થયાં?” મારા શેઠે તમામ અચરતીનું ડોલ ઘાલી કહ્યું. “એમાં છે શું? આપરે તો બે ઘરી રમુજને વાસ્તે તાહેલાં કરીયેય.”—અને તેણે ખુબ્બ હસીને વધાર્યું,—“કેહેજે એ ઝપાઝપીનો સજ્જ તો એ ઉતો કે આપરા આએ જાંહાંગીરજી શેઠે તાંહાં કોઈ ચાકરડી પોરી ઉતી,—અરે સમુર, ખરેખર! કેટલું અજ્ઞ બેવું! તેનું નામ બી શીરીન કેહેય, ને તું કેહેય શીરીન જે તું કોલાયામાં નોકરી હતી, ત્યારે શું તારા સાથે આએ જાંહાંગીરજીએ લાંબાં ટુંકાં પગલાં લીધેલાં કે?”

હું માયાનાં તાલક સુધી તમામ લાલ થઈ—એટલી બધી ઓશકાઈ ને ગભરાઈ ગઈ. દેખાતી રીતે આ છેલ્લાં વાક્યમાં તે અમો ત્રણેપર એકદું વેર લેતો હતો! મને અને મારી લાગણીઓને તેમાં તે ખુબ્બ ખુટો કેવો હરડતો ગેરઈનસાફ કરતો હતો તેનું તેને જાન કાંહાં હતું? દેખાઈતી રીતે તે તેની પરણેતરને બેવશ માનતો હતો, અને તેમાં મને મસલતી સમજવાની થાપ ખાતો હતો, અથવા તો ખાખસુસ તેને બદમાસ પેસીએ તેવી થાપ આપી હતી, જેથીજ ને હવે મારી વાતપર ઉતરી પડી મારાપર ઉખરયો હતો.

“કેમ શીરીન, જવાબ દેની?” તેણે હવે હોકમના રોબથી કહ્યું. “દુકતી, બોલતી કેમ નથી?”

અને તોબી મેં જવાબ દીધો નહીં, કે જ્યારે મારી આંખમાંથી હવે એ સઘલું નહીં સાંભલી શકાવે આંસુ નીકલી પડ્યાં.

“હું, જોયું, એનાનાથી રરછ જવાયું?” જાંણે શુંએક ક્રતેહ મલી હોય તેમ તે કીનાખોર દોસાએ દેખીતી મોજથી કહ્યું. “હવે બેઉ પકરછ ગીયાં, પીલાં.—પણ કેમ તુંને શું છે, પીરોજ? તારી શીરીન રરેય તેથી તારી બી આંખમાં આંસુ આવી ગીયાં, શું?”—અને તે ધાતકીપણે હસવા લાગ્યો.

“નહીં, મારો જીવ ઘણો ફરેય,” મારી શેઠાણીએ હવે ધીરજ ખોલી દઇને કહ્યું. “મારી તબીએત ઘણી બગરી આવીય.”

“ઓ, ત્યારે આએ રેડીમનીના બંગલામાં આપરે ઉતરી પરીએ,” અને મારી શેઠાણીના જવાબને વારતે જરાબી થોપ્યા વના તેણે ક્રોધમેનને હાંક મારીને કહ્યું, “મહમદ, ગાડી રેડીમનીના બંગલામાં લઇ લે.”—અને તુરત તે ગાડી તે બાગુના એક કુસાદે બંગલાના મોટા કંપાઉમાં વલી.

પ્રકરણ ૫૧ મું.

“દોરડી બસે પણ વલ નહીં મુકે.”

તે બંગલો બી દરયાના મુખગપર રોણકદાર દેખાવતો હતો. પણ તેની રોણક કે તે દેખાવ તપાસવાને મને જરાએ ભાણુ ન હતું. મેં જોયું કે મારી બાઇનો જીવ ખરેખર બીગડી આવ્યો હતો, તે જીવ બીગડી આવ્યો તેમાં નવાઇ બી જરાએ નથી નજદીક પોણા કલાક સુધી અમારી ગાડી ધીમે કદમે ચાલ્યા કીધી હતી, જે બધા અરસામાં મારા શેઠનું તાલેલું મારી શેઠાણી માટે તેટલા કારી જાખમે હતા, તે તેથી જ્યારે રેડીમનીના બંગલા આગલ જઇને ગાડી ઉભી ત્યારે મારી શેઠાણી ખરેખર તેમાંથી અરધી બેભાન હાલ-નેજ નીચે ઉતરી.

ગાડી જઇને ઉભી રહેતાંજ અંદરથી ઘણીક અબલાઓ ને છોકરાંઓ દોડી આવ્યાં, અને “આવોજી, આવોજી”ના ઉલટભેર આવકારથી છેક નીચે ગાડી વેર ઉતરી આવ્યાં.

“અમારાં પીલાંબાઇનો જીવ એકાએક ગારીમાં બગરી આવ્યો,” મારા શેઠે પોતે ઉતરીને પોતાની પરણેતરને હાથ આપતાં કહ્યું, “મેં તેથી જરા કલાક બે કલાકની તમોને તજદી આપશું.”

“નહીંરે જી,” પીરોજબાઇએ હવે સાવધ થઇ પોતાના ભરથાર તરફ ફરીને કહ્યું. “હું તો હમણાં હોસ્પિટલ થવશ. તમે અમથી ગાડી અહીં લેવરાધી એ લોકને તજદી આપી.”

“કાંએ, કાંએ, પીલાંમાય એમ કાંએ?” કોઈ તનદોરત બાવા ભાખરા જેવાં રંડાયલા પણ સુનાની બાંગરી ને સુનાની ફેમના

અસમાનાં દોસાંએ નરમ ગુસ્સો કીધો, “કંઈ અહીં લોકો બોલે સમજેય કે શું ?”

“હા માયજી, પીરોજાયાજી તો આપરા સાથે એમ લોકોજ રાખેય,” એક બીજી જવાંન અબલા—જે બી મેં કાંઈક દુઃખથી જોયું કે એક વીધવાજ હતી તેણે ફરવાદની ઢપે પોતાની માતાને ટેકો આપ્યો.

“નહીંરે જી, લોકો શું કામ ?” પીરોજાયાજીએ તેણીને તુરત પુરસી આપવામાં આવી તે પર બેસતાં બચાવ કીધો, ને કલાક બે કલાક પોતાના જીલમગાર વરના બસથી બચવા એ બી કીક પડશે કરીને વીચાર થવે તેણીએ હવે તુરત સાં રાતસુધી થોળવા કમુલ કીધું. એ જોઈ હવે હું બી ગાડીમાંથી તેહમીને લઈને ઉતરવા જતી હતી, પણ મારા શેઠે મને મના કરી. “નહીં, શીરીન, તું બેસી રેહ, તેણે કહ્યું. “તું આપરા જાંહાંગીરજી શેઠ સાથે બંગલે જા. જાંહાંગીરજી શેઠને બી અહીં અબલાજી લાગશે તે ગમશે નહીં, ને ખુશી એનાં દુધનો ને સુવાનો ટાઈમ ચુકશે તો રરમાં પરશે, વાસ્તે તમે બેઠે ઘેરજ સીધારો.”

મારો શેઠ આ દેખીતી રીતે એવી તો નરમીથી ને લાયકીથી બોલતો હતો કે તે “બલાંની બલાઈ” જેવુંજ લાગતું હતું, કે જ્યારે એમ અમોને એકલાં મોકલવાની તેની ખરી મક્કદ વાંચનારને સમજવવી પડવાની નથી. તે પોતાની પરણેતરને અને એટલી બાલી મારવાજ એમ અમોને એબલાં મોકલવા માંગતો હતો એ મતલબ અમો બધાં સમજી ગયાં, પણ કરવું શું ? જાંહાંગીર જેવા એક મુજ સાથે એકલી ધરે જવા હું પોતે તમામ નાખુશ હતી, પણ તે નાખુશી હું ખુશી રીતે કેમ દરશાવી શકું ?

“નહીં, મુરખી સાહેબ,” જાંહાંગીરે હવે માંગી લેવાની અગત જોઈ—“મને ‘વાક’ પસંદ છે—હું ચાલતો જવશ.”

“અરે કાંઈ વાત છે ?” મારો શેઠ એ તકરાર જાણે જાંહાંગીર માટેનાં કેવાંક હેત ને માનથી નામંજુર કરતો હોય તેમ કહ્યું. “કાંઈ વાત છે ? આપરે ઘેરથી બે માર્ગલ દુર છેએ, ને ચાલી શું જાય ? નહીં બેસી જાઓ—મારા સમ છે”—અને જોઈ રેડીમનીવાલાંઓએ તેવણને બી થોળારવા ઘણી બોલસ કરી, તોબી તે વાત

ખી મારા શેઠને પસંદ નહીં આવતી હોય તેમ “એવણુને સોહવારો નહી,” “એવણુને સાત વાગતે બંગલે એક ફ્રેંડ મલવા આવવાનો વાયદો છે ” એવાં પોતેજ કાઢેલાં જુઠાં બાંહણાંઓથી તેણે જાંહાંગીરને શરમાવ્યો, જે બાંહણા નરસ લાગવાથી જાંહાંગીરને બાહાલ રાખ્યા વના ચાલ્યુંજ નહીં, ને તેથી છેવટે હું અને જાંહાંગીર પાછાં ગાડીમાં બેઠાં.

“ મહમદ બંગલે પાછો જા,” મારા શેઠે હવે કાચમેનને વરદી કરી, “અને ગાડી તા વાગતે પાછી અહીંજ અમુને લેવા લાવજો.”

હયાં મહમદ ગાડી હાંકતો હતો; પણ હજી જાણે પોતાનું માગતું લેહેણું પુર થયું ન હોય તેમ શેઠે ગાડી ચોખાવી. “ સરદીનો વખત થયો છે ને શીરીનના હાથમાં નાધલી બચકલી થયરી જશે,” મારા શેઠે ઘણીજ મમતાના દેખાવથી કહ્યું. “ધમનો ચઢાવ,”— અને ઘોડાવાલાઓએ તુરત શેઠના હોકમપર તાકીદની તાબેદારીથી અમલ કીધો કે ગાડી ઉપડી ગઈ. એ રીતે એક બંધ ગાડીમાં જાંહાંગીર જેવા એક લુચ્છા સાથે સાંહજને વખતે હું એકલી પડી તેથી મારું કલેજું ધુજતું હતું, પણ જાણે હું દરકાર નહીં કરતી હોઉં તેમ હીમતથી ખેસી રહી. મેં મારી નજર મારા બોલામાં ઉંઘતી તેહેમી ઉપરજ દીકેલી રાખી, કે આસપાસ જોતાં તે લુચ્છા સાથે નજર એક થાય નહીં.

“ શીરીન,” અંતે અચબુચ જાંહાંગીરે વાત છેડી, “ એ શું હોશે ? મારીજ પેટે તું ખી પ્રગટ જોઈ તો શકે છે કે હીજુશેઠ આજે કાંઈ ઉંડી મતલબમાં દોડે છે, પણ ખુદા જાણે તે મતલબ શું હોશે.”

હું કાંઈ બોલી નહીં. બોલું શું ? ખેસીની ચાલની મારી માહિતી બોલું તો કોઈની છુપી વાત સાંભલવાની નાહેક હીજુપસ્તીમાં આવી પડું, ને તે ઉપરાંત જો કાંઈ બલતુંજ મત આપું તો હું એ બદમાસ સાથે વાતચીતમાં ઉતરવા ખુશી છું એવું અનુમાન થવે તેને છુટી પાય, મારે એક તડાકે એ સધલા વીચાર કરી લાઈ જાણે કશું સાંભલ્યુંજ ન હોય તેમ ખામોશ રહેવામાં મેં શાણપત માન્યું.

“ કેમ બોલતી નથી, શીરીન ? ” તે પટાંમણા લુચ્છાએ પટાંમણી ઢપથી—દોસ્તી કરી નાંખવાના હેતુથીજ કહ્યું. “ રસ્તમ સાથે તારે વીશે મને ખટપટ થઈ તે એ દોસાને કાણે કહ્યું હોશે ? ”

“ હું નથી જાણતી,” મેં દુઝા ને ટચ મીનજમાંજ જવાબ દીધો.

“ નથી કેમ જાણતી ? ” જાહંગીરે અનકાથી કહ્યું. “ જાહાં-વેર તેં પોતે એ વાત મોટી ઉકમઘ ને મોટાઈ લઈને શેઠને કહી નહીં હોય ત્યાંવેર એ વાત કદી બી બાહરે જવા પામેજ નહીં.”

“ તમે આએ મને ગેરકાયદે અપમાન કરોય,” મેં ધણી ગુસ્સે થઈને કહ્યું, કે જ્યારે મારા ગાલ વટીક મને લાગ્યું કે લોહી જેવા લાલ અને ગરમ થઈ આવ્યા. “ તમે ધારોય તેવી હું કાંઈ હલકી નથી કે મારા શેઠ આગલ એવી એવી વાત કરે.”

“ અરે શેઠ આગલ નહીં ને તારી સાથનાં બીજાં નોકરનકરો આગલ—પેલી અમીના આગલ તો ખરી કેની ? ” તે કપટીએ મને ખીજવવાનીજ મક્કસદથી કહ્યું, “ ને એક કાનથી બીજે કાંન તે વાત પછી થઈ હોય તેમાં નવાઘ શું છે ? ”

“ તમે પોતાના જેવાં બધાંને સમજોય,” મને હવે બોલ્યા વના ચાલ્યું નહીં. “ હમણાં ગાડીમાં જે બોલાયું તેથી મને કેવું દુઃખ થયું તે મારા ખુદાને ખબર છે.”

“ અરે હા જો, હું બુલ્યો, તમને તો રરાં સૌ આવી ગીયાં-તાં,” અને તે બદમાસ અનકાથી હસી પડ્યો. “ રાંડયાંઓને જેટલાં ચરતનાં રરવાનાં આવરેય કેની તેટલાં હું તો ધારંય જે કાઢને નહીં આવરતાં હોશે.”

“ હું તમારી સાથે વધારે વાત કરવા નથી માંગતી તેથી હું ઉતરી પડીને ચાલી જવશ.”—મેં હવે તમામ ધીરજ ખોલી દધ કહ્યું. અને હું ગાડી થોખાવા દોકું બાહરે કાઢવા જતી હતી, પણ મને તેણે રોકી.—

“ તે નહીં બનશે,” મારો એ ઠડાવ સાંભલી તે કાંધક બીહીધો હોય તેમ તેણે કહ્યું—અને પછી તુરત હું બેઠી હતી તે બાબુનો કાચ તેણે ચઢાવી લીધો. “ હવે જો એ દેવાની,” તે પછી તેણે કહ્યું, “ હું તારા સાથે કાંધ કજીઓ કરવા માંગતો નથી. હું ખરાં દીલથી ખરેખરેજ કહુંય કે તેં મને એચરશાહા પટેલને ત્યાં કરેલા અપમાન પછી તુંને વીસરી જવા—તુંને ધીકારવા વટીક મેં ઠડાવ કીધો, પણ ખુદા જાણે તારી ખુબસુરતીમાં એવું તે શું એક છે

કે જેથી તુંને જોતાંજ મારું માથું ફરી જાય છે. જો શીરીન,” અને હવે તે લુચ્છો કાલાવાલાથી ગાડીમાં વાંકો વલ્લ્યો, કેમકે વાંચનારને સમજાવું પડશે નહીં કે હું જ્યારે ઘોડાવાલા બણી પીઠ કરી બેઠેલી હતી ત્યારે તે મારી સાંભેની સીટપર હતો. “જો શીરીન, તું નાદાન ના થા ને મારું કહ્યું માન ?”

“તમોને ખચ્ચીત શરમાવું જોઈએ છે,” મેં વધતી ગુસ્સે થઈને લગભગ ધુજતે સાહાદે કહ્યું. “એક નાવારેસ છોકરી સાથે એમ બેમહલાજે તમારો દરજ્જો ભુલીને વાત કરતાં એક ગ્રહસ્થ તરીકે તમોને ખચ્ચીત શરમાવું જોઈએ.”—અને હું અજબ થઈ, ખરેખરી અચરત થઈ કે ‘દોરડી બન્ને પણ વડ નહીં મુકે’ તે કીસમને આ કોઈ બદમાસ હતો. મારી શેઠાણી તરફથી હરધુત થયો તે તો હજી ગઈ સાંહજોજ બન્યું હતું-વધી આજે ગાડીમાં સાંભળ્યું તેટલું આછું ને તેના જખમો તો હજી તમામ તાજા હતા, ને તે છતાં તે સધવું એટલી જલદીથી વીસરી જઈ તે પોતાની નવી પાપવાસનાઓ હવે વધી મને સંભલાવવા પડ્યો હતો !

“અરે એમાં શરમ શાની ?” હું જે છેલ્લું બોલી તેના જવાબમાં તેણે કહ્યું. “તું ખુબસુરત અને ચેહેરેનમુન છે, અને છે તેથી હું તેમ કહું તેમાં મેં ખોટું શું કીધું જે મારે શરમાવું જોઈએ ? પણ છોકરી”—વધી તેણે ગંભીર બની કાલાવાલા ને પટાં-મણીની સતાવણીઓ જારી કીધી—“જો મારું માન ! જો તું ચાહે તો વાડી ગાડી નોકરનશર સાં એક લેહેજામાં તારું થશે. આવી દલદેશરીમાં ને હીણાયલી ઢપે એક નીચ ચાકરડી તરીકે રેહવા કરતાં તું શેઠાણી થઈને રેહશે.—ફક્ત મારી સાથે નાહસી આવવા—”

હું તેને હવે વધુ સાંભલી શકી નહીં. હું ઉસ્કેરાઈજ એટલી આવી કે ચઢાવેલા કાચ આગલ તેનો હાથ હતો તે એક અછાતથી ખસેડી નાખી મેં તે કાચ તે મને અટકાવે તે આગમ્ય ઉતારી નાખ્યો.

આથી તે ઘણો ગભરાયો. “હવે હું કાંઈ નહીં બોલશ,” તેણે કાલાવાલાથી માંગી લીધું; “ચાલ તુંને નહીંજ ગમતું તો હું સુપ બેસશ.”

“નહીં,” મેં ઠાવથી કહ્યું, “હવે હું તમારી સાથે આજે ગાડીમાં આગલ વધવાની નથી.”

“ વારં ત્યારે પણ હું ઉતરી જવશ—ખુદાને ખાતર તું બેસી રહે ”—તેણે કહ્યું, ને એકાદ બે પલ થોખીને મેં જોયું કે તેણે તેવી હીલચાલ કરી બી કરી નહીં, એટલે મેં જ ઘોડાવાલાઓનાં સમજી જવાના જોખમે બી મારી પવીત્ર હોરમત ખાતર ગાડીમાંથી દોડું બાહર કાઢી તે ઉભી રાખવાનો હોકમ આપ્યો.

તે હોકમ થતાં ગાડી તુરતજ રસ્તાની એક બાજુએ ઉભી કરવામાં આવી, ને બીજી પક્ષે પછવાડેથી કુદી મારી ખંતે બારણાં આગલ બેઠ બાજુએ અકેક ઘોડાવાલો આવી હાજર થયો, કે મેં મારી બાજુનું બારણું ઉઘડાવ્યું.

પ્રકરણ ૫૨ મું.

જાંહંગીર.

ગાડી ઉભી રહેતાંજ હું બારણું ઉઘડાવી ખુચીને લઈ ઉતરી પડી, અને ગાડી હાંકી જવાનો હોકમ આપ્યો. વાડયાનો જાંહંગીર કાંઈ બોલ્યો નહીં. તેને ખશ્યાંણું એટલું લાગતું હતું કે જાણે કશું જાણુતોજ ન હોય તેમ તે અખાડા કરી બેસી રહ્યો, પણ હું પોતે એટલી ઉસકેરાઈ આવેલી હતી કે મને ગાડીમાં જાંહંગીરે કાંઈ બી ગેરકાયદે અપમાન કર્યું હશે એમ મારા એહેરા ઉપરથી અટકલ કરવાને કોચમન કે ઘોડાવાલાઓને જરા બી મુશકેલ પડ્યું નહીં હોય.

સારાં ભાયગે હજી કીનારાની બોરદુએજ ગાડી હતી, અને તેથી હું ઉતરી પડી તેવી ગાડીને જ્યાં દબને કીનારાની બાજુએ જઈ એક પથરા ઉપર બેઠી, અને ત્યાં એકાંતમાં મારી ભરાઈ રહેલી છાતીને આંસુઓ વચ્ચે ખલાસી આપી. મને અફસાસ થયો કે આ બોહોલી દુન્યામાં મારા જેવી કેટલી બધી કમનસીબ જવાન અબલાઓ બાલક વયે માખાપનો મીરો-માનીતો-પનોતો આશરો ખોલી દબને એ રીતે રવડી પડતી હશે, અને જાંહંગીરની કીસમના બદમાસો ઉપરાંત સંસારની બીજી સેહેંકડો લાલચો સામેની લડતો ને જોખમો દરમ્યાંજ જીવસતોસત જીંદગી ગુજરતી હશે ! ખુદા એવી કમનસીબ અબલાઓપર દયા કરશે, અને તેજ તેમનો રાહબર અને રાહનુમા થાઓ !

રડવાથી જેમ થવું જોઈએ તેમ મને ઘણીક ધીરજ મલી, અને પછી મારાં મનનું સમાધાન થવે હું ઉઠીને નાકાપર જઈ એકાદ બાંકેની ગાડીમાં જલદી ઘેર પોંદોંચવાનો ખ્યાલ કરતી હતી તેટલાં મારી બાળુએ એકાદ પથ્થર ખખડ્યો, ને મારાં ચક્ચુર ધ્યાનમાંથી ચમકીને મેં પાછું ફરી જોયું તો વાડયાનો જાંઠાંગીર પાછો મારી બાળુમાં ઉભેલો હતો !

તેનો દેખાવજ જોઈ હું દઘાઈ ગઈ. તેનો ચેહેરો શીકકો ક્ય થઈ ગયો હતો, અને તેના ડોલા તે કાંઈ ખીજવાયેલો હોય— ખુનપર ચઢવા જેવો ઉસકેરાઈ આવેલો હોય તેમ લાલ ચમકતા હતા ! તે શું દરયા કીનારાનાં આ એકાંતમાં મારું ખુન કરવાજ આવ્યો હતો ?

“શીરીન,” તેણી ધીમે—ખોખરે અવાજે કહ્યું, “તુંને એક વખત હું કેહું તે હવે તો સાંભલવુંજ પરશે.”

“તમે શું કરવા મારા જેવી એક ગરીબ નાવારેસ છોકરીને સતાવોય ?” મેં દયા આવે તેમ તેને સમજાવી—વીનવી—કગલીને કહ્યું, “મને જવા દેઓ”—અને હું ઉઠવા જતી હતી.

“નહી,” તેણે બજાઈથી મારું કાડું ભચડી-પકડીને મારી જગ્યાપર મને પાછી બેસાડતાં કહ્યું, કે જ્યારે પોતાની લાગણીઓનાં જોસ સાથે તે પોતે બી પગથી માંથાવેર ધુજતો હતો. “તું જ્યારે હમણાં ગાડીમાંથી ઉતરી પડી ત્યારે મને લાગ્યું કે તારા જેવી એક હલકી દુકતીપર શબ્દો ગુમાવવા કેવલ મુરખાઈ હતી, પણ તું જવાને ગાડી પાછી ચાલવા પછી મને લાગ્યું કે હું મારા વીચારોમાં ઠગાયો હતો. તારી સોહાંમણી સુરત મારાં મનમાં પાછી એક વાર એટલાં જોસ સમેત ખડી થઈ કે પાછી એક વાર તને સોધી કાઢી આજનાં એકાંતમાં મલવાના મારા ઠાવને હું કોઈ બી જોખમે અટકાવી શક્યો નહીં. છોકરી,” તેણે હવે ગંભીર સાહાદે વધાર્યું, “હું એક ખરાબ માણસ છું, પણ વીચાર કરતાં મને લાગેય કે ફક્ત તારી પવીત્ર અસરથી હું સુધરીને જરૂર સારો આદમી થવશ, વારતે ખોલ તું એમ નહીં તો મારા સાથ પરણી આવવા ખુશી છે ?”

“નહીં, નહીં,” મેં એવા એક બુરા આદમી સાથે સદા સુધી જોડાવાના ખ્યાલેજ ગભરાઈ જઈ લગભગ ચીચારી પાડી કહ્યું,

“જો તમારામાં મારે માટે જરા બી માન કે જરા બી દયા હોય તો મને અતરેથી જવા દેઓ.”

“તે નહીં બનશે,” જાંઠાંગીરે ઠાવથી કહ્યું. “તું એમ સમજતી હોશે કે હું તુંને લગનની ‘આદર’ કરું છું તે ખરાં દીલની નહીં હોય, પણ હું પાક ખુદાના કસમથી કહું છું કે હું તમામ ખરાં દીલથી એ ‘આદર’ કરું છું. અજબત એવાં એક લગનથી મારા દોસ્તોમાં મારી હસી થશે, ને જે ઉંચાં સરકસોમાં રાતદીસ મારું ફરવું થાય છે તે બધાં મને ખરતો કરશે, પણ તે બધું હું તારી સોબતમાં બેહસાબ સમજશ, કેમકે તેં મારામાં કાંઈ અજબજ લાગણીઓને જનમ આપ્યો છે.”

હું ખરા જોખમમાં હતી. મેં જોયું કે જો હું ધસીને સાફ ના કહીશ તો જાંઠાંગીર ખરેખર હમણાં એટલો ઉશકેરાયલો હતો કે તે મને કાંઈ બી બેજરી આપશે, અને તોબી જે વાત સાથે હું કદી બી એકમત ન થઈ શકું તે વાત મંજૂર તે કેમ કરી શકાય? એટલા વાસ્તે મેં પુર હીંમત કરી કહ્યું. “જાંઠાંગીરજી એ વાત કદી બી નહીં બનશે. તમે મને લગનની પ્રમાણીક આદર કરી તે માટે હું ઉપકાર માવું છું, પણ—”

“પણની વાતજ નહીં,” તેણે મારી ખાંધ ઉપર પોતાનો ભારી હાથ નાખી મને પકડીને કહ્યું. “દુકતી બસ હા કે ના કેહ, ને તું ના કેહશે તો હું બચ્ચીત ખુનપર ચહરશ.”

મેં દબાઈને તેના તરફ જોયું, કે જ્યારે મારા હાથના આંચકાઓથી બીહીને ખુચી બી કલ ખાઈ રહવા પડી. “ઓ ખુદા ત્યારે શું તમે અહીં મારું ખુન કરશો?” મેં દયકાંઓથી ગુંગલાતા સાહદે કહ્યું. “મારી મદદે અહીં કોણ આવશે ત્યારે?”

“હું આવશ,” એક અવાજ પછવાડેથી બોલ્યો, ને બીજી પલે અમે બંનેએ ચમકીને પાછું ફરી જોતાં ઘાદીશેઠનો રૂસ્તમ અમારી પાસે ઉભેલો હતો !

પ્રકરણ પંચમું.

રૂસ્તમ.

દુન્યામાં નવાઈ ઉપજવનારા હજારો સંજોગો રોજ થાય છે, અને તેમાં આ બી શું ઓછી અજબબી ઉપજવનાર એક સંજોગ

હતો કે દાદીશેઠનો રસતમ જાણે મારા સવાલનો જવાબ કરતો આ-
સમાનમાંથી તુટી પડ્યો હોય તેમ જે વારે તેના જેવા એક સદગુણી
જવાનની બેમુલી મદદની મને ઘણીજ જરૂર તે વારે ને તેજ પડે
તે મારી મદદે નીકળી આવ્યો ! જાણે દાદીશેઠના રસતમને વાડયાનાં
જાંઠાંગીરનું જોર તોડવા ને તેના પાપી બસથી મને બચાવી લેવાજ
પ્રુદાએ સરજાવ્યો હોય તેમ બીલકુલ મનમાં ચીતમાં નહીં તેવે
વખતે તેવી જગ્યાએ બી તેનું પ્રસંગોપાત આવી લાગવું થાય
એ શું પુદરતની એક અન્યબી નહીં ગણાય ? હું નાવારેસ હતી
અને પ્રુદા વતરોગ મને મારી હોરમત ને જાનના બચાવ માટે
બીજા કોઈનો બી ઓથો ન હતો, તે ઓથો આપનાર આએ એક-
જ—એકલોજ બાહાદુર ખુબસુરત લાયકીવાસો જવાન શું મારેજ
માટે જનમ્યો હતો, કે એક નહીં પણ અનેક વખતે જ્યારે જ્યારે
બી વાડયાનો જાંઠાંગીર એકાંતમાં મને સતાવા કે બીહીધરાવાની
તક સોધતો, ત્યારે તે જાણે વાદલ કે આસમાનમાંથી ટુટી નીકળી
તક ને તાકણું સાંધતો મારી મદદે આવી લાગતો હતો !

વાડયાના જાંઠાંગીર સાથે સરખાવતાં દાદીશેઠનો રસતમ
ઉંમરમાં ઘણોજ જવાન હતો, અને તોબી દલેરીમાં તે પેહેલા કરતાં
જ્યાદા ખુબેર્ગ હતો. જાંઠાંગીર એક બદમાસ હતો, ને એવાં દાઘેલ
દીલના બદમાસો બાતેનમાં હંમેશ હીચકારા હોય છે, કે જેઓ
નાકૌવત અબલાઓને સતાવા કે બીહીધરાવામાં ભલે પોતાની
બાહાદુરી સમજે, પણ પોતાથી ઉતરતા બી એક દલેર હમનબરદની
રૂબરૂ એક હીચકારાં કોહોલાં કુતરાં પેરે હીંમત હારી હીણપરતી
વચ્ચે પ્રગટ પડે છે; અને તેમજ હમણાં થયું.

જાંઠાંગીરે આગલ મને કરેલાં અપમાનોની સજામાં રસતમે તેની
પુઠ પકડી તેની કલબમાં બી તેનો દુરયો બનાવ્યો હતો, ને તેને
ત્યાંથી બી “રીઝાઇન” થવાની ફરજ પાડી હતી તે વાંચનાર વીસરી
ગયાં ન હોય, અને ત્યાર પછીથી તેઓની દોસ્તીમાં આજ સુધી
ખલલ થયેલી હતી. તે બંને એકબેકને હવે ધીક્કારતા હતા—રસતમ
જાંઠાંગીરને તેનાં હીચકારાપણાં અને બદમાસપણાં માટે, કે જ્યારે જાં-
ઠાંગીર તેને તેનાં પ્રમાણીકપણાં ને તેની ખરી દલેરી માટે; અને તેથી
જો એ રીતે અત્યારમાંજ તેઓ વચ્ચે વેર વસેલું હતું તો આ નવા

બનાવ—નવા દેખાવ—આ નવી મુલાકાતથી તેમાં કેટલો વધતો વધારો થયો તે વાંચનારે સમજી લેવાનું કોઈ રીતે કહી શકાય નહીં.

૩૨૮મને જોતાં જાહંગીરનાં પાણી મરી ગયાં, કે જ્યારે મારો ચેહેરો ખુશીથી ખીલી નીકળ્યો. વાડયાના જાહંગીરનાં અપમાનથી હવે બચાવ થયો એજ ખ્યાલની તે ખુશી મારા મેં ઉપર પ્રગટ પડી હતી એમ નહીં, પણ કાંઈ વધારે—મારી છાતીમાં તે સોહામણી સુરતપર ચસમ ઠાવતાં બીજી બી કાંઈ હરખની હું નહીં સમજી શકું એવી લાગણીના ધપકારા દમબદમ ચાલુ થયા !

“ એ શું બનાવ છે ? ” ૩૨૮મે આવતાં વાર થયેલા ના-બનારા રોબથી આસપાસ જોઈ પુછ્યું : “ પણ મારે પુછવાની બી જરૂર નથી ”—તેણે તુરત વધાર્યું : “ હું જોઉં છીશીરન્યાય કે આએ હીચકારો તમને અપમાન કરતો કદી બી ધરાતો નથી.”

“ હીચકારો બોલ હું તારાં મોંનામાં છુટાં મારું,” જાહંગીરે પવનથી હીલતાં ઝડ પેરે તનબદને ધુજતાં કહ્યું. “ મેં એ દુકતીને હમણાં અપમાન તો નહીં પણ માન આપ્યું છે, કેમકે મેં એને લગનની આશર કરી છે, અને એ દદા તે કબુલ કરી નહીં શકવાનાં જે ચરત ચલાવે છે તેનો ખરો સબબ હું હવેજ સમજી શકું છું કે એ દુકતીએ બીજા એકપર દીલ લગાડ્યું છે. તે બીજા એક તે કોણ તે હું ખુલ્લું કરી કેહવાની જરૂર જોતો નથી, પણ તે બીજા એક તેમજ એ દુકતી પોતે આજથી મારાં વેરસી મુદ્દમઓની ટીપમાં આમેજ થાય છે, ને તેમને મારા કીનાનો સવાદ કેમ ચખાડવો તેજ આજથી મારો અબ્યાસ થઈ પડશે.”—અને એટલું બોલી જવાબને માટે થોડા વના જાહંગીર ત્યાંથી ઉતાવલે કદમે ચાલતો થયો.

૩૨૮મનું ઘણું મન થતું જણાયું કે તેની પુઠ પકડી તેને તેની એ ધમકીઓનો સવાદ ચખાડે, પણ એ ધમકીઓથી મને એટલી બીહીધેલી તેણે જોઈ, ને હું ખરેખર આ ધુજવનારી ધમકીઓથી એટલી બધી આજેજ થઈ ગઈ કે તે મને એકલી એ રીતે છોડી નહીં જતાં મારીજ પાસે બેઠો, ને મને ઘણીક ધીરજ આપવા લાગ્યો.

“ પણ એ લુચ્છો કોઈ બીજા વીશે બોલી ગયો,” અંતે વાત પરથી વાત ફેરવી ૩૨૮મે કહ્યું, “ ને તે કોણ હોશે ? હા શીરીન,” તેણે હવે તદન ગંભીર બની કહ્યું, “ જો તે મારે વીશે બોલ્યો હોય ને

ખરેખર તારાં દીલમાં મારે વીશે એક બી રૂડો વીચાર વસેલો હોય તો જાંઠાંગીર જેવાં સેહેંકડો જાંઠાંગીરના કીનાઓ માટે હું તૈયાર છું.”

હું કાંઈ ખોલી નહીં, પણ મેં ખુશીની શરમથી લાલ થતો મારો ચેહેરો ને તેજ ખુશીથી ચમકતી મારી ચશ્મો નાખલી તેહે-મીના ચેહેરાસમ ટીકલી રાખી. તેનો એકેએક સુખન હોરમત અને મીઠાસથીભરેલો મારે કાંને વાગતો હતો, અને તેવા એક લાયકીવાલા, કેલવાયલા, કુલવાંન જવાંનપર જરાબી ગુસ્સો ખતાવતો કે તેનાં ખોલવાથી જરાબી પોતાને અપમાન થયતું સમજતું એ ગેરસલુકા-ધજ નહીં પણ ચરત કરવા જેવુંજ થઈ પડે.

“શીરીન,” તેણે જરા થોબી કહ્યું, “આજના આ મેલાપનાં સુખનો મને જરા બી ખ્યાલ ન હતો. મેં તુંને પેહેલે જોઈ તે વખતથી તારી ખુબસુરતીએ અને અગત કરી તારી નીતી, નેકા ને સાલેસધએ મારાં મનપર એક નહીં ભુસાય એવો છાપ મારેલો છે, ને તેથી લગનને વાસ્તેની મારી અરજ નામજુર નહીં કરવાને હું તારા પાસ હવે કાલાવાલાથી માગી લઉં છું. તારા વગર મને જરાબી ગમતું નથી, તેથી મારાં દીલની એ ખરી હકીકત તુંને જાહેર કરી તારો જવાબ મેલવવા હું તુંને તારી નોકરીવાલી જગ્યા ઉપર બી આવી મલતે, કેમકે મને ખબર છે કે તું હીજરોહને ત્યાં હમણાં રહેલી છે—”

“હા,” મેં હવે હીંમત પકડી ઉપર જોઈ કહ્યું, “ને મને જરાબી માફ નહીં લાગે તેવી સીધતથી મને એ સુખની નોકરી મેલવી આપનાર બી તમેજ છેઓ તે વાત મને બી ખબર છે.”

“અતે એ વાત તુંને ખબર પડી ખરી,” રસતમે કાંઈક હસીને કહ્યું, “ત્યારે તો તુંને એ બી ખબર હોશે કે તારી એ નવી શેઠાણી ને હું માસી માસીનાં થઈએ છીએ.”

“હા, મને તે ખબર છે,” મેં કહ્યું.

“ને તે છતાં હું તાંહાંબી આજ વેર નહીં આવ્યો,” રસતમે પોતાનો ખુલાસો આગલ ચલાવ્યો, “તે એટલાજ માટે કે તારાં મનમાં મારા વીશે કશું બી ખુર વમાસણ થાય નહીં. ખોલ શીરીન, તું મને ચાહી શકશે ?”—ને તેણે મારો હાથ પોતાના હાથમાં લીધો.

તે મેં એવી લીધો નહીં તેજ તેના સવાલનો મારો મુંગો પણ અસરકારક જવાબ હતો, કેમકે હું જવાબમાં બોલી કશું નહીં.

“તું બોલતી નથી, શીરીન?” રસતમે કાંઈક નરમ હપકાની ઢપે કહ્યું.

“રસતમજી, હું તમોને શું જવાબ આપું?” મેં કહ્યું. “તમારા ને મારા વચ્ચે દરજ્જાનો ને પદસાનો એટલો મોટો અંતર છે કે આપણે એકમેકને એક વાર કબુલ થયા પછીનાં પરીણામો માટે હું વીચાર કરતાં ધુબું છું.”

“એ દરજ્જાની વાતની ફક્ત તારાં દીલમાંથી કાઢી નાંખ શીરીન,” રસતમે ઓઝરખાઢીથી માંગી લીધું. “હું ઓર બી ચાહું કે હું છેડે તે કરતાં હજી દરજ્જામાં ને પદસામાં એકેકડો દરજ્જો વધારે ચઢતો હોતે, કેમકે ત્યારે તેજ પ્રમાણમાં તુંને હાલ કરતાં બી વધતી સુખી કરવાને મને બની આવતે.”

“હા, પણ આપણે પરણવાની ઉંમરને માટે હજી એક કેટલાં નાદાં ને નાલાયક છીએ!” મેં તકરાર કરી. “વહી તમારાં માથ આપ એ લગન કદી બાહાલ રાખવાનાં નથી, ને ત્યારે મારે ખાતર મને પરણીને નાહક તમે દુઃખી થાઓ ને તમારા સુખી સંસારની ધુલ કરો, તે કરતાં તમારા મુઆરક હાથ ને તમારાં કુલવાંન ઘેરને પોતાની ચાલચલણ ઉપરાંત પોતાનાં નામ ને કુલથી બી શોભા આપી શકે એવી કોઈ અબલા પરણીને સુખી થાઓ, ને મને ભુલી જાઓ.”

“તે કદી નહીં બની શકે એવું છે, શીરીન,” રસતમે કગલીને કહ્યું. “ગોયા મારું મોહત જીવત તારે હાથ છે. જો તું મને જેમ તેં હમણાં જાંહાંગીરને હરધુત કરી હાંકી કાઢ્યો તેમ નાસી-પાસી સાથે પાછો જવા દેશે તો મારું શું થશે તે હું કહી કે સમજી શકતો નથી.”

“જો એમજ છે તો મને સાંભલી લેઓ રસતમ,” મેં હવે હરાવથી કહ્યું. “તમારામાં મેં એવો તો ઉંચો ગુણ અને અમીરી ખવાસ જોઈ લીધો છે કે જો કશાને ખાતર નહીં તો તેને ખાતર બી તમારા સાથ મને પીછાંણુ પડી તે દીવસથી હું તમોને ચાહતાં શીખી છું. મારી કુરસદના વખતમાં તમારી સોહાંમણી સુરત મારી

નજરો બાર મારી મરજી ઉપરાંત આવી હમેશ ખડી થાય છે, અને પછી તમારા ને તમારાજ ધકારામાં મારા કલાકો કેમ ગુજરી જાય છે તે બી મને ખબર પડતી નથી. એ બધો પ્રમાણીક એકરાર સાચ્યાં દીલથી આજે તમારી આગલ કરવાને હું જરાબી શરમાતી નથી—એર એ સાચ્યો એકરાર કરવાને મને હીમત અને સુખ પેદા થાય છે ! ’

અને એ એકરાર સાંભલતાં રસતમને જે સુખ થતું હતું તેનું ખ્યાન કઈ કલમ કરી શકશે ? એક સાચ્યાં દીલના પવીત્ર ઉન્નરા સાંભલતાં ને કેહેતાં મને જે મોજ મલતી હતી તેથી જ્યાદા મોજ ને હરખ વચ્ચે રસતમ મારું કેહવું સાંભલ્યો જતો હતો, કે જ્યારે તેનો સદનો હસ્તો મુખડો તે ખુશીનાં હસવા સાથે વધનો ચમકી રહ્યો હતો.

“ પણ આપણે હજી એક પરણીને ઘણી ધણ્યાણી થવાને વારતે નાદાન છીએ,” મેં જરા થોળીને કહ્યું, “ અને તે ઉપરાંત હાલ તમે તમારાં માળાપથી બી પુરતા સ્વતંત્ર નથી થયા, એટલા વારતે મારી ખાહેસ એમ છે કે આપણે એક આખું વરસ એ વાત વીસરી નહીંએ.”

“ એક આખું વરસ ? ” રસતમે લગભગ ગભરાધને કહ્યું.

“ હા,” મેં કાંઈક હસીને કહ્યું. “ એ વરસમાં તમે તમારી પોતાની પરીક્ષા બી પુરતી રવેસે કરી શકશો. એ એક વરસ સુધી-માં જે આએ તમારો પ્યાર ખ્યાલી કે તકલીફ હોશે તો તમે મને પુછતા આવશો નહીં, અને કદાચ એ એક વરસના મોટા અંતરમાં ધીરજથી ખ્યાલ કરતાં મારા જેવી એક નાવારેસ અને ગરીબ પંક-તીની છોકરી સાથે પરણવાનો એક વાર ઘેસોચેરો ખ્યાલ દીલમાં વસાવવા ખાતર તમે તમારાં મન સાથે હસશો અથવા ઓશકશો, પણ જે એથી ઉલટું તમારો પ્યાર તમામ સાચ્યોજ હોશે તો ને વખતે બી આજના જેવા અથવા આજથી વધારે લાયક હાવભાવ સાથે તમે મને અહીંજ મલજો, અને ત્યારે પરણવા અદરાવાતા વીચાર કરવા માટે આપણા હાથમાં પુરતો વખત રહેશે.”

“ તારા આએ બધા વીચારો માટે,” રસતમે જવાબમાં કહ્યું, “ હું જાણી શકતો નથી કે મારે અફસોસ બતાવવો કે આશરીન બળવવી. તું મારા પ્યારને એટલો ખોટો કે તકલીફ સમજવાનો ગેર-

ઈનસાફ કરે છે એ જોડે એક હાથપર ઘણું દુઃખભરેલું છે, તોળી બીજા હાથપર તારી આટલી ડંભરે તું આર્થ પુખ્ત દાહાપણુ બતાવી શકે છે, ને એવા ડંચા વીચારો ધરાવી શકે છે તેની જેમ મને વધારે માહિતગારી થાય છે તેમ હું વધતો ગોયા તારાપર દીવાનો બનું છું. એટલાવાસ્તે જોડે તારી એ એક વરસની મેહેતવ સાચવતાં મારા જીવપર આવશે, તોળી તારા એવા નેક વીચારને ને નેક સુખનને દીલોજાનથી માત આપવા હું આખુશી તુંને એકમત થાઉં છું.”

“હવે એક બીજી સરત,” એક રૂતેલથી ખુશી થઈ મેં આગલ વધતાં કહ્યું. “એ આખાં વરસના અરસામાં આપણે મલશું બેઠશું નહીં, એટલુંજ નહીં, પણ અરસપરસ કાગલપતરો બી લખશું નહીં. એ બધું માંગી લેવામાં, બહાલા રૂસ્તમ, હું કોઈ રીતે સાધુ દેખાવાનો ફરેખ કરતી નથી, પણ મને જોટલું તમારાં તેટલુંજ મારાં લડાંને માટે જે વાજબી ને ગ્રહપણુ ભરેલું જાણે છે તેજ હું સુચવું છું. એ રીતે તમારી આગલ મારી પત્રીત મોહ-બતનો સાચો એકરાર ટીધા પછી એ આખાં વરસની જુદાઈને માટે મને પોતાને થોડું જાગવાનું કે થોડું ખમવાનું નથી, પણ ઉતાવલે પરણીને તમોને પરતાવાનું થાય, ને મને સરમાવાનું થાય તે કરતાં એક વરસની અવધમાં આપણાં દીલની પુરતી પરીક્ષા થવા દધને આપણે એક યત્નએ એટલુંજ હું માંગી લઉં છું. તેથીજ આપણે અરસપરસ મત્રશું બેઠશું નહીં અથવા કાગલપતર બી લખશું નહીં, ને ને એક વરસ પછી આપણાં દીલ અરસપરસ કંડાં થાય છે કે એજ અગનમાં બત્રતાં રહે છે ને આપણને જોડ લેવાને પુરતી જોગવાઈ થશે.”

“એ બી મારે મંજુર છે,” રૂસ્તમે કહ્યું. “તારા જેવો ખરો ખબનો કોઇ બી જોખમે બોહી નહીં બેસવા ખાતર એ સરત બી હું કયુલ રાખું છું. હું જેમ તારાસે વધારે વાત કરું છું તેમ તેમ તારાં મગજની ખુબી જોધ તું ઉપર હું વધતો શીદા થાઉં છું. એવા ખ્યારની જોત એક વરસ તો શું પણ એકસો વરસે બી ખુબઈ જશે એમ તું મારે માટે ધારતી હોય તો, મારી બહાલી શીરીન, તેમાં તારી સરયાંમ જુદ છે. એ આજનો દહાડો મારી જીંદગીની માલામાં એક બેમુત્ર મોતી મીસાફ ચમકતો રહેશે, અને હવે

પછીનાં એ એક વરસનાં સીદા અંધારાને દુર થયલું જોવા હું આવતાં વરસના તે રોશણ રોજના નુરમંદ ખુરશીદને તલુ થવા વારતે તપી આવતાં જીગરની અધીરાઇ સાથે રાહ જોવશ. તે દીવસ તલુ થતાં હું તારા દાવાદાર તરીકે તું બહાલી આગલ હાજર થવશ, અને જો કોઈ સંજોગોથી હું નહીંજ આવી શકશ તો તું તે વખતે જ્યાં ખી હશે ત્યાં હું તુંને સોંપી કાઢી કાગલ લખી વાલી એ મારો માનીતો ખ્યારો દાવો રજુ કરશ.”

“ અને ત્યારે તે દાવો હું એવડા ને ચોવડા હરખથી અદા કરશ,” મેં હવે પછીની જીદાઇના ખ્યાલથી છેક ગલગલતે સાહાદે કહ્યું— અને પછી મારી લાગણીઓ વશ નહીં રેહવાથી મારી આંખમાં ભરાઇ આવેલાં આંસુઓ સાથનો મારો ચેહેરો ફેરવી નાંખ્યો.

તે પછી ઘણું અસુરું થવા આવેલું હોવાથી અમો છુટાં પડવા ઉઠ્યાં. તે વખતે અમો બંનેને જે લાગણીઓ થઇ, અને જે દુઃખ ને આંસુઓ વચ્ચે આ નહીં ધારેલી—સ્વપ્ને નહીં વડી રાખેલી સુખભરી મુલાકાત પછી અમો છુટાં પડ્યાં તે બધાનું વીગતે ખ્યાન કરી હું વાંચનારને નાહુક કંટાલો ખવાડીશ નહીં. વલી કેહેવાને હું શરમાઇશ નહીં કે છુટાં પડતાં રસતમે વાંદો વલી મારાં કપાલ પર એક પાક ખ્યારની ચુમી લીધી—અને પછી અમો એક વરસ સુધી ફરી નહીં મલવાના નઝકી ઠડાવથી અંતે છુટાં પડ્યાં !

મકરણ ૫૪ મું.

મારી શેઠાંણીનો સંતાપ.

હું ઘેર પોહોંગી ત્યારે જોઇને અજબ થઈ કે મારાં શેઠ શેઠાંણી ખી તુરતનાં પાછાં ફરેલાં હતાં. તેઓએ રેડીમનીને ત્યાં ગાડી તો રાત્રે આંક વાગતે માંગી હતી, અને તે છતાં એટલાં જલદી તેઓને અહીં પાછા ફરેલાં જોઈ હું અચરત થઈ ખરી, પણ મને ખાનવાને મુશકેલ પડ્યું નહીં કે મારા શેઠની સતાવણીઓથી બચવા મારી બાઇ અધીરી પડી ઘેર આવતી રહી હશે.

પણ જેમ હું તેઓને એટલાં જલદી પાછાં ફરેલાં જોઈને અચરત થઈ, તેમજ તેઓ મને એટલી અસુરે અને એકલી એક આકુતી ગાડીમાં આવેલી જોઇ અજબ થયાં. એ જોતાંજ મને લાગ્યું

કે તે બેઠ સમજી તો ગયાં કે મને ગાડીમાં કાંઈ બી અપમાન થવાના સખમે ઉતરી જવું પડ્યું હશે, તોખી મને શેઠાણીએ ઈસારતથી તેઓ હતાં તે ઓરડામાં બોલાવી એટલે મને જવું પડ્યું.

“ એ તું કાંહાંથી આવી, શીરીન ? ” મારી શેઠાણીએ પુછ્યું.

“ જી મને આપરી ગાડીમાં આવવાનું સારું નહીં લાગ્યું તેથી અધવચ્ચે હું ઉતરી પડીતી, ” મેં કાંઈક ઓશકાતાં જવાબ દીધો.

“ ઓહો ! ” મારા શેઠે શરમભરેલી બેહયાઈથી હસી પડતાં કહ્યું. “ ત્યારે તો જાહાંગીરજીએ તમોને— ”

“ એ શું બેલાં જો, હીજીશેઠ ? ” પોતાના ભરથારને તેની દેવાંન્યતમાં ટપકાતી ઢપે અટકાવી નાંખતાં મારી બાઈએ કહ્યું. “ કોઈને ખી મહલાજો કરવો કે નહીં ? ”—અને પછી મારી બાણી જોઈ વધાર્યું, “ તું જી શીરીન, તારા ઓરડામાં. ”

આ રજા થતાંજ હું ત્યાંથી જતી રહેતી હતી. પણ મારા શેઠે સતાના રોબથી કહ્યું, “ નહીં ઉભી રહે, શીરીન. એ શું ખીના છે તે વીગતવારે અમુને કેહવી પડશે. ”

“ તે હું પછી એકાંતમાં બાઈને બધું કેહવશજી, ” મેં મજબુતાઈથી તોખી માનથી ટુંકમાં જવાબ દીધો.

“ અરે વાહજી વાહ ! ” તે દોસાએ ગુસ્સાના દેખાવથી કહ્યું, “ મારાં નોકરનકરો મને હવે તો નાગા જવાબથી “ હોન કેર ” કરતાં શીખ્યાં છે ! એ નહીં બનશે. હું હોકમ કરુંચ, દુકતી, કે થોબ ને મને જે બન્યું હોય તે બધું કેહે. ”

પણ તેના એ ગેરકાયદે હોકમની મેં કશી ખી દરકાર કરી નહીં, ને ખીજી પહે તેહેમીને લેખને હું ત્યાંથી પાધરી મારા ઓરડામાં જતી રહી.

તે પછી અરધે કલાકે મારી શેઠાણી મને મલવા આવી ને એ શું બનાવ હતો તે પુછ્યું, જેના જવાબમાં જે બન્યું હતું તે મેં સઘલું વીગતે સમજાવીને કહ્યું. તે સાંભલતાં મારી શેઠાણીને નહીં સહન થઈ શકે એટલું દુઃખ ને નહીં તામોશ થાય એટલો ગુસ્સો લુચ્છા જાહાંગીરની એ વરતણકથી પેદા થયો. તેણીએ તોખી મારી નીતી ને નેકાની તો જાળજા વખાંણ કરી, ને વાડ્યાના જાહાંગીરને માટે બન્યું એટલો ધીકાર બતાવ્યો.

એ વખતે મને લાગ્યું કે મારે ભેદ ભાંડને જાંહાંગીરના નોકર પેસીની વાત મારી શેઠાણીને કેહવી જોઈએ, અને તેથી હું કેવી રીતે તેઓની વાનચીત સાંભલવા પાંખો હતી તે, અને પછી મેં પેસીને તેજ વાત ભરાધને સાંભલતાં દીઠો હતો તે સઘણ વીગતે સમજાવીને કહ્યું.

“હવે ત્યારે મને અંધી બરાબર સમજ પડેચ,” મારી શેઠાણીએ અચરતી વચ્ચે મને સાંભલી લેધને ઘણાંજ દુઃખથી કહ્યું. “તે મુવા બે બદામના કુતરાના તેવાજ હેરેમન નોકરની હેરેમંદીથી મને મારા હીરા જેવા ભરથાર સાથે વેર પડવાનું થયતું છે, પણ હવે હું કરી તે શું શકું? મારો વાંક નથી એ વાત કાંઈ છે? હું તે મુવા લુચ્છાની લતરાજ પર ડગાતે એવું તો ઉતુંજ, ત્યારે તેટલું બી હું મારા વર આગલ કેમ કમુલ કરું? વરી કમુલ કરું બી તોબી મારો વર પાછલથી હું તદન બીનતકસીરવાર છેઉ એમ માનવાનોજ કાંઈથી?”—અને એ ખ્યાલ નહીં ખમાવાથી મારી કમનસીબ શેઠાણી તે જે પુરસીમાં બેઠી હતી તેના હાથા પર માંથું નાંખી રહી પડી.

તેણીનું દુઃખ તે કીસમનું હતું કે જેમાં દીલાસાથી પુરતી હાંસલ થતી નથી, અને તેથી હું ખાંમોશ રહી. તેણીની એકજ નજીવી નખલાધનાં પરીણાંમની આ તેને લાયક કે નાલાયક સજ્જ થતી હતી તેમાં વચ્ચે હું સધ્યારાનિ માટે તુરત બોલી તે શું શકું?

“તે મુવા બેઉ દેવ હવે આએ મકાંનમાંથી પોતાનું પલીદ પગલુ દુર કરી આજે કાંઈ કરી ગયા છે,” મારી શેઠાણીએ જરા વાર પછી આંસુ નુછી કહ્યું, “ને તેથી જોઈ મારું ઘેર તો ચોખ્ખું થયું છે તોબી તે લોક પોતાનાં કરતુકનાં પરીણામ અહીં છોડી ગીયા છે. દેખીતી રીતે તે મુવો પેસી મારા વર પાસે પધસા કઠાવાનો થયો હોશે તેથી તેણે જે થોડું ઘણું મારી નાદાંન્યતનું સાંભલ્યું હોશે તે ઉપરથી એકનાં ચાર કરી પાઠયાં ગોઠવી મારા વરની નજરમાં મને હલકી ને પાપી ઠાપી ગીએલો છે, ત્યારે હવે એ ખ્યાલ એવણનાં મનમાંથી હું કેઈ રીતે દુર કરી શકું? ને એ ખ્યાલ દુર નહીં કરી શકાશે તો અથો જનમ એવણની તાંનાળાણીનાં દુઃખમાં જશે બી તે કેમ?”—અને વલી તે અખલા રડવા લાગી.

“તેઓ ક્યારે ગયા?” શું બોલવું અથવા પુછવું તે સમજ ન પડવાથી વાત ત્રીસરાવાના હેતુથી મેં સવાલ કીધો.

“અમે આમાં તેની આગમ્ય,” મારી શેઠાણીએ કહ્યું. “તે ગાડીમાંથી ઉતરી પડી તેને હરધુત કીધો તે ચાંઈ થઈને તે મુલો મનથી બીહીધો હોશે તેથી અમે આવ્યે તે આગમ્ય “અગતનાં કામ” નું આંહાણું ખતાવી હીજીરોઠપ ૨ એકઃન્વીડી લખી તે પોતાના મુલા ચાકરને લઈને અહીંથી નાહસી ગીઓ. તે મુલા હવે પ્રરીથી અહીં પોતાનું નેહુસ્ત પગલું લેઈને ઢાઈ દાહારે બી કાફે મોંતું ખતાવા આવશે તો નહીંજ, પણ તોખી હવે તે બેઠ મારાં સદાનાં હસતાં ને સુખી ઘેરમાં જે બગાડ કરી ગીઆ છે તે કદી બી સમરવાનો નથી.”

હયાં મેં દીક્ષાસાનું કાંઈ બી કહેવાનું જરૂર નેઈ, અને તેથી અન્યો એટલો સધ્યારો આપ્યો. મેં તેણીને સમજાવ્યું કે તેણીની વરતણકમાં તે શુદ્ધ અને સાફ હતી એટલે પેસીના કીસમના બદમાસો પેહેલી હરોલમાં થોડો ઘણો બગાડ કરી-કરાવી ફાવી જશે ખરા, પણ અતે સન્ન્યાધ પ્રગટી નીકલ્યા વના રેહશે નહીં, અને ત્યારે તેણીનો આવડ પોતાની બુલ તુરત નેઈ શકશે.

મારી શેઠાણીનો અશ્વસોસ એ હતો કે તેણીને એક ખુદા, વેહેમી, અને સરચામ કાચા કાનના ભરથાર સાથે કામ લેવું હતું તેણીએ કહ્યું કે “એઓને સઘલી ખરી વાત અવલથી કહી દેવાની બી એક વાર હું હીંમત કરે, પણ એઓ એવા તો વેહેમી થઈ ગયા છે કે મારા સુખન કરતાં પેસીની સમજવતપર ચોવડો એત-આર લાવે, ને હવે મારી વાતને ટેકો આપવા હું જાંહાંગીર જેવા એક માહા ખુરાને આસારે કદી જાઉં નહીં. એટલે અતે મારી વાત બેવજન ને ખોટીજ ઠહે.”

આ તકરાર મને ઘણી હદ સુધી ખરી લાગી, અને તેથી જોકે તુરત વેલા તો મારી શેઠાણીને હીંમત ને ધીરજ આપવાને મેં બાહરથી જટલું અન્યું એટલું કીધું ને કહ્યું, તોખી આ ઘણી-ઘણાંણીનાં શાંત સુખમાં ખલલ કરવા સલાનો જે સેહેતાં લાગુ થઈ ચુક્યો હતો તેની દેખીતી ખરાબીઓ ને દુઃખભરેલાં પરીણાં-મોનો ગંભીર ખ્યાલ કરી હું પુશકલ શીકરમંદ થઈ.

મકરણ પપ મું.

એક નવી પીછાંણ.

પણ ખીગાડ વધતોજ ચાલ્યો. એ સુખી ધરમાં સંતાપનો સહો જે એક વાર લાગુ થયો હતો તેમાં સુધારાને જગ્યે ખીગાડાની આપપત વધતી થતી ચાલી—અને સૌથી અફસોસ કરવા જોગ તો તે દરમ્યાન એ થઇ પડ્યું કે પેલો લુચ્છો પેસી પોતાના પાપી શેઠ વાડયાના જાંહાંગીરનો પડખો પડતો મેલીને મારાજ શેઠની નોકરીમાં આવ્યો. તેને વાડયાના જાંહાંગીરે કાઢી મેલ્યો કે તે પોતે રજા લઇ નીકલી આવ્યો તે કાંઇ સમજાયું નહીં. મને તો લાગ્યું કે તે આખસુસ જાંહાંગીરની નોકરી મુકીને આ નવી નોકરીમાં આવ્યો, ને જુદા કાન બરવાથી મારા કાચા કાનના શેઠનો તે માંનીતો થઈ પડ્યો હતો, માટે આ નવી સુખની નોકરીમાં તે મનમાનતા પગાર સાથે પોતાનો પાપી પગપેસારો કરવા પાંખ્યો હતો.

એ રીતે પેસીનાં અમારે ત્યાં નોકરી રેહેવા પછી ત્રીજે ઓથે દીવસે હું સહવારે સરેસ્તા પ્રમાણે બેબીને લેઈને એકલી બાહર નીકલી. બીજાં છોકરાંઓની તબીયત ઠીક ન હતી, એટલે અમીના તેમને સમાલવા જ્યારે ઘેરમાં રહી, ત્યારે હું પાસેજ બેબીને કાનારે ફરવી લઈ આવવાના એરાદાથી બાહર પડી. એમ કરતાં હું થોડેક દુર ગઇ નહીં તેટલાં મેં બાજુમાંનાં એક ઝુપડારોકાં ધર તરફથી એક પારસી જવાંનને ધીમે કદમી આવતાં જોયો. તેની મુખમુદ્રા પરથીજ તે કોઈ અસીધ આદમી જણાતો હતો, અને તેનો પેહેરવેશ સઘલો પગથી માંથા સુધી ગરીબ અને સાદો તોખી તમામ સુધડ ને સદ્ગામલરેલો હતો. તે નીચી નજરે અને વીચારવંત ઢપે ધીમે કદમે આવતો હતો. તે બાજુએ એક ટેકડા જેવો ઢલ હતો, ને તે ઢલને બીજે નાંકે એક ઝુપડારોકાં ઝાવલીનું હોય તેવું બેઠી બાંધણીનું એક નાહતું ધર હતું તે તરફથી તે આવતો હતો. આ ધર કોઇ પારસી કુટુંબનું હતું એ તો હું જાણતી હતી કેમકે અવારનવાર તે બાજુથી જતાં હું તે ધરનાં આગણામાં કોઇ પારસી અબલાઓને જોતી હતી, પણ આ જવાંન કોણ હતો ને તે તે ગરીબ ધરમાં રહેવાવાલાંઓ સાથે શી સગાઇ અને સંબંધ ધરાવતો હતો તે મને ખબર ન હતી.

સામગ્રી રીતે એ કાંઈ જવાંન તે ચોક્કસ ક્રીસમનો આસામી હતો કે જેવાં આસામીઓ તેમને પેહેલીજ નજરે જોનારાંઓનાં દીલ છતી લે છે, અને પોતા વીશે સામેવાલાંઓને ઘણું સારું મત બેસાડી દેવાને વગર ઓલખાંણુ પીછાંણુ બી શકતીવાન થાય છે. તે પતલો અને ઉંચો હતો, અને ચેહરે બી ચસમ ઠડી રહે એવી ક્રીસમનો ખુબસુરત હતો. તેવા એ જવાંને મારું ધ્યાન રોક્યું હતું તેવામાં પછવાડે ઝડપમાં આવતા એ ઘોડાઓનાં પગલાં વાગ્યાં અને હું બીહીને મારા હાથમાંના કાંમતી હવાલા સાથે તે દલાવવાલી બાળુએ થઈ ગઈ. એતેશક મારી આગલ આવતાંજ તે ઘોડેસ્વારે માંહેલા એકના હાથમાંનો ચાપુક સરી પડ્યો, ને તે આપવા પેલા તુમાખ-દાર તવંગરે ઘોડા ઉપરથી પેલા જવાંનને હોકમ કીધો ત્યારેજ મેં જાણ્યું કે તે બંને ઘોડેસ્વારે ઈંગ્રેજ પોસાકમાં પારસીઓ હતા. તેઓ કાંઈ ઈંગ્રેજ જેવા લાગતા ન હતા. ઈંગ્રેજ લેખાસ ઘોડા ઉપર બેસવામાં દેખછતી રીતે ઘણી સગવડ ભરેલો છે માટે એ સગવડને ખાતર તેઓએ તે પોસાક પેહેરેલો હોય તો ભલે, પણ જો ઈંગ્રેજ પોસાકમાં ઈંગ્રેજ રોય બતાવા ને ઈંગ્રેજ દેખાવાના હેતુથીજ તે બેઉ પારસીઓએ તે ઈંગ્રેજ પોસાક પેહેડયો હોય તો તેમને તેમની સમજણ શકતી જખરીથી થાપ આપતી હતી એવું મારું મત છે. તેના સખખ ઉંઘાડા હતા. તે બેઉ લેવટા જેવા કાલા ને કુગાયલા દેડકા જેવા દીલે બેડોલ હતા. તેમાં વલી ઈંગ્રેજ લેખાસ પેહેડેલો હોવાથી તેઓ મોરનાં પીછમાં કાગડા તરત પરખાઈ આવતા હતા. તેમને જોકે પેહેલી નજરે જોઇને હું બી એકાદ પલ છેતરછ એ તો ખરું, પણ તે કાંઈ ઈંગ્રેજ સમજીને નહીંજ પરંતુ કોઈ શીરંગી બટલરો કે કોલીઓ સમજીનેજ છેતરઈ હતી, ને તેથીજ હું કહું છું કે જો આકડને વાસ્તે તે બેઉ એ ઈંગ્રેજ લેખાસ લટકાવી નીકલ્યા હોય તો તે તેમનાં પછસાની ગરમીથી તવાઈ ગયલાં ભેજાંની એક નખલાઈ માત્ર હતી.

પણ વલી વધારે ધ્યાન ખેંચનારો બનાવ તો એ થયો કે તે બેઉ મારી પીછાંણુના નીકલ્યા. તેઓ મારતે ઘોડે પીઠ પછવાડેથી આવ્યા એટલે પેહેલી હરોલમાં હું તેમને “સાબ લોક” સમજી એ ખરું, અને વલી બાળુ થયા પછી એક જણનો ચાપુક હાથમાંથી સરી

પડવાથી જ્યારે બેઉ જણ ઘોડા થોળાવી ઉભા રહ્યા ત્યારે તેઓને હું લાલ્યા કે શીરંગી બટલર સમજ એ બી ખરું, પણ લગાર જીવ ઠેડવીને જોતાં તેમજ તેમના સાહાદયરથી બી પછીથી તેમને ઓલખી લેવાને મને મુશકેલ પડ્યું નહીં. તેઓ બેઉ શેઠ્યા હતા, ને શેઠ્યા હતા માટેજ મારા શેઠ્યા શેઠના તેઓ માનીતા મીત્રો હતા, ને અવારનવાર અમારાં ઘરમાં આવતા જતા મારાં જોવામાં આવ્યા હતા. તેઓમાં એક કાલા પેસીના બદલુને નામે ને બીજો માંકીદલાલના ખટલુને નામે પોતાના લાગતાવલગતા વર્ગોમાં ઓલંખાતા હતા.

કાલા પેસીના બદલુના હાથમાંથી ચાખક સરી પડતાંજ તેણે ઘોડો થોળાવ્યો જે જોઇ માંકીદલાલના ખટલુએ બી તેમ કીધું, અને પછી પેલા કાઘ જવાંનને બેઠાંઓને બરની તુંદાઇ ને તોચ્છાઈથી હાંક મારી તેણે તે ચાખક ઉંચકી આપવા કહ્યું. “જેરે એઈ—હાત—સીત,” તેણે પોતાના ધારા ધોધારી સાહાદે પોકાર માર્યો, “એ પોરયા, એઈ છોકરા, પેલો ચાખક લાવ.”

પણ ધન છે, આફરીન છે તે જવાંનની હીંમત અને સ્વતંત્રાને ! જાણે તેને કાઘ પોકારતુંજ ન હોય અથવા એટલી તુંદાઈથી તેમના બાપનો પગાર ખાતો ગુલામ હોય તેમ પોકારનારા તે હેમકોતું બોલવું સાંભલવાને તેને કાંન હોયજ નહીં તેમ નબરવસ બીલકુલ ઠંડે કલેજે ને ગંભીર અદા સાથે તે ચાલતો હતો તેમજ તે ઢલ ઉતરતો પોતાના રસ્તે ચાલ્યા કીધો. આ તે શેઠ્યાઓથી કેમ ખમાય ? રાતદીસ “હાજી હા” ને “હાજી સાહેબ” કરનારાં ટોલેટોલાં માંખની પેરે જેમની આસપાસ ભમનારાં તેવાઓને પોતાનો પડતો બોલ ઉંચકાવી લેવાનો એક જાતનો તુખામી તોર કાયદા સમાન થઇ પડે છે, ને તેવા પઈસે પોખાયલા એ બે શેઠ્યાઓને પેલા જવાંનની તે હીંમતવાન અદાથી મારાં દેખતાં બહુજ માંહું ને વરમું લાગ્યું. “કેમરે એઈ ગદ્દા,” હવે તે બેમાંથી પેલા ખટલુએ બરાડો માર્યો, —એકે તે બરાડામાં મને તો માણસાઇ કરતાં હેવાંન્યત, મરદાનગી કરતાં બાયલાપણું વધારે જણાયું—“એઈ ગદ્દા,” તેણે કહ્યું, “કાન પુટી ગીયાય કે આએ શેઠ હોકમ કરેય તે ?”

હવેજ તે જવાંન ગંભીર થસાથી એક પલ દૂરયો, ને તે બેઉના રોજને લરજાવે એવા જોરેમંદ તુમાખથી બોલ્યો, “એવા

શેઠ્યાઓને અને તે લોકના હોકમને હું ગજવાંમાં લેષ ફરંચ. શેઠ્યા ? કોણના શેઠ્યા ? શાના શેઠ્યા ? તમને શેઠ્યા કોણે આપી ? ખાધ ખાધને દુંબા બનવું અને બાપના પછસે ગરીબોને સતાવવાં તેમાં શેઠ્યા છે શું ? ”—અને તે તુચ્છકારથી હસ્યો.

“ અરે એ તો કુમાનો દીનો દેખું, ખટલુ,” કાલા પેસીના બદલાએ તેં જવાંનને હવે બોલખી કાઢતાં કહ્યું, અને બીજી પહે તેણે આપેલાં અપમાનથી તે છેરાયલાં વાઘની કાંતી ઘોડો દપટાવી તે કોઈ દીનશાહના આંગપર આવ્યો. “ નીમકહરામ ચંડાલ,” તેણે કહ્યું, “ તેં મને હમણાં એટલા બધા અપમાનના સુખનો કહ્યા ? ”

પણ દીનશાહ હઠ્યો નહીં. મને ધુજરાં વચ્ચે લાગ્યું કે તે ઘોડો હમણાં તેને કચડી નાંખશે કેમકે ઘોડાનું મુદું તેનાં મોંની છેક લગોલગ આવી ગયું. પણ તે દલેર જવાંન પોતાની જગ્યાપરથી એક કદમ વટીક હઠ્યો નહીં. “ હવે જા, હવે જા,” તેણે કહ્યું, “ તારે રસ્તે જા, નહીં તો મારો સ્વભાવ મારા હાથમાં નહીં રહે-શે.”—અને વલી પાછો તે પેલા શેઠ્યા બોલપર ઉખર્યો. “ શેઠ્યા ? ” તેણે તુચ્છકારથી કહ્યું, “ મારાં ખાનદાંનનું નખખોદ વાલનાર આએજ શેઠ્યો કે ? ”—અને તેણે બદલુ તરફ જ હાથ બતાવ્યો. “ એક દુકકા જમીન ઉપર જુઠો દાવો લાવી શીટનો ઉભો કીધો, ને પછી પછસાનાં જોરે મારા ગરીબરા બાપનો કજીઓ કાઢી નખાવી કચરડો કાઢી નાંખ્યો તે આએજ શેઠ્યો કે ? ”

હયાં હવે મને સમજ પડી. મેં જોઈ લીધું કે આ કોઈ જવાન અને પેલા શેઠ્યાઓ કાંઈ અકેકને તદન ત્રાહીત ન હતા. દીનશાહનાં બોલવાપરથી સમજ પરતું હતું કે તેઓને ધણાં વરસોની પીછાંણુ હોવી જોઈએ, ને વલી બદલુએ એજ દીનશાહનાં કુટુંબ તરફ કાંઈ નાલાયક ચાલ ચલાવેલી હોવી જોઈએ, કેમકે દીનશાહ તેનાં શેઠ્યાપણુપર દીકકા કરતાં કાંઈ અસાધારણ હીંમત ને હદ વગરના કડવાસથી બોલતો હતો.

“ અરે એક લપરાક ખેંચી કારની એ દુકતાને, બદલુ.” હવે ખટલુએ દુરથી ને દુરથી બદલુને સલાહ આપી. “ એ દુકતો તે આજે છેક પવારે જાય.”

“ મને હાથ તો લગાડ,” દીનશાહે કહ્યું. “ મને હાથ લગાડ ને હું તુંને ઘોડાપરથી ઉંચકીને ફેંકી દઉં. ”

“ અરે પેલો હોમલો જાયય, ” ખટલુએ દુર જોઇને ખુશી યઈ કહ્યું, “ અરે હોમલા, હોમલા, એમ આવ તો. ”

હોમલો આવ્યો. તે કોઈ લુચ્છો લટખટ જેવો કોઈનો કારભારી કે નોકર હોય તેવો આસામી નહતો, અને રગેરગ ખુસામત ને તાબેદારીની હવાથી ભરાયલો હોય તેવો જણાતો હતો. તે પોતાનું નામ પોકારતાં સાંભલી દુરથી દોડતો આવ્યો, પણ હવે ફેસાદ વધી જવાની નાપસંદગીથી અથવા ત્યાં લોક જમાવ થવા લાગ્યું તે તેને નહીં ગમવાથી દીનશાહે ત્યાંથી ગુપચુપ ચાલવા માંડ્યું, અને તેજ આગલી ગંભીર અદા ને ધીમાં કદમે તે ત્યાંથી ચાલતો થયો.

“ મુરખી સાહેબ કાંઈ હોકમ છે ? ” બીજી પક્ષે તે કોઈ હોમલાએ આવી પુગતાં હાથ જોડીને પુછ્યું.

“ હા, પેલા ચંગલ દુકતાએ અમુને ગાલો દીધી છે,” ખટલાએ કહ્યું. “ પકડ તેને અને— ”

પણ હોમલો તેનો “ મુરખી સાહેબ ” વાક્ય પુરું કરે ત્યાં વેર બી થોળ્યો નહીં. તેને હોકમ થયો એટલે શું એક માન મલ્યું હોય ને તે માનથી તેને શું એક શુર અને ઉલટ આવી હોય તેમ તે દીનશાહની પુઠે દોડ્યો ને તેને બોચીમાંથી પકડ્યો, પણ હું ધારું છું જે દીનશાહને ખબરજ હશે કે પછવાડેથી હોમલો આવે છે, કેમકે હોમલાએ તેની ગરદન પર હાથ નાંખતાંજ તે ધર્યો, અને દબદબાભરેલા ગુસ્સાથી એક એવી તો મુકડી હોમલાનાં મોંહ ઉપર કકડાવી કાઢી કે તેની નરકોરી કુટી ગઇ, અને તે જમીનપર બકરાંની કાંતી બરાડ મારીને તુટી પડ્યો. બીજી પક્ષે હોમલાની મદદે તે બંને ઘોડેસ્વાર શેડ્યાઓ દોડી પોંહોંચ્યા, કે જ્યારે જાંણે કશું બન્યુંજ ન હોય તેમ બીજા હાથપર દીનશાહે વલી પાછું તેજ ગંભીર અદા ને તેજ ધીમાં કદમથી ત્યાંથી ચાલવા માંડ્યું !

પ્રકરણ ૫૬ મું.

ગુણાં.

હવે જોવાને મુશ્કેલ ન હતું કે વાત ઘણી વધી જવાની, અને વલી હવે જ્યાં હોમલો પડ્યો હતો ત્યાં લોક બી ઘણું જમાવ થયું એટલે ત્યાં વધુ વાર ખોટી થવાનું મને શોભ્યું નહીં, જેથી તે બાળુનું રમખાણ સઘળું નરમ પડી જાય ત્યાંવેર હું તુરત વેલા પેલાં ઉપર કહેલાં જીપડારોકાં ધરમાં જતી રહી. ત્યાં જતાં આ હોળતોજી ઉપર મને ઘણા વીચારો થયા. મેં જોલે જોલું જોઇ લીધું કે દીનશાહની વરતણુંકમાં અવલથી આખેર વેર ઠપકાભરેલું કાંઈ બી ન હતું. દેખીતી રીતે કાલાપેસીના બદલુએ તેના આપનાં વાલેલાં નખ્ખોદની અગન તેનાં દીલમાં હજી પજરતી હતી, અને વલી તે અરસામાં તેને ઓલખ્યા વગર બી પણ ચાપુક આપવા તેને બદલુએ જે હોકમ ફરમાવ્યો તે સરયાંમ ગેરકાયદે, બીલકુલ અહરથના દરજ્જાથી ઉલટી કીસમનો, તુંદ અને તોછડો હતો. એ રીતે કજીઆની ચીંગારીઓ પજરાવનાર પેલા શેઠ્યાઓ પોતેજ હતા, ને પેલા ગરીબરા જવાંનનો તેમાં કાંઈજ વાંક ન હતો એવું મારું મત હતું.

તે ઝુપડાંમાં હું ગઈ. આગલ બાહેર તો કોઈ હતું નહીં પણ અંદર એક દાયાં બેઠેલી દોસી પોતાના ધુજતા હાથો વડે કાંઈ રાંધણીનું કામ કરતી હતી, ને તેને એક ઘણીજ ખુબસુરત જવાંન અબલા મદદનો હાથ આપતી હતી. આહા ! ગરીબનાં ઝુપડાંમાં બી એવી ખુબસુરતી વસે છે તે જોઇ ખુદાના ઇનસાફપર મેં આફરીન કરી, કેમકે જે જવાંન અબલા વીશે હું હાલ લખું છું તે એક ખરેખરી સુંદરતાનો નમુનો હતો.

તે મને જોઈને વેહેલીવેહલી ઉભી થઇ, અને મને નહીં પીછાં-જીવાની અભયબી વચ્ચે બી તે બેઠાં આવકાર આપ્યો. તે બાપડાં ઘણાં ગરીબ હશે, કેમકે રાંધણીમાં એકાદ પાટલો બી નહીં હશે વારતે એક ઓરરયો મને બેસવાને તે જવાંન અબલાએ આગલ બેંચે, ને તે ઉપર મને બેસાડી મારી મુલાકાતનો મીઠાસથી સખબ પુછ્યો. મેં તે ટુંકમાં સમજાવ્યો. કેવી રીતે તે બાળુથી પસાર

થતાં હું એક કણ્યો ને પછોથી હાથ ચાલાકી બી ઉભી થયલી જોવા પામી હતી તે મેં ટુંકમાં સમજાવ્યું, ને તે ફેસાદ પુરો થઇ જાય તેટલાં હું ધીરજ પામવા તે મકાનમાં દોડી આવી હતી તે મેં કહ્યું. આથી તેઓ જો બની શકે તો મારી મદદરતમાં વધુ કાલજી-મદ થયાં, ને પછી સગવડથી હું કોણ હતી તે સંબંધ પુછી લઇ મને તે મારામારીની વધારે વીગતો બધરાંઓને જાણતી આતુરતા વચ્ચે પુછી. મેં તેથી નામ બીસાણો જે સાંબંધ્યાં હતાં તથા હું જે આગમચથી જાણતી હતી તે સુધ્ધાં સંબંધી વાત કરી, અને ત્યારેજ મેં મારી ઘણી અચરતી વચ્ચે તેઓના બેહદ ગભરાતથી જાણ્યું કે તે મારામારી દરમ્યાન મારું ઉચું મત જીતી લેનાર દીનશાહ તો પેલી જવાંન અબલાનો અદરાયલો ભરથાર થતો હતો !

તે દોસી તે જવાંન અબલા જેનું નામ ગુલાં (ગુલબાર્ઠ) હતું તેની મમાઈ થતી હતી. ગુલ પોતાનાં માબાપનો મીઠો સાહયો આટલી ટુંક ઉંમરમાં સદા સુધીનો ખોલી બેઠી હતી, અને તે કમ-નસીબ છોકરી આ ગરીબરી મમાઈને આસરે પડેલી હતી, કે જેણે વલી સારા દીવસ આગલ જોયલા હતા. તેણીનો મરનાર ખાવંદ પાછલથી વખતનાં દયાંણમાં આવી જતાં જે ટુંક પુણ મુકી ગયો હતો તે ઉપર અને કોઈ કદરદાંન પછસાવાલાંઓની અવારનવારની છુપી મદદ ઉપર આ મમાઇ દીકરાંનો હવે ગુજરો થયો જતો હતો. તેઓનો વલી મેં જોયું કે પરસ્પર પ્યાર ભારી હતો. ગુલ પરથી મમાઇ મરી ફીટતી હતી, અને મમઇપર માબાપ વનાની ગુલ પોતાનો જાંન કાઢી આપતી હતી.

“ મુવા દુવાર, મરી ગીયા ચોર, ” દીનશાહ સાથની સંબંધી રકજીકની કેશીઅત ઘણા ગભરાત વચ્ચે સાંબંધી લીધા પછી તે દોસાંએ બદલુ ને ખટલુને સેખટી ભરવા માંડી, “ મરી ગીયા જનમે જનમથી નરતા આયાય તે આજની ધરી વેર.”—અને પછી જ્યારે ગુલ દોડીને બાહર ફેસાદ હજી ચાલતો હતો કે નહીં તે ધરકતી છાતીએ ને ઉલટમદ કદમે ઓટલા ઉપર જોવા ગઇ ત્યારે તે દોસાંએ પોતાના ગુસ્સાના બાહાર વચ્ચે બદલુ ને દીનશાહ વચ્ચેની ખટપટનો મને ટુંક સારાંશ સમજાવ્યો, જે મારી અવલ અટકવને મલતોજ હતો. તે સારાંસમાં એજ હતું કે ટુંકડા

જમીનને લગતો ખોટો વાંધો ઉઠાવી બદલુએ દીનાના આપને ફરયા-
દીની ખટપટમાં નાંખ્યો, ને ત્યાં પછી કેસ એવી રીતે વધારી
મેલ્યો કે તે બચારો પોતાનો હક મેલવવાને બદલે સામો ખરચમાં
તણાઇ જઇ બાલેબાલ કરજદાર થઈ અતે છેલ્લે મારગ લાગ્યો. ને
જમીન ને તેની ઉપજ તેના આખા સંસારનો આધાર હતો, ને
તેથી તે જીતવાની પુર આશામાં હતો વાસ્તે તે બચારો નાંખ્યાં કઢાવી
કઢાવીને કજીઆની ખટપટમાં પડ્યો, પણ પછીથી બદલુએ પઈસાનાં
જોરે તે કજીઆને એવી વલાંજુ આપીને એટલો રીબાબ્યો કે તેમાંથી
દીનાનો આપ પોતાનો હાથ અલગ કરી શક્યોજ નહીં, ને કરજના
ટોપલા વધારી અતે કમોહતે તેની હાથ અફસોસમાં મરી ગયો.

એ રીતે આ નાધકલાં ગરીબ કુટુંબનાં કાંઠાંણીની વાતોમાં હું
એટલી ગુંટાઇ ગઇ કે જોકે ઘણા વારથી અમેને ગુલાંએ તો આવીને
કહ્યું હતું કે રસ્તા ઉપર જરા બી ગરબડ નથી ને ત્યાં તો બધાં
વગેસગે થઇ ગયાં છે, તોબી હું ઘણો વખત સધી તેમના સાથની
વાતચીતમાં રોકાઈ રહી, ને જ્યારે ત્યાંથી રજા લેઈ જવા ઉઠી ત્યારે
જાણું કેટલાંક વરસોની અમને પીછાંજુ ને પ્રીત હોય તેમ હું ને
લોક સાથ—અગત કરીને ગુલાં સાથે—જેલામ હતી! એ વખતે
ગુલાંએ વલી મને એકાંતમાં માહીતગાર કરી હતી કે તે જેટલી
બદલુ કે ખટલુને માટે નથી ડરતી તેટલી પેલા લુચ્છા હોમલાને
માટે બીહીતી હતી, અને મેં તેનો સખખ પુછ્યો ત્યારે તેણીએ
મને તે નીચે મુજબ સમજાવ્યો :—

“ એ મુવા લુચ્છાને મારાં મમઇની સાથે કંઈ દુરની પીછાંજુ
હોશે તેથી આગલ તે અહીં અમારાં ઘેરમાં અવારનવાર આવતો
જતો હતો. તે પછી એક દીવસ તેના સાથે મારાં લગન કરવાની
તેણે મમઇજીને માંગણી કરીધી, જે મેં તેમજ તેવણે હાથણીને
હરકાટી કાઢી. તે દીવસથી તે અમારાં ઘેરમાં આવતો જતો બંધ
થયોઅ ખરો, પણ તે દીવસનો તે અમે બધાંપર દાંત કચકચીયાં
કરી રહેલો છે, ને મને ઘણી ફીકર લાગેચ કે મુવો હવે મારા દીનુપર
વેર લેવાનું કંઈ બી કરશે ખરો.”

મેં તેને આ ઉપરથી ઘણી ધીરજ આપી, ને પછી અવારન-
વાર તે લોકને મલવા ભેટવા આવ્યા કરવાનું તે લોકે મારા પાસથી

માગ્યું તેમ ઘણી ખુશીથી વચન આપી હું તેમના આગલથી ઘેર જવા નીકળી. એ વખતે આખે રસ્તે મને વહી તહરેવાર વીચારો થયા. એ કલાકની વાતપર ગુલાં જેવી કોઈ અબલા કે દીનશાહ જેવો કોઈ જવાંન હસતીમાં છે એ વાત બી મને ખબર ન હતી, ને હવે જાણે તેઓ એક મારાં અતલગનાં ખેસીઓ હોય તેમ તે લોક તરફ મારું દીલ દોડતું હતું ને તેઓ વીશે મારું મગજ રોકાઈ રેહતું હતું ! મને સમજ નહીં પડ્યું કે પેલી મારામારીનું સેવટ શું આવ્યું હશે. તે લોકે દીનશાહને પકડ્યો હશે કે જતો મેલ્યો હશે તે જેમ ગુલાં ને તેની મમદનો ગભરાત ને ગુંચવાડો હતો તેમજ મારી બી અબળબી હતી.

તેને લગતા વીચારો વચ્ચે હું જ્યારે ખંગલાના કુંપાંડુમાં આવી ત્યારે તેનાં એક ખુણામાં મેં પેલા લુચ્છા હોમલાને પેલા જાંહાંગીરના બદમાસ નોકર પેસી સાથ ઘણી ગંભીર ગુફતેગોમાં રોકાયેલો જોયો. તેઓએ મને કાંઈ જોઈ નહીં, પણ મેં તે એકને બરાબર જોયા ને ઓલખ્યા, ને જોકે હું તેમની વાતચીતનો તો એક હરફ બો શમજી શકી નહીં, તોબી તે એક લુચ્છા ને દગલ-બાજ હતા એમ ખ્યાલ થતાંજ તેમને એમ બેગા મલેલા જોઈ હું ખુદરતી રીતે ઘણી નાખુશ થઈ. હોમલાએ નાક આગલ પાટો બાંધી લીધો હતો, અને તેને થયલાં ને થતાં દુઃખની અકરવકર વચ્ચે તે વાત કરતો હોય એમ જણાતું હતું, એટલુંજ નહીં પણ મને કાંઈ એમ બી લાગું કે તેમની તે વાત પેલા બચારા દીનશાહનેજ લગતાં કાંઈ કોહોતાં કાવતરાંની હતી !

પ્રકરણ ૫૭ મું.

તરકટ.

ઘરમાં ગયા પછી બપોરે જ્યારે એકાંતમાં હું મારી શેઠાણી સાથે એકલી પડી ત્યારે મેં તેના આગલ સહવારની મારામારીની સઘલી વીગતે વાત કરી, અને તે દયાલુ દીલની બોલી અબલાતું ગુલાં અને દીનશાહના લાભમાં હું એટલું બધું મારું મત જીતી શકી કે હું માંગુ તો પોતાની ગીરોથી તે લોકને રૂપ્યા પઈસાની મદદ કરવા બી તે તૈયાર થઈ. “ તું પોતે એટલી બલી છે, શીરીન,

કે તારી મારફતે જો એકાદું પુનતું કામ થતું હોશે તો હું ખરાં દીલની ખુશીથી તે કરશ. તેં મને જો કહ્યુંય તે ઉપરથી તો મને લાગેય કે એ કાલાપેસીના બદલુ ને માકીદલાલના ખટલુ ઉપરાંત હોમલા ને પેસી જેવા બે બદમાસો દીનશાહની સાંમે એકઠા મલેલા હોવાથી એ ચારની ચંડાલ ચોકડી તેં બચારાને ટકવા દેશે નહીં. એટલા વારતે મારી તો સદલાહ એજ છે કે હું ૩૦૦ રૂપીઆ આપું તે લઈ એ જવાંન ગુલ ને તેની મમાધને લઈને કેટ્ટે આહાર ગામ જતો રહે, ને તાંહાં પરણીને નીરાંતથી રહે.”

આવી ઉદાર, આવી ભલી સદલાહ ને કદરસનાસી માટે મેં મારી શેઠાંણીને ગુલાં ને દીનશાહ તરફથી ધણો ઉપકાર માન્યો, ક્રમકે એ સદલાહ અને તેની સાથના ૩૦ ૩૦૦ ની ઉદાર બક્ષેસ તેઓને કેટલી આવકારદાયક ને કેટલી કીંમતી થઈ પડવી જોઈએ તે હું સેહેલથી સમજી શકતી હતી. તેથી હડયું એમ કે બીજો દીવસે સહવારે મારે ગુલાંને ફરીથી જઈ મલતું, અને મારી શેઠાંણીના આપેલા ત્રણસો રૂપીઆ તેને સપુરદ કરી તેણીએ આપેલી સદલાહ બી તેણીને કેહી દેવી : પણ તેજ દહાડે સાંહજે બતીને વખતે મને હેઠલથી કાંઈ ઘણી ગરબડનો સાહાદ આવ્યો, ને હું ચમકીને બારી વાટેથી જોવા ગઈ તો મેં ઘણીજ અન્યબી સાથે જોયું કે હોમલાએ ને પેસીએ જવાંન દીનશાહને એક કેહી તરીકે પકડેલો હતો, ને ઘણાક બીજા નોકરનશરો ને અલશતુ લોકાનાં તોલાં વચ્ચેથી તેઓ તેને ધસડતા અંદર લાવતા હતા. આ ઉપરથી મેં તુરત જોઈ લીધું કે ઠગારા હોમલા ને નીચ પેસીતું આ કાંઈબી નવું કાવત્રું હતું, અને દીનાપર વેર લેવાના પોતાના ઠગવને અમલમાં મુકવા તેઓ જરાબી ધીલ કે વીલંબ થવા દેતા ન હતા. તે પછી થોડે વારે મારી શેઠાંણી મારા પાસે આવી ને હું દીનાનાં પકડાવાની વાત નહીં જાણતી હોવશ એમ જાણી તે લાયકીવાલી અબલાએ ઘણી કાલજથી સાંખી મને ખબર આપી. મેં તેણીને જવાબમાં જણાવ્યું કે તે કેદ પકડાવાની વાત તો હું જાણતી હતી, પણ શું નવું કાવત્રું રચાયું છે અથવા કીયા નવા વાંકસર તેને પકડવામાં આવ્યોય તે હું જાણતી નથી. “ત્યારે તું નીચે શેઠની લાયઝરીમાં જ,” મારી શેઠાંણીએ સદલાહ આપી. “શેઠ જરતીસ

એક ધી પીસ છે ને તેથી એવળુનાં મગજમાં કંઈ એવોજ પવન છે કે એવળુને ખી કેદીઓ તપાસવાનો એક મેજસ્ટ્રેટના જેટલોજ હક છે, ને તેથી પોતે હમણું તે મુકરદમો સાંભલશે, ને પછી સહવારે પોતાના રીપોરટ સાથે ને કેદીને માજસ્ટ્રેટ આગલ મોકલાવશે.”

શેઠના આ નવાઈ જેવા પવન ઉપર હું ઘણી અચરત થઈ, અને તોખી કોરટમાં કેદીઓને તપાસતાં મેં કદી જોયલા ન હતા વાસ્તે તેને લગતો આ ફારસીકલ તમાસો જેવા જવાને મને એવડી ઉલટ થઈ. એક તો કમનસીબ દીનાપર શું નવું વાદલ હતું તે તેને પોતાને અને તેની ગુલને ખાતર મારે તપાસવા અને જાંણવાનો ઉમંગ હતો, અને વલી ખીબુ એ કે તેની નવાઈ તરીકે ખી મારે એ ફારસ જેવો હતો. “પણુ જો કોઈ એ તપાસ જેવા નહીં આવશે ને હુંજ જવશ તો અરયું નકકારું લાગશે, બાઈ,” મેં શંકાશીલ પુછ્યું.

“અરે શાનું ?” મારાં બાઈએ ધીરજ આપી. “અધાં નો-કરનફરો કેવારનાં ત્યાં ટગલા વલેલાં છે. અમીના ખી ક્યારની ઉતરી ગઈ ને ?”

આ ઉપરથી હું ખી નીચે ગઈ. ત્યાં ખરેખર લાયસેરીવાલા હાલમાં રોશણીની દીપક વચ્ચે કોરટની કચેરી જેવોજ અધો દમપર સ્થાપર હતો. મારો શેઠ તરતનોજ પોતાની મોટી પીઠની ખુરસીમાં આવીને ગોઠવાયલો હતો—બાબુએ કેદી જેવી હાલતમાં દીનશાહને ઉભો કરેલો હતો—અને ખીજી તરફ નોકરનફરો ઉપરાંત કેટલાક પરવારતાં અલફાતુઓ ખી ભેગાં થયલાં નજરે આવતાં હતાં.

હું ત્યાં જઈ ઉભી તેટલાં પછવાડેથી કોઈએ “અરે વાહરે ખ્યારાં શીરીનબાઈ, તમે ખી છેઓ કે ?” કરી ધીમા અવાજે મારા કાનમાં કહ્યું, ને મેં અમકીને પાછું ફરી જોયું તો તે પેલો લુચ્છો પેસી હતો. તે બદમાસ એમ અધટીટ છુટથી મારા સાથ વરત્યો તે તેની નજીસાત પર મને પાર વનાનો કરોધ છુટો, અને તે છુપાવાની જરા ખી કોશેશ કીધા વના મારાં ગુસ્સાનાં નેણથી તેને તે પ્રગટ ખતાવી દઈ હું તેના આગલથી ખસી ગઈ, ને તે હાલના છેક અંદરનાં ખુણામાં જઈ ઉભી. સારાં ભાયજે આ એક એવો ભાગ હતો કે જ્યાં લાલ સ્કીનના ઓધામાંથી હું સરવને જેઈ શકતી

હતી, પણ મને કોઇ જોતું અથવા હવે કોઈતું બી મારા પર ધ્યાન બેસાતું ન હતું.

અને હવે કેસનું કામ ચાલ્યું. ફરયાદી હોમલાએ સોગંદપર જુખાની આપી કે “આજે સહવારે હું જતો હતો તેવામાં રસ્તાઉપર આએ બંધવો ભારી ઠીંગાણું મચાવતોતો ને કાલાપેસીના બરબેરજી શેઠ ને માફીદલાલના બરશેદજી શેઠ સાથે ઘણા તોરમાં ઘણી જખાજખી કરતોતો. એથી મેં તેને લગાર આગરથી વાત કરવા કહ્યું વાસ્તે તેણે મને મુકકી મારી મારી નરકોરી બાંજી નાંખી. એમ છતાં મેં તેને જવા દીધો, પણ આજે સાંહજે હું પેસી સાથ આએ બંગલાનાં કંપાઉંડનાં એક ખુણામાં નીરાંતે બે વાત કરતો બેઠેલો હતો તેટલાં એ લાં બરાતો છુપાતો દાખલ થયો. તેની નીસ્તા કાંઈ બી પાપ ભરી છે એમ સમજી અમે આજુ થઇ ગયા, તો તે કાંઈ ભરાવાની જગ્યા સોહોધવા લાગો, ને તેવામાં અચુક અચાનક અમારાપર તેની નજર પડી એટલે લાંથી ને જીવ ઝરળી નાડો. હવે અમે જોયું કે તે છટકી જશે કરી અમે તેની પુઠ પકડી, ને દરવાજા બાહારથી તેની ફેંટ પકડી અંદર ઘસરી લાવ્યા.”

હું આએ ઘડી કાઢેલા વાંકનાં કાવત્રાંથી હેરાત રહી. મને સમજવાને જરાખી મુશકેલ ન થયું કે જેમ સહવારની હોજનતોજની વાત હોમલાએ સરયાંમ સહરાગતની ને જુહી જેડી કાઢેલી કહી હતી, તેમજ પાછલો ભાગ કે જેમાં બચારા દીનશાહપર ચોરી જેવી (અથવા કદાચ તેથી બી ગંભીર) મતલબનો નામોશીભરેલો વાંક લોગ્ય કરવાની મેહેનત થતી હતી તે બી તેટલોજ હરફેહરફ ખોટો હોવો જોઈએ, પણ મારા સીવાય બીજાં ત્રાહીત લોકો શું જાણે કે આ સમજી એક ચંડાલ ચોકડીનું ઉલું કરેલું ચોકડું ને કાવત્રું હતું ? બીજાંઓ તો દીનાને જેવો ચીતારવામાં આવ્યો તેવોજ તુરત માનવા ને સમજવા લાગાં તેમાં અન્યથા શી છે ?

પણ દીનાની પોતાની એ દરમ્યાન હાલત કેવી હતી ? તે ઉપલું જુહું બ્યારે દમબદમ બોલાયું જતું હતું ત્યારે મારીજ પેઠે અવલ તો અચરતીમાં ગરકાવ થયેલો જણાતો હતો—કેમકે દુન્યામાં એવાં અધમ બદમાસ લોકો આવે છે કે જેઓ કોરટ જેવી ન્યાયસનની પવીત્ર જગ્યાએ સોગંદ ઉપર દુરવાદ ને જુહું

બોલવામાં બી કશું આકી રાખતાં નથી એ કદાચ તેને પોતાને પેહેલોજ અબ્યાસ થતો હોય. ગમે તે હોય પણ આટલું તો નીશંક ખરુંજ છે કે પેહેલે તે પોતાપર મેલાયલા તહરેવાર વાંકાથી ઘણો વીસમય થયલો જણાયો, પણ પછીથી ગંભીર ગુસ્સાના એવા ઠંડરાવી નાંખનાર થરસાથી તેણે તે જુઠા સોગંદ ખાનાર બદમાસ-પર ડોલા કાઢ્યા કે તે ઉંમરે ઘણો છોકરવન ને જવાંન છતે હોમલા જેવો પાપમાં પ્રવીણ થયલો એક હરડતો લુચ્છો બી એકાદ બે પલ દમાયલો જણાયો !

“બંધવા, તારે કંઈ આએ સાક્ષીને પુછવું છે ?” હવે દીનાને સવાલ થયો.

“સાહેબ,” દીનશાહે ગુરસાથી ઉકલતી છાતીનો રેશ જેમ તેમ સમાવતાં કહ્યું, “જે બદમાસ ખોટા સોગંદ ઉપર પગથી માંથાંવેર જુઠું બોલવાની હામ ભીડે, તે મારા પુછેલા એકાદ બે સવાલના જવાબમાં તેવુંજ એકાદ બે વધતું જુઠું બોલવાની આના-કાની કરશે એમ હું ધારતો નથી, અને તેથી તેવા હરડતા જુઠાને”—

“કેમ બચ્યા તું છેક શાસ્ટ જાયચ ?” મારા શેઠે ગુસ્સાના દમામથી કહ્યું. “તારી તાકાત શું કે તું એ સાક્ષી સામે એમ ગંભીર આરોપો પાસ કરે ?”

“પણ સાહેબ મારાંપર ઓછો ગંભીર આરોપ લાગુ કરવામાં આવતો નથી ?” દીનશાહે કાકલુદીથી વધારયું.

“ચુપ ?” મારા શેઠે ચીચવાદને પોકાર કીધો, “ચુપ, નહીં તો વધતી ખતા ખાશે.”—અને પછી જરા વાર થોબી કહ્યું, “હવે બીજા સાક્ષીઓ બોલાવો.”

બીજા સાક્ષી ઉસાનો બધ મુસો—પેસી આવ્યો. તેણે બી ઉપલીજ મતલબની જુબાંની આપી, અને તે પછી તૈયાર કરી રાખેલા બીજા ચાર બદમાસોએ એકેક પછી તેજ કીસમનાં જુઠાં સોગંદ ઉપર કહી સંભલાવ્યાં. ખુબી તો એ હતી કે કોરટમાં એવી કીસમના સાક્ષીઓને જુબાંની લેતાંજ બાહર જવા કહેવામાં આવે છે કે તેઓ એક બીજાનું કહેલું સાંભલે નહીં ને પાટયાં ગોઠવી મેલે નહીં તેવું અતરે કશું બન્યું ન હતું. અતરે તો બધા સાક્ષીઓ

એકમેકને સગવડથી સાંભલવા પાંખ્યા હતા, અને તે ઉપરથી મનને શાવતાં પોતાની જુખાંનીનાં ચોકઠાં ઉભાં કરી શક્યા હતા.

“ ચાલ બંધવા હવે તારો બચાવ શું છે ? ” સાક્ષીઓ પુરા થવા પછી મારા શેઠે દીનશાહને પુછ્યું.

“ મુરખી સાહેબ,” દીનશાહે કહ્યું, “ મારા સામે આએ એક તમામ તરકટ થયલું છે. મારો બચાવ એટલોજ છે કે આજે સહવારે મેં એને એક મુકકી મારી એની નસ્તોરી ફેાડી નાંખી છે એ ખરું છે, પણ તે માટે એણે એના પેલા બે નેકનામ શેઠયાઓનો ઉપકાર માનવો છે, કેમકે તેમની હીમાયતે એ મને મારવા નીકલી આયો, ને ત્યારે મારા પોતાના બચાવમાં એ હીચકારાને જમીનપર પટકયા વના મને ચાલ્યું નહીં.”

તે એટલું એવા તો થસ્સા ને રોબથી બોલ્યો, હોમલા તરફ કાંઇ એવા તો ઉંચ તીરસ્કાર ને ગુસ્સાના ઠાઠથી ડોલા કાઢી બોલ્યો કે સધલાં સાંભલનારાં જાણે તેનાપર ફીદા થઈ ગયાં, ને તેને અત્યારમાંજ નીરદોશ માનવા લાગ્યાં. મને લાગ્યું કે તેનાં એ રવેશનાં બોલવાથી મારા શેઠપર બી એકાદ બે પલ ગંભીર અસર થઈ ખરી, પણ બીજી પલે તે પાછો કરડો થયો. “ તે મોટા શેઠયાઓ વાસ્તે મારી સાંબે બી હમણાં ઘણું બુરું બોલવાની હીંમત કીધી છે, અને તે ઉપરાંત તું જેટલું બોલ્યોય તેટલું એટલી બધી ગાલગલોચથી બરેલું છે કે તુંને મારા રીપોરટ સાથે હું સખતમાં સખત સજા કરાવી શકશ, પણ વારું પેલી બીજી વાતનો તારો શું બચાવ છે ? તું આજે મારા બંગલામાં રાત અવાર ચોરી કરવાની મતલબથીજ અતરે બટકતોતો કે નહીં ? ”

“ ખુદા કદી એવી બુરી મતીને મારાપર ફાવવા નહી દેઓ,” દીનશાહે મારા શેઠના સવાલના જવાબમાં અરધું મોટે અરધું મનસે ખરાં દીલથી ખરી દુવા ચાહી. “ સાહેબ, હું તમો ધારોચ તેવો નીચ બુનીઆદનો નથી. હું જતવંત ૫૨જંદ છેઉં, ને એવું કોઇબી લેયાનતી કામ કીધા આગમચ હું મારા હાથ કાપી નાંખશ.”

“ એ બધું તારું ડાહપણુ રેહેવા દે,” મારા શેઠ ચીરડાઇ ઉઠીને કહ્યું. “ એ ડાહપણુ કાંઈ તારો બચાવ નથી, અને એ ડાહપણુથી તુંને એક દોડયાનો બી શાયદો થનાર નથી. એવું લાંબું

લાંબું ને સારું સારું તો બધા આરોપીઓ બોલી જાંણેય. બસ તારો બચાવ શું છે તેજ પ્રકત કેહે.”

“મારો બચાવ કશોજ નથી,” દીનસાહે મારા શેઠનો વીચાર મારી કુટીને બી તેને તકસીરવાળા ઠગવાનો હતો તે જોઈ હવે ગમગીન સાહાદે દુઃકમાં કહ્યું. “મારો વાંક નથી તેમ મારો બચાવ બી નથી. મારે જે કેહેવું હશે તે વધારે લાયક ઠેકાણે હું કાલે કેહેવશ.”

“ઠીક છે ત્યારે, તારાપર વાંક સરયાંમ પુરવાર થયોય ને ઘણા આખરદાર સાક્ષીઓએ તે સાબીટ કરી આપ્યો છે,” મારા હેમક શેઠે ચુકવ્યું. “એટલા વારતે આવતી કાલે સહવારે હું તુંને મારા તુલોતવીલ રીપોરટ સાથે પોલીસને હસ્તક કરશ તેટલાં તુંને રાતોવર્ષ મારેજ ત્યાં કેદ કીધામાં આવશે. લખ જાઓ એને”—ને બીજી પક્ષે દીનશાહને ત્યાંથી ધસડી જવામાં આવ્યો, ને એ ફારસનું એ રીતે સેવટ આવ્યું.

પણ મેં જોયું કે ફારસ ઘણો કરણારસ હતો. એ ફારસથી એટલું તો સીધ્ધ થતુંજ હતું કે ઘણાક બદમાસો એક નાવારેસ ગરીબને કચડી નાંખવા બીડું જડડી બાહરે પડ્યા હતા, અને તેમનાં તે ઘાટકીપણાં ને દયાહીણુપણાંનો સખબ જો જુઓ તો ફક્ત દીન-શાહનો સ્વતંત્ર સ્વભાવ અને ખુશામતને તુચ્છકારનાર ખવાસ માત્ર હતો !

દીનશાહને ધસડી જવા પછી ગરોગર બધાં નોકરનફરો તે ઓરડામાંથી નીકલી ગયાં, પણ હું મારી જગ્યાપરથી બે કારણોસર બાહરે જઈ શકી નહીં. એક તો પેલો બદમાસ પેસી મને પાછી સતાવે માટે તે બી ત્યાંથી નીકલી જાય ત્યાંવેરે હું એકાદ ઘડી થોખવા માંગતી હતી, અને બીજું તો દીનશાહ સામેના આ હરડતા ગેરઈ-નસાઈથી હું પોતે એટલી ઉસ્કેરાઈ આવી હતી કે બધાં નોકરનફરો કેસ તમામ થતાં જે ઝડપથી નીકલી ગયાં તે ઝડપમાં હું બી બાહાર નહીં ગઈ, એટલે પછીથી મારા શેઠનું ધ્યાન ખેંચાય તે રવેસે ત્યાંથી એકલી નીકલી જવા મને ગમ્યું નહીં. હું ધારતી હતી કે બીજીજ પક્ષે મારો શેઠ, હોમલો તથા પેસી એ ત્રણ આસામી જે તે રૂમમાં રહી ગયા હતા તેઓ બી જરૂર ઉઠી જશે, પણ તેમ ન થતાં તેઓ તો કાંઈ છુપી ગુસ સુજમાં રોકાયા, ને જોકે વાત ધણીજ હરસે

તહરસે થતી હતી તોખી તેમનાં તે કાવત્રાંની આસપાસની કેટલીક વીગતો હું આ નહીં ધારેલા સંજોગથી સાંભલવા પામી :—

“પણ તું કેહેય કે રાત્રે દશ અગ્યારને સુમારે તેં પટેલી ગાડી અહીં આસપાસ કેઠે આવીને ઉભી રેહેશે,” કેટલીક વાતચીત હું નહીં સાંભલી શકું એવે ધીમે સાહાદે થયા બાદ મારો શેઠ સંભાલ વગર હવે કાંઈ વધારે મોટે બોલવા લાગ્યો : “પણ એ પોરીને તું ઉપારી કેમ જશે ?”

“તે સઘણું સાહેબ મને સોંપો,” પેસીએ જવાબ દીધો. “તમારા સેવકે એવાં ઘણાં કામ કરેલાં છે.”

“હા તે તો હું જાણુંચ,” મારા બદમાસ શેઠ તે લુચ્છાને ઉતેજન આપ્યું, “ને તેથી મને વીશ્વાસ તો છે પણ—” અને વલી ધણાજ ધીમે સાહાદે વાતચીત થવા લાગી એટલે કેટલોક બાગ હું સાંભલી કે સમજી શકી નહીં.

“પણ ત્યારે જોવ પેસી, હોમલા,” વલી મારા શેઠને મેં બોલતાં સાંભળ્યો, “આએ તમારે લોકને ખાતર પેલા પોરયા દીનાને હું કાલે સહવારે મેજસ્ટ્રેટની મારફતે બે ચાર મહીના ધકેલાવી આપશ. દેખીતી રીતે તેનો વાંક તો કાંઈજ નથી, પણ હું માફ મત એવી ટપથી લખાવી કાઢશ કે કોરટમાં સાક્ષીઓના જ્ઞસ્તી ચુનચેરા વગર બહું સમાધાન થઈ જશે, ને એ પોરયો જરૂર બે ચાર મહીના હવા પાણી ફેરબદલ કરી આવશે.”

“સાહેબની ધણી મેહેરબાની છે,” હોમલાએ કહ્યું. “એ દુકતાપર મને આગલનો બી ખાર ઉતો, ને તેમાં આજે સહવારે એણે મારી નસકોરી ફેરી નાંખવા પછીનો તો હું એને જીવતો કરડી ખાઉં એવો મને એનાપર ખાર આવતોતો.”

“તે મને પેસીએ કહ્યુંતું,” મારા શેઠે કહ્યું, “ને વરી જ્યારે એમ બી કહ્યું કે આજ રાતના અમારાં કામમાં તેં વીશ્વાસથી મદદ આપવા બી કહ્યુંચ ત્યારે તો તારા એ શત્રુનો કાંટો કાઢારવા મેં ધણી ખુશીથી માંચે લીધું.”

“સાહેબની લાયકી છે,” હોમલાએ કહ્યું. “મને પેસીએ સુરખીજી વીશે ખબર કીધી કે એવણુ કેહેય કે તે દુકતાપર કોઈ બી વાંક ઉભો કરી તેને ટક ને તાંકણું જોઈ પકડીને ઘસડી લાવે,

ત્યારથી અમો તેનો રસ્તો શેકીને બેઠાતા, અને તેમ કરતાં છેક અત્યારે તે અમારા સપાટામાં આવ્યો.”

“એ ઠીકજ છે,” મારા શેઠે કહ્યું. “એ પોરયાને હું ચોર-ખુચ. એનાં ભેંજાંમાં રાધ ધણી છે. એ કંઈ એનાં મગજમાં એમજ પવન લેધને ફરેછ કે મારા જેવાં મોટાં માણસોને નમીને ચાલવું એ ગુલામગીરી છે, ને તેવી ગુલામગીરીને વાસ્તે એ સર-જાયો નથી. તમે લોક માનશો ? એ દુકતાએ રસ્તેથી ચાલી જતાં કોઈ દહારે મને હાથ ઉંચકી કે વાંકો વરી સલામ તો કીધીજ નથી !”

“એ બદાંમનો કુતરો,” જાંણે શું એક શીલીંગ થયું હોય તેમ શેઠને બહોલો થવા ખુશામત્યો પેસી દાંત પીસી બબડ્યો.

“પણ તમે લોકે એને કાંહાં કેદ કરાવ્યોય ?” મારા શેઠે પુછ્યું.

“સાહેબ નીચે આપરા ખાલી તબેલામાં,” હોમલાએ કહ્યું.

“અરે પણ ત્યારે તો હજી ચોકીમાંજ ચાંચરા મારવા મોકલેલો ભલો,” મારા શેઠે કહ્યું. “અહીંથી તો નાહસી જશે.”

“નહીરેજ, નાહસી શું જાય એના આપનું કપાર,” પેસીએ કહ્યું. “સત્યાનાશગીઆનાં હાથ દોરડાંએ સીકરીને આંધેલા છે ને તબેલાનાં બારણાંને તો બાહરથી મોટું તાલું મરાવ્યુંય.”

“ઠીક છે ત્યારે એ બી જાંણે પત્યું,” મારા શેઠે કહ્યું. “હવે જે રહ્યું તે આજ રાતની તમારા લોકની સેવાનું બે આંણું મારે આપવાનું છે. અહીં જોવ, આએ પાંનસોની એક નોટ છે--” અને તેણે તે નોટ હોમલાને આપી તેવામાં એક નોકર અદર આવ્યો અને કહ્યું, “મુરબી સાહેબ આનું તૈયાર છે.”

“હા, જા હું આવ્યો આએ ઘડીએ. પેસીને એક વરદી આપવીય તે આપીને હું આઉં”—અને નોકર બાહર ગયો કે તે બદ-માસ શેઠ્યાએ પોતાના નોકરોને ગભરાધને પુછ્યું, “એણે તમુ લોકને એ નોટ આપતાં મને જોયો હોશે વાર ?”

“અરે નહીરેજ,” પેસીએ કહ્યું. “સાહેબે મને નોટ પાસ કીધા પછી એ અંદર આવ્યો, અને એ અંદર આવ્યો કે તુરત મેં નોટ તો મારા હાથમાં ભચરી નાંખી.”

“ત્યારે તો કંઈ નહીં, બાકી નહીં તો એવી ચોરી માટે તમને રકમ નોટ આપતાં જોઈ અહીં ચકચાર થઈ જતે,” મારા શેઠે કહ્યું.

“વારં ચાલો ત્યારે હવે જઈશું. કામ જોઈ તપાસીને કરજો, મને કંઈ નફાર નહીં લાગે હો. ને જોવો—” અને વલી તેણે છેક કાંન-પર પડીને વાતો કીધી, જે દરમ્યાન મને વાડયાના જાંઠાંગીરનું તેમજ ગુલાનું (અને મને શક રહી ગયો કે મારં પોતાનું જી) નામ લેવાયલું સંબંધાયું, પણ એ છેલ્લી બાબદ પર હું ચોક્કસ ન હતી.

તે પછી તે લોક ઉઠ્યા, ને મારો શેઠ પેહેલે તે કચેરીના ઓરડામાંથી બાહર પડ્યો. તેનાં જવા બાદ બી પેલા બેઠ બાંગરો કાંઈ છુપી ગુસસુજ ને મસલતો કરતા થોડાં, અને પછી પેસી બોલ્યો, “વારં ત્યારે હું ટકોરો થોકાતાં આવીને તે બાબુ ઉભો રહું, પછી કંઈ?”—અને તે લોક બેઠ ત્યાંથી બાહર પડ્યા.

પ્રકરણ ૫૮ મું.

નવા જોખમો.

એ રીતે હું એક અતી ભયંકાર તરકટ પકડી શકી. એ શું કાવત્રું હતું તે કંઈ હું તમામ ખુલ્લું સમજતી હતી નહીં, પણ મારો વેહેમ મનખુત હતો કે આજ રાત્રે ગુલાને ઉપાડી જવાનું આ કાવત્રું રચાયું હતું. તેજ સખ્યસર મોડી રાતને માટે ગાડી પઠી રાખેલી હોવી જોઈએ, ને તેનેજ લગતી આ સધલી ધામધુમ હોવી જોઈએ—પણ એ કામમાં હાથ રાખી મારો શેઠ પોતે શું કરવા માગતો હતો તે મારો મસ મોટો ગુચવાડો હતો.

હવે ત્યારે એ કાવત્રું પાર ઉતરે તે આગમ્ય તેના કરવૈયા-ઓને માહાત કરવાનું મેં બીડું ઝડપ્યું. હું જઈને મારી શેઠાંણીને મલી. તે હાથબેરીવાલા રૂમમાંથી બધાં નીકલી ગયા પછી હું બરાતી છુપાતી તપાસ સાંથે બાહર નીકલી પેહેલાં તો મારા રૂમમાં જતી રહી, ને પછી મારી શેઠાંણીના ઓરડામાં ગઈ. સારાં નસીબે તે એકલીજ હતી. મેં તેને સધલું વીગતે કહ્યું ને તેની સદ્લાહ માંગી. તે આ ભયંકાર કાવત્રાંઓની વાતથી કમકમીને હબકી ગઈ. એક શેઠયો પોતાનું મોટપણ ને વરસ વેચી નીચ નોકરોને હાથ વેચાયો જતો હતો, ને તે શેઠયો તેનો પોતાનો ભરથાર હતો એ વાતથી મારી બલી શેઠાંણી ધણી દુઃખી થઈ, પણ તે

પછી હવે કરવું શું તે ઉપર અમે એકઠાં ધ્યાન લગાડ્યું, અને અમે એજ રૂઠાવપર આવ્યાં કે કોઇ બી રવેસે રાત્રે દશ વાગ્યા આગાઉ દીનશાહને તેનાં કુદખાનાંમાંથી નહશાડવો કે તે રાતોવધ ગુલાને લઈ નાહાસી જાય. એમ થવાથી બીજી સહવારે તેને જેલમાં મોકલવાના ખ્યાલમાં જેમ તેના શત્રુઓ થાપ ખાઈ જાય તેગજ ગુલાને આજ રાત્રે ઉપાડી જવાના તેમના કરપીણ વીચારમાં બી તેઓ માર અને હાર ખાય.

“એજ વીચાર મને દુરસ્ત જણાયય,” મારી બાઇએ કહ્યું. “મેં તુંને ત્રણસો રૂપિયા એ જવાંનોને મદદ થવા આપવા કહેલા છે તે હવે આ એટના વખતમાં વધારીને હું પાંનસો કરૂંય, ને તે હું હમણાંજ તુંને આપુંય. લાવ પેલી મારી ઈસ્કાટરી મને આપ.”

મેં ઇસ્કાટરી આપી ને તે તેણે ઉઘાડી. તેમાં કાંઈ કાગડ્યાં ને ચીડીઓ ઉપરાંત નોટો ને રૂપાં નાણું પરિસાવાલાંઓને ઝાજતી બેદરકારીની અદા વચ્ચે વેરવીબેર પડેલું હતું. તેમાંથી તેણે મને સો સોના પાંચ તુકડા ગણી આપ્યા, ને મેં તે એક કાગલના ટુકડામાં વીટારી જે કોચપર અમે બેઠાં હતાં તેની ગાદી હેઠલ તુરત વેલા થાવા કંચા કીધા, એટલે મારી શેઠાણીએ ઈસ્કાટરી પાંચી બંધ કરી જગ્યાપર મુકાવી.

તે પછી હું કુદકો મારી ઉભી થઇ. “મારે ગુલાં ને તેની મમઇને તેમને માથે ઘેરાતાં એ વાદલની વખતસર ખબર આપવી જોઇએ,” મેં કહ્યું.

“પણ તું હમણાં અત્યારે અંધારી રાતે એખલી કેમ જશે, છોકરી ?” મારી શેઠાણીએ અજબ યર્થ પુછ્યું.

“તેતું કંઈ નહીં. તે મકાંન અતરેથી કાંઈ લાંબે નથી બાઇ,” મેં ધીરજ આપી, “ને હું એક સપાટામાં જઈને કહી આવશા. બુચી તેહેમીને છોડાવી લાવવાના ને ખાહીમાં ગબડી મરવાના બે-અમે મેં મારી ટુંક ઉંમરમાં અનુભવેલા છે તેથી મારી છાતી ઘણી ધારી થઇ રેહીય,” મેં હસીને વધાર્યું.

“ત્યારે તો જા, જો સમાલજે,” મારી શેઠાણીએ રજા આપી, ને હું કોઈનું ધ્યાન ન ખેંચાય તેમ બાહર પડી.

તે રસ્તો ઉલટની ઉતાવળમાં પસાર કરી જવાને મને ડર લાગ્યો નહીં, અને વધી હજી તો સફારું હતું ને લોકોની રસ્તાપર આવજનવ ખી પુરતી હતી એટલે હું સગવડથી ચાલી ગઈ. ગુલાંની મમાઈનાં ઘરમાં જઈ મેં બાહરનું બંધ બારણું થોક્યું, ને હાથમ એક કોડયાનો દીવો લઈ આવી તે તે દોસીએજ ઉઘાડ્યું. તે મને આવી મોડી રાત્રે આવેલી જોઈ અજબ અજબ થઈ ગઈ, ને તુરત બારણું ઉઘાડી મને ઘરમાં લીધી. તેજ પહે અમારા વાતચીતના સાહાદ સાંભલી ગુલાં ખી ત્યાં દોડી આવી, અને મેં તેણીને દીનશાહ વીશે તેમજ તેના પોતા વીશે જે જે કહ્યું તે તેણીએ કેવી જલેમ લાગણીઓ સાથે સાંભળ્યું તે સમજવા જરૂર છે? તે ફેંકફેંક રડી. પોતાના દીનશાહપર આ ભયનું વાદલ જોઈને તેમજ પોતાપર ખી સંકટ આવવાનું છે તે ખ્યાલથી ડરી જઈ તે છોકરી ઘણું રડી, પણ મેં ને તેની મમાઈએ તેને ઘણી ધીરજ આપી, અને પછી મેં ને મારી શેઠાણીએ તે લોકના બાબમાં ને લાભમાં શું કરવા દડાવ્યું હતું તે વીગતે સમજાવ્યું. તે બેઉ મમાઈ દીકરાં તે સાંભલી મારા-પરથી મરી મરી ગયાં, અને મારી શેઠાણીની ઉદારતા માટે તેણીને પણ લાખોલાખ દુવા દીધી. અંતે દડયું એમ કે જેમ બને એમ જલદી પા અરધા કલાકમાં જે કાંઈ જીવ જીવણુગારા જેવું જરૂરનું હોય તે લઈ તે લોક કોટમાં કોઈ અતલગનાં દોસ્ત રેહેતાં હતાં તેને ત્યાં જતાં રહે. “અમે લોક તાંહાં જઈશું,” મમાઈએ કહ્યું, “ને દીકરી તું જો દીનુને છુટો કરે તો તેને કેહેજે કે તે સાંઈના ઘનજને ઘેર આવે. તે તરત ઓરખશે. તાંહાં અમુને ઘણું ઘેરવટ છે, ને તાંહાંથી સહવારે ગારીમાં અમે દુમસ નાહસી જઈશું.”

આ ગોઠવણુ મને ખી ઘણીજ પસંદ આવી, અને તે પછી હું તે બંનેને પુશકલ ધીરજ તેમજ તાકીદ આપી તેમના લાખોલાખ દુવાઓ વચ્ચે ત્યાંથી બાહર પડી. ત્યાંથી પાછી ફરતાં મને રસ્તામાં કાંઈ સ્વભાવીક ડર લાગ્યા કીધો, ને હું ખીલ્યા ચમક્યા કીધી, પણ પછીથી હોંમત પકડી ધસારામાં નીકલી ગઈ, ને કોઈનું ખી ધ્યાન ખેંચ્યા વના ઘેર પોંહાંચી ગઈ. હવે જે મુશકેલ કામ રહ્યું તે દીનાને છુટો કરવાનું હતું. તબેલાનાં તાલાંની કુંચી પેસીના ઝુરામાં હતી તે કેમ પડાવી લેવી તે મને સમજ નહીં પડ્યું. તે નીચ આદમી સાથે

એક હરફ ખી વાત કરવા મારું દીલ ચાલે તેમ ન હતું, અને તેથી મારી મુશકેલ્યત બેવડી થઇ હતી. આંતે મારી શેઠાંણી સાથે મત કરી મેં નીચે નોકરોના જમવાના ઓરડામાં જવાનું નક્કી કરીધું, કેમકે હું જાણતી હતી કે સુવા આગમય ત્યાં બધાં એકઠાં થઇ એકાદ કલાક તહરેવાર ટોલટપા ચલાવે છે, ને તેમ ત્યાં જઇ બેલાતાં કદાચ કોઇ અચાનક સંજોગથી કુચ્ચીની ભાલ મલી આવે.

અને તેમજ થયું. નોકરનકરોના જમવાના રૂમમાં હું ગઇ ત્યારે ત્યાં બધાં એકઠાં થઈ બેઠેલાં હતાં, ને તેમાં લુચ્છો પેસી ખી હતો. વલી વાતચીત ત્યાં જે ચાલતી હતી તે ખી દીના વીશે હતી, અને તે ઉપર તહરેવાર તકરારો ને તરફો ચાલતી હતી. તે નોકર આદ-મીઓ મને પોતા વચ્ચે આવેલી જોઇ ઘણાં ખુશી થયાં. તેઓમાં હું ઘણી છુટથી બેલાતી ન હતી તેથી તેઓ મને મીઝસી માનતાં હતાં, માટે આજે એમ હું મારી ખુશીથી ઉતરી આવી તે તે લોકને ઘણું જ ગમ્યું, ને બધાંએ મને આવકાર આપી અમીનાએ પોતાની પાસે મને બેસાડી.

પણ મને જોતાંજ પેસી ઉભો થયો ને ઉંઘનું બગાસું ખાઈ બોલ્યો, “હું તો બાપા આજે હોમલાના શેઠના ઓટલાપર સુવા જઈંચ. હોમલાએ મને તેરેલો છે, ચાલો સાબ મેરબાન,” અને પછી વલી જતાં જતાં આવીને વધારયું—“ને ખસર પેલા મારાં વારકુતમાં કુચ્ચીનો જુરો છે હો, જે કંઈ કામ પરે તો.”—ને બીજી પક્ષે તે જતો રહ્યો. આ કેવો ભાગ્યશાલી જોગ ! તેનાં જવા પછી આસ-પાસ થતી વાતચીતમાં દેખીતી રીતે ખુશીથી પણ ખરેખર તો નાખુશીથી ને ત્યાંથી ઉઠી જવાની અધીરાઈ વચ્ચે ધડક ધડક થતી છાતીએ મેં ભાગ લીધો, ને દસેક મીનીટ જવા પછી હું ઉઠી ગઇ.

ત્યાંથી બાહર પડતાં ચાલમાં હારે કટાર ખુટીઓપર નોકરોનાં કપરાં હતાં તે માંહેથી પેસીનાં ઓઝખી તેનાં વારકુતમાંથી કુચ્ચીનો જુરો કોઈ નહીં જુએ તેમ ખેંચી કાઢવાને મને જરાખી મુશકેલ પડ્યું નહીં. તે પછીથી પાધરી હું સંભાલથી બાહર પડી બાગમાં થઈ તખેલા બણી ગઇ, ને અટકલથી એકાદ બે કુચ્ચીઓ લગાડી જોતાં એક આબાદ લાગુ થઇ ને તાલુ ઉઘાડી મેં બારણું ખુલ્લું.

“દીનશાહ, જોગાય કે ?” મેં ધીમે સાહાદે પૂછ્યું.

“કાણુ ?” દીનશાહે ઘણીજ અચરતી ને ગભરાતથી પુછ્યું.

“એક દોસ્ત,” મેં ફફેસતી અંદર દાખલ થઈ કહ્યું.—અને પછી જેમ બન્યું એમ ટુંકમાં મેં પોતાને ઓલખાવી સધલી વીગતો તેને કહી. તેણે કેવી અધીરાઈ, ઉલટ, ગુસ્સા વગેરે લાગણીઓથી તે સધલું સાંભળ્યું તે વરણુવા હું થોપશ નહીં. એટલુંજ કે મારા હાનરો ઉપકાર માની તે બહા જવાંને ત્યાંથી નાહાસવાની મારી ‘આર’ નામજુર કરી. “તે કેમ અને બેહેન ?” દીનશાહે કહ્યું. “હું નાહા-સશ તો ખરેખરો તકસીરવાર ઠડશ, ને વગર વાંકે વાંક પુરવાર થશે.”

“પણુ એમ નહીં નાહાસવાથી કાંઈ ફાયદો નથી,” મેં આગ્રહ કીધો. “તમારા શત્રુઓ તમોને મારવાજ બેઠાય તે જરૂર ફાવવાના ને તમે એક વખત ખી જેલમાં જશો તો બધું નખખોદ વરી જશે. અચારી ગુલાં તે ખ્યાલથીજ એહખત ખાઈ મરી જશે.”

“હા, મારી ગુલાં,” તે જવાંન પોતાની નાચારીના ખ્યાલથી પોતાની મોહોખતપર હાય મારી બોલ્યો, અને પછી તે નાહાસવા કમ્બુલ થયો. સારાં બાયગે તેનાં ગજવાંમાં એક છુરી હતી એટલે મેં તેના હાથપર આંધેલાં દોરડાંના ગાંઠ કાપી નાંખ્યા, (જેમ કરતાં મેં મારા અંગોઠાપર ખી એક મોટો ચપકો મુકી દીધો, જેથી દીનશાહ ઘણોજ દુઃખી થયો) ને ખીજી પક્ષે તે છુટો થયો.

હવે અમે બાહર નીકલી બારણું પાછું બંધ કીધું, ને વલી કોઈનું ધ્યાન ન બેંચાય માટે તબેલાને પાછું તાલું માર્યું, ને ત્યારેજ મને યાદ આવી કે હું મારી શેઠાંણીએ આપેલા પર્થસા માલ ઉપર પેલી ગાદી ત્લે વીસરી આવી હતી ! દીનશાહે તો તે લીધા વના નાહા-સવા માંગ્યું, પણુ મેં ના કહ્યું ને તે બંગલાના કંપાઉડના જોખમમાં તે ઉભો રહે તે કરતાં બંગલાની બાહર પચાસ સો કદમ દુર એક ઓઠામાં ઉભો રહેવા મેં તેને વરદી કરી, ને હું તે રકમ લેવા દોડી. વલી ઉપર જતાં જતાં મેં પેલો કુચીનો જુમખો પેસીનાં વાસ્કુતનાં ગજવાંમાં પાછો સેરવી દીધો, ને એક પલકારામાં પૈસા લઇ પાછી હેઠે ઉતરી. ત્યાંથી હું બાહાર રસ્તાપર પડી ને થોડેક દુર ગઈ નહીં તેટલાં મને દીનસાહ મલ્યો, જેને મેં તે પડીકું આપી દીધું. તે રૂપીઆ લેધને દીનસાહે નવેસર મને ને મારી શેઠાંણીને દીલોજાન દુવાઓ માંગી, ને પછી મેં તેને કહી મેલ્યું હતું તેમ સાંધના

ધનજીને ત્યાં કોટમાં પોતાનાં વહાલાંઓને જઈ મલવા ત્યાંથી ઉતાવસે નીકલી ગયો.

તે પછી મારી શેઠાંણી સઘળું ખલાસ થાય ત્યાંવેર જાગતી બેસી મારી રાહ જોવાની હતી તેથી, તેમજ હવે ઘણી મોડી રાત થઈ હતી વાસ્તે હું ઉતાવસે બંગલા તરફ ચાલી, પણ જરા આગલ નહીં ગઈ તેવામાં સાંમેથી કોઈ બે કાલા આકાર આવ્યા, જેમને હું જોઉં અને પીછાંણું તે પેહેલાં તેઓએ મને એક આંખના પલકારામાં પોતાની આંખમાં ઉચ્ચકી લીધી—હું ગભરાઈને ચીચ્યારી પાડું તે પેહેલાં મારાં મોંમાં દુચ્ચો માર્યો, ને બીજી મેરનાં એક ખુણામાં એક ગાડી તૈયાર ઉભી હતી તેમાં મને નાંખી, કે તે ગાડી ત્યાંથી ઘસારા સમેત ઉપડી ગઈ !

પ્રકરણ ૫૯ મું.

ધરપકડ.

એ સઘસો બનાવ એટલો તો ઝડપથી—એવા તો વીજલીના વેગે બની ગયો કે જે મારાં મોંમાં દુચ્ચો નહીં બી દાખી દીધો હોતો તેથી એ ભયભીત બનાવથી નીપજેલા સ્વભાવીક ગભરાત, અચરતી અને ધુજરાંને સખખે મારી જ્યાં ખેંચાઈજા જતો, અને હું એક સ્વર બી ઉચ્ચરી શકતો નહીં. દીનશાહનું કામ તમામ ને સરંજામ ફરી શકવાથી હું મનની શાંત સમાધાની અને દીલની ખરી ખુશાલી વચ્ચે ઉતાવસે કદમે બંગલામાં જતી હતી, તેવામાંજ કોઈ કાલા દેવોએ જાણે જમીનમાંથી નીકલી આવી મને પોતાની બલવાંન બાંધમાં ટુલ પાંન પેરે ઉચ્ચકી લીધી હોય તેમ થયું, અને હું એ અજબ બનાવથી ગાફેલ—બેભાંન, બેફાંમ જેવી બની ગઈ ! તે પછી એ અરધી હુસ્યારી—અરધી બેભાંની દરમ્યાંન મને ઉચ્ચકી લઈ જઈને પેલી તૈયાર ગાડીમાં નાંખવામાં આવી, ને ગાડી ત્યાંથી પવનવેગે નીકલી નાહાડી. ત્યાર કેડે બ્યારે હું હોસમાં આવી ત્યારે મેં જોયું કે મારી સાથે બીજા બે આસામીઓ બેઠેલા હતા, અને એક ગેસ લાઈટ આગલથી ગાડી પસાર થઈ જતાં મને જોઈ લેવાને મુશકેલ થયું નહીં કે તેમાં એક તો પેલો નીચ પેસી ને બીજો તેનો તેના જેવોજ પાપી હમસરીક હોમલો હતો !

હવે તેથી મને એ તરફતીઓનું સરવે તરફત એક આપના પેરે પ્રગટ દીસવા લાગ્યું. મેં જોયું કે આજે સાંહજે દીનશાહને લગતી ગરબડનો ગેરઈનસાફબરેલો ફેસલો આપવા બાદ મારા ના-લાયક શેઠે એક છોકરીને ઉપાડી જવાની એ એ બદમાસો સાથે જે મસલત ચલાવી હતી તે છોકરી હું જેમ ધારતી હતી તેમ દીનશાહની ગુલાં નહીં પણ હું પોતેજ હતી ! પણ મને એણે એમ શું કરવા ઉપાડી જવાનો તાગરો રચ્યો હશે ને તે મને ક્યાં મોક-લાવી શું કરવાનો હશે તે મને મુતલગ સમજાયું નહીં. વલી જ્યારે મેં યાદ કીધું કે એ નજીસ નાતરસ કામને માટે મારા બદમાસ શેઠે રૂ. ૫૦૦ નું તો એ લુચ્છાઓને ફક્ત એઆણુંજ આપ્યું હતું ત્યારે એવી મોંઘી કીમતે મારે લગતાં એ કાવત્રાંનું કામ લેવાને તેને જરૂર શું પડી હશે ને તેણે મતલબ શી ધરાવી હશે તે મને એક ગુચ્ચવણ બરેલો સવાલ થઈ પડ્યો.

એ સધલા વીચારો અતરે વરણવતાં જેટલો વાર થયો છે તેથી બી અતી ઘણા ટુંક વખતમાં પુરી હોસ્પારીમાં આવવા પછી તે મને થયા, અને જે પક્ષે હું મારી હાલતના જોખમો વચ્ચે સાવધ બની તેજ પક્ષે પેસી તે જાણી શક્યો, કેમકે હું જે સીટપર બેઠેલી હતી તેજ સીટપર મારીજ સોડમાં તે બેઠેલો હતો. ખરેખર, તેવા એક હરાંમનદાને મારી સોડમાં બેઠેલો જોવા ને જાણુયા કેડે હું એટલી તો કમકમી કે જેમ બન્યું એમ દબાઈ ભરાઈને હું મારી સીટના બીજા ખુણામાં ભરાઈ, કે એવા એક કંગાલ આસામી સાથે મારાં તન બદનનો તો શું પણ મારાં કપડાં વટીકનો અપવીત્ર સ્પર્શ નહીં થાય.

“ તમે લોક મને ક્યાં લેઈ જાઓય ? ” અંતે મેં અરધા તોરથી અરધી નરમીથી પૂછવાની હીમત કરી.

“ તે કેહેવાનો અમોને હોકમ નથી, ” પેસીએ ઠંડે કલેજે કહ્યું. “ એટલું તો ખરુંજ કે અમે તુંને કોઈ રીતે હેરાંન કરવાના નથી. ”

“ ખચ્ચીતજ નહીં, ” મેં કાંઈક હીમતનાં જોરસા સમેત કહ્યું. “ તમે મને કેટલે જઈ જાઈ મારું ખુન કરશો એવા તમો લોક ખુની તો નથીજ. ”

“ ખુની ! ” અને હોમલો એ બોલપર એટલો તો ચમક્યો ને એવો તો ઉછલ્યો કે તે મારાં આંગપર તુડી પડતાં જેમ તેમ બચ્યો. ખરેખર એ બનાવ એટલો તો અજબ બન્યો કે હું એથી તમામ અચરત થઇ ગઇ. મારા ખુની બોલ સમેત તે એટલો ચમકવો કાંય જોઈએ તે મને સમજાયું નહીં. ત્યારે શું તેઓ ખરેખર મારું ખુન કરનારજ હતા, અથવા કોઇનું ખુન કરીને આવ્યા હતા ? પણ હોમલાએ તુરત જોયું કે પેસીએ કાચું કાપ્યું ને તેથી તેણે તેનો પગ જોસથી દાબ્યો તે મને બરાબર ખબર પડી શકી. એ શાંણુ થતાંજ પેસી પાછો સાવધ થયો, ને જાણે તેને જે ગ-બરાત થયો હતો તે થયોજ ન હોય તેમ ખડખડ હસીને કહ્યું, “ બેવકુફ છોકરી તું એમ શા ઉપરથી ધારેય જે અમે તારું ખુન કરશું ? અમોને તો તેવો જરાખી ખ્યાલ નથી. જે તારું ખુનજ કરવું હોય તો વરી તુંને ગાડીમાં નાંખીને શું કામ ઘસડી લેઇ જવી જોઇએ ? ”

હવે ગાડી ક્યાં જતી તે ઉપર મેં લક્ષ આપ્યું. ગાડીનો મારી બાજુનો કાચ ચઢાવેલો હતો, ને તેમાંથી મેં નજર ઠેડવી જોયું કે જે કોઇ રાહદારીઓ જણાય અથવા કોઇ ઘેરની નીશાંણુ દુરથી દેખાય તો ત્યાં આવી પોહોચતાં હું એક જોરથી કાચ ઉતારી પાડી અથવા ભાંજીને મદદની ચીસો પાડું, પણ નહી. જે રસ્તેથી ગાડી જતી હતી તે એવો તો ઉજ્જડ જેવો મને લાગ્યો કે હું મુબર્રના ક્યા ભાગમાં હતી તેનો લગાર પણ ભાસ મને થઈ શક્યો નહી. ખીજા હાથપર પેસી મારાં મનમાં પસાર થતા વીચારો ને મદદ સોહોધવાની મારી મતલબ સમજી ગયેલો જણાયો, કેમકે ખીજજ પક્ષે તેણે તુરત કહ્યું, “ એવાં ફાંફાં મારવાની તસદી લેતાંજ ના શીરીનબાઈ, સબબ કે તમે કાચ ભાંજવા કે ઉતારી પારવા જશો તે આગમચ તમોને તેમ કરતાં અટકાવા અમે એક કરતાં બધે જણુ બેઠેલા છઈએ, ને વરી એમ કરતાં જે કદી તમે કોઇ સુરતે કોઇનું ધ્યાન ખેંચવા ને ગાડી ચોખાવા શવી ખી જાઓ તો અમે શું કરશું ને કહીશું તે તમે જાણોચ કેની ? ”

“ શું ? ” મેં દધાયલે સાહાદે મરજી ઉપરાંત સ્વભાવીક સવાલ કીધો.

“એટલુંજ કે તમે મારી બધરી અથવા બેહેન છેઓ એમ તે વખતે જે મને આવરશે ને દરસ્ત લાગશે તે અરાવી દેવશ, ને પછી સાફ ગરે પરસ કે ઘેરના નોકર સાથે નાહાસી જતીતી ત્યાંથી પકડી લાયા તેથી એ રાંન જુઠો શીટનો ઉભો કરે છે,” પેસીએ હસતાં હસતાં સમજ આપી.

આવા હરડતા નીચને માટે તેના આ ખુલાસા પછી મને જે વધતો ધીક્કાર ને વધતો ગુસ્સો ઉપજ્યો તેનું ખ્યાન કરવું બેજ છે. તેનાં છેલ્લાં બોલવાથી મને દુઃખ બી એવું લાગ્યું કે તેને હવે વધારે નહી વતારવાને ઠંડાવ કરી જે થાય તે ધીરજથી જોવા ને તપાસવા હું ખામોશ થઈ બેઠી.

“હી-હી-હી-હી,” જરા વારે પેસીએ છલકઈ મલકઈને હસતાં કહ્યું. “મારી ધારેલી ધારણા આબાદ ખર આવી. હું જાંણુતોતોજ કે એ ચીઠી તુંને મલતાં તું ગમે એવી મોડી રાતે બી નીચે ઉતરી આવવાની.

“ચીઠી ?” મેં નહી બોલવાના મારા ઠંડાવ છતાં પેસીનાં આ બેદી બોલવાથી અજબ થઇ કહ્યું. “ચીઠી શાંતી ?”

“હે, હે ! રાંન તો છેક અંજણી અમા થતી દેખું,” હવે હોમલાતું ઉપરયું, ને તે બેઉ દયાહીણુ બદમાસો મારું પાકી આવે તેમ હસવા લાગ્યા.

“હું ખરેખર કહુંય,” તે ચીઠીમાં શ્મી વાત હતી તે જાંણુ-વાની મારી જાણાસા હું દાખી નહીં શકી તેથી મેં કહ્યું. “હું ખરેખર કહુંય તમે લોક કેઈ ચીઠી વીશે બોલોછ તે હું મુતલગ જાંણુતી નથી.”

“અરે વરી કેઇ ચીઠી, તમારા પેલા શોભતા દાદીશેઠના રસતમની સહી સાયની સેવકે લખાવેલી ને તમોને હાથોહાથ પોહું-આડેલી ચીઠી !” પેસીએ હસતાં કહ્યું. “ખાઈ સાહેબ, જે તમો કાંને હાથ મુકોચ તેમ ખરેખર તમોને તે ચીઠી નહીંજ મલી હોય તો તમે એવી મોડી રાતે બંગલામાંથી નીચે રસ્તાપર આવોજ શું ધકેલા ખાવા તે સમજવશે ?”

હું ચુપ થઈ ગઈ. હું દીનશાહને છોડવવા જતી હતી એમ તો કહી શકુંજ નહીં, અને તે કારણુ નહીં આપું ને હજી ચીઠી નહીં

મલવાની વાત માટે બજીદ થાઉં તો તે અધમ પુરાઓ કાંઈ બીજાં પાપી વમાણસથી મને અપમાન કરે તે કરતાં મેં ચુપ રહેવામાં ડાહપણુ જોયું. આટલું તો હવે પ્રગટ સમજાતું હતું કે મોડી રાત્રે મને ઉપાડી જવાતું કાવત્રું સરંજામ ઉતારવા દાદીશેઠના રસતમની સહીની શરજરી કરી એ બદમાસોએ એક ચીઠી મારા જોગી લખી હશે, પરંતુ તે મને મલવા પામી નહીં. જો મલતે તો હું કાંઈ બી કાવત્રું છે એમ સાંખી જરૂર સમજી જતો, ને એ લુચ્છાઓને પોતાની ગણત્રીમાં હું ખચીતજ ઠાપ આપતો, પણ આ તો થયું એમ કે તે ચીઠી જ્યારે તે કોઠા મને મલેલી ધારતા હતા, ને તે ચીઠીથીજ વહવાધને રસ્તા ઉપર ઉતરી આવેલી માનતા હતા, ત્યારે તે ચીઠી તો સાંખી મને મલીજ ન હતી, ને હું તો કાગળું બેસવું ને તાડતું પડવું તેમ દીનશાહને મદદ કરવાનો પરમારથ બળ લાવવા આવતાં સાંખી સપડાઈ ગઈ હતી !

“ કેમ, ચીઠી તો મલીતીજ નહીં તો હવે ત્યારે સીવઈ કેમ ગીયું ? ” પેસીએ શું એક પ્રતેહ મારી હોય તેમ દુકારથી હસતાં પુછ્યું. “ કોઈ દાહારે નહીં ને આજે વરી તું નોકરોના ખણમાં નીચે આવીતી એટલે બી હું તો ગભરાયોતો કે જા, ચીઠી મલી પણ કાવત્રું સમજી ગઈ કે શું તે મને બતાવા આવી કે હું કંઈ તું ધારેય તેટલી ભોત નથી; પણ નહીં; પછી મારી ખાત્રી થઈ કે તું બી રાત્રે કેદી ફાંટાની ધણીયાંણી છે, ને તેથીજ એવુંજ કંઈ મગજમાં વાઈ આવું હોસે કરીને નીચે આવીતી ! પણ હવે, જો શીરીન,” પેસીએ લટી જઈને સમજાવવા માંડ્યું, “ હું આજે જ તુંને લેઈ જાઉં તો તે તો એક માફતી કામ છે, ને તેને વાસ્તે સારી રવેસે માઈ તરયાઈ તાહાઈ થયલું છે, પણ જો તું એ તારે માંથેની નવી આદતથી બચવા માંગતી હોય તો હજી બી એક ઉપાય છે.”

“ અને તે ? ” મેં શંકાશીલ પુછ્યું.

“ તું જો મારી સાથે આજે રાતેજ નાહસી આવવા કબુલ થાય તો હું આજે બધો પલાંન ઉધો વારી દેવા તૈયાર છું,” તે પાપીએ બેદ બોલ્યો. “ હોમલો તો આપણે જીવેજાન દોસ છે, એટલે તે તો કંઈ આપણાં પુરામાં રાજીજ નહીં, એટલે તે બી પછવારેથી દગો કરવાને બદલે સામાં આપણે બચાવી લેશે, વાસ્તે

છે મરજી ? તું ચાહસે તો આપરે લગન કરશું, ને તેમ નહીં મરજી હોસે તો—”

“અરે લેયાનતના કુતરા મુંગો મર,” મેં ચીચવધ ચીરડાને ઘણાજ ગુસ્સાથી કહ્યું, ને હવે ફરી એક વાર તેને જરાખી કોડું નહીં આપવાના નક્કી ઠગાવ સમેત હું ખામોશ બેઠી.

એ પછી ગાડીમાં વધું વાતચીત નહીં થઈ. હોમલા ને પેસીને મેં જે છેલ્લા તોડી પાડ્યા તેથી તેઓને ઝતુન તો ઘણું થયું હતું, પણ તોખી હવે વધારે ગરબડ કરી મને શુરપર ચઢવાનું તે લોકને પાલવે એમ નહીં હશે, તેથી એકેકને છુપી અસારતો આપી તે લોક ખી ચુપ થઈ ગયા.

તે પછી બી ચુપકીદી વચ્ચે બીજા અરધા કલાક સુધી અમારી મુસાફરી ચાલુ રહી, જેથી આટલું તો અનુમાન નક્કીજ હતું કે મને કોઈ ઘણા લાંબે અંતરે લઈ જવામાં આવતી હતી. વલી ગાડી બી મેં ઉપર કહ્યું તેમ તદ્દન હરી હાક ને એકાંત રસ્તાઓ-પરથી પસાર થતી હતી, ને હવેજ તે કંઈક વસ્તીના ભાગમાં દાખલ થઈ જ્યાં બી સઘલી છુટી છવાઈ દુકાનો બંધ હતી, ને લોક સુષ્પ ગયલાં હતાં. તે ભાગ વઢાવા પછી ફરી એક એકાંત રસ્તાપર ગાડી ઉતરી, ને ત્યાંથી એક વધારે એકાંત રસ્તામાં વલાંણુ લેઈ તે ગાડી એક કંપાઉડની છેક અંદરથી એક બંગલો આવેલો હતો ત્યાં જઈ ઉભી, કે જ્યારે તેને જોતરેલો ઘોડો જે જોર સમેત હાંફતો હતો તે બી બતાવાને બસ હતું કે અમે ઘણા લાંબો અંતર વઢાવી આવ્યાં હતાં. સામટી રીતે જોતાં મને ખાખસુસ દુરદરાજ એકાંત-વાસમાં લાવી નાખવામાં આવી હતી.

ગાડી ઉભી રહેતાંજ તુરત તે બંગલાનું બારણું ઉઘડ્યું, ને કોઈ એક પારસી અબલા બાહાર આવી, જે ફક્ત સદરાબર હતી. તેના હાથમાં એક બતી હતી તે ઉપરથી તેનો એહેરો મેં ગાડીમાંથી બાહર આવતાંજ જોઈ લીધો, ને જાણ્યું કે તે પેહેલી નજરે સારો વીચાર નહીં પેદા કરે તે માંહેલી એક બુઢી દોસી હતી. તેણે મને ગાડીમાંથી જ્યારે ઉતરવા પ્રમાસ કરી સારે ઉતરી પડ્યું કે બજીદ થઈ બેસી રહેલું તે વીશે બી અવલ તો એકાદ બે પલ હું ગુચવાયા કીધી, પણ પછીથી મને ખ્યાલ થયો કે બેસી રહેવાથી મારો હાલ

કોઈ સુરતે સમરવાનો નથી, ને તેથી મેં બાહરે આવી ગાડીવાનની દયા ચાહી. મેં તેને ફરગરીને કહ્યું કે મને જીલમથી લઈ આવવામાં આવી હતી, ને તેથી તેણે મને મદદ કરી પાછી લઈ જવી, પણ તે લુચ્છો બી મારું પાકી આવે તેમ હોમલા ને પેસી સાથે હસ્યા કીધો, જેથી જોધ વલવાને મુશકેલ ન હતું કે તે બી વેચાયો હતો.

હવે ત્યારે હું પેલી દોસી તરફ ફરી. “દોસાં,” મેં કહ્યું, “તમારે મારી માયની જગ્યા રાખવી જોઈએ.”—અને મારી મરનાર માતાની યાદ થતાં સાથે મારી છાતી દયકાંઓથી ઉંચકાઈ ગઈ, કેમકે તેજ પહે મને ખ્યાલ થયો કે તે મેહરબાંન મરનારનાં મોહોત સમેત આ દયાહીન દુન્યા સાથના મારા જોખમો ને મારી જોહેમતો જારી થઈ હતી. “તમારે તો મારાં માએની જગ્યા રાખવી જોઈએ,” મેં તે દોસીને કાલાવાલાથી કહ્યું. “મારી સાંખે નીચપણે દગો થાયય વાસ્તે મને બચાવો.”

“અરે નારે મારી દીકરી,” તે ઠાગાબાજ દોસીએ ઢાંગબરી સમજાવતથી કહ્યું, “દગો શું બરયોચ ! ચાલ આવ, ધેરમાં આવ, મારી માય કરે.”

મેં જોયું કે હયાં બી નાસીપાસીજ હતી. આ દોસી બી એ કાવત્રામાં સામીલ હશે ત્યારેજ તે અત્યારવેર જાગતી બેઠી હતી, ને ગાડી આવતાં સાથે બારણું ઉઘાડી બાહરે આવી હતી કેની ? અને એમજ હતું ત્યારે એવાં એકઠાં મલી ગયલાં બદમાસો તરફથી જરાબી દયા અથવા મદદની આશા કરવા અને આશા રાખવાની મારી નાદાંન્યત માટે મને એકદ એ પલ જાલેમ અપ્રસોસ થયો. પણ હવે શું કરવું તે મને સુજયું નહીં. નાહાસવાનો તો મારગ હતોજ નહી, અને એ બધાં દેવેનામ દેવોની રૂબરૂ આવી મોડી રાત્રે ફક્ત મારા પગની કુમકપર નાહસવાનો ખ્યાલ કરવો એ બી એક જાતનું ઘેલાપણુંજ હતું, વાસ્તે કશે ઇલાજ કે રસ્તો નહીજ જોવાથી હું ગુપચુપ બંગલામાં દાખલ થઈ.

તે ઘંધાર જેવો ખાલી હતો. તેના આગલા હાલમાં ફરની-ચરપર ધુલ ચઢેલી હતી, ને સોફા ને ગાદીની ખુરસીઓ તેમજ શીલીંગપર ટાંગેલાં ઝુમરો ને સાઇડનાં વાલશેડોને કવર ચઢાવેલાં હતાં, જેથી દીસ્તું હતું કે બંગલો કોઇના ચાલુ વપરાસમાં હતોજ

નહીં. ફક્ત ટેબલપર બેસતા એક શોભાયમાન લાંબથી તે નીચલા મોટા હાલમાં બધે ઉભસ પડતો હતો, ને તે ઝાંખો અને અપુરણુ ઉભસ સાંખો તે અંગલાને મારી ગભરાયલી ચસમોમાં વધુ બચબીત બનાવી મારાં ધુન્નરાં ને લખલખાં વધારી આપતો હતો ! પણ મને તે દોસી તહરેવાર ધીક્કાર પેદા કરનારાં મમતાનાં તાહેલાં ત-વાંણાં સાથે માલ ઉપર લઇ ગઇ, જ્યાં બીજા બધા ઓરડા બંધ હતા, ને બધે અંધારું હતું. ત્યાંથી તે એક નાકેના ઓરડામાં મને લઈ ગઇ ને ત્યાંનું બારણું ઉઘાડ્યું, એટલે મેં જાણ્યું કે તે મારો ઓરડો હતો. ત્યાં બધું તેજ દહાડાનું સાફસુદ કરેલું જણાતું હતું. ટેબલ ખુરસી સોફા વીગેરે જરૂર જોગ્યું ફરનીયર હતું. ઘોડ્યાને કરટન પોયલી હતી, અને તેબલ ઉપર એક શોભાયમાન કેડલસ્ટી-કમાં એક મીનબતી બેસતી હતી.

“એ તારો ઓરડો છે, માય,” તે દોસીએ કહ્યું. “અહીં કંઈ બીહીવાનું નથી. અહીં કોઈ આવવાનું નથી. ચાલ હવે ધીરજથી કપરાં વરાં કર, ને પોહોરી જા.”—એટલું કહી તે પોતે પોતાનાં કામ ઉપર મંડી, ને સુવાની તૈયારી કરવા લાગી. મારાજ ઓરડામાં તેનો કોચ હતો, વાસ્તે પોતાનાં મોં ઉપર દીવાનો ઓથો આવે તેની ગોઠવણ કરી, વીગેરે, અને પછી બારણું બંધ કરી અંદરથી કલ દઈ કુંચી કાઢી લીધી.

એજ વખતે બાહારથી પેલી ગાડી જતી રહેવાનો ને નીચલું આગલું બારણું મોટે સાહાદે જોસથી બંધ થવાનો અવાજ આવ્યો, એટલે મેં જાણ્યું કે ગાડી પાછી ગઈ ખરી, પણ તેમાં હામલો ગયો કે પેસી તે હું સમજી શકી નહીં. આટલું તો પ્રગટ જણાતું હતું કે બેમાંથી એક તો જરૂર તે મકાનમાં રહેલા હોવાજ જોઈએ, કેમકે દેખીતી રીતે તે દોસી ઉપરાંત તે મકાનમાં બીજું કોઈ ન હતું, ને તેથી તે નીચલું બારણું બંધ કરીને તે એ બે માંહેલા એક બદમાસનું કામ હોવુંજ જોઈએ.

તે દોસીએ મારા ઓરડાનું બારણું બંધ કરી કુંચી પોતાની ઓડીમાં મારી, અને પછી હું જે હજુર કપરાં ઉતારવા વગર બેસી રહી હતી તેની દરકાર કરવા વના પોતે ખુદાનું નામ લેઇ સુઇ ગઇ. અપ્રસોસ ! કેવાં જાહેમ બદકારો તે સાહેબનાં પવીત્ર નામનો ઠગાઈમાં

ખી ઉપ્યોગ કરી ગુનેહગાર થાય છે. તે દોસી જાણતી હતી કે હું થાકી થાકીને ઠેકાણે આવશ, ને અંતે તેમજ થયું. મને કંઈ કોઈ રીતનો સધ્યારો આવ્યો કે મને ગમે એ ખુરી નીણાથી અતરે લાવવામાં આવી હોય પણ આજનીજ રાત્રે તો જોખમ જેવું કશું નથી, ને તેથી મને તુરત વેલા કાંઈક ધીરજ મલી, ને મેં સુવાની તૈયારી કરી.

ખરેખર, વાંચનાર જો દયાથી ને ધીરજથી આજે આખા દીવસ ને આખી રાતની મારી રંજ યાદ કરશે તો હું તે રાત જાગતી બેસી નહી રહી, ને મેં એ રવેસે સુવાની તૈયારી કરી તે ઉપર તે જરાખી અચરત થનાર નથી. દીનશાહને છોડવવા ને ગુલાં ને તેની મમદને ચેતવવાને લગતી મારી રંજ એટલી હતી કે તેમાં આ મુસાફરીની થાક ને બેભાંનીની નબલાઇ વીગેરે એકઠું થવાથી તો હું તમામ આજેજ બની હતી, ને તેથી હવે તુરત હું દીલપરથી કશાં ખી કપરાં ઉતારયા વના પાક ખુદાને ખરાં દીલથી યાદ કરી તથા તેની મદદ ને તેનો સાહયો માંગી લઈ મારા પલંગપર સુતી, ને સુતી તેવીજ બર ઉંઘમાં પડી !

પ્રકરણ ૬૦ મું.

મારું કેદખાનું.

એ મારી રંજેના સખબે ખીજ સહવારે હું ઘણી મોડી જાગી. તે વખતે પેહેલાં તો મને તે ગઇ રાતના સઘલા બનાવો માત્ર સ્વપ્નવત જણાયા, પણ પછીથી તે પરાયા ઝોરડામાં નજર ડડતાં અને ત્યાંની અજાણી ચીજો નજરમા આવતાં એ ખુરા બનાવની સમ્યાઇ વીશે તુરત પાછી મારી ખાત્રી થઇ, અને દુઃખના એક નીસાસા સાથે હું હાય મારી ખીછાંણાંમાં તુરત ઉઠી બેઠી. તે ઝોરડામાં હું એકલીજ હતી. દેખીતી રીતે પેલી દદા ઉઠીને બાહરે ગઈ હતી, અને બારણું પોતા પછવાડે બાહરેથી ચોક્કસ બંધ કરી જવાની કાલજ કરી ગઈ હતી, તેજ બતાવાને બસ હતું કે આ ઝોરડો એક બંદીખાનું હતું. અને હું તેના સંબંધની કમબખત કેદી હતી. હું ઉઠીને બારી આગલ ગઈ. તે બારીને કાંઈ સત્યા જડેલા ન હતા. મેં તે આખી ઉંઘાડી નાંખી, અને ખેતરોની લીસોતરીને

એક ઘણો ખુશનુમા દેખાવ મારી નજરે આવ્યો, પણ નજદીકમાં એકે રેહેકાંણુ જણાયું નહીં. બીજી સાર્થકની બારીએથી દરીયાનો દેખાવ નજરે આવતો હતો, પણ તે બાજુએથી બી કોઈનું મકાન આસપાસે આવેલું જણાતું ન હતું, ત્યારે હું ક્યાં હતી? એ સવાલ મેં પોતાને પોતે સેહેકડો વાર પુછ્યો, પણ તેના જવાબની મને કશી કલ મલી નહીં, કેમકે મારા શેઠનાં મકાનથી હું કેટલે તકાવતે ને ક્યાં આવી પડી હતી તે અટકલથી સમજવું સેહેલ ન હતું.

તે ધર સ્મશાન જેવું સુણું અને શાંત હતું. તેમાં કોઇ દોમલ શરોદો, ધારા અવાજો અથવા બચ્ચાંઓના મીઠા ઠંડા સાદો બી સંભલાતા ન હતા. જાણે ધરમાં મારા સીવાય બીજું કોઈ વસ્તુજ ન હોય તેમ લાગતું હતું, અને તેવીજ ગંભીર સુપકીદી બધે આસપાસ પસરેલી જણાતી હતી, એટલે મારી એકલવાઇ કમનસીબ હાલતનો હું ખ્યાલ કરી ફક્ત તેના વીચારથીજ ગભરાઇને રડી પડી. એ દરમ્યાન તે મારા ઓરડાનાં બારણાંની કલમાં બાહરથી આવી ફરી, ને પેલી દદા મારે માટે હાથ મોંતું ધોવાને ગરમ પાણી લઈ આવી. તે ઉપરાંત પડોસના બાઠ રૂમમાં ઠંડું પાણી, સાબુ, નીખ્યો. બ્રસ, દાંતનું બ્રસ, ઉંચી જાતનાં મંજન વીગેરે સર્વ જોઈતી સામગ્રીઓ તૈયાર ગોઠવી મુકેલી હતી, જે બધું બતાવતું હતું કે મારી આગતાસ્વાગતામાં કશી કસર રાખવામાં આવતી ન હતી. “જેવું કેની મા,” તે સીપલી દોસી મને પતાવા લાગી, “અહીં જે જોઈએ તે છે. અહીં કંઈ કમી છે? ને તેમ કરતાં કંઈ નહીં હોય તો સુખેથી માંગજે; ઓસકાતી ના હો, દીકરા.”

“મારે અહીં ક્યાં સુધી રેહેવું છે?” મેં મારા એ સવાલને અને એટલે સંબંધતાબરેલો કરીને પુછ્યું.

“ઓ વહીરે માય!” તે સીપલી બઈરીએ જવાબ દીધો. “તે નહીં કેહેવાય! એવું એવું નહીં પુછાય! તેવું તેવું તો હું કંઈ જાણુતીજ નથી.”

“અરે દોસાં જરા દયાથી વીચાર તો કરો,” મેં અસર કરવાના હેતુથી કહ્યું. “મારી જગ્યે તમારી કોઇ દીકરી એમ બંદમાં પડેલી હોતે તો તમને કેવું લાગતે, ને તેને કેવું થતે તેનો એક ધરી ખ્યાલ તો કરો?”

“જા દીકરી, તું તો એ ઘેલી ચેરી વાતથી હાથ ઉઠાવતીજ નથી ત્યારે તો હું જતી રહેઝ,” તે દોસીએ કહ્યું, અને એવી એક મતલબી દદા મારી નજરો ખાર રેહે તે કરતાં ગયલી બલી એમ સમજી મેં તેને રોકવાને હવે જરાબી દરકાર કરી નહીં.

“અરે હા,” જતાં જતાં તે દોસીને યાદ આવ્યું હોય તેમ તેણે કહ્યું, “જેની માય, તુંને કંઈ જોઈએ કેની તો પેલી ટીપઈપર ધાંતરડી છેતી તે વગારજે, એટલે હું તારી આગલ આવા.”—અને તે પછી તે આગલ પેરે ખારણું ખાઠેરથી બંધ કરી ત્યાંથી જતી રહી.

હવે ઉપાય રહ્યો ન હતો,—સીવાય કે કોઈ રીતે એ દદા અને બીજાં ઘેરમાં જે ચોક્કાયાં હોય તેમની નજર ચોરાવીને ત્યાંથી તક સાંધી નાહાસતું, અને તેમ બની શકે માટે મારે મારાં ચોક્કાયાંને ગાફિલ બનાવા જરૂર હતી. હવે ગાફિલ બનાવાનો બી વલી એકજ રસ્તો હતો, અને તે એજ કે જાણે હું હારી ખેસવાથી મારાં તકદીરને શરણુ થઇ હોઉં તેમ વધુ કશા બી સવાલ કરવાજ નહીં, અને દરેક રીતે બની આવતી હદસુધી તેમની મરજી સાચવાને કાશેશ કરવી. એથી તેઓ સ્વભાવીક રવેસે મને પુરતી ઠેકાણે આવેલી સમજી મારાપરનો જાપતો કમી કરશે, અને તે તેમની ગફિલતનો મારાથી મોટે જુલે લાભ લેવાઇ શકાશે. આ દડાવ ને વીચારોથી તુરત વેલા મને હીમત આવી, અને હું હાથ મોંનું ધોઇ તૈયાર થઇ, એટલે મેં પેલો ચંગ વગાડ્યો. જરા વારમાં તે દદા ઓરડામાં આવી, અને આ વેલાએ એક રકાબીમાં તે મારો નાસ્તો લેતી આવી, જેમાં આ ઉપરાંત પાંઉ, માંખણ, જેલી, માછલી અને ઈંડાં હતાં. તે તાસક તેણે એક ટેબલપર ઉતારી, ખુરસી ગોઠવી અને પછી ઘણી મમતાના દેખાવ સાથે મને જમવા કહ્યું.

હું જમવા બેઠી. મારે હવે એ દોસીને રાજી કરવા ને રાજી રાખવાનીજ મતલબ હતી એટલે હું બેઠી, અને તે દોસી મારી બાજુમાં એક ખુરસી ઉપર મારાસે વાત કરતી બેઠી.

“હમાણાં કેટલા વાગ્યા?” તેના વગર દમનાં તાહેલાંને અટકાવાના હેતુથી મેં પુછ્યું.

“આએ શું તારાં મોંના સાંભે ધરયાલ છે ને તો મારી માય,” તેણે પોતાના સરેસ્તાના મીઠાસ સાથે મારૂં ધ્યાન ખેંચ્યું.

“હા, મેં જોયુંતું નહીં,” મેં કહ્યું. “નવમાં પાંચ ઓછી છે.”

“તેની શું શીકર છે મારી દીકરી?” તે દોસીએ ગાડું ગ-
ળાડ્યું. “હવે બપોરનું ભોનું બ્યારે બી તુંને ખાવા ગમે ને ભુખ
લાગે ત્યારે મંગાવજે, ને તેમજ રાતનું બી. અહીં તુંને કામકાજ
કશું કરવાનું નથી. બસ મનને ગમે તેમ ખાઇ પી હસી બોલીને
વખત કારવાનો. આએ જોઇ કેની પેલી કપાટમાં બધી તહેરવાર
ચોપડીઓ ભરી મુકીય તે?”

“હા, તે શું મારે વાસ્તે છે?” મેં તે દોસીને પકરમાં
લેવાની મતલબથી પુછ્યું.

“ત્યારે બીજાં કાણુને વરે હોય,” તે દોસીએ કહ્યું. “બધું
આખું ઘેરજ તારે વાસતે લેવાયું ને વસાયું તો!”

“એમ?” મેં ખરાં દીલની અચરતીથી કહ્યું. “શું આ
બંગલો તરતનોજ લીધેલો ને વસાવેલો છે, ને તેમાં તમે બી તર-
તનાંજ આવેલાં છેઓ!”

“તરતનાં માય, બધું તરતનું,” તે દોસીએ કહ્યું. “એમ તો
અહીં આસેપાસે ફરવા હરવાની બી જગ્યા છે, ત્યાં સાંહજને છેરે
એકેકી આપરે લટાર બી લઇ આવશું.”

“હા, તે મને ઘણું ગમશે,” મેં આશાવાંત બની કહ્યું,
કમકે મને લાગ્યું જો ફરવા જવાની મને જોગવઈ થાય તો પછી
તે દોસી સાથે હોય તોબી નાહસવા ને બચવાની જોગવાઇ બનાવાનું
કાંઇ ઘણું મુશકેલ ન હતું.

“ઠીક છે ત્યારે આપરે જશું,” તે દોસીએ કહ્યું. “તું જો
એમ દાહી થશે તો અહીં તુંને એક સીવાય બધી મોજ મલશે.

“એક સીવાય,” મેં દુઃખના એક છુપા નીસાસાથી પુછ્યું.
“તે એક મના કરેલી મોજ કઇ?”

“તારાં છુટાંપણાંની,” તે દાયાએ કહ્યું. “તુંને કેટલે ફરવા
હરવા દીધામાં આવશે નહીં.”

“વારું, આપરે મુંબઈના કીયા બાગમાં છઈએ તે તો મને
કેહેરો કેની?” મેં આતુરતાથી પુછ્યું.

“તું એવી ને એવી ચાલશે તે હું તુંને બધુંજ કેહેવસ, ને
તું સેજેજ દાહારમાં બધું જાંચુશે,” તે દોસીએ મોગમમાં હસીને

કહ્યું. “પણુ વાએ વાએ ! એ તે શું ? તું તો કંઈ ખાતીજ નથી. એમ અમથું પાંઉ ને માંખણુ શાનું ચંચેરયા કરેય ?”

“મને નારતાપર બીજું કંઈ ખાવાની તબેહ નથી,” મેં કહ્યું; “પણુ ત્યારે શું તમે આએ ખરી વાત કેહોય,” મેં વાત ફેરવાવી અસલ હાથ ધરેલી મારી મતલબને બરની વાતપર તે દદાને પાછી લાવી મુકવાના હેતુથી પુછ્યું, “શું તમે આએ ખરી વાત કેહોય કે આએ બધું રાયરમીડું મારે વાસ્તે વસાવ્યુંય ?”

“તારેજ વાસ્તે વસાવ્યુંય એટલુંજ નહીં,” તે દોસીએ હવે બરકો ફેાડી કહ્યું, “પણુ તું જે દાહારે ચાહશે તે દાહારે એ બધી માલ મીલકત સાથે આએ આખાં મકાંનની બી તું સાહેબો કરનારી શેઠાણી થશે.”

જોકે તે બેમરવત બેશરમ ખુદ્યાની આ સદલાહથી તેને જીવતી ફાડી ખાઉં તેવું મને ઝનુન થયું તોબી હું ‘લોહીનો ગોટ ગલી’ મારા અસલ ઠડાવ પ્રમાણે ધીમે સાહાદે બોલી, “હું તમારી દરેક સદલાહ પ્રમાણેજ ચાલવાનો ઠડાવ કરી ચુકી છું.”—અને એટલું હું જેમ તેમ જેહમતે જોકે બોલી તો ખરી, પણુ એટલું બધું જીહું સમજવાની તેમજ એવી પાપવાસના ખોટાં દીલથી બી વમાસવાની મને તબેહ ન હતી વાસ્તે હું સ્વભાવીક રવેસે શરમાઈને લાલ થઇ ગઇ.

યાતો તેથી અર્થવા તો મેં એકદમ તે દોસી કેહે તેમ કરવા કપુલ કીધું તેના સબબે તેને એકાદ બે પલ મારી ચાલ વીશે વેહેમ પડ્યો હોય એમ જણાયું, કેમકે તે પોતાના બીલાડા જેવા ડોલાથી મારાબણી ધારી ધારીને જેવા લાગી, પણુ પછીથી જાણે તેનાં દીલનો ખતરો તમામ દુર થઇ ગયો હોય તેમ તેણે તરત કહ્યું, “હજુર તો તારે વાસ્તે અહીં શું શું વસાવ્યુંય તે બધું તે જોયું નથી. અહીં જે,”—અને તેણીએ ઉઠીને સાધેની એક શા-બાયમાન કબટ હતી તે ઉંઘાડી.

તે કપડાં ચપડાંના ઢગથી બરેલી હતી. રંગ બેરંગી સારીઓ, તહરેવાર જાતનાં તૈયાર પોલકાઓ ને વાસ્કુતો ઉપરાંત તે તૈયાર કરવાના કટકાઓ વીગેરેથી ત્યાં કાપડયાની દુકાંણુનોજ હાલ વસાવ્યો હતો.

“પણુ આએ બાકસમાં શું છે તે જોયું?” તે દોસી માર્ગ મને લલચાવાની ઢપે એક ઝવેરાતનો બાકસ કાઢતાં અને ઉગાડતાં બોલી,—અને મેં જોયું કે તેમાં હીરા મોતીનાં આંખ હી રહે એવાં થોડાંક ઝવેરાત હતાં. “મરે, કેવાં મળનાં છે!” જાણે મને ખરેખર તેની મોહેની લાગી હોય તેમ તે બાકસ હાથમાં લેતાં મેં કહ્યું, કે જ્યારે, વાંચનાર, પાપના નશ્ત પેલા હેતુથી મારા પાસે રજુ કરેલી તે બેમુલ વસ્તુઓને તો હું તે રજુ કરનારાંઓને પોતાને જેટલાં સામ્યાં દીલથી ધીક્કારતો હતો તેવાજ ખરા ધીક્કાર વચ્ચે જોતો હતો એમ મારે તમને સમજવાની જરૂર રહેશે નહીં એવી મને ઉમેદ છે. ઓ ! મારા જેવી એક નીરદોશ નાવારેસ અબલાને નીતીની રાહ ચુકાવા અને દુઃખનાં દોજખમાંજ ગીરફતાર બનાવને આ કેવી લાલચો—કેવા મજબનાક જેખમો રજુ કરવામાં આવતા હતા તે જોઈ આ દુન્યાનાં બદમાસપણું ને નાતરસપણું માટે હું હેરત રહી. પાપી પૈસાદારો—છકેલ બેહેકેલ પાપી ધનવાનો પોતાના પૈસાની મુસ્તાફી ઉપર ગરીબોની નીતી ને પાકીજગીને કુટલીક તુચ્છ, બેહસાબ અને હલકી લેખે છે તેનો આ મારી નજરો બાર એક જીવતો પુરાવો હતો, પણુ અરે અશ્વસોસ !—હું દુઃખથી ખ્યાલ કરતી કે—જ્યારે બાજે વખત કમનસીબ ગરીબાઈ એવી લેયાનતી લાલચની શીકાર થઈ પડતી હોવીજ જોઈએ, ત્યારે શું તે શીકાર સોધનારા દેખીતી આંખના આંધલાઓને તેવાં ગરીબની નીતીની દયા કે કદરજ થતી ન હોશે ? ક્યાંથી હોય ! મને મારા અનુભવે શીખવ્યું—ઘણું વેહેલું—ઘણીજ જવાંન વચે શીખવ્યું કે એવા કરપીણુ બદમાસો જેમ પોતાનાં પાપની ફેજનાં નક્કી સીદા ભવીશ માટે દેખીતી આંખનાં આંધલા છે, તેમજ તેઓ મરીખોમાં નીતી જેવું કાંઈ બી છે એવું માનવાનેજ સાફ ના પાડનારા હોય છે. બીનવાકેફ બદમાસો ! તેઓને શું સમજવાને લેજીને તે જોવાને આંખ હોશેજ નહીં કે જેમ તેમનાં પાંચ આંગણાં એક કીસમનાં નથી, તેમજ ગરીબો બી સઘણાંજ વગર નીતીનાં અને વગર લાગણીઓનાં હોતાં નથી ? પણુ હું મારી વારતાથી વેગલી ગઈ.

તે દદાએ મને જે જે બતાવ્યું તે ફક્ત તેને નભરવસ બનાવા જાણે હું ખરેખર છક થઈ ગઈ હોઉં તેમ મેં જોયા કીધું. “એ

બધું તારું છે હો દીકરા,” તે દોસીએ અને એમ ખુશી થઇ ગયલી જોઈ મનમાં મલકાકા કહ્યું—કે બધારે મેં મનમાં ઠાકવ કર્યો કે બને ત્યાંસુધી તે હરાંમ વાસનાથી વસાવેલાં કપડાંચપડાં અને સરસામાનમાંથી એક બી વસ્તુને કમુલ રાખી મારે મારું તબ બદન અપવીત્ર બન્યવતું નહીં ! “પણ મરે, એ બધું ફીંમતી તમે ઘેરમાં રાખ્યું,” મેં જરા કાંગલી થઇ કહ્યું, “ને ઘેરમાં તકેદારીને વરે તો એક આવીદો બી નથી !”

“તેની તું શીકર ના કર શીરીન આમ,” તે પછી દોસીએ ધોતાનો ગર આપવા હયાં અપાડા કરી કહ્યું. “આલ આવ, જરા હેઠે આવ, ને ઘેર જો.”

“હા, પણ મરે ઘેર છે કેટલું એકાંત ને ખુલામાં,” મેં હજી તેણીને નીચવવાના મારા સવાસો જારી રાખ્યા.

“એકાંત છે ખરું, પણ તું જેમ જલદી દાહી થશે તેમ જલદી અહીંથી તારો છુટક થશે, ને અહીંથી વધારે સરસ મેહેલમાં જશે.”

વલી એક વાર આ બેહયા બોલવા સાંખે ગુસ્સાથી મારાં મોંહ ઉપર મોહી ધાઇ આવ્યું, અને હું મારો ગુસ્સો ને જુસ્સો છુપાવા છુરત મેલા ત્યાંથી ફરી ગઈ. ત્યાર કેડે અમો નીચે ઉતરયાં, અને તે દદાએ અને તે મોટું મકાંન બધું ફેરવીને બતાવ્યું, જે મે અધકચરાં અને જોઇ લીધું. ત્યાર કેડે તે જયારે નીચલા ખણમાં સીવવાનું લેઇને બેઠી, ત્યારે અને બી વખત કરડવા આવતો હોવાથી ને જેમ અને એમ તે દોસીને થાપ આપવાનીજ મતલબથી મેં બી સીવવાનું માંગી લીધું ને હું બી તે કામમાં રોકાઈ. એ રીતે એવી હાવવેહેલા ને હવરકુતા વચ્ચે તે કમબખત કંગાલ દીવસ પુરો થયો. લે દીને ફર્યા જવાને જાસલે તે દોસી કશું બોલી નહીં, અને તેથી મેં એલે બી લે ફરજાસ્ત રજી કરી નહીં, સખબ અને બય થયો કે તેથી તે કલમ અજોર થઇ જશે.

મેં બરી જુએ તે આજો દીવસ આધું ન હતું. મારાં મોંહ સાંખે તહરેવાર વાંણીએ પીરસવામાં આવતી હતી (જે કોણ રાં-બીને તૈયાર કરતું હતું એ મારી અબાયબી હતી) પણ તે વાંણી-આમાંથી કાઢું જુતરું ખાવા સીવાય ને સીતરું પાણીન પીવા બગર

વધારે મેં કશું લીધું નહીં તે ઉપર તે દદા ધણીજ અચરત થઇ. તે “ બાટલીનું ધરાક ” હતી, ને તેથી જ્યારે મેં તે ઉપર મારો કમકમાત બતાવ્યો ત્યારે તે મુરખ સાંખી હસવા પડી.

અતે રાત થઇ અને અમો સુવાને વગેસગે થયાં, પણ તે રાત્રે મને ઉંઘ આવતાં બહુ મુસકેલ થઈ. દુઃખીત વીચારોથી મારું મન ભ્રમીત બની ગયું હતું, અને તેથી મને નીરાંત ન હતી. ગઈ રાત્રે તો હું બહુ થાકેલી હોવાથી ધણી રંજદા હોવા છતાં તુરત સુઈ ગઇ હતી. પણ આજે તેવું કશું ન હતું, ને તેથી મારું મગજ વીજલીના વેગે એકથી બીજા ખ્યાલો ઉપર ઠેકડા મારતું દોડતું હતું. હું ગંભીર ધોર કરતી હતી અને ગુચવાતી હતી કે આ રીતે મને અહીં કેદમાં પુરનાર છુપ્યો આસામી કાણ હોવો જોઈએ ? મારાં ધ્યાનમાં તો એકજ બદમાસ રમી રહ્યો હતો, ને તે વાડયાનો જાંઠાંગીર હતો. તેની આજ તુલકની મારા લગતી સતાવણીઓની યાદ વાંચનારનાં ધ્યાનમાં નવેસરથી નવી વીગતો સમેત તાજ કરવા જરૂર નથી. તેનો હાથ લગનમાં ખી કબુલ રાખવા મેં ધીક્કારથી ના કહ્યું તેના વેરભાવમાં તેણે કીનો લેવાનો વટીક કસદ જાહેર કરેલો. વાંચનારને યાદ હોવો જોઈએ, અને તેથી તેજ આ નીચપણાંમાં આગેવાંન હોવો જોઈએ એ અટકલ મુસકેલ ન હતી.

પણ દેખીતી રીતે આ કાવત્રાંમાં તો મારો બદમાસ શેઠ બી સામીલ હતો ? દીનશાહાની તપાસ પુરી થયા કેડે મેં તેને મને ઉપાડી જવાને લમતી મસલતો નીચ હોમલા ને પેસીને સાથે ચલાવતો આબાદ સાંભલ્યો હતો તો પછી તે વાતમાં ફેર કેમ હોય ? ખચ્ચીત, આ સધલું એક બેદબરેલું ઉખ્યાંણુ હતું, અને તેના સંબંધમાં જેમ હું વધતો વીચાર કરતી તેમ હું વધતી ગુચવાતી. એવા ગુચવાડાના મબરાત વચ્ચે અતિ ઉંઘ માપર ગાલેબ આવી, ને તેના આશીરવાદભરેલા સાહ્યા હેઠલ હું મારે માંધેની આશ્તો વીસારી તુરત વેલા બેશાંમ બની.

પ્રકરણ ૬૧ મું.

એ કોણ ?

ખીજે દહાડો ને ત્રીજે દાહાડો એજ પ્રમાણે વાંચનારને ખાશ રોકવા અથવા ખબર આપવાજોગ કોઈ ખી બનાવ બન્યા વના પસાર થઈ ગયો. એ જલેમ જુરાપાના કંગાલ દીવસો દરમ્યાં ને અફસોસના વીચારો, જે દુઃખના ખ્યાલો ને જે ત્રાસ પમાડનારી શીકરો મને થઇ તે વીશે વીગતવાર લખાંણથી હું મારાં વાંચનારાં-ઓને કંટાલો આપવા થોખીશ નહીં. એ વીચારો દરમ્યાં મારી ભોલી ભલી શેઠાંણી મને યાદ આવતી હતી. હું તેના પાસથી દીન-શાહને છોડાવવા ગેઇ ત્યારે તે મારી વાટ જોઇને જગતી બેઠેલી હતી, માટે હું પાછી નહી ગઇ ત્યારે તેણીને કેવી ફીકરો થઇ હશે, —અને મારાં એ ગુંમ થવાપર તેણે શું શું અનુમાન કીધાં હશે તે મારો મસ મોટો ગુંચવડો, ગભરાત ને અજ્ઞયખી હતી. વલી તે ઉપરાંત મારાં બહાલાં ભાઇબેહેનો કંઈ મને ઓછાં યાદ આવતાં ન હતાં. તેઓ તો મને સદાનાં—રોજનાં યાદ આવનારાં હતાં, અને તેથી આ એક કેદખાંનું કે જ્યાંથી તેઓ ઉપર એક કાગલની કાપલી વટીક રવાના કરવાને હું કેવલ અશક્ત હતી ત્યાં તો તેઓની બહાલી યાદ જાંણે મને દરેક પક્ષે ખુટી આવતી હતી !

ખીજા પાંચ સાત દીવસ ગબડી ગયા. તે દરમ્યાં એક ખી વખત ઘરમાંથી બાહાર જવાનું તે ડોસીએ નામ ન લીધું, ને મારો જીવ હવે ખરેખર ધણો ગભરાઈ આવ્યો, પણ રખે મારી ઉતાવલ ને ઉલટથી હું બધું કામ ને ધાંણ બગાડું તેની શીકરથી હજી એકાદ બે દીવસ વધુ ખમી જવાના હેતુથી મેં ખી ફરવા હરવા જવાની માંગણી કરવાનું ખામોશ રાખ્યું. આટલું તો ખરું કે હવે રેહતે મારો અસલ વેહેમ મને કઈક ખરો પડનારો જણાયો કે હું વાંદરે કોઇ એકાંત ભાગના એકાંત બંગલામાં હતી. હવે આ બંગલાના સંબંધમાં એક ખીજે નાધલો બાબ ખી કેહેવાજોગ છે. તે બંગલાની પછવાડે એક નાંધલી વાડી હતી, જે ખીલકુલ હમણાં તો ખીસ્માર હાલતમાં હતી અને તેના સંબંધમાં તેવીજ ખીસ્માર હાલતમાં એક ગ્રુપડાં રોકું નાહનું બેઠું ઘેર હતું, જેનાં બારી બારણાં નીરંતર બંધ

રેહેતાં હતાં, અને તેથી તે અસલ તે વાડીના માલીને લગતું હોય પણ હાલ તમામ પડત હાલમાં હોય એમ લાગતું હતું; પણ એ મકાન પાછલી બારીએથી જોવા સાથેજ મને કાંઈ ખુદરતી ખટકો ને વસવસો થયો કે એ મકાનમાં કોઈ બી હોવું જોઈએ ખરં.

એ વસવસો ખરો છે એમ સીધું કરનારં વલી એક સાંધણુ બી મને મલ્યું. તે મકાનમાં આવ્યા પછી પાંચ સાત રોજો નાચાર નાઉમેદ હાલે હું વીચારોમાં ગરકાવ પાછલી બારીએ એકલી ઉભેલી ખ્યાલી ધ્યાને તે પડત મકાન તરફથી જોતી હતી, તેવામાં અમારા બંગલામાથી કોઈ બીજી ખુદી દોસી ઉતરીને સાંખ્યાં પડત ઘર બહારી જવા લાગી. આ દોસીને પેહેલાં તો હું જે મારી રખેવાલ હતી (અને જેનું નામ આવાંબાઇ હતું) તેજ સમજી, પણ પછી લગાર વધારે ધ્યાનથી જોતાં જણાયું કે આવાંબાઇ કરતાં બી ઘણી વધારે કુવડ ને હાલહવાલ આ તો વલી કોઈ બીજીજ દદા હતી ! સારે એ કોણ ? એને મેં ઘરમાં તો આજવેર દીઠી ન હતી ! પણ અનુમાન મુસકેલ ન હતું કે આ કોઇ રાંધી ખવાડનારી હોવી જોઈએ, કેમકે અમોને જે તૈયાર આઈતાં બોણાં મલ્યાં જતાં હતાં તે કોણ રાંધતું હશે એ તો મારી અભયબી હતીજ, અને તેથી આ દોસીને જોવાથી તે અભયબીનો કાંઈક ખુલાસો મલ્યો—જોકે એ દોસીને મારાથી એમ છુપાવવા ને છુપી રાખવાને કારણુ શું મલ્યું હશે તે હું મુતલગ સમજી શકી નહીં.

પણ વલી તે દદા હમણાં સાંખેનાં પડત ઘર બહારી જતી હતી તેથી બીજો ખુલાસો એ મલતો હતો કે સાંખેનું ઘર જેમ હું ધારતી હતી અને વલી જેમ તેના દેખાવથી બતાવામાં આવતું હતું તેમ કાંઈ ખરેખર પડત હતુંજ નહીં. તે કાંઈ પોતાના હાથમાં કાંચા જેવું વાસણુ (જે ઉપર એક પાતરં ઢાંકેલું હતું તે) લઇને જતી હતી, જેથી આટલું તો અનુમાન ચોક્કસ હતું કે તે તે તરફ કોઇનું બોંણું લઈ જતી હતી; પણ કોણનું ? એવાં હાલહવાલ કંગાલ પડત ઘેરમાં તે કોણુ રેહેતું હતું ?

હું બારી આગલથી બાજુ ચઈ ગઈ, કેમકે મને લાગું કે કોઈ સાંખેનાં પડત ઘરમાં રેહેતું હતું તે વાત મારેથી છુપાવાનીજ મતલબ હોય તો હું આ બારીએ હોઠ તેના ડરથી તે દદા ઉપર જોયા વગર

રહેનાર નથી. અને તેમજ થયું. હું એવી રીતે ખસીને બારીનાં ખુણાંમાં ઉભી કે જ્યાંથી હું પોતે હેઠલનું જોઈ શકું કે જ્યારે નીચેવાલાં મને નહીં જોઈ શકે, ને એ રીતની મેં સમયસુચકતા વાપરી કે બીજાનું પહેલે તે દોસીએ એક ઝપાટે ઉપર જોયું, ને બારી ખાલી જોઈ તે તુરત સામેનાં પડત ધરમાં બરાબ ગઇ. થોડી વારે તે પાછી ફરી, ને ત્યારે ખાલી હાથે આવી. એ પ્રમાણે મેં જોયું કે હું જે ધારતી હતી કે તે બંગલામાં અથવા તેના સંબંધમાં હું ને આવાં બેજ જણ હતાં તેમાં ખરેખર મારી લુલ હતી. કોઇ બે બીજાં બી હતાં, ને એ રવેસે હજી બીજાં ઘણાં વધારે કાચ નહીં હોય ? અંતે એ બનાવ બનવાને બીજે દીવસે મારો જીવ નહીં થોબવાથી તે સાંહજે મેં ફરવા નીકલવાની દરખાસ્ત કરી, ને તે આવાંએ એક બોલે બાહાલ રાખી, અને જ્યારે ફરવા જવાને વખતે હું તૈયાર થઈ ને નીચે આવી, ત્યારે આવાં બી 'સારી વીંટારી'ને તૈયાર ઉભેલી હતી.

પ્રકરણ ૬૨ મું.

નાહસની એક કોથેશ.

અમે બેઉ નીકલ્યાં. આવાં તાહેલું ટવાંણું ચલાવ્યા કરતી હતી પણ તે હું સાંભળતી ન હતી, કેમકે મારું મગજ એક બીજાનું વાત ઉપર ચક્રચુર રોકાઈ રહેલું હતું, ને તે કોઈ રીતે આવાંને થાપ આપી ત્યાંથી નાહસવાની વાત હતી. એ કોઈ રીતે મુસકેલ ન હતું, હું મારી જીવાંનીનાં કુક્ત ને મારા પગની કુમકપર મુસ્તાક હતી, ને તેથી આવાંનો હાથ ને સાથ છટકાવી જે બને તે ખરી સમજી હું નાહસવાનો વીચાર કરતી હતી, તેજ વખતે વીજલીના જઠકાની પેરે મને વીચાર થયો કે કદાચ આવાંએ મારી એવી કોઇ હીલચાલની બીહીક રાખીને સાથે કોઈને રાખ્યું બી હોય ? હું ક્ષેત્ર ફરવી તેટલા વાસ્તે પાછલ જોવાની હતી, પણ વધી તુરત મને ભય થયો કે એમ ખસુસ ફરીને જોવાથી તો આવાંને નહીં જતો વેહેમ જશે, ને તેથી તેવી નાદાંની કરવાને બદલે મેં હાથમાંથી સરી પડ્યો હોય તેમ મારો રમાલ પછવાડે પડવા દીધો. તે પછી ફરીને જ્યારે હું

તે લેવા વાંકી વલી તેના સાથે મેં દુર નજર કરી જોઈ લીધું, ને મારી ઉમેદોપર પાણી ફરી વહ્યું, સખખ મારેથી સુમારે ૫૦ કદમ દુર કોઈ એક પારસી પોસાગીર ઠંડે કલેજે ને દેખીતી બેપરવાહીથી ચાલતો હતો, ને તે અમારો—મારોજ—રખેવાલ હતો એ હું તુરત પાંખી જઈ શકી. તે કોણ હતો તે કાંઈ હું ઉતાવલમાં જોઈ અથવા પીછાંણી શકી નહીં, પણ મને પોસાગીર ચોકીબાનોના દાખ હેઠલ રહેવાનું હતું એ ખ્યાલજ શું મારા ગુરેગુરા મગરાવી મેલવા બસ ન હતો? મેં હવે આવાંનાં મોં સાંમે જોયું, પણ તે એવી તો નબરવસ તાહેલાં કરતી ચાલ્યા કરતી હતી કે મેં ખાખસુસ પછવાડે જોવાજ રમાલ નાંખી દીધો હતો, ને તેની પાસથી નાહાસવાની મેં જરા બી ધારણા કરી હતી એવું તે પામી જઈ શકી હતી યા નહીં તે હું બીલકલ જોઈ કે સમજી શકી નહીં.

“હવે તું દાહી થતી જાય, દીકરી, તે ઘણું સાઈ છે,” તે દદા મને સમજાવતી હતી. “તારા જેવો જીવાન જીવ ઝુરાપામાં ઝુરીને પુરો થાય તે તો બરું મને જરા નહીં ગમે. હવે જે દાહારા જાય તેમાં તું વારી ગારીની ધણીયાણી થશે.”

હું કશું બોલી નહીં, કે જ્યારે મારી છાતી તેનાં આ બેઅદખ બોલવાથી ઘણાં ગુસ્સાથી ઉકલતી હતી.

“તું હવે જે દાહારે કેહે તે દાહારે હું તેવણ સાથે તુંને મેલવી આપું,” તેણે હવે વધારે છુટથી બોલવા માંડ્યું. “જો માય તેનો તારીપર કેટલો બધો પ્યાર છે! આએ બધા હીરાં મોતી કપરાં ચપરાંથી તુંને રાજી કરવાપર તેણે હજારો રૂપ્યાની ધુર કીધીય, અને—”

“દોસી, મુંગી મર,” મેં હવે ઘણા ખીજવાતમાં મારી સઘલી ધીરજ બોલી દઈ કહ્યું, અને બીજી પક્ષે મારા દીલમાં સેહેતાન બરાયો હાય તેમ તે દોસીનો પલ્લો પડતો મેલી હું ત્યાંથી દોડી—નાહાહી! અમે ચાલતાં હતાં તે બાગ હજી એટલો એકાંત હતો કે કોઈ છુટો છવાયો ફીરંગી કોલી માનમાન મલતો હતો, અને તેથી’ કશાંની દરકાર કર્યા વગર હું પવન વેગે ત્યાંથી નાહાહી.

આવાં મારાં એ રીતે નાહાસવાથી દંગ થઈ ગઈ, કેમકે તેના મોંનામાંથી એક ગાર બી નીકલી ગઈ, પણ તે મારી પછવાડે ઘણાં ઝપાટામાં દોડી શકી નહીં, ને હું આશા નીરાશાથી ધડકતી છાતીએ

સલામત નીકલી જતી હતી તેવામાં મારી પછવાડે વધારે જોરાવર કદમો દોડતાં આવતાં જણાયાં, ને બેચાર મીનીટમાં તો પછવાડેના પેલાજ પોસાગીરે મારી લગોલગ થઇ મારું કાંદુ પકડી મને થોળાવી. તે પોસાગીરને જોતાંજ મેં ઓલખ્યો, કેમકે તે બદમાસ કાઠ કાઠરી હતો !

“અરે એમ તે તું દોરી દોરીને કેટલું દોરવાની હતી ?” તે નીચે ધાતકીપણે હસી પડી કહ્યું. “તું નાહાસીને જવાની કાંઠાં હતી ?”

મેં પછવાડે જોયું. આવાં હજી ઘણી દુર હતી, જોકે તે બની આવતી ઉતાવળથી પોતાનાં નબલાં કદમથી ધસડાતી ફસડાતી ચાલી આવતી હતી. એ તકનો મેં લાભ લેવા વીચાર કીધો. કાઠ કાઠરી પધસાનો લોભી બલકે ગુલાંમ હતો એ તો મને સારી રવેસે ખબર હતું વાસ્તે મેં તેને કહ્યું, “જો તું મને નાહાસવા દે તો હું તુંને નેહાલ કરી શકશ.”

“તું ?” કાઠએ બેવીશ્વાસથી હસીને કહ્યું, “તું મને કેમ નેહાલ કરશે ?”

“બંગલામાં મારા ઓરડામાં કીમતી કપરાંચપરાં દર દાગીણો ને હીરા મોતી મલી ચાર પાંચ હજારનો માલ છે તે હું તુંને મેલવી આપું, જો તું મને અહીંથી કોઈ રીતે નહસાડે તો,” મેં કહ્યું.

“હું !” કાઠએ કહ્યું, ને તેની આંખો ખુશીથી ચમકી નીકલી, “તું હમણાં અખાડા કરી જા, ” કાઠએ કહ્યું. “હું બંગલાની પછવાડેનાં પેલાં માલીવાલાં પરત ઝુપડાંમાં રહેલું, ને તારે માથે ચોક્કી રાખવાજ મને રાખવામાં આવેલો છે. એમ છતાં તેં આપવા કહેલી મતા ઘણી કીમતી ને લલચાવનારી છે, તો હું કોઈ રીતે તુંને બંગલામાં એકાંત મલવાનો જોગ કરશ, ને મારો પલાન નક્કી કરી તુંને સલામત નહસાડવામાં મદદ કરશ. હાલ તો અખાડા,—પેલી આવી.”

આ ઉતાવળી વાતચીત અમે એવી રીતે કરી લીધી કે આવાં દુરથી તે જરા બી જોઈ અથવા જાણી શકી નહીં, અને બ્યારે કાઠએ આપવા કહેલી કુમકની આશાથી મારી છાતી ભીતરે હવે ઉલટમાં હરખાતી હતી, તેવામાં હાંફતી ને ડુંકારા મારતી આવાં છોરાયલી વાઘણની કાંની ધસરતી ચટકતી મને ગાલો દેતી અમારી લગોલગ આવી લાગી.

પ્રકરણ ૬૩ મું.

“આગમાંથી વનમાં.”

“ઓ તું મરેરે, બસ્તે ગેઇ ?” આવાંએ આવતાંને વાર મને સેખતી બરવા માંડી, “મને બધી દોરાવીને દોદરી કરી નાંખી !” —અને ઘણી ઉતાવલે ચાલી આવેલી હોવાથી તેનાથી વધુ બોલી ન શકાયું એટલે કુત્રાંની કાંની હાંપવા લાગી.

“દોસી તું મુંગી મર,” મેં ધીરજ બોલી દઇને ગુસ્સાથી કહ્યું. “તમે લોક હાલ મારી પર થાએ તેટલો જીલ્લમ કરીને ફાવી બ્દાએ, પણ અંતે ખુદા જેવો દાતાર મારે માથે છે તો તમે બધાં તમારાં પાપની ફેજ પોંછાંચ્યા વગર રહેવાનાં નથી.” —અને અહીં મારી ના-ચારીનો ખ્યાલ મારાપર ગાંધેળ આવ્યો એટલે હું ગભરાઇને રડી પડી.

“ચાલ વાડે હવે થયું તે થયું,” આવાંએ હવે નરમ પડી જઈ કહ્યું. “વરી લોહી પાણી ના બાર, ને હવે તો ચાલ ઘેરજ પાછાં ફરીએ.”

મને બી એજ જોઈતું હતું. નાહાસવાનીજ ઉમેદપર ફરવા આવવાની મને કિલટ થઈ હતી, અને તે એક ખુશી પેદા કરનારો અખતરો નીશસ્ત્ર થયો હતો તેથી હું નાઉમેદ અને રંછદા બની ગઇ હતી, વાસ્તે હવે મારા એકાંતવાસ વચ્ચે મારા ગમગીન વી-ચારે સાથે પાછી એક વાર એકલી પડવાને હું કાંઈ એટલી ખુશી ન હતી.

ઘર આવ્યા કેડે મારા વીચારોના વમલમાં કાઉ કાકરી વીટ-લાયલો હતો. તે લુચ્છાએ આપવા કહેલી મદદની આશા ઉપર હવે જાણે હું જીવતી હતી. તે કેમ મદદ કરશે, તે ક્યારે મદદ કરશે, તે શું મદદ કરશે એ મારો ચાત્રુ ધખારો થઈ પડ્યો.

બીજી સહવારે જ્યારે હું નીચે કિતરી ત્યારે આવાં કાંઈ પોતાનાં પહેરા જેવા દસ્કતે ઠેડવી ઠેડવીને એક કાગલ લખતી હતી, અને મને જોતાંજ રખે હું વાંચું તેની ફીકરથી તેણીએ પાસે એક બેલા-ટીંગનો ટુકડો પડેલો હતો તે ઉચ્ચકા લઈ ઝડપથી ઉપર ટાંકા દીધો. આ તેની હલકાઇ ઉપર હું પ્રગટ તીરસ્કારથી હસી અને તેના આગલથી દૂર ખસી ગઇ, કેમકે મેં જોઇ લીધું

કે જેઓ જાતે ખવાસે નીચ હોય છે તેઓ બધાંનેજ પોતાના જેવાં નીચ ને લુચ્છાં માને છે. જરા વારમાં આવાં તે કાગલ પુરં કરી રહી, અને તે એક કવરમાં મુકી ઉપર કંઈ સરનામું લખ્યું, જે પછી તુરતજ તે ઉપર બલાટીંગ માર્યું, અને તે કાગલ કાંઈ તે ઓરડામાંથી જતી રહી.

તેનાં જવા કેડે હું બારી આગલ જવા ઉઠી, અને તે ટેબલ આગલથી સેહેજ પસાર થતાં અચાનક પેલું બ્લોટીંગ જોવા પામી, ને ઘણી અચરતી વચ્ચે પેલાં કવરપરનું સરનામું મેં તે બ્લોટીંગ ઉપર આખાદ વંચાઈ આવે તેમ ઉધું પણ સાફ છપાઈ રહેલું જોયું. તે વાંચવાની કાલજ હું મારા સઘલા પ્રમાણીક ખવાસ ને પ્રમાણીક ઠડાવના હેતુઓ છતાં દુર કરી શકી નહીં, અને તેથી તે વાંચી લેવાને મને ફક્ત એકજ મીનીટ બસ હતી. તે વાંકાચુકા ને પટેરા જેવા મોટા દસ્કતે લખેલું નીચે મુજબનું સરનામું હતું:—

“ મુરબીજ શેઠ હીજભાઈ બરજેરજ શેઠખાનદાંનને કાગત ૧ મુંબઈ વાહાલકેસરમા હાથેહાય પંહોચે સહી. ”

આ સરનામું વાંચી હું હેરત રહી. હું આજતક વાડયાના જાંહંગીરનેજ મારાં આ સઘલાં સંકટો ને સઘલી હારમારીઓનું અવલ મુલ જાણતી હતી, પણ આ કાગલ તો ઉલટુંજ અજવાલુ પાડતું હતું ! મારો શેઠ હીજ શેઠખાનદાંન મને સપડાવીને અતરે હડસેલી આપવાનાં કાવત્રાંમાં સામીલ હતો એ વાત તો મને ખબર હતી, કાંયકે વાંચનારને યાદ હશે તેમ મેં તેને એ વીશે પેસી ને હોમલા સાથે મસલત ને વાત કરતો સાંભલેલો હતો: પણ તેણેજ મારે માટે આ ઘર રખાવ્યું અને વસાવ્યું હતું એવો મને સ્વપને બી ખ્યાલ ન હતો, કે બ્યારે આ તેનાં ઉપર લખાઈ ગયલાં કાગલથી તો સાફ એજ સીધ્ધ થતું હતું ! ત્યારે શું વાડયાનો જાંહંગીર એ બધી વાતમાં બીલકુલ બેચુનાહ હતો, અને એ ઘરડો ઘેલો હીજશેઠજ પોતાનો એ રવેસે બુઢાપો વેચતો હતો ? હું કશાં નક્કી અનુમાનપર આવી શકી નહીં, અને જેમ તે વીશે વધતો વીચાર કરતી તેમ વધુ ગુચવાયા કરતી હતી.

તે દહાડો બી ઢલી ગયો, ને વલી બીજ સહવારે હું બ્યારે નીચે ઉતરી ત્યારે મેં આવાંને કાંઈ કાગલ વાંચતી જોઈ, જે તેણીએ

મને જોતાંજ છુપાવી દીધું, અને એ તેની હીલચાલોજ કહી આપવાને પુરતી હતી કે ગઈ સાંહજે તેણે લખેલાં કાગલનો એ જવાબ હતો. વલી આ બી અટકલ થઈ શકતી હતી કે એ કાગલો લાવ લઈજન કરનારો પેગાંમચી અમારો રખેવાલ કાઉ કાકરીજ હોવો જોઈએ, કેમકે જેમ પેલાં કાગલ ઉપરનું સરનામું મેં જે જોયું હતું તે ટપાલમાં મોકલવા જેવી ઢપનું ન લખાયલું હતું, તેમજ આ કાગલનું કવર બી મેં જે એક ઝપાટે આવાંના હાથમાં જોઈ લીધું હતું તે ટપાલમાં આવ્યું હોય એવું જરાએ દેખાતું ન હતું.

તેજ સાંહજે મારી અજાણ્યો વચ્ચે આવાંએ પાછી ફરવા જવાની દરખાસ્ત રજુ કરી. ગઈ પરમ દીને મેં તેના હાથમાંથી છટકી જવાની જે વેતરણુ કરી હતી તેથી હું તો નક્કી એમજ સમજતી હતી કે હવે ઘરમાંથી ફરવાને મસે બાહર પગ કાઢવાનો તો વારો આવવાનો નથીજ, અને તેથી આવાંએ જ્યારે નવી રવેસે એ દખાસ્ત રજુ કરી ત્યારે હું કાંઈ થોડી અચરત થઈ નહીં. તોબી મેં ફરવા જવાને ના કહી નહીં. મને જવાથી તુકસાંન શું હતું? કાંઈ નહીં તો ચોખ્ખી હવા ને ચાલવાની કસરતનો મને લાભ મલે, અને વલી જો નસીબનો કાંઈ નવો જોગ થઈ જાય ને કાઉ કાકરી અખાડા કરે અથવા મને કબુલેલી મદદ કોઈ રીતે આપે તો વલી ત્યાંથી ફરી એક વાર તે દદા આવાંને હાથતાલી આપી વંજો માપી જવાની બી ગોઠવણુ થાય! એ બધા એકઠા વીચારોએ હું ખાંમેશ રહી, ને જાણે ફરવા જવાનું અને ઘેરમાં રહેવાનું મારે મન બધું એકસાંન હોય તેવી દેખીતી બેદરકારીના દેખાવથી હું તૈયાર થવા ગઈ.

જ્યારે હું તૈયાર થઈ નીચે આવી ત્યારે આવાંએ કહ્યું, “જોરે છોકરી, હવે મારાં વરસ વેચાવીને નાહાસી જવાની જરા બી વેતરણુ કીધીય કેની તો તારું કીધું તું જાણે,”—અને પછી મારા જવાબને વાસ્તે જરા બી ખોટી થયા વીના તે મને લેઈને ઘરમાંથી બાહર નીકલી.

તે આખે રસ્તે કંઈ ને કંઈ બેજીનું દુખામણુ કરતી ચાલતી હતી, પણ હું તે બધાં તેનાં તાહેલાં ટવાણાંના “હા” અને “ના” ના લાગુ પડતાં ટુંકા અને ટચ જવાબો જરૂર હોય તોજ તોરમાં ને

તોરમાં આપી પાછી ચુપ થતી, સખળ્ય મારું મન બધું જો બને તો વલી એક વાર ત્યાંથી નાહાસવાનું નસીય અજમાવાના અખતરા વીશેજ ચકચુર રોકાયલું હતું. હું જોતી અને જાણતી હતી કે કાઉ કાકરી સરેસ્તા મુજબ અમારી પછવાડે આવતો હતો, પણ તે મારો દોસ્ત હતો કે શત્રુ—મારું ઉંધું મારનાર હતો કે મને મદદ કરનાર તે હું કાંઈ ચોક્કસ સમજી શકી નહીં. એતેકાક, એજ વખતે વલી આવાંના હાથમાંનો રમાલ પછવાડે સરી પડ્યો, અને દેખીતી રીતે તેને મદદ કરવાની મતલબથી પણ ખરેખર તો કાઉ કાકરી તરફ જોવાના એરાદાથી જ્યારે હું તે લેવા દોડી અને વાંકી વલી, તે દરમ્યાન મેં પ્રગટ જોઈ લીધું કે કાઉ મને ત્યાંથી બેઘડક નાહાસવા અસારતપર અસારત આપતો હતો, અને વલી તે મારી પુઠે નહીં આવશે એવું બી તે અસારતોમાં સમજાવતો હતો ! આ કેવી સારી તક ! આશા હવે ફરી એક વાર મારાં જીગરમાં ઉછલી નીકલી —પણ નહીં. બીજી પક્ષે ગંબીર વીચાર કરતાં મને લાગ્યું કે કાઉ કાકરીની મતલબમાં કશો બી દગોજ હોવો જોઈએ, સખળ્ય હજી તો તે મને મર્યાદા ન હતો—તેણે પોતાના ‘પલાન’ કશા મને કહ્યા ન હતા—તેને કશો અવેજ તેની એ ખાતરદારીનાં હેસાંનમાં મેં હજી તો મેલવી આપ્યો ન હતો, અને ત્યારે શું એ માનવાજોગ હતું કે એક એવો અધમ નીચ ને પદસાનો ગુલામ બદમાસ મને બી-લકુલ બીનસવારથી મદદ કરવા મેદાંન પડે ? હોયજ નહીં. પણ વલી મને ખ્યાલ થયો કે હોય નહીં ત્યારે એ મને એટલી છુપી અસારતો શું કરવા આપે ? તેની મતલબ શું હોય ?—અને વલી એમ બી ને એમ બી એક વખત નાહાસવાની કોશિશ કરી-ધાથી ગયું બી શું ? જો પાછી પકડાઈ અને કાઉ કાકરી બેવચની નીવડ્યો તો તેથી બગાડ શું થવાનો હતો ? હમણાં જો હાલત હતી તેજ જારી રહેશે એજ કે નહીં ? ત્યારે હમણાં આ જો જો-લેમ બંદીખાનાંમાં જીવ સટોસટ રોજના જોખમો વચ્ચે હું સખડયા કરતી હતી તેમાંથી બચવાને એક બી ઉપાય થઈ શકતો હોય તો તે કરવાને મારે ચુકવું શું કરવા જોઈએ ? એ સધલા તરફો, વી-ચારો અને સવાલ જવાબો, પ્રીય વાંચનાર, મને તે ધડીએ અને ત્યાંજ વીજલીના વેગે થયા, અને તેથી હું અંતે એજ ઠાવપર

આવી કે મારે નાહાસીને નસીબ અજમાવવું, જેમાં શવી ભઈ તો ખુદાના શુગરાના, અને નીશાફ થાઉં તો જે હાલ હમણું જારી છે તેજ રહેવાનો ને પાછો થવાનો !

એક વાર એ રીતે હું એ સેવઠના ઠડાવપર આવી એટલે આશા ને નીરાશા વચ્ચે મારી છાતીમાં જાંણે એક જંગ જંગ્યું, અને સર્વથી સરસ તક અને સૌથી સરસ સલામતીભરી નાહાસવાને વાસ્તે જગ્યા હું જોવા લાગી. વધી એવી જગ્યા ને એવી એક તક મને હાથ આવી જવાને ઘણો વીરળ થયો નહીં, અને તે મલતાંજ હું એક જોસ અને ઉલટ સમેત લુચ્છી આવાંનો પડ્યો પડતો મેલી નાહાડી !

હું ક્યાં જતી હતી તે મેં જોયું નહીં. હું નાહાડી તે પ્રસંગે આવાં ગુસ્સાથી, અગ્નિએખીથી યા બેપરવાણીથી કશું બોલી ખરી, પણ શું બોલી તે સાંભળવા મેં કનવાર કરી નહીં, અને તે સમજી લેવા હું એકાદ સેકંડ બી થોબી નહીં. જે છુટા છવાયા કોલીઓ ને ગાડાંઓએ એકાંત રસ્તાપર મને મલતાં હતાં તેમાંથી ઢોધ મને દોડતી જોઈને હસશે અથવા અજળ થશે તે વાતપર બી મેં ખ્યાલ કર્યો નહીં. આવાં કે કાઉ કાકરી પછવાડેથી મને પકડવા ધસતાં હશે એજ મને હેબત હતી, ને તે હેબત ગોયા મારા નાજુક નાનવાંન પગને વાસ્તે પાંખ હતી !

પણ અંતે હું એમ દોડતાં જલદીજ થાકી આવી, ને મારું જોર એ જેહેમતથી આજેજ થતાં મને થોખ્યા વના ચાલ્યું નહીં. એ દરમ્યાન મેં હીંમત કરી પાછું ફરી જોયું, અને મને જણાયું કે આવાંને અને કાઉને હું ઘણાંજ પછાત નાંખી આવી હતી. વધી દેખીતી રીતે તેઓની મારી પછવાડે દોડવાની કે મને પકડવાની મતલબ નહીં હતી, કાંયકે જ્યાં હું તેમને છોડી આવી હતી ત્યાંજ તેઓ કોઈ ગંભીર મસલતમાં હજી ઉભાં રહેલાં નજરે આવતાં હતાં. ત્યારે શું ખરેખર મેં આવાંને હકાવી હતી, અને તેથી કંટાળીને તે મને એમ ઠુંડે કહેજે જવા દેતી હતી, તથા તેને એ પાપી કામમાં રાખનાર તેના શેઠ્યાઓને કોઈ જુદા આકારમાં મારી નાહાસ સમજવાને તે કાઉ સાથ મસલત કરતી હતી ? અથવા નહીં તો શું આવાંને કાઉએ પોતાની બોરદુમાં જીતી લીધી હતી અને

પેલાં મકાનમાંની બેમુલ મતા બધી ‘હાઉ’ કરવા તેઓ બેઠ મને પ્રમાણીક હેતુથી નાહાસવા દેતાં હતાં ?

એવું કશુંએ નહીં, સખખ જ્યારે એ મારા ખ્યાલોમાં ચકચુર હું એક પગડીપર ઉભી રહી કાંઈક ઓછી વધતી ધીરજથી દમ ખાતી હતી, ત્યારે જરા બી ઘોંઘાટ કર્યા વગર અને મારું ધ્યાન નહીં ખેંચાય એવી કીસમે એક પાસેની ગલીમાંથી વાડયાનો જાંઠાંગીર આવીને મારી લગોલગ બોરદુમાં ઉભો !

પ્રકરણ ૬૪ મું.

“વનમાંથી આગમાં.”

“કેમ મારાં પ્યારાં પંખેરાં, એ શું વમાસનમાં છે ?” તેણે આવતાંને વાર પુછ્યું,—અને જ્યારે હું પોતાને લગભગ સલામત સમજતી હતી ત્યારેજ આ હેરેમન શત્રુનાં અચખુચ એમ નીકલી આવવાથી જે સ્વભાવીક અચરતી, ગભરાત અને શીકરની લાગણીઓ મારાં મોંહ ઉપર પ્રદીપ્ત થઈ હતી તે જોઈ તે નીચ બેમહલાજે અને ધાતકીપણે ખરખર હસવા લાગ્યો.

તે પોતાના સરેસ્તા મુજબના અરધા ઇંગ્રેજ અરધા પારસી પોસાકમાં હતો, અને શું એક માહાભારત કૃતેહ કરી હોય તેમ ભારી ખુશાલીના અવેશમાં આવેલો જણાતો હતો.

“સાહેબ,” મેં ઘણા ગુસ્સાથી કહ્યું, “તમારી સાથે જે દાહાડાથી મારી પીછાંણુ થઈ ત્યારથી આજ તકમાં તમેએ મને ઘણી સતાવેલી છે, પણ આએ છેલ્લી તમારી સતાવણીઓ તો સૌથી હીચકારા બદમાસનેજ ખરની છે. હું તમારી સાથે જરાબી વાત કરવા રાજી નથી. ખસો મને જવા દેઓ.”

“પણ તું જઈ જઈને જવાની કાંઠાં છે ?” જાંઠાંગીરે કહ્યું. “તારો મરડાત બાંજવા અમે જે કેદખાંનું તારે વાસ્તે પસંદ કીધું છે તે એવા જીલ્લાના એક એવા એકાંત ભાગમાં છે કે તું તમામ અમારીજ દયાને આધારે છે, અને—”

એજ વખતે જે ગલીને નાકે અમે ઉભાં રહી વાત કરતાં હતાં તે ગલીમાંથી એકાદ ગાડી આવવાનો અવાજ આવ્યો, અને હું મનમાં ખુશી થઈ કે હવે હું કદાચ મદદ માંગી લેઈ શકશ.

આ ગાડી ધીમે કદમે આવતી હતી, અને તેને બે ઘોડા જોતરેલા હોય એમ મેં તે ઘોડાનાં પગલાંપરથી જાણ્યું. હવે એ ગલી એટલી વાંકદાર હતી કે જ્યાં અમે ઉભાં હતાં તે બાજુએજ તેની વલ્લાંન પુરી થતી હતી, અને તેથી કોઈ બી આસામી અથવા ગાડી જ્યાંવેર છેક અમારી લગોલગ નહીં આવે ત્યાંવેર અમે તેને જોઈ શકીએ નહીં એમ હતું. એ રીતે આ ગાડી કોણની હશે તે વીશે હું એકાદ પલ શંકાશીલ થઈ, ને એ ગાડીનાં અવાજપર એકાદ બે પલ લુચ્છા જાંઠાંગીરનું બી ધ્યાન ખેંચાયલું જણાયું, તેવામાં તે જોરીની ગાડી આવી,—અને કોણ ? તે ગાડી મારા શેઠ હીથ શેઠ ખાનદાંનની હતી !

આ સંજોગ એટલો અચાનક, એટલો અચપુચ અને મારી હોરમતના બાબમાં એટલો બધો ભારી ગંભીર થઈ પડેલો મને જણાયો કે જ્યારે કોઈ પારકાં હોત તો હું મદદ માંગવા જવા બી ઠડાવમાં હતી ત્યારે આ “ પોતાનાં ” જેવાંઓને જોતાં જાણે હેબતથી મારી છાતીજ એસી ગઈ ! મને તે પદે ફક્ત એકજ ખ્યાલ થયો, અને તે એજ કે ધરતી શરીર મને મારગ આપે તો હું તેનાં પેટાંમાં સમાઈ જાઉં, કાંચકે કોચમેન ને ઘોડાવાલાઓથી તે અમીના સુધ્ધાં મને અન્યથા અને શકના તીરસ્કારથી ટીકતાં હતાં ! પણ એ આફતને હું જરાએ વજન આપતી ન હતી. મને જેથી ઘણું દુઃખ થયું તે એ કે મારી ભોલી ભલી શેઠાંણીએ બી મને લુચ્છા જાંઠાંગીરનાં પાસાંમાં ઉભેલી જોઈ, અને ઓ ગજબ ! તે બી મારી હોરમત વીશે હલકું વમાસતી જણાતી હતી.

તેઓ એમ માને તેમાં એ સઘલાંઓનો વાંક શું હતો ? હું ધરતી અચપુચ ગુમ થઈ ગઈ ને દાહાડાના દાહાડાઓ સુધી પાછી ફરી નહીં એટલે એ બધાંઓ અન્યથામાં તો હોવાંજ જોઈએ તેવામાંજ તેઓએ મને આવા એક એકાંતમાં એકાંત ભાગમાં એ હરડતા લુચ્છાનાં પાસાંમાં આસાંનીથી ઉભેલી જોઈ, એટલે હું તેનાસે નાહાસી આવી હતી ને તેના નાલાયક આસરામાં રહેલી હતી એ વતશોગે ઉપર ઉપરથી જોનારાંઓને બીજો વીચાર તે શું આવે ?

ગાડી ઉંઘાડી બેન્ડો હતી. તે આવી પુગતાંજ મારી શેઠાંણી મને જાંઠાંગીર સાથે એવી દેખીતી ધીરજ (?)માં ઉભેલી જોઈ

એટલી અજાણ થઈ કે લગભગ ગાડીમાં ઉછડીને ઉભી થઈ, ને તેજ વખતે મારા શેઠે ગાડીમાંથી ડોકું બાહર કાઢી હસીને કહ્યું, “કોણ, જાણુઆ ? એ અહીં એકાંતમાં શું કરેય ?—અરે પણ એહો, એ સાથે તો આપરી શીરીન દેખું ! વાહ, સાબાસ ! સાબાસ !”—અને તે લેઆનતી ખુદાનાં દહાધી હસવા સાથે તે ગાડી અમારા આગ-લથી પસાર થઈ ગઈ.

વાંચનારે ધ્યાન રાખવું કે ગાડી એક મીનીટ બી કાંઈ ઉભી હતી નહીં. ફક્ત જે ધીમી ઢપે તે ચાલતી આવી હતી તેજ ઢપે અમારા પાસથી પસાર થઈ ગઈ, અને તેજ દરમ્યાન ઉપર લખેલી વાતચીત દેખાવો અને બનાવો બની ગયા. ખરેખર, એ સઘળું એટલા ટુંક અરસામાં બની ગયું કે અચરતી અને ગભરાત સાથની જે બેભાંની મારાપર ગાણેજ આવી હતી તે બેફાંમીના ખાખમાંથી હું પાછી સજ્જત થાઉં તેટલાં તો મારી હોરમતના ધુરચેધુરચા ઉરાડી નાંખનારો આ ઘાતકી તમાસો તમામ થઈ ગયો, અને હું જે નીચની સોડમાં ઉમેડી હતી તેનીજ સાથે પાછી એક વાર તે એકાંત રસ્તાપર એકલી પડી.

“કેમ બાઈ સાહેબ હવે શું કેહોય ?” જાંહાંગીરે એકલાં પડવા પછીથી કહ્યું. “તમે તમારી હોરમતના સવાલપર ઘણોજ બાર મુકોય તો હવે તમારી હોરમત તો આટલાં બધાં આસામીઓ દોરયે દોરશેર વેચી નાખશે, ને પછવાડેથી ગમે તેટલું બી તમે તમારું નીરદોશપણું સાળીટ કરવા માંગશો પણ તે કોઈ માનવાનું નથી, વાસ્તે હવે શું વીચાર ?”

હું શું જવાબ દઉં ? હું એવા સંકળમાં હતી કે ફક્ત મારી બેજારી ને લાચારીના સજ્જતી ગભરાઈને રડ્યા કીધી.

“લે ચાલો,” જાંહાંગીરે કહ્યું, “એ નખરાં ને દોંગ મુકી દેઓ, ને હમણાં તો જેમ આવાં તેમજ આએ કાઉ ને આવાં જે સાંખેથી આવેય તે લોક સાથે ઘેર પાછાં જાઓ. પછીની વાત પછી થઈ રહેશે.”

એજ વખતે મેં જોયું કે આવાં અને કાઉ હસતાં હસતાં મારી બહી આવતાં હતાં, અને તેઓને લગોલગ થતાં કાંઈ વાર થયો નહીં.

“આએ પોરીને તમારી સંભાલ હેઠલ તમે લોક ઘેર પાછી લેધ જાઓ,” તેણે આવાં ને કાઢને કહ્યું. “હજી એ જોવી જોઈએ તેવી ખોખરી થઈ રેહી નથી, ને તેથી એ હજી આપુને બધાંને વધારે મેહેનત આપશે ખરી, પણ અંતે ને અવલે એ દુકતી પોતાની ભુલ જોયા વગર રેહેવાની નથી.”—એટલું બોલી તે ફરયો, ને જે ગલીમાંથી તે આવ્યો હતો તેજ ગલીમાં પાછો ગયો, ને જરા વારમાં દેખાતો બંધ થયો.

તે ક્યાંથી આવ્યો ? તે ક્યાં ગયો ?

એ સવાલોના જવાબો હું મેલવવા પાંખી નહીં. સારાંસ જે સંગતમાં હું ઘેરથી આવી તેજ નાપસંદ સંગતમાં દસ હજાર ઘણી નમેહેતર નાકમેદી અને અસહ્ય ખીજવાતનાં દુઃખ સાથે ઘેર પાછી ફરયા વના બીજે એકે ઉપાય ન હતો, એટલે અમે સઘલાં ઘર આવ્યાં.

ઓ ગજબ ! આ એક સેહેલગાહ દરમ્યાંન મારી હોરમત જોને હું બેમુલ સમજતી હતી તેનો એક પવનના ટુકડાથી નાશ થાય તેમ નાશ થઈ ગયલો જોઈ હું મારા ઓરડાના એકાંતવાસમાં જરબેજર રડી. મેં જોઈ લીધું કે એ રીતે ખામખા મને જગતની અને મારી પોતાની નજરમાં હલકી પાડવાની મારા દયાહીણુ શત્રુઓની મક્કસદ હોવી જોઈએ, અને તેથીજ તેઓએ આ “પ્લેન” સઘલો આગમચથી રચી આપાદ સરંજામ ઉતારયો હતો. એક વાર હું નાહાસી જવા છતાં મને ફરી ફરવા લઈ જવા આવાં મન કરે—કાઢ કાકરી કશી બી હાંસલ વગર મને નાહાસવામાં મદદ કરે—આવાં એ મારી નાહાસપર આંખ વીંચામણાં કરે—એવા એકાંત રસ્તાપર અચખચ જાંહાંગીર મને મલે ને પછી તુરત મારા શેઠની ત્યાં ફરતી ફરતી ગાડી બી આવી લાગે એ સઘલું એકદા સરવાલામાં એટલું અસંભવીત લાગ્યું કે કાઢપર વીંચાસ લાવવા અને આવાં બોલવાય છે એમ ધારવાની મારી હેમકાત માટે મને જાલેમમાં જાલેમ અફસોસ થયો.

બીલકુલ દેખીતી રીતે આ કાવત્રું આગમચથી ઘડી કાઢેલું હતું, અને હવે તેનાં કારણો મને પ્રગટ સમજતાં હતાં. એક હાથ પર મારો ખુબખ ને બદમાસ શેઠ પોતાની પાકબદ મોહરદારને બેવફા સમજવાની થાપ ખાઈ તેણીને સજ્જ કરવા માંગતો હતો, અને

તેથી જે આદમી સાથે તેણીએ મન લગાડેલું તે માનતો હતો. તે કેવો બેબદાંમ ને બેવફા છે તે ખતાવા તે પોતાની પરભૂતરને ધરવાને મસે અહીંવેર લાવેલો હોવો જોઈએ. વલી એ શેઠાંણીના હું ખાશ વીશ્વાસમાં હતી ને એ શેઠાંણી મારા વાસ્તે ધણું ઉંચું મત ધરાવતી હતી તે બી નહીં દેખી ખમવાના સબબે તે મને એ શેઠાંણીની નજરમાં ખામખા હલકી પાડવા ને મારે વીશે તેનાં મનમાં ઘણાજ હલકા વીચારો ઉભા કરવા તેને અહીં તલક લાવેલો હોવો જોઈએ. બીજા હાથપર નીચ જાંઠાંગીર એમ સમજતો હોવો જોઈએ કે એક વાર એવી જાહેર રીતે મારે વીશે લોક લુલાવો ખાધ હલકું મત લેધ દોડે તો તેથી મને જે મારી હોરમતની કદર હતી તે દુર થઇ જાય, ને ત્યારે જાંણે હું જીવપર આવી બદીમાં ગીરફતાર થાઉં ! તે લેઆનતના કુતરાને એટલી ખબર ન હતી કે જેઓ પોતાની નીતી ને નેકાપર આસ્તવાર છે તેઓની આસ્તવારી એવાં નબળાં કદમથી ઉભી રહેતી નથી !

એમ આટલું તો ચોક્કસ હતું કે જેઓને મેં જનમમાં કશું દુઃખ આપેલું નહીં તેઓ વગર વાંકે મારાં હરડતાં શત્રુ થઈ લાગી એકઠાં મલ્યાં હતાં, અને પોત પોતાની મક્કસદનું વેર લેવા અથવા મક્કસદ પાર ઉતારવા તેઓએ વાંચનાર જાંણે છે તેમ હું તમામ નીશંકલક ને નીરદોશ છતે નજરની ખોટી શાહાદતથી મારી હોરમતનો સમુલગો નાશ કરી મેલ્યો હતો. બેશક આ વીચારનું દુઃખ બરેલું હતું પણ મુશકેલ ન હતું કે મારો શેઠ, અમીના અને ઘોડાવાલો જાદને પોતપોતાને લાયક સરકલોમાં જે જોયું હતું તે વાત બેવડી સહરાગતથી કરશે, ને તેથી થશે એમ કે એક કાંનથી બીજે ને બીજેથી ત્રીજે હું જ્યાં જ્યાં બી પીછાંણુ ધરાવતી હતી ત્યાં તમામ હલકી પડવાની હતી. એ એક વીચારમાં મારે માટે આખી દુન્યાનું દુઃખ ને દુન્યાનો ગજબ એકઠો સમાયો હતો—અને એ સઘલાં ઉપરાંત મેં ઉપર કહ્યું તેમ મારી બલી શેઠાંણીની નજરમાં હલકી પડવાના ખ્યાલનું દુઃખ એટલું આજેજ કરનાર હતું કે હું ઘોઘમાર આસુઓથી રડી, કે જ્યારે દસકાંઓથી મારી છાતી ઉભાઇ અને ઉંચકાઇ જવા લાગી !

મકરણ ૬૫ મું.

આવાં.

મને મારો ઓરડો એક કેદખાનું તો હું આવી તે દીવસથીજ જણાતો હતો, પણ આજે તે મકાન અને તે ઓરડો એટલી બધી હદસુધી મારાં સંકટો ને નાઉમેદીઓની નાપસંદ યાદ આપનારો અને દુઃખ પેદા કરનારો લાગ્યો, કે જાણે તે ઓરડાની આસપાસ નજર ફેરવતાં હું મગજથી બેમગજ બની ગઈ ! તેવામાં આવાં આવી, અને તહેવાર મીઠું પીરસી મને પતાવા લાગી, જેથી મારી ધીરજ બીલકુલ ઉડી ગઈ. “અરે નીચ,” મેં તેણીને કહ્યું, “તારા ખુદાપાનો નહીં તો કંઈ ખુદાનો તો ડર કર.”

“એ બધા હાથ પગની અફારણકથી તુંને જરા બી હાં-સલ નથી થવાની, છોકરી,” આવાંએ કહ્યું. “ઉલટું જો તું ધીરજથી સાંભલે તો હું તો તુંને હવે બેદ ખોલીને બધું ખરેખર કેહી દેવા માંગું છું, કે હવે તું તારી હાલતનો તોલ કરી શકે.”—અને હવે હું વચમાં કશું ખોલી નહીં ને ચુપ રહી—સખખ મને કાણે અને કાંય કેદ કરી હતી તે બધી વીગતોનો બેદ પામવા હું ઓછી અધીરી હતી એમ તો હતુંજ નહીં—તે જોઈ તેણીએ બેદ ખોલીને પોતાનો ખુદાસો આપવા માંડ્યો.

“તુંને અહીં વારયાના જાંહાંગીરજી અને તારા શેઠ હીજીરેકે બેઉએ સાથે મલી એકમત થઈને પકરી મંગાવેલી છે. એ જાંહાંગીરજીને ત્યાં જ પેસી કરીને નોકર ઉતો ને જ પછવારેથી હીજી શેઠને ત્યાં રહેલો છે તે જીભર મારો દીકરો થાએ—”

“તારો દીકરો ?” મેં ખરી અન્નએબીથી પુછ્યું,—કેમકે મેં જોયું કે ત્યારે ‘બાપ તેવા બેટા’ની કેહેવત આ કેસમાં સંપુરણ બેસતી આવતી હતી.

“હા, મારો દીકરો,” તે દદાએ કહ્યું. “પણ તેમાં એટલી અજબ શાંની થાયેય ? એ પેસી મારો દીકરો થાય એ બી કાંઈ મોજેજો છે શું ?”—અને પછી આએ તેની ધરમાસુ રમુજપર પોતેજ હસીને તેણે આગલ ચલાવ્યું:—“એ પેસીપર જાંહાંગીરજી તો ચીરડાયલા ઉતા, પણ પછીથી તેણે તુંને અહીં મેલવી આપવાનું

જ્યારે કહ્યું ત્યારે તેવણે તેને માફ કીધું. જાંહાંગીરજી તુંને ખરાં દીલથી ચાહે છે પણ હીજ શેઠ તો તુંને ખરાં દીલથી ધીકારે છે, કેમકે તેવણુ જાંહેચ કે તું તારી બાઈના વીશ્વાસમાં છે, ને તે બાઈ ઘણી આરે રસ્તે ચાલે છે.”

“ચુપ, ચુપ !” મેં વલી ઘણા ગુસ્સાથી કહ્યું. “નહીં સમજે ને પટપટ ના કર.”

“હવે નહીં તો નહીં,” આવાંએ “સેહેતાંન દાબો” કીધો. “આપરે ખરી બોટી કાંદાં જોવા ગીયાં જે તેની વાત ? અમથું કોઈના ગુનાહમાં જવાનું ! હું તો જે મને માય મરે પેસીએ કહ્યું તે તુંને કહેલું.”

“વારં પછી ?” મેં ઘણા તોરથી બાકીનું આગલ પુછ્યું.

“હવે તારે તું સમજી તો હોશેજ,” તે દલાએ આગલ સમજાવ્યું, “કે તારા શેઠ ને જાંહાંગીર શેઠ વચ્ચે એક એવું કંત્રાજ થયું કે પેસી તુંને ઉચકીને અહીં લાવી રાખે ને તુંને જાંહાંગીર શેઠ મહે તે પેહેલાં આજે રસ્તામાં જે શરસ થયો તે શરસ કરી લેવાનો. એ વાસ્તે તારે મગરૂથ થવાનું છે. એક હાથપર એક શેઠ્યો તારાપર મરી ફીટ્ય, અને બીજા હાથપર એક બીજો શેઠ્યો તારાપર અદેખઈથી ખરેચ, એટલે આજ ને કાલ તો દીકરી તું “મોટું માણસ” છે. તારે વાસ્તે એ બેકએ પઈસાને ઠેકાણે રૂપીઓ ખરચ્યો છે. જોની, તારી બીદમતમાં અમુને બધાંને રાખ્યાંય તેનોજ કેટલો ખરચ ચાલેચ ! પેસી જઈને પેલા મુવા કોઈ કાઉ કાકરીને લાયો તેથી તો આપરીથી અહીં એટલા દાહારા ટકાયું, બાકી નહીં તો હું તો અહીં બીહીને મરી જાઉં.”

“હવે એ તારી બટાઈ બંધ કર,” મેં ઘણા ધીકારથી કહ્યું. “મને તે નથી સાંભલવી.”

“હવે હું લગભગ જે કહેવાની ઉતી તે કહી ચુકી છું. હવે તું જોઈ તો રેહીજ હોશે કે જાંહાંગીરજી કંઈ તુંને અહીંથી છટકવા દેવાના નથી, ને એમ બી ને એમ બી હવે તું જે તારી આબરને વાસ્તે બીહેચ તે આબર તો ધુર ઘાણી ને વા પાણી થઈ ચુકીચ, તારે હવે તુંને જાંહાંગીરજીની મરજી સાચવવાને અરચણું શું છે ? જે તું મારી સલ્લાહ માનસે ને તે પ્રમાણે ચાલશે તો વારી ગારી,

નોકરનકર, જરજરયાંણુ ને માત્રમીલકતની સેહેજ વખતમાં તું સાહેબી કરનારી શેઠાંણી થશે, વાસ્તે હવે તું શું કહેય, કહે જોઈ ?” અને તે મારા જવાબને વાસ્તે થોખી.

પણ જ્યારે તે ઉપકું પાપભરેલુ બોલતી હતી ત્યારેજ તેને શો જવાબ આપવો તે મેં મનમાં નક્કી કરી મેલ્યો હતો, અને તેથી—તે ઠડાવથીજ જાણે મને હીંમત ને શુર આવ્યું હતું. “કમીની ઓરત,” મેં ખરાં દીલના પ્રગટ ધીક્કારથી ને કમકમાટીથી કહ્યું, “તું જે તારે કહેવાનું હતું તે કહી રહીય તો હવે મારો જે જવાબ છે તે ખી સાંભલી લે. તારે વાસ્તે મને ઘણો ખરાબ વીચાર તો જે દહાડેથી તારી સાથે મારી પીછાંણુ થઇ ત્યારથીજ હતો, પણ હમ-ણાંની આએ તારી સલ્લાહો ને વાતચીતથી તે ખરાબ મત વધીને બેવડું બલકે ચોવડું થયું છે. એક ઓરત જાત પોતાની નીતીને તારા જેટલી બેહસાબ ગણી શકે છે એ મારા અનુભવમાં હું પેહે-લુંજ જોઈ છું, ને તેથી તારું એ પાપ મારી વધતી લેઆંતતને લાયક થાય છે. તું મારી હોરમતનો નાશ થવાની મને ખીટીક આપી મારી હોરમત વેચવા સમજવેચ, પણ જ્યોવેર મારું વકીન સામુત છે ને મને મારા પાક પેદા કરનાર ખુદાપર વીશ્વાસ ને ખુદાની હીંમત છે ત્યાંવેર તું જેવી દદા કુતણીઓ મને પ્રસાવા કે હકાવા કદી ખી ફાવવાની નથી. ચાલ નીકલ મારી સાંચેથી; તારી કાલી સુરત મારે જોવી નથી. તું ઓરત જાતનાં નામને શરમાવે છે. બાહાર જા મારા ઓરડામાંથી:”—અને વાંચનાર માંનશે નહીં, પણ એટલું બોલતાં હું એટલી ઉસ્કેરઈ આવી કે તે દદાને મેં ઝુનુનમાં પાખડું પકડી મારા ઓરડાની બાહર ઘાતકીપણે હડસેલી કાઢી, ને ઘણાજ ગુસ્સામાં તેનું માંથું શટી જતું જરામાં બચી ગયું તેમ તેનાં મોંહ સાંબે બારણું બંધ કરી મેં માંહેથી સાંકડા પુરી :

મને એટલું બધું ઝુનુન ને જોર કેમ આવ્યું તથા કદી નહીં ને આજેજ હું એટલી તપી કેમ આવી તે એક અજ્ઞયખી હતી. હું જે બોલી હતી તે મેં ઠંડા સ્વભાવથી પછવાડેથી યાદ કરી ખ્યાલ કીધો ત્યારે મને લાગ્યું કે ઘણું સખત હતું, અને તોખી મને તે બોલતાં કેમ આવડ્યું તે હું કહી શકતી નથી. આટલું તો ખરું છે કે મને એ રીતે છેક ખીજવાવા ને ઘણી ઉસ્કેરાવા ઘણા

જલેમ સખખો મધ્યા હતા. આજનાં રસ્તાપરના પેલા મેલાપોને લગતાં બચંકાર કાવત્રાંથી મારું માથું ફરી ગયું હતું, ને તેમાં આવાંની ઉપલી પાપભરી સમજવતોએ હદ વાલી દીધી, એટલે જે હું બોલી ને જેમ મેં કીધું તે ધણું હોય પણ જરાએ ગેરકાયદે યા ગેરવાજખી ન હતું, કે જ્યારે તે જોઈ આવાં તો દધાઇ ગઇ. તે નીતીને તુચ્છ લેખતી હતી અને તેથી તે અધાંને પોતાનાંજ મતનાં ને પોતાનીજ ચાલનાં બદમાસો માનતી હોવી જોઇએ, તેવામાં જ્યારે મેં આ તેણે નહીં વકી રાખેલો ધુનરો તેનીપર ચલાવ્યો ત્યારે તે ડોલા શડી તથા દાચું વકાસી અજ્ઞયખીમાં મારા ભણી ટીકવા લાગી. એ તેની અજ્ઞયખી વચ્ચેજ હું તેને એક બચાંને પાંખડું પકડી ઘસડે તેમ ઘસડી કાઢી શકી, અને બારણાંની બાહર હાંકી કાઢી બારણું બંધ કરી શકી.

તે સાંહજે અંધારું થવા પછી ટોઈએ મારા ઓરડાનું બારણું ચોકચું, ને મેં જાણ્યું કે તે આવાંનો સાહાદ ન હતો. એટલે મેં બારણું ઉઘાડ્યું. તે પેલી બીજી દોસી હતી જે રાંધવાના કામમાં રાખેલી જણાતી હતી. તે ગુપચુપ અંદર આવી અને દીવો કરી જતી રહી.

વલી તે જમવાને વખતે પાછી આવી, અને હું નીચે જમવા આવશ કે નહીં તે મને પુછ્યું. મેં તેને ખખરાવીને સાફ ના કહી. “જ્યાં પેલી દદા છે,” મેં આવાંના સંબંધમાં કહ્યું, “ત્યાં હું આવનાર નથી. જે તે બજાદ થઈ ઉપર આજે રાત્રે સુવા વટીક આવશે તો હું નીચે જતી રહેવશ, ને જે તે નીચે આવશે તો હું પાછી ઉપર આવશ.”

તે દોસી મારી આ ઓસ્તવારી ને ઠડાવ સાંભલી અજાણ થઈ ગયલી જણાઈ. “ત્યારે શું આવાંબાઈને ઉપર તેવણને વગે સુવા આવવા બી નહીં દેશો ?” તેણે ખરાં દીલની અજ્ઞયખીથી કહ્યું.

“અચ્ચીતજ નહીં,” મેં કહ્યું. “જે મને એખલી નહીંજ મુકવી હોય તો તું ઉપર આવજે, પણ તે આવશે તો હું જરૂર અહીં થોપવાની નથી.”

“ત્યારે હું તમારું બોણું ઉપર લાઉં ?” તેણે પુછ્યું.

“ફક્ત એક પાઉં ને સાદું પાણી ; બીજું કંઈજ નહીં,” મેં ઠડાવથી કહ્યું.

“ કાંય ? ” તે દોસીએ અચરત થઈને પુછ્યું, “ તમે કંઈ એમ ધારેય જે અમે તમને જે ભરીને ખવારશું ? ”

“ તેમાં શક છે શું જે ? ” મેં તુચ્છકારથી કહ્યું. “ જે લોકો કાવાદાવા ને પાપભરેલાં કાવત્રાંમાં મરી રહેલાં છે તે લોકો જે અથવા માફ નખખોદ વાલવા મને મારાં ખાણું પીણુંમાં કથી કેરી વસ્તુ નાંખીને નહીં આપશે એમ માનવાની જામીનગીરી શું છે ? પણ ચાલ તકરાર કાઢાર, ને મેં કહ્યું તેમ કર.”

તે દોસી ફગલાયલી, દધાયલી, બીહીધેલી નીચે ગઇ. તેનો હું એટલો બધો “ ઝારયો ” કાઢારશ એવી એક વાર તેણે વકી નહીં રાખી હોય, ને તેથી તેણે જે જોયું ને સાંભળ્યું તે માટે ધણી અજબ થતી તે હેઠ ગઈ.

મેં હવેજ જોયું કે નરમીથી નરમ પડવામાં નહીં પણ ગરમીથી એ બદ દેખાંનતી લુચ્છાંઓ સાંમે બદ મચાવામાં મારી ફતેહ સમાયલી હતી, અને તેથી હવે તેજ ગરમી ટકાવી રાખવાનું મેં નક્કી કર્યું. વલી મેં જોયું કે મોડે વેહેલે હવે જાંઘાંગીર પોતાની સતાવણીઓ ચાલુ કરવા આવવાનો ખરો, અને ત્યારે એ લોકો મેં જે તોફાંણુ અને તુંદાઈ કરી હશે તે તેને કેહેશે એટલે તેનાપર બી થોડી ધણી ગંભીર અસર થયા વગર રહેવાની નથી.

થોડા વારમાં પેલી દદા માફ બોણું લાવી, અને મેં તેને કરેલી વરદીથી ઉલટી કીસમે તે સરેસ્તા પ્રમાણે તહરેવાર પકવાનોની ડીશોથી ભરેલી એક તાસક હતી.

“ એ મેં મના કીધી તોબી તું આએ બધું બોણું કાંય લાવી રે ? ” મેં ડોલા કાઢી પુછ્યું.

“ હવે ચાલ માએ એમ છેક નાદાન નહીં થઇએ,” તે દદા મને સમજાવા લાગી. “ કાણુ મુવાં તુંને જે ને કેફ આપવાનાં છે જે તેની વાત ? લે ચાલ, પેટ ભરીને જમી લે.”

“ મેં તુંને કેહ્યું ને હું ફરીથી કેહું,” મેં ટટરાવીનેજ કહ્યું. “ કે હું તમારે હાથનું રાંધેલું તો શું પણ તમારે હાથની કરેલી રોટલી વડીક ખાવાની નથી. બોલ ત્યારે, શું કેહેય ! આએ બોણું અહીંથી ઉંચકી જાએય, કે હું બધી રકાબોઓ સમેત બારીમાંથી તે બાહર ફેંકી દેઉં ? ”

“હવે ખસ રે ખસ ! મરેરે ટાઈ આવી બી હારરી દુકતી છે,” તે દોસીએ કંટાલીને કહ્યું. “ચાલ હવે થોરાંમાં સવાદ. એમ દમ ભરાવાથી કંઈ અમે બીહીવાનાં છઈએ? ચાલ, ખાઈ લે?”

“એમ ? ફીક છે ત્યારે,” મેં કહ્યું—અને બીજી પક્ષે ઝપાટામાં ઉડી તે દોસી અકરાઈ ગભરાઈને મને અટકાવે તે પેહેલાં તો તે આખી તાસક ને તાસક ઉપાડી લેઈ તે માંહેલી વાણીઓ ને રકા-બીઓ સુધાં મેં બારીમાંથી બાહર રસ્તાપર ફેંકી દીધી !

“ઓ, તું મરેરે ભસ્તે ગઈ,” તે દોસીએ હાથપર હાથ અશલી કહ્યું.

“ઓ નારો જીવ જાએરે, ઘણી મુઠ,” બીજી પક્ષે રકાબીઓ પડવાનો અવાજ થતાંજ (મારાં બારણાંની બાહર ચીંમઈને અમારી ખટખટ બધી સાંભલતી હરો તેથી તુરત) આવાંએ ઓરડામાં ધસી આવી કહ્યું. “એ રાંન તું શું માંયું ઉંચકી રેહીચ રે !”

“કેમરે,” મેં નેણ ફેરવીને કહ્યું, “તુંને કોણે મારા ઓરડામાં બોલાવી ? ચાલ બોલ તું બાહાર જાએચ કે હું જઈ?”

“વારૂં ચાલ,” આવાંએ જેમ તેમ નાંખતી કરી મને હવે તો પટાવી લેવાનીજ જરૂર જોઈ, “ચાલ મારી માંએ કરૂં, મને માફ કર. લે વારૂં ચાલ નહીં જામતી તો નહીં—”અને તેણીએ આવીને મારો હાથ પકડ્યો.

“મારો હાથ મુક, નીચ,” મેં બરા કમકમાતથી કહ્યું. “આજે તું તો મારી માંએ મમાઈ જેવીજ થઈ મને સારી સદ્લાહ આપે ને સારે રસ્તે ઉતારે, તેને બદલે તું જેવી છે તેવીને પુરી રવેસે ઓલખી લીધા પછી તો મારા હાથને મારો હાથ લગાડવો બી રવા નથી.”—અને હવે હું તેની દરકાર કર્યા વના તેનો હાથ છટકાવી નીચે જવા ગઈ.

“વારૂં ચાલ, નહીં તો નહીં,” આવાંએ ઘણી ગભરાઈને કહ્યું. “જા, મર, ગગર અહીંજ, હુંજ નીચે જાઉંચ,”—ને બીજી પક્ષે તે ફફરતી ચટકતી ને મને ખુબ ગાલો દેતી નીચે ગઈ. દુકમાં, તે રાત મેં કોરા આપવાસની ગુજરી, અને એ જોહેમતો વચ્ચે મને એક સધ્યારો હતો જે એજ કે મેં જોર બતાવી એ લોકને જોર કીધાં હતાં, ને ઘણી હદસુધી તેમનું જોર બાંજ્યું હતું. તે રાત્રે આવાં ઉપર સુવા આવીજ નહીં.

બીજે દીને સહવારે ઉઠ્યા આદ મને ખબર મલી કે આજે જાંહાંગીર “શેઠ” આવનાર છે. કદાચ આવાંએ ગઈ કાલના બનાવોથી અધીરી પડી તેને તેડાવી મંગાવ્યો બી હોય; ગમે તે હોય પણ જ્યારે મેં એક વાર જાણ્યું કે તે આવનાર છે ત્યારે મારી છાતી ભારે જોસથી ધડકવા લાગી.

અંતે તે આવ્યો. તે આવ્યો તે મેં તેની ગાડીના ખખડાત-પરથી એક અટકલે જાણ્યું. તે આવ્યા પછી નજદીક એક પા કલાક વહી ગયો, અને મેં જોયું કે તે અરસામાં આવાં ગઈ કાલની બધી બીના તેને વીગતવારે કહેતી હતી, કેમકે નીચેથી ધીમી ગુસગુસના સાહાદ આવતા હતા. તે આદ તે સાર્થકના એક ઓરડામાં ગયો તે મેં તેનાં ખુટના અવાજ ને બારણાંના અપ્રસા-વાથી સાંભળ્યું, અને ત્યારકેડે પેલી ખુટી મને તેડવા આવી.

“હે જાંહાંગીરજી શેઠ આવેલા છે,” તેણીએ કહ્યું, “ને તેવણુ તમોને મલવા માંગે છે. નમે નીચે આવો, નહીં તો તેવણુ ઉપર આવે.”

“જા, હુંજ નીચે આઉં,” મેં કહ્યું, કેમકે મેં જોયું કે તેને મલીને જે તે લટકો ડટકો કરી નાંખ્યા વગર છુટકો ન હતો. કોકટ હમત ધસકમાં રીખ્યા કરવા કરતાં તેને મલીને એકદમ ઓખરો કરવાનું ખરેખર વધારે સારું હતું. આટલું તો નક્કીજ હતું કે તે નીચ આસાંમી મારો પીછો છોડનાર ન હતો, ને તેથી મેં તેની ખાત્રી કરવા ઠડાવ કીધો કે હું મારી હોરમત વેચ્યા આગમચ આપઘાતનાં પાપથી મારો જાન કાઢી નાંખશ, ને તેજ પ્રમાણીક ઠડાવ તેને કહેવા હું હવે મજબુત કદમથી બીહ્યા વગર નીચે ગઈ, ને એ મારા પવીત્ર હેતુને અમલમાં લાવવા પાક ખુદાએ જાણે પોતાની પનોતી યારી ને હીંમત મારે માટે મોકલી આપી !

મકરણુ ૬૬ મું.

મારો શત્રુ.

હું તે હતો તે ઓરડામાં ગઈ ત્યારે તે બારી બાહર જોતો ઉભેલો હતો, પણ મારાં પગલાંના સણસારાથી તે ફર્યો, અને મારી બણી

આવ્યો ; તોપણ મેં અંદર જમને જગ્યાજ એવી લીધી કે બ્યારે હું બારણાં તરફ એક ખુરસી ટેબલ આગલ ખેંચી બેઠી ત્યારે તેને મારી સાંભે એટલે બારીની બાજુએ—ટેબલની બીજી મેરની ખુરસીપર બેસ્યાવના ચાલ્યું નહીં.

“ શીરીન,” તેણે કહ્યું, “ હવે આજે ધીરજથી આપણને બે વાત કરવાની છે.”

“ મારીબી તેજ મતલબ છે,” મેં કહ્યું. “ હું જોઉં છું કે તમે મારી ચાલ વીશે કાંઈ ઘણાં હલકાં વમાસણમાં ગોટું ખાવાનો ભુલાવો બતાવો છો, અને તેથી તમારી સાથે એક વખત તમે કહો છો તેમ ધીરજથી વાત કરી તમોને મારી તરફની બી ખાત્રી ને ખુલાસા આપવાની હું જરૂર સમજું છું.”

“ તું જો એમ ધારતી હોય કે હું તારી ચાલચલણ પીછાંણી શક્યો નથી ને હજી ભુલાવો ખાઉં છું તો તું ખચ્ચીત ભુલ કરે છે,” તેણે કહ્યું. “ તેનો આગ્રહ એક પુરાવો છે કે મારી મરજી મુજબ નહીં ફાવવાથી તુંને માહાત કરવા તારા ઉપર સેહેકડો ને હળ્લો રૂપીઆની આડકતરી રીતે મને ધુર કરવી પડે છે.”

“ ને તે રીતે તમારું ધન ધુલમાં ભેલતાં બી તમે શવવાના નથી,” મેં હિમત પકડી કહ્યું, “ અને વધારે તો એ કે મોડે વેહેલે મને ગેરકાયદે કેદ કરવાના ગંભીર આરોપ માટે તમારા સઘલા વગ ને પછસા છતાં તમે કાયદાની બારીકીમાંથી બચવાના નથી.”

“ એ બધા જોખમોનો મેં આગલથી પુખ્ત દરીયાફત કરી લીધેલો છે,” જાંઘાંગીરે તુચ્છકારથી હસીને કહ્યું. “ છોકરી, તું કાયદાની બારીકીને ઘાણું વજન આપતી જણાય છે, પણ તુંને ખબર નથી કે પઈસા આગલ એ બધી બારીકીઓ બેહસાબ છે. પઈસા એક નહીં પણ એકસો કેસમાં ઈનસાફને બી ઉધો મારે છે. જો તારા ને મારા વચ્ચે એમ તરયાપાવનું જ જંગ જગશે તો શું તું ધારીબી શકેય કે હું તુંને ફાવી જવા દેવશ ? ”

“ વાઈ પણ કાંઈ ખુદાથી તો ડરો ! ” મેં દયા ઉસ્કેરાએ તેમ આજીજીથી કહ્યું, “ તમે આદમીના ઇનસાફનો નહીં તો ખુદાના ઇનસાફનો ડર કરો. મારા જેવી એક ગરીબ નાવારેસ અબલાને સતાવવી એમાં મદાનગી શું છે ? એ તો નીચમાં નીચ હીચકારાનું કામ છે.”

“હવે એ તો તું કાયદાની તકરાર ઉપરથી નીતીના સવાલ ઉપર ઉતરી ગયું,” જાંઘાંગીરે દેખીતી રીતે ખુબ રમુજ પાંખી કહ્યું. “પણ એ બધી તકરારો ને ભાષાંણો કરવાની આએ જગ્યા તેમજ આએ વખત બી નથી. શીરીન,” તેણે વલી ગંભીર બની કહ્યું, “શીરીન તું શું કરવા હકીલી બને છે? હું તુંને કંઈ એવી આંધલી રવેસે આહવા શીખ્યો છું કે તું જે ધારાની મને બીહીક આપે છે તે ધારામાં કદી એ તકસીર માટે ફાંસીની સજા બી ફરમાવેલી હતો, અને તે સજા મને નક્કી મલવાની વડી વડીક હતો તોબી હું એ વાતથી હાથ ઉઠાવતો નહીં. તેં મારા હાથનો ધનકાર ને તીરસ્કાર કરી એક બીજા પોરયાને ઉતેજન આપ્યું તે વાતનો ખાર મારાથી વીસરાતો નથી, ને તેનો હું ફક્ત ખ્યાલ કરું છું ત્યારે જાણે મારવું કે મરવું એ રીતે મારું જીવન તપી આવી ગયું બને છે.”

જાંઘાંગીર એ રવેસે ઉપલું બોલતાં બોલતાં એટલો ખરેખર તપી આવ્યો કે તેની આંખમાં જાંણે ખરું જ ખુન વચ્ચું હોય તેમ તે લાલ થઈ આવી—તેના હોઠ શીફા મારી ગયા ને તે પોતાની ખુર-સીપરથી ઉભો થયો. આ જોઈ હું બી ચમકી હકી ઉભી થઈ, અને હવે જલદીજ મારી બાકી રહેલી હીમતની ઓટ થતી ચાલી, કેમકે મેં જોયું કે મારે એક એવા બદમાસ સાથે કામ લેવું હતું કે જે જેટલો બદમાસ અને નીચ હતો તેટલોજ કરપીણ અને ઝતુની હતો.

“તું એમ ધારીને અહીં આવી હશે,” તેણે જરા થોબી પાછું ચલાવ્યું, “કે તું મને સમજાવશે અથવા બીહીધરાવશે તેથી હું તુંને અહીંથી ગુપચુપ જતી મેલશ! જે એમજ થતો તો આએ બધું વસાવા ને આએ બધાં માણસોનાં હોજરાં ભરવા એકી વારે મેં જે સેંદેકડો રૂપીઆ ખરચી ખાધા છે તેમ કરવા માટે મારા જેવો મોટો હેમક ને ગધેડો બીજો કોઈ દુન્યામાં નહીં મળતો. પણ નહીં; તેમ છેજ નહીં. તારી સાહાંમની સુરત જે દાહારથી મેં જોઈ છે સારથી તે આ-જના દહાડા ને હમણાંની આ ઘડી સુધી મારાં મગજપર કંઈ એવી જલેમ અસર થઈ છે—પછી તે અસર દેવાનાં પણાંની કાંચ નહીં હોય, પણ તે અસર એટલી જોરાવર, એવી જલેમ છે—કે તેથી હું ઘેરાયલો, ગભરાયલો, બેબાખરો, ખચ્ચીત દેવાનો બની ગયલો છું, અને જ્યાં તક મારી જીંદગી છે ત્યાં તક કોઈ બી સુરતે ને કોઈ

બી જોખમો સાથે બી હું તુંને જીલા વના રહેનાર નથી.—” અને વલી એમ બોલતાં ઉસ્કેરાઈ આવી તેણે જોસથી ટેબલ ઉપર પોતાની મુઠી અક્ષલી.

“ નહીં, નહીં, જાંહાંગીર—જાંહાંગીરજી,” મેં ઘણી ગભરાઈને મીનતજરીથી માંગી લીધું, “ ખુદાને વાસ્તે એમ ના બોલો. ખુદાને વાસ્તે મને અહીંથી આખર સાથે જતી મેલો. મારાપર તમે એટલી એક નવાજેશ કરો, અને પછી હું આએ બધી નાપસંદ ગઈ ગુજરી ઉપર ઠાંકપીછોડો કરવાને કમુલ થાઉં છું. મને અહીં અત્યાર તુલકમાં જે જે ખમતું પડ્યું છે તે બન્યુંજ નહીં હોય તેમ હું વીસરી જવશ. ખ્યાલ કરો જાંહાંગીરજી શેઠ કે એ મીનતજરી તમને એક નાવારેસ ગરીબ અનાથ અબસા ગુજરે છે.—” અને હયાં મારો સાદ ગગલી પડી મારી આંખોમાંથી આંસુ બેઅટકાવ નીકલી પડવા લાગ્યાં.

“ પણ તું મને કાંય કમુલ નથી કરી શકતી તે તો સમજાવ,” તેણે વધારે કગલીને પુછ્યું. “ અરે જો સમજ, જે નાવારેસપણુંતો તું વાક્યેવાક્ય અફસોસ કરે છે તેમાંથી તું તારા એક “ હા”થી આ ઘડીએ બચીને બાહાર આવશે. તું વાડી ગાડી ને નોકરનફરોની સાહેબી કરનારી શેઠાંણી થશે. જર જરયાંણુ અને કીમતી પોશાકનો હું તારા ઉપર તારો જીવ ચાહાતો વરસાદ વરસાવશ, અને—”

“ નહીં, નહીં,” મેં હવે ધીરજ ખોલી દઇ લગભગ ચીચ્યારી પાડી કહ્યું, “ એ બધી હરામ વાસનાઓ મારાપર અસર કરનાર નથી, અને હવે ભારે તમે બી મારો સેવકનો કસદ સાંભલી લેઓ કે હું તમોને ચાહાતી નથી—કદી ચાહી શકવાનીજ નથી. તમારી ચાલચલણમાં આજ દીન તલક મેં જે જોયું છે તે એટલું નજીસ, એટલું નાતરસ, એટલું નાલાયક જોયું છે કે તમારી મરજીપર વેચાવા અગર તમે મને ફરજ પાડશો તો હું આએ છુરી”—ને ટેબલપર પડેલા ચમચા કાંટાના એક ઢગમાંથી મેં ખરેખર એક છુરી ઉપાડી લીધી—“ આએ છુરી હું જરાબી આનાકાંની વગર તમારાં દીવમાં બોકી દેવશ.”

“ છોકરી તું દેવાંતી છે, તું રાંત મેંટ થઈચ મેંટ,” જાંહાંગીર જોસથી કહ્યું, ને હવે તે વધારે ઉસ્કેરાયલો હતો, કેમકે તેનો સાહાદ વધારે ઉડો વધારે ઘારો તેમજ વધારે ખોખરો વાગતો હતો !

“તે ગમે તે હોય,” હું જે ઝતુનમાં ઉતરી હતી તેજ ઝતુ-
નમાં ને તેજ ખરાં દીલનાં જોસ સમેત મેં કહ્યું, “ગમે તે હોય
પણ હું ખુદનાં પવીત્ર નામના કસમથી કેટું છું કે એમાં ફેર પડ-
વાનો નથી--અને હું મારી હોરમતની ધુલ કરીને અહીંથી બાહર
જવા કરતાં તે હોરમતનો નાશ થાય તે પેહેલાં અહીંજ મારો
જાન કાઢીને જીવપર કરશ.”—અને હવે હું બારણાં બંધી જવા
કરતી હતી, પણ તેજ પહે કુદકો મારી જાંઠાંગીર મારા પાસ
આવ્યો, ને તેણે મારા હાથનું કાંડું પકડી મને રોકી. “તું એમ
મને બીહીધરાવીને બચવાની નથી,” તેણે તેજ બારી સાહેદે કહ્યું.
“હું તુંને ચોવીસ કલાકની મેહેતલ આપું છું, જે દરમ્યાન મેં જે
જે કહ્યું છે તે ઉપર તું પુખ્ત વીચાર કરજે, અને જો એ ચરસા પછી
બી તું સમજીતીથી નહીં સમજશે તો તારી સુધ્ધ કેમ ઠેકાણે લાવી
મુકવી તે હું સારી રવેસે સમજું છું.”—અને હવે તે મારે માટે
કે મારા જવાબને વારતે જરાબી ચોખ્યા વના બારણું જોસથી
અફાલી ચીરડાયલો ખીજવાયલો તે ઓરડામાંથી બાહર નીકલી ગયો,
એટલે તેનાં જવા બાદ હું બી આંસુભરી આંખે ને તમામ ટુટેલાં
દીલે માલ ઉપરના મારા ઓરડામાં જતી રહી.

મકરણ ૬૭ મું.

આશાનું એક કીરણ.

હું મારા ઓરડામાં જઈને ઝારઝાર રડી. રડવાથી મારી છાતીને
ફરી એક વાર ખલાસી મલી, ત્યારે હવે આ પલીદ મુકામમાંથી બચવું
કેમ ને નાહાસવું કેમ તે વીશે મેં તહુરેવાર ખ્યાલો કર્યા, પણ
મારાં મગજમાં ઉભી થએલી અનેક યોજનામાંથી એકે યોજના મને
પસંદ આવી નહી.

કલાકો ગળી ગયા, અને સાંહજ થઈ. તે પછી રાત થતાં પેલી
દોસી આવીને સરેસ્તા પ્રમાણે બતી કરી ગઈ, તથા મારું ભોંજું
લાવવું કે નહીં તે પુછવા લાગી. મેં ટણકામાં જવાબ દીધો કે શકત
આ અને એક કાતરી પાઉં સીવાય મારે બીજું કશું લેવું નથી,
કેમકે મને ચાની જરૂર હતી. કલાકોના કલાકોવેર એક એકાંત ઓરડાનાં

એક ખુણામાં પડીને મારા દુઃખીત વીચારો વચ્ચે સમડયા કરવાથી મારી તખીએતને ધણું નુકશાન પોંદોંચ્યું હોય તેમ મને બેચેની થતી હતી; અને તેથી ગરમ આ પીને સાથે એક પાંઉતો ટુકડો ખાધાથી મને થોડી ધણી શાંતી થઈ. એ રીતે હું આ પીને પરવારી નહીં તેટલાં નીચલા ખણુમાંથી મને વાડયાના જાંહાંગીરનો ધણુ ગુરસાબેર બોલવાનો અવાજ આવ્યો.

“એને લાત મારીને ઘેરમાંથી બાહાર કાઢારો,” તે બોલતો હતો. “કમખખતને હેરાવેલી રકમ કરતાં બી પચીસ રૂપીઆ મુંગે મોંને વધારે આપ્યા તોબી ઓછા પરેય?”

હયાં આવાંનો મને જવાબમાં કાંઈ કેહેવાનો સાહાદ આવ્યો, પણ તે દદા એટલી ધીમે સાહાદે બોલતી હતી કે તે થું કેહેતી હતી તે મને જરા બી સમજ પડ્યું નહીં.

“ઠીક છે ત્યારે, આવે બીજા પચાસ રૂપીઆ એ ચંડાલને જોસો,” તેણે રૂકડીને કહ્યું. “કોઈ જખરો હરામજનો મુવેલો છે. દેખીતો કોઈ સાત પોસાગીરનો એક પોસાગીર છે.”

વલી કાંઈ આવાં ધીમે સાહાદે બોલી.

“લે ચાલો, તમે કોઈ એને છેડવા નથી માંગતાં તો એને મારી આગલ મોકલો—હુંજ એને સમજાવી લેવશ,” વલી જાંહાંગીર બોલ્યો,—અને તે પછી સાધડના ઓરડાનું બારણું ઉઘાડી અંદર ગયો તે મેં તેનાં પગલાંના ને બારણાંના અવાજપરથી જાણ્યું.

આ પંચાત શી હતી તે સમજવાનું સેહેલ હતું. દેખીતી રીતે કાઉ કાકરીને હવે રજા આપવાની તકરાર ચાલતી હતી, ને તે જુએ પોતાની પટેલી રકમ ઉપરાંત બને એટલું વધતું નીચવી લેવાની પેરવી કરતો જણાતો હતો. આ ખટપટથી આશાનું એક કીરણ મારાં મગજમાં એકદમ પ્રગટી નીકળ્યું. મેં ખ્યાલ કર્યો કે જો કદીને જાંહાંગીર ને કાઉ વચ્ચે કજીઓ બરપા થાય તો નીશંક તેનું સેવટ મારા લાભમાં ઉતરે, કેમકે મને ખખર હતી કે કાઉ કાકરી એવો નીચ ને ખારીલો છે કે જો કદીને તેનું તરવાર તાહર ન થાય તો જાંહાંગીરને હેરાંન કરવા તે તેનાથી જીથાય તે કરે, ને તેમ કરતાં પેહેલું તો એજ કરે કે મને તે અહીંથી નહસાડે !

હું એ વીચારોમાં રોકાયેલી હતી તેટલાં નીચે પછવાડેના ભાગ તરફથી કોઇનાં ભારી પગલાં આગલા ખણુ તરફ આવતાં હોય એવો સાહાદ આવ્યો, ને મેં જાણ્યું કે તે કાઉ હતો. હવે તેને જાંહાંગીર સાથે શું શું તકરાર થાય છે તે જાણવા હું દાદર ઉપર આતુરતા સાથે ટીંગાઇ, પણ હમણા જાંહાંગીર કાંઇ આગલા ખણુમાં (ખડકીમાં) નહીં હતો, વાસ્તે કાઉ જી બારણું ઉઘાડી તે જે ઓરડામાં હતો ત્યાં ગયો, ને ત્યાં બંધ બારણે તેમના વચ્ચે વાતચીત થઇ, એટલે તેઓ વચ્ચે શું શું બોલાયું તે હું કાંઈ સાંભલી અથવા સમજી શકી નહીં. તે પછી ખીજી પાંચ મીનીટમાં વલી તે ઓરડાનું બારણું ઉઘડ્યું, ને તેઓ બાહર આવ્યા, કે જ્યારે હવે હું તેમના અવાજને ને વાતચીત પ્રગટ સાંભળવા લાગી :—

“ ઠીક છે, જાંહાંગીરજી શેઠ,” કાઉ કાઠરી બોલતો હતો, “ મનમાં જરા ખી ખુર ના લાવતા. તમારો નોકર છેડં. સેવક લાયક કામકાજ જરૂર કરમાવજો.”

“ ઓલ રાઇટ, ઓલ રાઇટ,” તેની પીડા પટાવા કેવેક આતુર હોય તેમ જાંહાંગીર બોલતો હતો ; “ જા, કામ પડશે ત્યારે હું તુનેજ તેડાવશ—ને જે પેલી પોરીને લગતી બધી વાત અહીંજ દાટીને જાશે.”

“ અરે કંઈ સાહેબ સાહેબ કરો ! ” કાઉ છાતીએ હાથ આપતો હતો. “ તમે મારી મરજી મુજબ મને રાજી રાખ્યોય તો હવે તમારાસે દગો કરવો ને ખોદાસે દગો કરવો બરાબર છે.”

“ ઠીક છે, સાહેબજી, સાહેબ મેહેરબાન,” જાંહાંગીર દેખીતી ઉલટથી તેને “ નાલીએર ” આપતાં બોલ્યો.

“ મુરખી, જુને આબાદ,” કાઉએ તે સલામનો જવાબ દીધો, ને પછી તે ઘરમાંથી બાહર પડ્યો, એટલે આગળું બારણું ઢાંકી જાંહાંગીર પોતાના ઓરડામાં ગયો.

હું જી તે પછી મારા ઓરડામાં આવી, અને નીરાસ નાઉમેદ એક ખુરસીપર બેઠી. જાંહાંગીર ને કાઉની ખટપટનું આવી સમાંધાની ભરી રીતે સેવક આવ્યાથી થયું એમ કે એકજ જે આશાનું કીરણ મારાં દીલમાં પ્રગટી નીકળ્યું હતું તે જી પાછું નાખુદ થયું, ને નાઉમેદીનો સીધા અંધકાર પાછો મારી આસપાસ પસરીને પંથ-

રાઈ રહ્યો ! તે પછી નવ વાગ્યા ત્યારે પરવારીને પેલી દોસી મારા ઓરડામાં સરેસ્તા પ્રમાણે સુવા આવી. એ વખતે હું મારા વીચારોમાં ગરકાવ ટેવત્ર આગલની ખુરસીપર બેઠેલી હતી, ને આગલ કેન્ડલસ્ટીકમાં એક મીનખતી બધ્યા કરતી હતી. મેં એ રીતે બેસીનેજ રાત ગુજરવાનો કસદ કર્યો હતો, સખખ આજ રાત્રે હું ઉંધી જવાને બીહીતી હતી. બદમાંસ જાંઠાંગીર એજ છાપરાં હેઠલ હતો એમ જાણવા છતાં હું ઉંધી જવાનો જોખમ કેમ ખેડું ? એટલા માટે જીવપર કરીને બી આખી રાત જગતી બેસવાને મેં નીશ્રય કર્યો.

એ નીશ્રય જાણ્યા વના તે દોસી ઓરડામાં આવી, અને સરેસ્તા પ્રમાણે હજી મને સુવા જવાની કશીએ તૈયારી નહીં કરતી જોધને અજાણીમાં તોખી પટાવીનેજ તેણે મને કહ્યું, “લે ચાલ માએ, અરધી રાત ગુજરી-સારી બારી વરી કર ને પોહોરી જા.”

“મારે સુવુંજ નથી,” મેં ટણકાથી ટુકમાં કહ્યું.

“નહી !” તેણીએ દેખીતી અજાણીથી પુછ્યું, “એટલે, શું તું આખી રાત જાગ્યા કરશે ?”

“અલખત,” મેં કહ્યું. “નીચ પાપીઓ વચ્ચે વસવાનું ત્યાં પછી સુઈ જવામાં બી જોખમ છે.”

“ઓ વહીરે માએ ! આએ પોરી શું કરી રહીય,” તેણે કહ્યું. “પણ તું કંઈ એમ જાણેય કે રાતે બી કોઈ સુવું તુંને ધરવા પકરવા આવવાનું છે ? બાનણાંને તો મેં અંદરથી કર દીધી.”

“હા, પણ જે લુચ્છાંઓ કર દેધ જાણે છે તેજ લુચ્છાંઓ કર ઉઘાડી બી જાણે છે,” મેં ટણકાથી કહ્યું, “ને એટલા વાસ્તે ચાલ હવે પટપટ ના કર. તારે જોઈએ તો પાંચ ઘોંટાઈ જા.”

તે દોસી બીજું કશું બોલી શકી નહીં, પણ મને ગાલો દેતી ફફડતી ચટકતી પોતાનો ઘોલ્યો પાંચરવા પડી. તે સમજતી હતી કે આખી રાત જાગવાની હું ફક્ત બપોડી કરતી હતી અને તેથી અતે થાકી થોકરઈને પાંચ દશ મીનીટમાં હું સુવા જવશ. એ વીચારથી તેણે ખામખા પોતાનું બીજાંણું તૈયાર કરતાં વધારે વાર લગાડીઃ આદર વધતી અશલી—તક્યા વધતા પછાડ્યા વીગેરે, ને અતે તાંણી ખેંચીને પાંચરતાં બી જ્યારે ઘોલ્યો પાંચરાઈ રહ્યો

ત્યારે “જા બહા લેતી, મને તો ઉંઘ આવેય. હું મારે સુતે,” કહેતી કે પોતે ખાટલાપર સુતી.

પણ તે ઉંઘી જઈ શકી નહીં. તેને ઉંઘ તો ઘણી આવતી હતી, પણ તેને ડર લાગ્યો કે કદાચ તેનાં સુવા બાદ તેણે ટક્યા તલે સંતાડેલી કુંચી કાઢી લઈ બારણું ઉંઘાડી હું નાહાસી જવશ, ને તેથી તે જાગ્યા કીધી એટલુંજ નહીં, પણ દર પાંચ દસ મીનીટે કાંઈ ખોદાને યાદ કરવાનો એકાદ બોલ બોલીને અથવા અવાચી ખાઈને કે થાંસીને બી તે મને ખબર આપ્યા કરતી કે તે જાગે છે ને ઉંઘઈ નથી ગઈ ! અંતે એમ કરતાં તે જલદીજ કંટાલી, અને ત્યારે પોતાની ધીરજ ખોલી દઈ તેને ઉછલી ઉઠ્યા વના ચાલ્યું નહીં. “તું મરે નાતરે ગેઈ,” તેણે હવે છેરાઈ પડી કહ્યું. “હું બી જોઉંય કે તું કેમ નથી ઘોંટાતી. હું ઉઠીને બતીજ વધતી કરું.” —અને તે બતી ગુલ કરવા મારી બણી આવતી હતી, પણ મેંજ બતી એક કુંકે મારી તુરત ગુલ કરી નાંખી. “લે હુંજ તારી મેહેનત બચાઉં છું.” મેં બતી ગુલ કરી નાંખતાં કહ્યું. “તું શું એમ સમજેય કે અંધારામાં જાગતી બેસી રહેવાથી હું બીહીવસ ને તેથી બતી બુજઈ જશે તો હું સુઈ જવશ ?”

આ મારા જવાબથી તેમજ એ રીતે બતી તેનું પાકી આવે તેમ મેં મારે હાથેજ ગુલ કીધી વારતે અંધારામાં તે દદા બાબરા ભુતની પેઠે છેરાઈ. “તું મરે ઘણી મુઠ,” તેણીએ કહ્યું. “હું આવીને તારો ટોટોજ પીસી નાંખું.”

“આવ તો ખરી,” મેં બી છેલ્લે પાટલે બેસી હીંમત ધરી કહ્યું. “જોઉંય રાંડ તું જીતેય કે હું. તું અગલ તો આવ કે પછી ગઈ કાલે ભોંણનાં ત્રાસણ કેમ મેં નાંખી દીધાંતાં તેમ હવે તો તુંનેજ ઉંચકીને રાંનને જોરીની બાહાર નાંખી દેઉં.”

તે દોસી મારી આ બપોરથી ખરેખર દધાઈ ગઈ. હું બોલતી હતી ત્યારે બાજે વખત દડાવથી બોલતી હતી તે તેને ખબર હતું, ને તેથી રખે મારી એ મારી ધમકી હું અમલમાં લાઉં તેની પ્રકરથી રાંડ તે બીલાડીની કાંની કુદકો મારીને પોતાના ઘોડ્યાપર ચઢી ગઈ તે મેં અંધારા માંહેલી તેની એ હીલચાલોના અવાજથી જાણ્યું, ને મારાં દુઃખ વચ્ચે બી એક પલ તેણીનાં એ હીચકારાપણાંપર સેહેજ મને હસ્યા વના ચાલ્યું નહીં.

તે પાછી સુધ ગધ પછી હું પાછી પેલીજ ખુરસીપર બેઠી, અને એ રીતે બીજો અરધો કલાક સઘળું શાંત થયું. હવે અંધારામાં મને ખબર વટીક ન પડી કે પેલી દદા જગતી હતી કે ઉંઘઈ ગઈ હતી, અને તેની દરકાર કીધા વના હું બેઠી હતી તેવી હાલતમાં મને હવે ઝુંફળુ આવવા લાગી. મેં એ ઝુંફળુ તુરત ખખેરી નાંખી ને બેવડી કોશેશથી હું સજ્જત બેઠી, પણ આખા દીવસના દુઃખીત વીચારો ને હાડમારીઓની રંજથી તનમાં તેમજ મનમાં હું એટલી બધી થાકી ગયલી હતી કે ઝુંફળુ અંતે મારાપર શીવી નીકલી, ને અધકચરી ઉંઘે ખુરસીપર માંથું નાંખી હું હવે ઉંઘવા લાગી.

પ્રકરણ ૬૮ મું.

મદદ.

એ રવેસે હું ક્યાં તક ઉંઘાઈ હોઈશ તે હું જાણતી નથી, પણ પછીથી “ચોર! ખુન!” વીગેરે પોકારો અને નીચેથી આવતી ચીસોના અવાજથી હું એકદમ ચમકીને ચોંકી તેમજ જગી ઉઠી.

“ઓ મારા બાપના બાપ, એ શું મોહકાંન હોશે!” પેલી દોસીએ બી ધણાજ ગભરાતમાં જગી ઉઠી હવે લહડતી જુવાને મને પુછ્યું.

એ દરમ્યાંન હેઠેથી ગોંધ્યારાંના અવાજો આવવાના જતરીજ હતા, અને તે અવાજોમાં આવાં અને વાડયાના જાંહાંગીરના અવાજો ઉપરાંત બેજુ ખુલ્લડાગ ને કાઉ કાકરીના ધમકાના સાહાદો હું આબાદ પારખી શકી, એટલે કોણ નેકનામો એ મકાંનની મુખારક મુલાકાતે ઉતરી પડ્યા હતા તે અનુમાન કરી લેવાનું હવે મુશ્કેલ ન હતું.

“લે કાઉ મેં તારા જાંહાંગીર શેઠને તો આએ ઘોલ્યાના પગ સાથે ઓસ્તવાર બાંધ્યો અને મોંનામાં દુચોળી આપ્યોય. એના હાથ પગ તો એવા બાંધ્યાંય જો કે એ એક બીલ્લસ બી હીલીચાલી શકવાનો નથી.”—અને મેં હવે આએ બોલનારનો અવાજ બી તુરત પીછાંપ્યો કે તે કોઈજ નહીં પણ પેલો પેસુ લાંબો હતો.

“તેમજ મેં બી આઝે રાંન દદાનું કામ તમામ ઠીધું,”
બુલડાગ બોલ્યો “એ ધણી મુઠ તો હું ધારું છું જે સહવારં થશે
તે પેહેલાં અહીં હલત ધસકેજ પુરી થઈ રહેશે.”

“આવો ત્યારે હવે ઉપર આવો,” કાઉકાકરી બોલતો હતો;
“દલ્લો છે તે તો ઉપર છે. પેલી પોરીનું કેહેલું ખરું છે કે નહીં
તે તો જોઈએ.”

આ સાંભલી મારાં ઓરડામાં પેલી દોસી તો હેખતથીજ
મરવા પડી, ને તેને મદદ કરવા ને બચાવા તે મારું પગ પાંણી
કરવા પડી. એ વખતે મને પોતાને બી ફકર નહીંજ લાગી હતી
એમ તો ન હતું, પણ તોબી મને કંઈ છુપી ધીરજ ને અશા
આવતી હતી. કાઉ કાકરી પધસાનો નીચ ને હરડતો લુચ્છો હતો
એ તો જેમ મને તેમ વાંચનારને બી હવે રેશન હોયુંજ જોઈએ,
અને તેથી આટલું તો દીરુંજ હતું કે જેટલું બન્યું એટલું જાંહાં-
ગીરને નીચવીને મેલવી લીધા બાદ હવે તે પોતાના તેવાજ બદમાસ
હમસરીકો સાથે આ ઘર લુટવા આવ્યો હતો. એ માટે તેણે આ-
ગમચથી સઘલી ગોઠવણો ઘડી રાખેલી હોવી જોઈએ, કેમકે આજે
રાત્રે અહીંથી નીકળ્યા બાદ એટલા વખતમાં તે પોતાનાં લશકર
સાથ એ પ્રમાણે ધસારો લઈ આવી શકે એ બનવું તમામ
સંહેલ ન હતું.

વલી તેઓ આવ્યા તે પેલા મેં કાઉ કાકરીને કહેલા દલ્લાની
લાલચપરજ આવ્યા હતા એ બી હું એક તડાકે પાંખી જઈ શકી.
વાંચનાર યાદ કરશે કે કાઉને મેં એક વખત ફરવા જતાં રસ્તામાં
માલ ઉપરના મારા ઓરડામાંની કબૂત માંહેલા દર દાગીણા ને કી-
મતી કપડાં ચપડાંની લાલચ બતાવી હતી, ને તે લાલચપર તે મને
નાહાસવાનો જોગ બતાવી આપે એમ મેં તેને અરજ કરી હતી.
એ મારી ‘આફર’ આજે કદાચ અમલમાં આવે એમ મને લાગ્યું,
ને તેથી જ્યારે ઘરમાં બધાં આ લુચ્છાઓના દરોરાથી પ્રાલ ખાતાં
હતાં ત્યારે હુંજ તેમની એ મુલાકાત કદાચ મારા લાભમાં ઉતરશે
એમ સમજી હીંમત ને ધીરજ પામતી હતી !

પણ તોબી મને એક વાતનો ભય હતો. મારા શેઠની બુચી
તેહમીનાને તેઓ ચોરી ગયા હતા તેને હું ઘેલા બેહેલઈની મદદથી

સલાંમત લઇ આવી હતી, અને તે લોકને મેં જળરી થાપ આપી હતી, તેનો એ બદમાસો કાંઈ ખાર દીલે વસાવી ફરતા હોય તો તેઓ મને આ વખત જીવતી જવા દેનાર નથી એમ મને લાગ્યું; પણ એ બધા વીચારો કરવાને વખતજ ન હતો. ઉપરું સઘળું લખતાં ને સમજાવતાં મને જેટલો વાર થયો છે તેથી બી ઘણા ઓછા વખતમાં એ ત્રણ ભારી પગલાંએ દાદરપર ચઢવા માંડ્યું, અને બીજી પક્ષે “આણું ખોલો !”નો આરણું ગળાડાવી નાંખવા સાથે હોકમ થયો. બેંબુ ખુલડાગના એ થથરાવી નાખનારા સાહાદયી અંદર અમે બેઉની જાંણે છાતીજ એસી ગઈ !

“આરણું ઉંઘાડવુંજ પડશે.” મેં હીંમત પકડી તે દોસીને કહ્યું. “એ લોકને નાહક વધારે છોડવામાં ફરશો સાર નથી, કેમકે જો આપણે આરણું નહીં ઉંઘાડ્યું તો એ લોક આરણું બાંજશે બી ખરાજ, વાસ્તે લાવ કુંચી કાંઠાં છે ?”

“અહીં છે માએ, અહીં છે મારી દીકરી,” ને તેણે ટક્યા તલેથી અંધારામાં ફરેારી કુંચી કાઢી આપી—પણ તેના હાથ મને તેણે કુંચી આપી ત્યારે મેં જોયું કે એટલા બધા થરથર ધુજતા હતા કે કુંચી મેં મારેજ હવાલે લીધી, કેમકે મેં જોયું કે તેને જો હું આરણું ઉંઘાડવા આપશ તો એવા ધુજતા હાથો વડે તે અરધે કલાકે બી કલમાં કુંચી લાગુ નહીં કરી શકવાની.

વલી ઓરડામાં અંધારું હતું વાસ્તે આરણું ઉંઘાડવા આગમ્ય મેં ધીરજથી તેમજ સમયસુચકતાથી ગોખલાપરથી કાંડીનો બાકસ લીધો, ને પેલી ગુલ થયલી મીનખતી સલગાવી.

વાંચનાર કદાચ અગ્નએબીમાં પુછશે કે એવા ગભરાતને વખતે મને એટલી હીંમત ને એવી ધીરજ કેમ આવે? પણ પ્રીય વાંચનાર, તારે યાદ કરવાનું છે કે મારો હાલ એ બદમાસોનાં તે બાંજુએ આવવા આગમ્ય કોષબી રવેસે સુખ્યારો નહીં હતો કે હવે એમને હાથે તે વધારે દુખ્યારો થવાનો મને ડર હોય. ઓર મને તો મેં ઉપર કહ્યું તેમ ઉમેદ હતી કે તેઓ મને જરૂર જતી મેલશે, પણ જો કદીને નહીં બી જતી મેલે ને કદાચ મને જાનથી મારી બી નાંખે, તોબી જાંઠાંગીર જેવા અધમ નીચને હાથ મારી પવોત્ર હોરમતની ધુલધાંણી થાય તે કરતાં

એ બદમાસોના હાથે મરવામાં બી હું ખરાં દીલથી સુખ ને છુટકારો સમજતી હતી એમ કેહેવામાં હું જરાએ સહરાગત કરતી નથી.

બીજી પક્ષે મેં બારણું ઉઘાડ્યું, અને કાઉ કાકરી ઉંબરમાં આવ્યો. તેની પછવાડે બેજુ બુલડાગ ને પેસુ લાંબો હતો.

“કેમ રે પોરી,” બુલડાગે આવતાંને વાર મને થથરાવીને પુછ્યું, “તું કાઉને દાગીના ને કીમતી કપરાં ચપરાંની લાલચો ખતાવતીતી તે બધું કાંઈ મુક્યુંય? ખતલાવી દે, ને તે જો તારાં કેહેવા મુજબ બધું ઉતર્યુંય તો હીકાહીક છે, પણ નહીં તો પછી——”

“હવે જવા દે બેજુ,” કાઉએ કહ્યું, “એ પોરીને ફાકટ દમ ના ભરાવ. આવ આએ કબટમાં જોઈએ. મારી ખાત્રી છે કે અહીંથી આપરાં ગજવાં સારી રવેસે તર કરી જશું.”

“ખરાબર છે,” પેસુએ ટેકો આપતાં કહ્યું, “બેજુ કેહેય તે વાજબી છે.”

હવે તેથી તેઓ ત્રણ પેલી કબટ ભણી ફરયા, ને કુંચીની મદદ વગર પ્રકત પોતાનાં કદાવર આંગલાં ને નખના જોરથી બુલડાગે તેનું એક ઢાકણું ખેંચી કાઢ્યું. તે પછી અંદરથી સીલક ને સેદીનના તાકા ને બીજાં કીમતી કપરાંચપરાંના ઢગ ઉપરાંત પેલાં બેમુલ દાગીનાનો બાકસ વગેરે ખેંચી કાઢી ટેબલપર ઢગલો વારતાં તે બદમાસોને જરાંબી વાર લાગી નહીં, કે જોમ કરતાં મેં જોયું કે તે ત્રણ સેહેતાનોનાં મોંહ મોજથી મલકાતાં અને તેઓની આંખો ખુશીથી ચમકતી હતી.

“હીક છે પોરી,” બુલડાગે હવે મારી ભણી ફરીને કહ્યું, “તેં કાઉને ચૂવાતું ખરી ખબર આપી તેથી હું ખુશ છું. જોકે અમે લોકને તેં પેલાં એક દુકતાંની બાબદમાં જબરી હાથતાલી આપીય તેનો તારીપર અમુને ઘણો ખાર આવવો જોઈએ, પણ તે કામમાં તેં એટલી બધી ચબરાકી ખતાવીય કે અમે એવી જાતની ચબરાકીના વખાણનાર છીએ તેથી તારી સાથે તે વાતનો ગુસ્સો કરવા ને વેર લેવાને બદલે ઝોર અમે તુંને સાચાશી આપીએ છીએ”—અને અહીં તે મારાં કાવત્રાંની વાતની યાદથી રમુજ પાંખી તે ત્રણ મોટે સાહાદે પોત પોતામાં હસવા લાગ્યા.

“વલી સાંથી એ રીતે શાવીને તે દુકતાંને લઇ જવા પછીથી તેં અમને ફસાવ્યા નથી, તેમજ પેલી કલ્યાણીની ટેકરીપરથી તુંને ગજરાવીને પુરી કરવાનો અમે ટાગરો કીધો તેમાંથી બી તું બચી આવવા છતાં તેં તે વાત બી કોઇને જાહેર કરી નથી એટલે તારી દયા ખાવાને અમોને વધારે કારણો મલે છે,” હવે કાઠ કાકરીએ કહ્યું, “ને તે બધાં એકઠાં કારણો ને વીચારોના સખએ અમો તુંને જતી મેલ્યેય, વારતે ચાલ, આએ ધરમાંથી તુંને જવું હોય તો રસ્તો પકર.”

હવે હું થોપું શા માટે ? મોડી રાત થઇ ગઇ હતી એ ખરું, ને હું મુઝઈના કયા ભાગમાં હતી તે બી હજી ચોક્કસ કરીને જાણતી ન હતી એબી ખરું, પણ તેથી આ પલીદ મુકામમાંથી બચવાની ને નાહાસવાની આએ સ્વપને નહીં વધી રાખેલી જોગવાઈ ને તક મલી તે શું હું જતી મેલું ? નહીં.

આસપાસના બીજા જોખમનો વીચાર કરવાનું મને ભાન બી ન હતું. મારાં કંગાલ જલેમ બંદીખાનાંમાંથી છુટી થવાનો આશીરવાદ અંતે આવી પોહ્યો-તે પાક ખુદાએ એજગેબી મારે માટે મદદ મોકલી આપી તે વીચારના હરખથીજ હું એટલી આજેજ થઈ કે બીજા વીચારો કરવા ને બીજા જોખમો તપાસવા મને અવકાશ થઇ નહી, અને તેથી મને સાંથી નાહાસવાનો એક વાર હોકમ થયો એટલે બીજા હોકમની રાહ જોયા વના હું અધીરી ઉતાવલી સોર કરી તે ઓરડામાંથી બાહર પડી ને નીચે ઉતરી ગઈ.

પ્રકરણ ૬૯ મું.

મારી જેહેમતો—મારી રખડો.

તે દોજબી મુકામ તજી જતાં મેં આડી જોરે આસપાસ જોયું હતું, અને ત્યારે મેં જે જોયું તે “કર ને જે”નાં ખુદાઈ પ્રકરણ ઉપર પુરતું અજવાણું નાંખતું હતું. માલ ઉપરના મારાજ ઓરડામાં પેલી દોસી દયા ઉપજવાજોગ હાલે ખુણામાં બીહીતી ધુજતી ઉભેલી હતી, ને મને જવાની રજા આપવા સાથે હવે તે ઓરડામાં એકઠા મલેલા પેલા બદમાસોનું તેનાપર ધ્યાન ખેંચાયું હતું, એટલે તેઓ તેને બી ઘોખીના ગાંસડા પેરે બાંધી રૂધી મોંહમાં દુઆ મારશે એમ માનવાને મને જરાએ વેહેમ ન હતો. વલી દાદર

ઉતરી જતાં મેં સાઈડેના ઓરડાઓમાં આવાં અને વાડયાના જાંઠાં-ગીરને તેજ ધાતકી હાલતમાં સીકરાધને બંધ પડેલા મુશકેલીથી દમ ખેંચતાં દીઠાં, ને મારું જીગર દયાથી ઉભાધ ગયું, પણ હું શું કરી શકું ? તેઓ તેમનાં પાપનો કર ભરતાં હતાં—હજી તો મને લાગ્યું કે તેઓ ઉપલગનું વ્યાજ માત્ર ચુકવતાં હતાં ! તેમની તકસીર ઘણી ભારે હતી, અને જેઓને ખુદાની દયા ને ખુદાની સજ્જમાં વીશ્વાસ હશે તેઓ તુરત મને એકમત થશે કે તેમને તેનાં પ્રમાણમાં ખચ્ચીત ખુદાઇ સજ્જ બી ઘણી ભારી થનાર હતી !

ઓ તે દોજખી મુકાંમનો ત્રાસ ! મારી હોરમત માટે જીવસ-તોસત. એક વેહેતી તલવાર અથવા છુરીની ધારપર રહે તેમ રહી લાં ગુળરેલા કલાકો, દીવસો અને ધાતકી અઠવાડ્યાંઓના સંતાપ તથા દુઃખનો મારાં વાંચનારાંઓને તેનાં પુરાં પ્રમાણમાં ખ્યાલ થનાર નથી, અને તેથી હું આવી રાત્રે મુંબઘના આવા અજાણ્યા અને એકાંત ભાગમાં એકલી બાહરે રસ્તા ઉપર પડી ત્યારે વાંચનારે અજબ થવાનું નથી.

એ રીતે એકવાર છુટકારાના સુખનાં જોસ સમેત વીચાર કરયા વના હરખમાં ગરકાવ હું ઉતરી પડી રસ્તાપર આવી ખરી, પણ આવ્યા પછી રાતના ભયભીત જોખમો ને ત્રાસથી હું હેબત ખાઈ ગઈ, ને હવે ક્યાં જવું ને શું કરવું તેનાં ગંભીર વમાસનમાં હું પડી.

હું ચોમેરની બીહીધેલી ને ચોમેરથી બીહીકની ઘેરેલી હતી; ઘરમાં ચંડાલ જાંઠાંગીરનો ત્રાસ હતો ; રસ્તા ઉપર ભયભીત રાતના જોખમો હતા, અને જો એ રસ્તાનાં એકાંત ખુણામાં રહતી પડી રહું તો લુટશાટથી નેહાલ બની પરવારીને પાછા ફરતા પેલા બદ-માસોને બસ પડવાનો ને તેમનાથી વલી કાંધ નવાં અપમાનો સોસ-વાનો માહાભારત જોખમ હતો. તેમનો તે વીશ્વાસ કેવો ? તે દયા-હીણ ખુનીઓનો મને શું થોડો અનુભવ હતો ? તેઓએ પૈસાના તડાકાના લોભ વચ્ચે કાંઈ ખુદાઇ માયા ઉતરવાથી મને જતી મેલી ખરી, પણ તેથી ફરીથી બી મલતાં તેઓ એવા રેહેમદીલજ રેહે એ માનવાની જાંમીનગીરી શી હતી ?

પણ મારે નાહીંમત બનવાનું ન હતું. મેં ખ્યાલ કીધો કે જે સાહેબે પોતાની પવીત્ર પાંસબાંની હસ્તક મને આ છેલ્લાં દોજખ-

માંથી તેની અદ્ભુત રાહ આહેર કાઢી આપી છે તેજ મેહુરખાંની મને આ મારા નવાં સંકટો ને રાતના જોખમોમાંથી ખી આસાન પાર ઉતારી શકશે, અને એ ખ્યાલના પ્રતાપથી ધીરજ તેમજ હીંમત પાંખી હું ધસારાખંધ જ્યાં જવાએ ત્યાં જવા આગલ ચાલી !

પણ હું ક્યાં જવશ ?

ચંદ્રમા પુર જેસથી પ્રકાસતો હતો અને તેનાં બલવાન બલે મને ચાલવાને ઉમેદ અને ચારી આપી. કોઈ ખટારો કે ગાડીનો આશરો લેવા અથવા કોઈ રોશન નજીક હોય તો ત્રેનનો આસરો શોધવા મને વીચાર થયો, અને તે વીચારની કુમકપર હું ઉતાવલી ચાલી, પણ ચાલવા સાથેજ મને વીજલીના ઝટકાની પેરે યાદ આવ્યું કે મારાં ગજવામાં એક ટુટી બદાંમ ખી ન હતી ! તનપરનાં કપડાં સીવાય હું જન્મી હતી તેવીજ અનાથ, નાવારેસ નીરાધાર હાલતમાં હું રસ્તે ઉતરી હતી, ત્યારે અપ્રસોસ ! હવે મારું શું થશે ?

રાત જેટલી એકાંત તેટલીજ ઠંડી હતી, અને ઉપર કહ્યું તેમ ચંદ્રણી હતી.

તે રાતની આંગને ચીમકાની પેરે ઉડીને વાગે એવી ઠંડી અને આસપાસનાં એકાંતપણાંથી હું અતી ધણી ધુજવા ને બીહીવા છતાં ત્યાં મરી નહીં ગઈ એ મારી જીંદગીનો એક બીજો મોજેજો છે. રાત ધણી આગલ વધેલી હતી—દેખીતી રીતે નજદીક બે વાગેલા હતા—અને હું વસ્તીના ભાગની હદની એટલી આહેર હતી કે રસ્તામાં મને એકાદ “ કાલું કુતરું ” વટીક મશ્યું નહીં.

જેમ જેમ ચાલવા સાથે મારા રસ્તાનો ને તે રસ્તાનાં એકાંત-પણાંનો છોડો આવતો ખી જણાયો નહીં તેમ તેમ મારી હીંમત ને વીશ્વાસની ઉતાવલે ઓટ થતી ચાલી. વલી હવે મારા પગ ખી ધણા થાકવા આવ્યા. જ્યાં જવાય ત્યાં જતાં આડાતીડા રસ્તા હું એવી રીતે ફાટી આવી હતી ને દેખીતી રીતે પેલાં પલીદ મુકામથી હું એટલી બધી દુર નીકલી આવેલી હતી કે તે બાજુની અથવા પેલા બદમાસોને બસ પાછી સપડાવાની હવે મને જરાએ શીકર ન હતી, પણ જે શીકર હતી તે હવે આ રખડપતીનો છોડો કેમ ને ક્યાં આણવો તેનીજ બારી—માહારત શીકર હતી !

હું એક ખેતરની બાવુએ પાણી જવાની ગટરની ઉપર બાધેલા પુલની સામુદેની એક પાલ ઉપર અંતે નીરાશ નાઉમેદ બેઠી, ને 'પડતીપર પચાસ'ના મારા કમનસીબ અનુભવ અને હાલ ઉપર તે એકાંત રાતના મારા એકલા સહવાસ વચ્ચે હું આંસુઓનો એક દરીયાવ રહી. અરે અરે ! મારાં માબાપનાં મરવા સાથે મારાપર આ શું નહીં અકલ્પ કમુલ કરે તેવા ગજબો ગુજરયા જતા હતા તેનો તે વખતે મને જે છાતીફાડ આફસોસ થયો તેનું બ્યાંન કરવું બેગ છે !

શું એ મારી નીતીની લડતનું પરીણાંમ હતું ? ખુદાઈ રાહે ચાલવાના મારા પછાડ ને પંચીત્ર એતેકાદને ઓસ્તવાર વલગી રહી જાંહાંગીરની પાપ વાસનાઓ તુચ્છકારી કાઢવાની શું આ સજા હતી ? કેમ બને ?

અને તોબી એક અવાજ મને કાનમાં જાંલે ફેહેતો હતો કે જો કદી જાંહાંગીરની પાપ વાસનાઓ મેં મંજુર કરી હતે તો આવી નાતરસ જફાઓને પાત્ર થવાને બદલે કદાચ હું અત્યારે તો આલીશાંન મકાનોમાં એશ કરતી હતે; પણ નહીં. એ નીચ-એ માહા બ્રહ્મ વીચાર માફ પ્રમાણીક અંતઃકરણ સાંખી શક્યું નહીં, અને તે વીચાર થવા સાથેજ મેં મારા પોતાસે ગુસ્સે થઈ તેને માહા કમકમાટ વચ્ચે મારાં દીક્ષથી ખંખેરી કાઢ્યો.

મેં મારી આસપાસ નજર ફેંકી. ત્યાં ખેતરોમાં લીસોતરી ને ઉંચાં ઝાડોએ માફ અકસર ધ્યાંન રોકાયું, અને મેં વીચાર કર્યો કે જે પાસબાંન એ સંધાની નીધેબાંની કરે છે તે મને મારાં સંકટોમાં મરતી મેલનાર નથી. પણ મારી વારતાની કટારોમાં કશો ધરમ બોધ કરવા મારો વીચાર નથી, એટલે તે વેલાના મારા સધલા વીચારો ને ખુદા ઉપરના મારા સામ્યા વીશ્વાસના સબકોથી મારી વારતા વગર અગતે લંબાવા મારે જરૂર નથી. ટુંકમાં એટલુંજ કે એ છેલ્લા વીચારોથી નવેસર મને હીંમત આવી, ને વધી એક-વાર મારાં નાઉમેદ જીગરમાં આશા ઉછલી નીકલી.

હું આગલ ચાલી. દેડકાઓનાં પાણીમાંના “કટ-કટ”ના અવાજો સાંભલતી ને ચંદરણાંમાં ખુદરતનો તહરેવાર નકસ જોતી તોબી થાકેલાં તન બદને ને ધુજતી છાતીએ ધસડાતી હું આગલ ચાલી.

દુર એકે મકાન જોવામાં આવતું ન હતું. જોકે રાત ચંદરની હતી પણ ચંદરણાંમાં ખી દીવસની પેઠે કાંઈ બહુ લાંબેતું સ્પષ્ટ જણાતું નથી તેનો ખરો અનુભવ મને તે રાત્રેજ થયો. આસપાસ જીવજંતુઓના એકના એક કાનને થાકવી નાંખનારા અવાજો વતરાગ સઘળું સ્મશાન જેવું શાંત અને ભયભીત હતું !

પ્રકરણ ૭૦ મું.

મારી જેહમતો—મારી રખડો. (ચાલુ.)

હવે ઠંડીથી મારાં હાડકાં વધારે અકડી જવા લાગ્યાં, ને મારા દાંત વટીક કકડવા માંડ્યા. મારા આંગમાં ગરમ કાંધ ખી ન હતું અને બાહરની એવી ઠંડીનો મને જરાખી અભ્યાસ ન હતો. વહી મને હવે કકડીને ભુખ ખી લાગી હતી, કેમકે વાંચનાર યાદ કરશે કે છેલ્લા બે દીવસોથી મેં ખાવાનું લગભગ મુકી દીધું હતું, માટે થાક, ઠંડી અને ભુખના એકલા સળખોએ હવે હું આજેજ બની થાકી ગઈ અને ચાલવાની ખી મારામાં વત રહી નહીં. એમ છતાં હું ચાલતી હતી, સળખ થોળવાથી મને ભય હતો કે મારા સાંધેસાંધા વધતા અડકી જતાં હું ઠંડીથી ત્યાંજ ઠંડી થઈ જવંશ, ને તેથી થોડી ઘણી ગરમી દીલે જમાવવા હું જેમ બન્યું એમ જીવપર જોર કરી ધસડાતી હજી ચાલતી હતી.

અતે મને એક મકાન ખેતરની એક બાજુએની ગલીના નાકાપર દુરથી નજર આવ્યું, ને ત્યારે તે જાત કે પરજાત ગમે તેતું હોય તોખી ત્યાં આશરે માંગી લેવાના મજબુત ઠાણથી હું ઉમેદ ને ઉમંગભેર હવે બેવડી ઉલટથી તે તરફ ચાલી. જેમ જેમ હું આગલ વધી તેમ તેમ હું પુર ખુશીમાં આવી, કેમકે તે એક એકાંત મકાન હતું તોખી તેમાં વસતી હોય એમ લાગ્યું, સળખ તેના કંપાઉડને મથાલેના મજલાઓની બારીમાંથી રેશણીના ઝાખાં કીરણો મને આબાદ દેખાતાં હતાં. હવે છેક નજીક જઈ મેં હીમતથી દરવાજો ખખડાવા હાથ ઉંચક્યો, પણ તે દરવાજાને મારો હાથ લાગે તે પેહેલાં સાંધડમાંથી એક કદાવર કુતરાનો ગોરસાથી ધુરવાનો અવાજ આવ્યો; ને ખીજી પક્ષે નજદીક અરધી દળન

ખીજાં કુતરાં જોસથી ભુકતાં ને ઉછાલા મારતાં મને જાણે કાડી ચીડીને કટકા યુકલા કરી નાંખવાનાં હોય તેમ એવાં ધસતાં મારાં આંગ ઉપર આવ્યાં, કે દુખ ને નાઉમેદીની એક ચીસ સમેત હું સાંથી પાછી ફરી નાહાડી !

ખરેખર, નાઉમેદીનું આ નહીં વધી રાખેલું વાદલ એવાં જોસ સમેત મારાપર આવી પડ્યું કે તે કુતરાંને જોતાં મને એમ લાસ થયો કે તેઓ મને મારીજ નાંખશે, ને તેથી જોકે હું આટલી થાકેલી હતી તોખી જાણે થાકીજ ન હોઉં તેમ પવનના વંટોલ્યા પેરે હું સાંથી નાહાડી !

હું દોડાયું સાંસુધી દોડી, સખખ મને કુતરાંના અવાજો આવવાના હજી જરીજ હતા, ને તેથી નક્કીજ લાગતું હતું કે તેઓ મારી પુકે આવે છે, પણ મારી ધારતી શાંત થવા પછી, ને હું ઘણી દુર નીકસી જવા પછી, ધીરજથી યાદ કરતાં મને ખ્યાલ થયો કે તે કુતરાં તો કંપાઉડની આસપાસ જે સહ્યાની વાડ ભરેલી હતી તેમાંથી બાહર આવી શકે એમ ન હતું ને ભારે વલી હું ધીરજ પાંખી.

પણ એ ધીરજ સાથે પેલીજ મારી થાક ને નખલાઇ પાછી મારાં આંગપર ખેવડાં જોસ સમેત ગાલેખ આવી, ને હવે મુશકેલાઇએ પગ ઉઠાવાની મારામાં તાકાત રહી હોય તેમ મને લાગ્યું.

આસાએસ મેલવવાની આ એક તક એ રીતે મારા હાથમાંથી ગઈ તે મને તીરની કાંની લાગ્યું. મેં રડીને ખ્યાલ કીધો કે જો તે મકાંનમાં કોઇ માયાલુ જીવ વસતો હોય, ને તેને જો કોઇ ગેખી અવાજ જાહેરે કેહે કે તેના દરવાજાપરથી એક નીરાધાર, નાવારેસ છોકરીને તેનાં દયાહીણુ કુતરાંઓએ હરકાટીને નહસાડી મેલી તો તે શું પોતાનાં નરમ મખમલી ખીછાંણાંની સુખદાયક ગરમીમાં મને બાહર ઠંડીમાં ઠંઠરતી ને સખડતી જવા દઇ આસાંનીથી સુખ રેહે ?

પણ એવા ગેખી અવાજો થતાજ નથી.—થતા હોત તો આ બોહોલી દુન્યામાં મારા જેવાં હજારો કંમખખતો રોજની રાતો એવીજ હાય વેલાનાં સંકટોમાં ઠંડીમાં થયરતાં ને નાગાં દીલે તાહાડમાં મરતાં યુજરે છે તેનો દયાથી ખ્યાલ કરવા મેહેલોમાં એશ કરતાં સેહેંકડો દયાવન ધનવાનો દયાથી થોખતે ! એવી દયા ને એવા અવાજો એ આ દુન્યાના ચાલુ ખનાવોનાં વલાંમાં માઠાં ભાયગે આવતા નથી.

હું આગલ ચાલી. મેં વીચાર કીધો કે જો આજે મકાન હોય તો તેની છેક નજદીક નહીં તોળી આસપાસમાં "બીજાં" મકાનો બી અવસ્ય હોવાંજ જોઈએ. કાંઈ નહીં તો કોઈ ગરીબ દુધવાલા કે એવાંજ કામદારોનાં ઝુપડાં કે કોઠરાં વડીક જોઈએજ જોઈએ, અને વલી તેથી તે મકાનનીજ સરહદે હું ઉલટ પકડી આગલ ચાલી.

એ જોહેમતનો મારો શ્રમ છેક ફેકટ ગયો નહીં, સખળ થોડું આગલ જવા પછી નીચી ઉભરણીનું એક બીજું મકાન મને નજરે આવ્યું, ને હું અંતે આશા નીરાશાથી ઘડકતી છાતીએ તેની લગોલગ જઈ ઉભી. તે એક સાદું મકાન હતું.

હવે હયાં મેં પાછો મારી હીંમતનો અખતરો અજમાવ્યો, ને ધીમે ધીમે બીહીતાં બીહીતાં મેં બાહારનું બારણું થોક્યું. જરા બારણું થોકી હું થોખતી કે અંદરથી કોઈનાં બાહર આવવાનાં સણુંસારાનો અથવા સાહાદ આપવાનો મને અવાજ સંભલાય ; પણ નહીં.

મેં ફરી બારણું થોક્યું, અને હમણાં વેર જો ચોરની પેઠે બીહી બીહીને થોકતી હતી તે હવે લગાર વધતાં જોસથી થોક્યું, અને ત્યારે માલ ઉપરની એક બારી ઉઘાડીને કોઈ જરા ધારા ગુસ્સાવાલા સાહાદે ગરમ બની પુછ્યું, "એ કોણુ હએ, હરાંમખોર ?"

આ સવાલનો જવાબ આપવા હવે મારી છાતી ચાલી નહીં. મારા ગુરા ગગરી ગયા, મારી જબાંન ખેંચાઈ ગઈ, ને મારી છાતી જાંણે ખેસી ગઈ ! મારે કંઈ બાશામાં ને કેમ આ નહીં વકી રાખેલા સવાલનો જવાબ કરવો તેજ હું સમજી શકી નહીં.

"એ કોણુ હએ હરાંમખોર ?" વલી ઉપરની બારીના અંધારા ઓથામાં ઉભેલા પેલા કાલા ઓલાએ ખેવડા ગુસ્સાથી તેજ સવાલ પોકાર મારી રજી કીધો.

"જી નહીંજ—મએ ભુખસે—ભુખસે મરતી હું," મેં તોતરી બોખરી બની કહ્યું. "મએ ઠંડીસે—ઠંડીસે——" અને બાકીનું હું બોલવા માંગતી હતી તે બધું મારા હોઠપરજ મરી રહ્યું !

"જાઓ યુ——" અને કંઈ ગાલગલોચથી ફફડી ચટકી તેણે ટપ દઈને બારી અફાલી મુકી બંધ કરી, કે પાછું ત્યાં સધણું આગલ પેરે ચુપ ને શાંત થઈ ગયું !

પ્રકરણ ૭૧ મું.

મારી જેહમતો-મારી રખડો. (ચાલુ.)

હું ત્યાંથી પાછી ફરી.

ભુખ, થાક ને ઠંડીથી હું તમામ આજેજ ને અધમુદ્ર બની ગયલી હતી, તે છતાં જે વારે તે કોઇ વગર દયાના સપ્પશે એક નજીસ ગાલ સમેત મને તેનાં બારણાંમાંથી ઘાતકીપણે હાંકી કાઢવા બારી બંધ કરી લીધી, ત્યારે હું નાચાર-નાઉમેદ ત્યાંથી પાછી ફરી. હવે મારી આંખમાંનાં આંસુઓનો ઝરો ખી જાણે સુકાઇ ગયો. મારાં ભીતરે આગના સોહોલા ઉઠતા હતા, અને હું તનની તેમજ મનની એવી હાલતમાં હતી કે જ્યારે મોહિત મને મીઠું અને માનીતું થઇ પડે—કે જ્યારે મારી અજલ મને એક આવધારદાયક આશીરવાદ થઇ પડે, અને તેમ છતાં નહીં હું મુદ્ર કે નહીં મારાં સંકટો ને મારાં ત્રાસદાયક દુઃખોની તે કંગાલ રાત્રે અવધી આવી ! મારી ઉપર તે એક રાતમાં જે વીટયું હતું તે કોઇ ખી પારસી અબલાપર વીટેલું કાંહાણી કીરસાઓમાં વટીક વાંચેલું મને યાદ આવી શક્યું નહીં, અને ત્યારે એવાં જલેમ કમનસીબનો હુંજ કાંય ભોગ થઇ પડી હોઇશ તે મને ખ્યાલમાં આવી શક્યું નહીં.

હું આગલ ચાલી.

ક્યાં જવું તે જાણ્યા કે સમજ્યા વગર હવે શું કરવું તેના એક સ્વપ્નવત જેવા ખી ખ્યાલ કે વીચાર વગર નાઉમેદ બેભાંણુ જેવા હાલે હું ઘસડાતી ફસડાતી લંગડાતી આગલ ચાલી. ચંદ્રમા હજી પુર બલથી પ્રકાશ્યો જતો હતો, અને જાણે એ મારા સંતાપનો તે એક એકલો એકજ સાહેદ હતો. બાકી આસપાસની સઘલી ખલકત-બધી ખુદરત ઉઘી ગઇ હોય, મારાં દુઃખો ને મારી વેદનાઓ, મારી રખડો ને મારી જેહમતો માટે બેદરકાર-બેકદર બની સૌ કોઇ અને સર્વ કાંઇ આસાનીથી આરામ કરવા પડ્યું હોય એવો ત્યાં બધો હીંગામ હતો ! હવે આસપાસ કોઇનું રહેહાણુ નજરે આવતું ન હતું. મેં થણી દુર નજર દોડાવી, ને ત્યારે ફક્ત તે મેદાંનનાં એક ખુણામાં કોઇ ઝાવલીનાં છાપરાં જેવું મને નજરે આવ્યું, એટલે હવે મેં તે તરફ મારાં થાકેલાં અને ચાલવાને નારાજ અનેજાં કદમોને રસ્તો બતાવ્યો. તે ફક્ત એક ભાગુતુકું છાપરું હતું.

હું છેક આગલ ગઘ સારે મેં જોયું કે બાળુમાં એક ઘરનો કાંઠ પાયો નખાતો હોય, પાયાનું કંઈ કામ તુરતનું જારી કરેલું હોય તેમ હતું, ને તેની બાળુમાં વેહેરવાનાં લાકડાં ઉભા કરી મુક્યાં હતાં, જે કામ કરતાં તરકાના તાપથી બચવા તે કામના કોઈ ગરીબ કરવધ્યાઓએ ત્યાં એ કામચલાઉ છાપરું ઉભું કરેલું હતું. તેને છાપરું કહીએ તો ઇમારતોનાં છાપરાં રીસાદ જાય તે કીસમનું તે એક છતર હતું. ઠેકાણે ઠેકાણે ગાયરાં પડી તેના વાવટા ઉડતા હતા, ને પવનના સપાટામાં તે ઓય જમીનદોસ્ત થઈ જાય તેમ ધુજી લખલખીને તે બાળુનો એકાંતવાસ તે જગાવતું ને ગળવતું હતું.

પણ એક દુખનું માણસ શીણને વલગે તેમ મેં કેવી આતુર-તાથી આહુનું એ ભાગાંતુટાં છાપરાંનો વટીક મને આશરો મલે, અને તેથી રખે અંદર કોઈ હોય ને મને નાઉમેદ બનાવી વલી હાંકી મેલે તેની હબતધસકે સંભાલથી અંદર માંથું ખોસ્થું. ત્યાં કોઈ હતું નહીં. હવે મેં વલી લગાર વધતી હીમત પકડી ને હું અંદર વધારે આગલ વધી. ત્યાં મેં બધે ઓપાસ નજર ફેરવી, ને ખુદાના હજરોહજર શુગરગુજરી સાથે છુટકારાનો એક દમ ખેંચતાં મેં જોયું કે ખરેખર તે કંગાલ ધામ-તે વખતે મારે મન તે આલીશાંન મુકામ-માં કોઈ બીજું હતું નહીં. એ એક અજાણેબી હતી, સખબ ત્યાં પડેલાં લાકડકામ વીગેરેના અસબાબનો કોઈ રખેવાલ હોયજ નહીં એ ન બને એવું હતું; તેમ છતાં મારાં, સારાં નસીબે ત્યાં કોઈ નીશાંક ન હતું એટલું તો ખરું હતું, તો પછી તે કેમ થયું ને કેમ નહીં તેની તેહેકીક કરી મારી ખાત્રી કરવા જેવી હું તન કે મનની હાલતમાં હતીજ નહીં.

હવે મેં મારાં યાકીને જડ થઇ ગયલા અવયવોને એક પોહલાં લાકડાંનાં નાગાં બીછાંણુંપર નાંખ્યા, ને જોકે નરમ મખમલી બીછાંણુંઓનો તો મને અનુભવ નહીંજ હતો, પણ મારું પોતાનું સરેસ્તાનું બીછાંણું બી મને કદી એટલું સુખ આપનાર લાગ્યું ન હતું ! હું મારાં તમામ કપડાં સમેત જેમ બન્યું એમ ઠીક કરી સુતી. મારી આસપાસ લાકડાંનાં મોટાં જડાં પેહોડયાં વેહેરાયા વગરનાં એમનાં એમ હતાં ને માથે પેલાં ઝવલીનાં છાંપરાંનો એક અખંડ ભાગ હતો, એટલે બાહરની ઠંડીથી તેમજ કોઈની કુદ્રષ્ટીથી

મને ઇશ્વરે આપેલા એ ઓથા ને બચાવના હજારોહજાર શુભરચુ-
નરી લાવી હું ત્યાં નીરાંત સાથે સુતી, અને વાંચનાર માનશે નહીં
પણ હું સુતી તેવી ઉંઘાઈ ખી ગઈ !

સુવા પેહેલાં મને એક વાતનો ખરખરો થયો હતો તે હું
મારાં વાંચનારાંઓથી છુપાવાની કોશેશ કરીશ નહીં. મને લાગ્યું કે
આ એકલી અનાથ જગ્યે ઉંઘવામાં હું મોટો જોખમ ખેડતી હતી
એટલુંજ નહી, પણ જો કદીને હું સહવાર તક ઉંઘાઈ રહી ને કોઈ
આદમીઓનાં જોવામાં આવી, તો કોઈખી મારી નીતી વીગેરેને માટે
ઓછું વમાશન કરી રબાવીક રવેસે મારે માટે હલકું મત બાંધશે ;
પણ એ દીલ તોડી નાંખનારા ખ્યાલોની લગોલગ મને ખ્યાલ થયો
કે જે રાસ્તીના સાહેબે વાડયાના જાંહાંગીરને હાથ મારી હોરમતની
ધુલધાંણી થતી એજગેખી રવેસે ને નહીં ધારેલી રીતે બચાવી હતી
તેજ મારી એ ખાબધાહમાં મારી હોરમતનો પાસબાંન અને
રખેવાલ થશે. વલી જોકે તેનીજ પાક પાસબાંની ને નીધેહદાસ્તી
હેઠલ મારા ઉપર આજ રાતનાં વીટબણાં ગુજરયાં જતાં હતાં, તોખી
હું મારી નીતીમાં સુધ્ધ ને સાફ હતી તો મારે હલકાં ગેરઈનસાસી
આસામીઓનાં ઓછાં મતની દરકાર કરવી જરૂર ન હતી, ને તેના-
પરજ સખર માંગી મારે તેનીજ દયા ને તેનીજ પાસબાંનીમાં
આશરો સોહોધવાનો હતો.

પ્રકરણ ૭૨ મું.

મારી જેહમતો—મારી રખડો. (ચાલુ.)

હું જ્યારે જગી ઉઠી ત્યારે હજી અંધારું હતું, અને મારી
બાજુમાં આદમીઓના વાત કરતા અવાજ સાંભલી હું જગી ઉઠી.
તે વખતે પ્રથમ તો હું કયાં હતી તે યાદ કરવું ખી ધણું મુશકેલ
હતું, પણ પછી સઘળું વીજલીના વેગે મારા મગજમાં ધાઈ આવતાં
એક નીસાસા સાથે હું પડી રહી, અને શું વાત થતી હતી તે
સાંભલવા પડી.

તે કોઈ હેલકરી અથવા ધારી લોકો હોય તેવી ઢપની તેમની
વાતચીત હતી, પણ તે વાતચીતે મારું ધ્યાન રોક્યું સખબ તે લોક
કોઈ પારસીનું મુંબઈ તરફ ખુન થયતું હશે તેથી તે બાજુએ ધણો

હોકાર ચાલુ રહેવાની વાત કરતા હતા. તે ખુન કોણનું હતું, ક્યાં થયું હતું, કોણે અને ક્યારે કર્યું હતું વીગેરે વીગતો હું યાતો યતી હતી વાસ્તે સાંભલી શકી નહીં, અથવા તેઓની મરાઠી બોલીમાં તે વાતચીત બરાબર સમજી શકી નહીં, પણ ઉપર ટપકેની જે વીગત હું એકઠી કરી શકી તે વાંચનારની જાણ કાળે મેં મારા બોલામાં અતરે રજુ કરી દીધી છે.

તેઓની વાતચીતપરથી મને વધુ એ જણાયું કે તેઓખી કેદા આખી રાત મારા સોજતી હતા ! હું જે લાકડાંપર ઉંચાં લાકડાંઓની ઓથે બરાધને સુતેલી હતી તેની ખીજ મેર તેઓ સુતેલા હતા. તેઓના સાહાદરથી મેં જાણ્યું કે તેઓ ત્રણ જણ હતા, અને જેમ તેઓની હાજરીથી હું તેમજ હું ત્યાં હોવાની વાતથી તેઓ તદ્દન બેખબર હતા ! તેઓ તો ત્યાં ગઈ રાત્રે નવ વાગેના આવી સુતેલા હતા એમ મેં તેમની વાતચીતપરથી વલી સારાંશ ઉપજાવ્યો. તેઓ કોટ તરફના રહીશો હશે ને આ બાળુએ તે દીવસ કાંઈ કામ મળ્યું હશે, જે કામપર પાછલી રાતમાં રજુ થવાનું હશે, એટલે જેમ મેં મારે માટે આ ખાબધાહ જોઈ કાઢી હતી તેમ તે બચારા ખડતલ મેહેનત કરનાર પ્રમાણીક ગરીબોએ ખી એજ આરામધાહ શોધી કાઢી હતી.—ફરક એટલોજ કે હું જ્યારે હાડમાર થઈ નજદીક આખી રાત રવડી રખડી છોક મોડી રાત્રે ત્યાં થર પડી હતી, ત્યારે તેઓ પેહેલી રાતથીજ ત્યાં આવી નીરાંતે સુતા હતા.

હયાં તેઓમાંથી એકે કેટલા વાગ્યા હશે તેનો સવાલ કીધો, ને તેને જે ખીજ તરફથી જવાબ મળ્યો તેથી મને મારાં આવાં અગાધ સંકટ વચ્ચે ખી કંઈક ગમત પુરી પાડી. તેણે કહ્યું કે ટકોટક સાડા પાંચ થયલા હોવા જોઈએ, કેમકે છેલ્લો અરધો કલાક થયો તેઓ જાગીને વાત કરતા હતા, ને તે ગમે ત્યાં સુતેલા હોય તોખી પાંચને ટકોરેજ જાગી ઉઠવાની તેને તબેહ હતી. ધડયાલ અટકલે પારખવાની આ બાહોસ દલીલથી મને કંઈક ગમત મલી. એ રીતે મજકુર વખતશાસ્ત્રીએ પાા નો અટકલો થોક્યો—જે ખરો હતો કે ખોટો તે હું કહી શકતી નથી—એટલે તે ગરીબો તુરત મત કરી ઉઠ્યા, અને પોતાનાં કામે જવા બાહર પડ્યા.

આહા ! ગરીબાઈની સાદાઈનો આ કેવો ધ્યાન રોકનારો દ્રષ્ટાંત હતો. તે બાપડા ગરીબોને કાંઈ સણગાર સજવો ન હતો, કાંઈ પે-શાકોના ઠંઠેરા કરવા ન હતા—કાંઈ ચેહેરાની ખુબસુરતીના ચાલા ચસકાનો ઠાઠ રચવો ન હતો. તેઓ આરામથી ઉઠ્યા હતા, ને નીરાંત સાથે જાગ્યા, અને જાગ્યા ત્યારે કુચ કરવાનું મત થતાં ફક્ત ખાંધપર એક શાદીતુટી બંદી નાંખી નહીં નાંખીને તેઓ ઘડી ચપ-કામાં તૈયાર થઈ ચાલતા થયા ! એવાં નીરધન નીરાશ્રીતો અને ઠાઠસાજ સજનારાં શ્રીમંતો વચ્ચેના અનેક તફાવતોમાં આ બી કેવો અકસર ધ્યાન રોકનારો એક દ્રષ્ટાંત છે !

સારાં ભાગ્યે તેઓ મને જોયા વગર ત્યાંથી બાહર પડ્યા ને તેથી મેં એક છુટકારાનો દમ ખેંચ્યો. તેઓ તેમની વાતચીતમાંજ મને એવા ભલા લાગતા હતા કે તેઓ મને કાંઈ હેરાંન કરતે અથવા મને ત્યાં જોઈ મારો બગાડ કરતે એ તો હતુંજ નહીં ; જ્યારે મેલા ધનવાનો કરતાં મનના સ્વચ્છ અને પ્રમાણીક ગરીબો ઘણા મલશે એ મારું મત છે, અને તેથી વાડયાના જાંઠાંગીર જેવા એકના કરતાં આ ભલા મનુષ્યો જેવા સોની સંક્રમાં રહેવા હું હજાર વાર રાજી થાઉં ; પણ મારી ઉપર મુજબ લખવાની મતલબ એ કે હું મારા નાચાર હાલ સમેત તેઓ સામે પ્રગટ પડ્યા વગર બચી ગઈ એ જે બન્યું તે નેકજ થયું.

તેઓનાં જવા પછી મેં પાછી ઉંઘાવાની કોશેશ કરી ખરી, પણ હવે મને તુરત ઉંઘ આવી નહીં. મારાં શરીરના સાંધેસાંધા એવા અકડી ગયા હતા કે મારા હાથપગ વટીક હું માહા દુઃખની કલ ખાઈ મુશકેલીએ હીલવી શકતી હતી. તે ઉપરાંત મારી હોજરીમાં ભુખની કાંઈ એવી સહન ન થઈ શકે એવી અગત ઉઠતી હતી કે તે બધા એકલા સખબોએ હવે મને ઉંઘ તુરત ન આવે એ બનવાબેગ હતું ; પણ તેમ છતાં હું અંતે અધકચરી ઉઘે ઉંઘાઈ ગઈ, અને ત્યારે મેં જે ખુનની વાત પેલા કુલીઓને મોંથી સાંભલી હતી તે વાત મારી ઉંઘ દરમ્યાં મારાં મગજમાં ઘોલાયા કીધી. અંતે તે પછી હું બીજી મરતબે જ્યારે ચમકી ઉઠી ત્યારે સહવાશ પડેલું હતું, કે જ્યારે સુરજનાં નરમ કીરણો તે ઝાવલીનાં છાંપરાંમાંથી ડોક્યાં કરી રહ્યાં હતાં. તેથી હવે હું ઉઠી, કેમકે મને લાગ્યું કે તે તરફ આવનાર

કામદારોનો વખત થયો હોવો જોઈએ, ને તેથી જે વખત ગય તેમાં કોઈબી હવે તે તરફ આવવું જોઈએ.

હું ઉઠીને બાહાર આવી.

તે એક માહા મુશકેલ અખતરો હતો. મારાં શરીરના અવયવો હવે વધુ કામ કરવા બાંહે સાફ ના પાડી બેઠા હતા, અને હજી પુરતી આસાએસ માંગતા હતા !

હું આગલ ચાલી. સહવારની ખુદરતનો ખુશખખતી બતાવનાર નકસ નીહાલતી હું આગલ વધી. એ સહવાર મારા રંજીદા થાકેલા જીવને રાહત આપવા કંઈબી રાહ બતાવશે એ ઉમેદ-એ ઉમંગથીજ હું નવું કાવત નવેસર એકઠું કરી હીંમત પકડી આગલ વધી.

રસ્તામાં એક જગ્યાએ એક ખુંટાપર કાંઈ પાટયું મારી રસ્તાનું નામ લખેલું હતું, પણ તે કંઈ બાવાઆદમના વખતથી લખીને મેલી છોડ્યું હોય તેમ તેના અક્ષરની જાત બાત વઢીક ખુડી ગઈ હતી, એટલે ઘણુંખરું તો વંચાતુંજ નહીં હતું, ને વંચાયું તેટલું મને તદ્દન નવું ને અજાણ્યું હતું વારતે વધી તે સમજાણમાં આવી શક્યું નહીં.

હું જ્યાં જવાયું ત્યાં ચાલી, અને એ રીતે નજદીક બે માર્ગ-લની મંજલ કાપ્યા કેડે હું દેખીતી રીતે એક ગામમાં દાખલ થઈ. આ ક્યું ગામ હતું તે હું જાણતી ન હતી: કદાચ મેહુમ હોય; ત્યાં પેસતાં જે પેહેલી દુકાણુ હતી તે એક આધસ સરખત વેચનાર મુસલમાનની હતી, ને તે દુકાણુનાં બારણાંમાં એક તારનાં શીકાંમાં ઢગલે ઢગલાં તાજાં પાંઉ ભરેલાં હતાં. આ જોઈ મારી લુખે મારા-પર એટલો ગલબો કર્યો કે બે ત્રણ દીવસ જેઓએ લુખ્યાં રહીને અજમાવ્યું હશે તેઓજ તેનો ખ્યાલ કરી સમજી શકશે. મેં કેવું ચાહ્યું કે તે પાંઉમાંથી ફક્ત મને એકજ ભલે, પણ તે કેમ? શું હું બીખ માંગું? એક પાંઉના દુકડા માટે મોહતાજમંદ બની શું હું ઓશયાલો હાથ ઓલું?

એ ખ્યાલ મને બેહોશ બનાવા બસ હતો, પણ તે દુકાણુની બાજુમાંથી હું જઈ શકી નહી, કે બ્યારે મારી આતુર ચશમો તે પાંઉના ઢગલા ઉપર ટીકેલી ને ટીકેલી રહી ! હવે મેં જોવા માંગ્યું કે તે દુકાણુમાં વેચવા બેઠેલું આસામી કેવો દેખાવ ધરાવનાર હતું, કેમકે જો કોઈ દયાલુ દેખાવનું આદમી હોય તો તેના પાસે બીખ

તો નહીં. પણ મીનતનરીથી ઉછીણું માંગી લેવા મને હીંમત આવે. આ ખ્યાલથી હું કદમ બેકદમ આગલ વધી, ને ત્યારે ખાર-ણાંની ખાણમાં એક ભેંસ જેવાં આંગની અદાર કદાવર મોહોમેદન અબલાને લાંબા પગ કરી નીરાંત સાથ બેઠેલી જોઈ. તેની મુખમુદ્રા પરથી તે દયાલુ હતી કે ઘાતકી તે અનુમાન કરવું સહેલ ન હતું, પણ તે મને જોઈ હવે સ્વભાવીક અન્યયખીથી મારા ભણી ટીકવા લાગી, એટલે હું હીંમત પકડી તેની આગલ ગઈ.

પણ દયા માંગવાના વીચારથી એક વાર આગલ વધ્યા પછી દયા માંગવાનું શરૂ કેમ કરવું—તેને વાસ્તે બોલવું શું ને કહેવું શું એ એક સૌથી મુશ્કેલ અખતરો હતો. એ જરૂરીજ વખતે મારી જખાં બેચાર્ઠ જતી, કેમકે તેજ પક્ષે મને તીરની પેરે લાગતું કે હું જે કહીશ તે સામાં આસામીનાં ધ્યાનમાં ઉતરશે કેમ ? તેઓ મારું કહેલું સાચ્યું માનશેજ કેમ ?

“ કેમ મા, કયા ચઢએ ? ” તે મુસલમાનીએ મને હવે તેની આગલ જવા પછી ગુંચવાતી ને ગભરાતી જોઈ અન્યયખીમાં પણ મને હીંમત આવે તેમ પુછ્યું.

“ હું ભુખથી મરી જાઉંચ, મા, ” મેં કાકલુદીથી કહ્યું ; “ મારા પદસાની કોથલી બાહરે રહી ગઈ છે, ને મારી પાસ એક પાંઉનો ટુકડો ખરીદવા બી કંઈજ નથી.”

“ અચ્છા, પીછે ? ” ને હવે તેણે ધણી શકમંદ ઢપ ધારણ કરી.

“ જો તું મેહરબાંની કરે, ” મેં કગલીને અરજ કરી, “ ને આ એક પાંઉ મને ઉધાર આપે તો હું મારે ઠેકાણે પોંહોંચતાંજ તુંને એક રૂપીઓ મોકલી આપશ.”

“ જાઓ, જાઓ, અમ એસા ધંધા કરનેવાલા નહીં હે, ” એક કોઇ મોટી કાલી ગોલ દાઢીવાલા મુસલમાને હવે તે ટુકાંણમાં પર-દાની ઢપે મુકેલી કબટની પછવાડેથી કુદકો મારીને બાહરે આવતાં બકરાંની પેરે બરાડ મારી ; “ જાઓ ધંધરસે નહી તો ઠપર ખા-યમા ”—અને પછી પેલી ઓરત તરફ ફરીને કહ્યું, “ દેખ એ ગદલા બદલા સમાલ લે, ઓર એ પાંઉંકી તોકરી અંદરસે લે લે.”—અને તે અબલાએ ખરેખર હવે પઈસાની તે નાધલી પેટીપર પોતાનો ચાંમલા જેવો પગ લાંબો કીધો !

પ્રકરણ ૭૩ મું.

મારી જેહેમતો.—મારી રખડો. (ચાલુ.)

આ નામોસી—આ હીણપરતી—આ હરધુતપણાંથી મારી ભુખ મરી ગઈ, ને મારું પેટ ફક્ત દુઃખના ધુવાથીજ છલાછલ ભરાઈ ગયું !

તે પછીથી ઘણાંક ઘર આગલથી હું પસાર થવા પાંખી, ને ઘણીક મેવા માવાની દુકાણો વીગેરે હું મુકી ગઈ, પણ ફરી કોઈને એવી એક અરજ કરવા મારી હીંમત ચાલીજ નહીં.

અતે એક ગલીની વલાંણુ લીધા પછી હું એક પેહેલા બંગલા આગલ આવી, જેના બાહરના ચોકમાં પારસી છોકરાં રમતાં હતાં, વારતે અનુમાન જરાખી મુશકેલ ન હતું કે તે કોઈ પારસીના બંગલો હતો. એ ઉપરથી મદદ માંગવાનો મારો અખતરો નવી રવેસે હયાં અજમાવા મને હીંમત કીધા વના ચાલ્યુંજ નહીં, ને તેથી હું કંપાઉંમાં દાખલ થઈ.

ત્યાં ખડકીમાં કોઈ અઢોર જેવી પારસી ઓરત સારી વગર—ફક્ત દીલમાંની પેટીભર—એટલી હતી તે મને જોઈને ઉતાવલમાં બાહર આવી. “ કોણુને પુછોચછ ? ” તેણે દેખીતી મમતા ને દેખીતાં માનથી કહ્યું.

“ આ ઘેરના ઘણી સાથે મને એક બે વાત કરી લેવાની રજા છે ? ” મેં ખીહતાં પુછ્યું, કેમકે પેલી ઘરઘણ્યાણી હતી કે ચાકરડી હતી તે હું પાઘડું સમજી શકી નહીં, અને તેથી કાંઈ નહીં ઘટતો ઘોંટાલો થાય તે કરતાં ઘરઘણીનેજ મલવાનું મને વધારે લાયક જણાયું.

પણ તે અખલા જે ખરી અજાયબી ને ખરીજ દયાથી મને જોતી તે મને કશોખી જવાબ આપે તે આગમચ સાધડેના ઓરડામાંથી કોઈ અઢસ્ય દોડી આવ્યો. તે કોઈ મોટા થેખીયા ને મોટા ગુચ્છાવાલો અઢોર ઉંમરનો આસામી હતો, ને તે દયાલુ હતો કે નહીં તે તેના એહેરાપરથી અટકલવું સેહેલ ન હતું. “ કેમ છોકરી કોણુને પુછોચ ? ” તેણે પેલી ઓરતથી ઉલટી રવેસે કેટલીક તોચ્છ-ડાખથી મને પુછ્યું.

“ હું ભુખથી ને થાકથી મરી જાઉંચ, ” મેં મારી જુની ખખ થઈ ગયલી અરજ પાછી રજુ કરી, કે જેમ કરતાં દયકાંઓથી મારી છાતી ગુંગલાઈ ગઈ.

“ઘણુંજ અજાણ જેવું,” તે સખશે થેળ્યા પસવારતાં કહ્યું ;
“શું તારું ધરખાર નથી ? મારી ખાત્રી કેમ થાય કે તું જે કેહેય
તે ખરું છે ?”

“હું આપરા મહજા ને ધરમના સોગંદપર ફેલુંચ, સાહેબ,”
મેં કહ્યું, “કે હું તમોને જરાખી ઠગતી કે છેતરતી નથી. હું એક
સારે ઠેકાણે છોકરાં રમાડવાની નોકરી કરી પ્રમાણીકપણે મારો શુ-
જારો કરતીતી, પણ ત્યાંથી એક નીચ આદમી મારી હોરમતનો
નાશ કરવાના નાપાક વીચારથી મને ઠાગાથી ઉપાડી ગયો, ને તેને
ત્યાંથી હું નાહારી આવેલી છઉ.”

“પણ તે આદમી કોણ ?” તે ગ્રહસ્થે બજાઈથી પુછ્યું.
“તું નામ નીશાંણો છુપાવે ત્યારે મારી પતીજ કેમ થાય ?”

“તે લુચ્છો વાડયાના જાંહાંગીરને નામે ઓલખાએચ છ,”
મેં કહ્યું.

“કોણ, જાંહાંગીર વાડયો ?” અંદરથી કોઈએ તરાશે મુક્યો,
ને તે ખીજ પલે બાહર આવ્યો એટલે મેં ઘણા ગભરાત વચ્ચે
જેયું કે તે પેલો કાલાપેસીનો બદલુ હતો !

એ કાલાપેસીના બદલુને વાંચનાર વીસરી ગયાં નહીં હોય ?
એ તેજ બદમાસ શેઠયો હતો કે જે માકાદલાલના ખટલુ સાથે
એક વખત ઘોડેસ્વાર થઈ જતાં પેલા ગરીબ દીનસાહ સાથે છેડતી
સોધી કુજીઓ કરી પડ્યો હતો. તે જેમ મને તેમ હું તેને સારી
રવેસે ઓલખતી હતી, કેમકે તેને મારા હીજશેઠને ત્યાં જથુકનો
આવવા જવાનો પઠીંગો હતો.

તે કંઠો અંદર હતો ! તેને આ કોઈ ગ્રહસ્થ સાથે પીછાંણુ
હશે ને તે અહીં આવ્યો હશે, તે અંદરથી મને વાત કરતી સાંભલી
જ્યારે મારે મોંથી વાડયાના જાંહાંગીરનું નામ નીકળ્યું ત્યારે અજા-
નખીમાં બાહર ધસી આવ્યો.

“હો, કોણ ! એ તો હીજ શેઠખાનદાંનને ત્યાંની શીરીન
દખુ !” તેણે અજાણીથી કહ્યું.

“ત્યારે શું તમે એને ઓરખોચ, મી. બરજોરજ,” પેલા
ગ્રહસ્થે પુછ્યું.

“અરે હારે યાર, ઘણી સારી રીતે,” તે બદમાસે કહ્યું. “રાંડ ઘણી છપ્પન પોરી છે. પેલા કાઉ વારયાના જાંચુ સાથે પોતાની રાજી ખુશાથી નીકરી ગેઇ, ને હવે કંઇ ત્યાં ઓછું પરચુ હોશે તે ચરત ચલાવતી નાહસી આવીય. કંઇ એને આપતા મુકતા ના જો.”

“એમ ?” પેલા અહસ્થનાં ધ્યાનમાં જાણે એ બદલુની વાત ઉતરી ન હોય તેમ તેણે દેખીતી દયાથી કહ્યું. “કંઇ તમારી સમજમાં ભુલ હોશે ! એવી ખરાબ ચોરત હોય એવો એનો દેખાવ તો નથી.”

“અરે આગ લાગારો દેખાવને મારા ભઈ તમે બી,” તે લેઆનતી બદમાસે ખડખડ હસીને કહ્યું. “કેહેજે તે દાહારે હીજશેઠ પોતાનાં ઘણ્યાંણી સાથે પોતાની ગાડીમાં કંઈ વાંદરા તરફ ફરવા ગીયો હશે, તે એક એકાંત રસ્તાપર એને જાહાંગીર સાથે સેહેલ કરતાં તે બધાંએ નજરેનજર જોઇ. હીજશેઠ એખલોજ મને એમ કેહેતે તો હું માનતે બી નહી, કેમકે તેને તો જાહાંગીરનો એવો જર તાર રમુજમાં રકાસ બનાવાની ટેપ છેજ, પણ મને તો તેવ-ણનાં ઘણ્યાંણીએ કહ્યું. બધાં નોકરનફરો ને ધોડાવાલા વટીક તો એ વાત જાણેચ ને કરેચ !”

ખુદા જાણે એ વખતે મને છાતીમાં શું થતું તે મારી છાતીજ એસી ગઈ, ને મેં ઘણું બી ચાહ્યું પણ હું મારા બચાવમાં કશું ખોલી શકી નહીં ! ફક્ત જે નીચ આ રીતે પોતાની નીંદક જીભથી મને વગર જાણવે જોવે વગોવી માફ નખ્ખોદ વાલતો હતો, અને જે મને આ એક માયાલુ છાપરાંનો લગભગ મલી ચુકેલો આશરો મારી પાસેથી ઘાટકીપણે છીણવી લેતો હતો તેના તરફ ટકટક જોયા કરયા વના વધુ હું કશું કરી શકી નહીં !

“ચાલ નીકર, રાંડ નાપાક,” તે કોઈ અહસ્થે એ બધું સાંભલી મીનજ ખોઇ દઈ ઘણાં ઘાટકીપણે મને એક હાથની હવે અછાત મારી કહ્યું, “નીકર અહીંથી, નહી તો હમણાં મારાં આદમીઓ પાસ ધકેલા મરાવીને હાંકી કરાવશ.”

“જરા મને સાંભલો,” મેં દયકાંઓથી ઉભાતી છાતીમાંથી જેમ તેમ સાહાદ કાઢ્યો ; “જરા મારો બચાવ તો સાંભલો ?”

“અરે જારે રાંન બચાવવાલી,” હવે પેલી અખત્રાએ ધણુજ ગુસ્સાથી કહ્યું. “રાંન તુંને મારાં ઘેર ખારપરથી બી ઓવારી.—ઉતર મારી ઓસરીપરથી, તું મરે સહવારનાં પોહરમાં મારે ઘેરેખારે ઘરો પખોરી લેવાની આવતી !”

હવે હું થોખી નહી. ફક્ત મોહોત ક્યારે આવે તેજ મુરાદ માંગતી અથવા તો અપઘાતનાં પાપથી મોહોતને તેડું કરવાનાજ પાપી ઠડાવથી હું ત્યાંથી દુસકે દુસકે રડતી બાહર પડી. તે કંપાં-ઉડનાં રમતાં છોકરાં દયાથી દઘાઈને મારા બણી જોવા લાગ્યાં, ને રસ્તેના રાહદારીઓ અજ્ઞયબીમાં મને ટીકવા પકડયા, પણ આસ-પાસનું કશું બી બાંણુ ધરાવ્યા વના હવે ફક્ત મોહોત માંગતી ને મોહોતનેજ ઉપાય સોહોધતી હું તદ્દન ટુટેલાં—જખમી થયલાં દીલે ત્યાંથી આગલ વધી !

પ્રકરણ ૭૪ મું.

મારી જેહેમતો—મારી રખડો. (ચાલુ.)

હું આગલ ચાલી.

વલી એક વાર ક્યાં જતું ને શું કરતું તેનાંજ ઘાતકી વમા-સણમાં મેં ઉપર કહયું તેમ મોહત માંગતી ને મોહતનેજ સોહોધતી હું ત્યાંથી આગલ વધી.

પણ મોહોત મને મદ્યું નહીં. જેઓ મોહોત રાત ને દીવસ માંગેછે તેઓથી મોહત જાણે ખાખસુસ ખસતું ને નાહાસતું રહે છે, જેઓનો જીવ એક ટુંકથી ઉડી જવો જોઈએ, અને દોરાના એક માત્ર તારથી તે વાવલો દેહેને વલગી રહ્યો હોય એમ જણાય છે તેઓ દહાડાજ નહી, મહીનાજ નહીં પણ વરસો સુધી મરતાં નથી, કે જ્યારે ધણાક જીવાંન જીવો પુર જોખનના બાહારમાં ઉધ-રતાં ને ઉછરતાં લોહીનાં જોસ વચ્ચે જોતાં જોતાંમાં કબજ થઈ જાય છે તેનું કોઈને બાંણુ—કોઈને કશી ખબર વટીક પડતી નથી. એ બધો ચીત્ર વીચીત્ર ખુદરતનો ખેલ છે, અને તેવા એક ખેલનાં પરીણાંમમાં હું રીખતી હતી, ને રીખીને મોહોત માંગતી હતી, પણ મને મોહોત મલતું ન હતું !

હું વલી હવે એક ખેતરની બાજુમાં ભરી લીધેલી પથરાની પાલ ઉપર મારાં કરમને રડતી બેઠી, ને તે દરમ્યાન મારા દુઃખીત વીચારોના દરયાવમાં હું એવી દુખીને બેશાંમ બની કે મને આસ-પાસનું જરાએ બાંણુ ન રહ્યું. એમ થવાથી મેં જોયું અથવા જાણ્યું નહીં કે એક ગ્રોહોમમાં કોઈ પારસી અબલાતું મારા પાસથી પસાર થતું થતાં તેનું મારાપર ધ્યાન ખેંચાયું હતું.—મારા લેવાયલા લુટાયલા રડમસ હાલ ઉપર તેને ભારે તાજુબી ને અન્નયબી ઉપજી હતી, અને તેથી તે ઘણી અન્નયબી વચ્ચે ગાડી થોભાવી મારા પાસ ઉતરી આવી હતી.

તેણીને તેથી મારી લગોલગ આવેલી જોઈ મારી બેફાંમીના ખાખમાંથી હું ચમકી ઉઠી ખબરદાર થઈ, અને ત્યારે તેણીએ ઘણી મમતાથી હું કોણુ હતી ને ત્યાં શું કરતી હતી તે મને પુછ્યું.

મેં આંસુઓના એક મસ મોટા ધોધ વચ્ચે મારી દુઃખી અવસ્થાનો તેને કંઈક ખ્યાલ આપ્યો. મેં બોલવા તો ઘણું માંગ્યું, પણ એકી વારે એક ઉપર એક મારાં દુઃખો મારાં મગજ ઉપર એટલાં ધાધ આબ્યાં કે શું બોલવું ને શું રાખવું તે મને સુજ્યું નહીં, અને હું શુંચવાઈ તેમજ ગભરાઈ ગઈ.

“કંઈ શીકર નહીં,” તે કોઈ ખરી દયાલુ બાઈએ કહ્યું. “તું હમણાં મારી સાથે મારે ઘેર આવ, ને ત્યાં જરા બુક બાયકો ખાધને પછી તું મને તારી હાલત વીગતથી સમજાવજે.”

આ સુખદાયક સુખનોથી આનંદની જે વીજલી મારાં આંગમાં પસરી રહી ને તેથી મને જે લાગણીઓ થઈ તેના પુરાં પ્રમાણમાં વાંચનારાંઓને હું કશો બી ખ્યાલ આપવા તમામ અશકત છું. મેં ઉપકારના કાંઈક બોલો કેહેવા માંડ્યા, પણ તે મારાં ગલામાં ખુટી બેઠા ને તેમને હું મુતલગ ઉચ્ચારી શકી નહીં. તે બાઈએ તેથી મને ધીરજ આપી, અને પછી પોતાની સાથે ગાડીમાં બેસાડી લઈ ગઈ. તે કોઈ તે તરફનીજ રેહેવાસી હતી. અમે ગાડીમાં બેઠા પછી તેને બંગલે પોંહોંચતાં ઘણી વાર લાગી નહીં.

તે એક મજેનો ઝુપડારોકો વાડ ને વેલાઓ સાથનો બેઠો બંગલો હતો. ને તેની આસપાસ ફરતી એક વાડીની પડોસમાં ચોગાંન ફરતાં ખેતરો હતાં, જેમાં તહરેવાર રોપણી કરેલી હતી.

અમે ઘરમાં જતાંજ બાળુના ઓરડામાંથી કોઇ દોસી નીકળી આવી, ને તે બાઇએ મને બેસાડ્યા પછી તેને હોકમ ફરમાવ્યો, “જાઓ તો દોસાં, આએ કોઇ બીચારી છોકરી બે તન દાદારાની ભુખી કેહેય, વાસ્તે કાવલાને કહીને તરત નાસ્તો મંગાવો.”

“ઓ હારે મરું,” તે દોસીએ કહ્યું, અને તેની ઉંમરનાં બીજાં ખટખટખોરાંઓની પેરે ખંતથી સવાલોપર સવાલો કરવા થોબવાને બદલે તે એકદમ ત્યાંથી રાંધણી તરફ ગઈ. જે જાડતું મુલ મીઠું હોય છે તેનાં ફલ કડવાં થતાં નથી. જે ઘરધણી કે ઘરધણ્યાંણી ભલાં હોય છે તેનું આખું ઘર તેવીજ ભલમનસાઇ ને ભલાઇથી ભરેલું છે એમ અનુમાન કરવામાં તમે કોઇ કવચીતજ ભુલ ખાશો.

નાસ્તો આવતાં વાર થઇ નહી. બે હાફ બોઈલ્ડ ઈંડાં, પનીર, માછલી, પાંઉ, માંખણ વીગેરે ચા સાથે એક તાસક હું બેડી હતી ત્યાં જલદીજ લાવી ઉતારવામાં આવી, અને હું ખાઉં સાંવેર મને મને કશું નહીં પુછવાના ઘરમાત્રા હેતુથી તે ભલી બાંતુ જે અમે ઘરમાં પોહોંચ્યાં કે તરતજ મને આગલા ખણમાં બેસાડી પોતે કપડાં બદલવાને મસે પાસેના ઓરડામાં જતી રહી હતી ત્યાંથી મારો નાસ્તો આવ્યો તે પછીજ બાહર આવી.

પણ હવે વલી મારાથી ખવાયું નહીં. તે ભલી અબલાએ ને તેની તેવીજ લાયકીવાલી દાયા (પેલાં દોસાં)એ મને પુરતું ખાવા ઘણી બોહોંસ કરી, પણ લગભગ બે ત્રણ દીવસોથી હું તમામ ભુખી હોવાના સખબે મારી હોજરી એટલી નબલી પડી ગઇ હતી કે હું જે ખાતી તે ઉપર મને ઉબક આવતી. એમ છતાં મેં ઘણી હોંસથી બધી ચા પીધી, ને તેથી તેમજ જે બુક બાચકો ખાઇ લેવાયું હતું તેથી મારા જીવને ભારી શાંતી થઈ.

“મારી ઉપર છેલ્લા બે દીવસોમાં ગુજરવા ને વીટવામાં કંઈ બાકી નથી રહી, બાઈ,” મેં ખાઇ લીધા પછી આંખોમાં આંસુ લાવી કહ્યું. “મારીપર જે વીત્યું છે તે વારતાઓ ને કાંદાંણી કીરસાઓમાં આપરે વાંચ્યે ને માનીએ નહીં તેવુંજ છે. હું ગેઇ રાતે આખી રાત બાહર એખલી રવરી રખડી, ને અંતે એક જાવ-લીનાં કમચલાઉ ઝુપરાંમાં ફક્ત વેહેરવાનાં લાકરાંપર મેં રાતના છેલ્લા એક બે કલાક અધચકરી ઉંઘે બેચી કારેલા છે.”

“ઓ વહીરે માએ ! પણ મરે એ બધું કેમ કરી થયું ?” તે દોસીએ હપટઈને તેમજ અન્ય થઈને કહ્યું, “કોઈ તારી માએ એહેન બધ માટી કોઈ છે કે કોઈજ નથી !”

“મારાં માએ બાપ એહેસ્ત પાંમેલાં છે, ”મેં તે ગુજર પાંમેલાં બહાલાંઓની આ પાધરી યાદથી જખમાઇ ફોકેફોક રડીને કહ્યું, “ને મારા બાપ એહેન મારાથી નાખલાં છે, ને મને મદદ કરી શકે તેવી હાલતમાં નથી.”

“તારાં મોંનાપરથી તું મને ખચ્ચીત કોઈ ઘણી સારી છોકરી જણાય છે,” તે બાપ જે મને આ પનોતાં છાપરાં હેઠલ લાવવા પાંખી હતી તે ખરી દયાથી બોલી. “પણ મને જરાબી ઉતાવલ નથી. તું રાતની ઉગ્ગર છે ત્યારે તો જઈને હમણું તો સુઇ જ ને પછી નીરાંતે તારી જે વાત હોય તે મને કેહેજે, એટલે પછી જે ઘટતું હોશે તે અમે કરશું.”

મેં આ સંધ્યારા ને મેહેરજાની માટે ખસં દીલથી હપકાર માંન્યો, અને પછી શરમઈ શરમઈને કહ્યું, “મને ઉધ આવશે નહીં, પણ રખડ રવડથી હું તમોમ ધુલથી ભરધ જેઘય ને યક્ષમે લુસ થઈય, વાસ્તે જો મને એઆદબી કરતી નહીં ધારે તો મને એ કલસીયા મોંતું ધોવાનું પાણી અપાવશો ?”

આ મારી માંગણી તુરત અમલમાં આવી, અને જોકે મેં હાથ મોંદું ધોવાનું પાણી માંગ્યું, પણ મને આંગ ધોવાને વાસ્તે ઘણી બજાદાઇથી ગરમ પાણી પુરૂં પાડવામાં આવ્યું, અને યાકેલાં દીલને રાહત બક્ષનારા એ ઈલાજથી મને ઘણો આરામ થયો.

હું તૈયાર થતી હતી ત્યારે મને પેલી દોસી તે કામમાં મદદ થવા મારી આગલજ હતી, ને તેણે તે દરમ્યાનમાં મને ઘણી અગતજેગી ખબરો આપી. તેને મને કશું બી પુછવાની જમના થઇ હશે કે શું તે મેં જોયું કે તેણીએ મને મારી પોતાની હાલતને લગતું પુછવાના સાફ અખાડા કર્યા, ને એર મને પોતાની પરોપકારી શેઠાંણીને લગતી વીગતોજ પુરી પાડી. તેણીનાં કેહેવા મુજબ તે બાઈનો આવંદ કરાંચી છેલ્લા બે મહીનાથી કાંઇ કામસર ગયલો હતો, ને તે ઘણીને તેનાં સગાંવાહલાં સાથે સાફ ન હતું ને બાઈના પોતાનાં સગાંવાહલાં બી કોઇ હતાંજ નહીં, એટલે તેનાં ગયા પછી

ખી એ અબલા પોતાનાં નોકરનફરો સાથે એખલી એ ઘરમાં રહેતી હતી. એ બધી વીગતો સાંભળતાં અને તૈયાર થતાં મને નજદીક એક કલાક થયો, અને જ્યારે હું એ રીતે નાહી ઘોઈ બાહર આવી ત્યારે મને જોઈ તે બલી અબલાએ મારાં રૂપની ખી મારાં મોં ઉપર જાળજ તારીફ કરવાને જરાએ કસર કરી નહીં. તે પછી તેણે મને પોતા પાસે ધીરજ આપી બેસાડી, ને પછી મને મારી વીટક વાત કહેવા શરૂઆત કરી.

પણ હજી તો હું તે કાંઠાંણીનું મંડાણ કરું તે પહેલાં કાંઈ માલી જેવા ઘાટીએ આવી બાઈને ખબર આપી કે “બરજોરજી શેઠ આલા,” અને ખીજી પક્ષે એક પારસી અમો હતો ત્યાં દાખલ થયો તે મેં તેના સણસારાથી જાણ્યું, કેમકે બારણાં બંધી મારી પીઠ હતી ને તેથી ફરીને તે કોણ હતું તે જોવા મને લાયક જણાયું નહીં.

“કેમ છેઓ નવાજબાઈજી,” તેણે જાણે તે ઘરમાં આવવા જવાનો તેનો પકીંગો હોય તેમ ઘરવટની ઢપે અંદર આવતાં પોકાર માર્યો. “આપરા નસરવાંનું કરાંચીથી કંઈ કાગલ પત્તર—અરે પણ આએ કોણ ? હોલો, એ રાંડ વાંદરી વરી અહીં કાંઠાંથી પોહોંચી વરી ?” અને નસરવાંનજીની વાતપરથી તે દેખીતી રીતે અચકા જઈને મારીપર ઉતર્યો હતો તેથી, તેમજ તેનો અવાજ ખી મારો ઓલખીતો હતો વારતે મેં ચમકીને તેનાં મોં સામે જોયું, ને કોણ ? વગર સતાવણીએ મારો શનુ થઈ નીકલેલો તે પેલોજ પાખી શેઠયો કાલાપેસીનો બદલુ હતો, કે જેણે કલાક આગમય એક આવાંજ પનોતાં છાપરાંનો મને મલતો આશરો ઘાટકીપણે છીનવી લીધો હતો. તે બદમાસ ખરી બોટી જાંણ્યા વના પોતાની ફોજખી જીખાંને મારી નીંદા પોકરવામાંજ મોજ લેતો હતો, અને તે રીતે તેણે મને બે કલાક આગમય એક ઘરમાંથી ફીણપરતી વચ્ચે હાંકી કઢાવી હતી, તો હવે તેજ પલીદ પગલાંનું મારી પુઠે અહીં ખી આવવું થયું ત્યારે તે મને અહીં સુખથી મેં મેલવેલી આ દયા વચ્ચે ટકવા ને રહેવા એ શું જરા ખી માનવાજોગ છે ?

પ્રકરણ ૭૫ મું.

મારી જેહેમતો—મારી રખડો. (ચાલુ.)

“નસીબ એ ડગલાં આગલનું આગલ” એ કેહેવત મારા કમનસીબ હાલમાં તમામ ખરી હતી ! હું એ કોઇ ભલી બાઈનો પીશ્વાસ અને આશરો કેવી મોહ્યત વચ્ચે મેલવવા પાંખી હતી તે વાંચનારે જોયું, અને હજી તો તેનાં ઘરમાં યુક બાચકો ખાઈ લઈ હું માન માન ઠર પડી હતી—હજી તો મારી વીટક વાતો વીગત સમેત રજુ કરવાનું મંડાણ વટીક હું કરી શકી ન હતી, તેટલાં કાલાપેસીના બદલુને ત્યાં ખી મારી પુઠે આવી લાગેલો જોઇ હું તમામ નીરેદોશ છતે કેવીક ગુનેહગાર હોઉં તેમ એહ્યત ખાઈ ગઇ !

“હોદલો, એ રાંન વાંદરી વરી અહીં કાંઠાંથી પોંઠોંચી વરી !” તે બદમાસે મને જોતાંને વાર અન્નએખીથી કહયું;—અને વલી અહીં ખી તે પોતાની દોજખી જીખાંને મારી નીંદા પોકારી માડું ઉંધું મારશે એ શીકરથી તેના એ અવાજ સમેત હું ચમકી ઉઠી, તથા તે કંઈખી ખીજી બોલે તે પેહેલાં અરજદારની ઢપે તેની આગલ હું ધસી ગઇ. “ખુદાને વાસ્તે મીં બરજોરજી,” મેં હાથ જોડી ઓજરખાહીથી માંગી લીધું, “ખુદાને વાસ્તે મારે લગતી પેલી નીચ નીંદા અહીં ખી બોલી આવે કોઈ ભલાં બાઈને નાહક ભમાવતા ના.”

“છોકરી,” તે નીંદાખોર લુચ્છાએ સાધુનો સાહયો પેહેડી એક સાધુનેજ છાજતી ગંભીરતાથી કહ્યું, “છોકરી, મને મારી ફરજ બજાવવી જોઇએ, કેમકે એક નાલાયક દુકતી પછવાડે કોઇ પોતાનાં ઘરની સકમાઇના એક બી પછસાથી ધસાએ તે”—

“એટલે ? એટલે ?” હવે પેલી બાઈ જે આટલો વાર પુરી અન્નયખીમાં અમો ભણી જોયા કરતી હતી તેણે આગલ આવી પુછ્યું, “એટલે આવે રકજીકનો માએનો શું ? શું છે બરજોર-જીખા. શું તમે એ છોકરીને ઓરખોચ ?”

“જી હા,” તેણે કહ્યું, “એ હીજીશેઠખાનદાંનને ત્યાં નોકરીએ ઉતી ત્યારથી હું એને ઓરખુંચ, ને પછીથી નોકરી મુકીને એ રાંન લુચ્છી પેલા વાડયાના જાંઠાંગીર સાથે પોતાની રાજખુશીથી નીકરી ગેઇતી, ને હમણાં મુધી તેની સાથે રહેલી ઉતી.”

“જુહું,” મેં લગભગ દુઃખથી ચીચ્યારી પાડી કહ્યું. “હરસ્તું જુહું, ને મને એ રીતે નાહુક સતાવનાર ને બદનામ કરનારની જીજ્ઞાસામાં કીરા પડશે. બાઈ,” મેં હવે આંસુ ભરી આંખોએ તે ભલી અબલા તરફ ફરીને કહ્યું, “આમાંનો એક હરફ બી તમે માનતાં ના. તમે મને જો વીગતે સાંભરશો તો જાણશો કે મને ફક્ત ઠાગાથી—જખરીથીજ ઉપાડી લઈ જવામાં આવી હતી, ને હું ખુશીથી તે નીચ આદમીને આશરે ગેઈજ નથી, તેમજ સાં જવા પછી તેની સાથે રહી બી નથી.”

“રાંડ જેવી બોલીદરાજ છે તેવીજ બાલેબાલ પાપથી ને એબથી ભરેલી કોઈ માહા બદમાસ દુકતી છે,” તે લુચ્છાએ હવે અરધું ગંભીરતાથી અરધું હસીને કહ્યું,—અને મેં જોયું કે તે બાઈનો ચેહેરો જે એવો દયાલુ, એવો ધરમાતુ, એટલો હસ્તો હતો તે બી હવે ઘણો ગંભીર અને શંકાશીલ થયો હતો ; દેખીતી રીતે મારી થયલી નીંદાનું ઝેર તેને લાગી ચુક્યું હતું, અને જે વખત જતો હતો તેમાં તે ઝેર તેની પુરી અસર બતાવનાર હતું !

“પણ બરજેરજ બા કંઈ તમે કેહોચ તે વાતના પુરાવા હોશેની ?” તે બાઈએ એ છતાં હજી બી મારી દયા ખાતી હોય ને હજી છેલ્લો એક વેહમ બાંજવા માંગતી હોય તેમ સવાલ કીધો.

“અરે બેહેન પુરાવા ને ખાત્રી વગર હું બોલું એવો આસામી બી છેઉં વાઈ ?” તે નીચે કહ્યું. “એને ને મને કીયા જમાનાનું વેર કે હું તમને એમ એને વાસ્તે ખોટું સમજાઉં ! પુરાવા એટલા મજબુત છે અને એને એનાં પાપમાં એટલાં બધાંઓએ નજરેન-જર જોયલી છે કે જરા બી વેહમનો સવાલજ નથી. કેહેજે તે દહારે એ હીજશેઠ પોતાની ગારીમાં વાંદરા તરફ કંઈ સેહેલ કરવા નીકરયાતા ત્યારે એને વારયાનાં જાંઠાંગીરનાં પાસાંમાં ભરાઈને તે બાળુના એક એકાંત રસ્તાપર પસાર કરતી શેઠે ને શેઠાંણીએ પોતે જોઈ, એટલુંજ નહીં પણ સાથે આયાદાયા ને ઘેરાવાલાઓ ઉતા તે લોકનાં મોરાંમાં બી આજ લગી એની એજ વાત છે.”

થઈ-ચુક્યું. આ વાતથી તે બાઈને ઉપલું ઝેર તમામ લાગુ થઈ ચુક્યું, અને જોકે મેં આંસુભરી આંખોની મીનતજરીથી મને આરા બચાવમાં વીગતે સાંભલી લેવા તેણીને ઘણું સમજાવ્યું, પણ

તેણીએ હવે વધુ વાર મારી સાથે રોકાવા સાફ ના પાડી. “જી ભરાયા મારા ધણી જાંણશે,” તેણીએ કહ્યું, “કે મેં તારા જેવી એકને મારાં ઘેરમાં ધાલીને ખવારયું પીવારયું તો તેવણુ તો મારો ટાટોજી પીસી નાંખશે, પણ તું ખરેખરી લુખે મરતી ઉતી ને વરી હમજતી છે એટલે તેં મારાં ઘેરમાં આવીને યુક બાચકો ખાધું તેથી હું દલગીર નથી.”

“અરે બાઈ,” મેં પાસેની ટેબલપર એક આપણી પાક અવસ્તાની ચોપડી પડેલી હતી તે મારાં દુઃખનાં જોસ વચ્ચે ઉપાડી લેતાં કહ્યું, “તમે દેખાતી રીતે કાઠ ખરાં દીનદાર છેઓ, તો આપરી પાક દીન ને પવીત્ર મહજબના કસમથી હું કેહુંય કે આએ બધી નાપાક નજીસ નીંદા છે. મારો જરાબીવાંક નથી, ને મેં કસી બી તકસીર કીધી નથી, તે છતાં તમે મને શું કામ એમ તમારે વ્યાંથી હાંકી મેલોય ? તમારે જોઈએ તો મને હવે ના રાખતાં, પણ ફક્ત મારો ખુલાસો સાંભલતાં સુધી તો થોભો, ને હું મારે વાસ્તે તમારાં મનમાં ખુરા વીચારો સાથે તમને છોડી જઈ તે કરતાં મારે મારા બચાવમાં શું શું કેહેવું છે તે તો મને ઈનસાફને ખાતર પુછી લેઓ ?”

“અરે હવે જાની, એ બધી ભટક છોડી દે,” હવે બદલુએ થથરાવી નાંખનારા સાહાદે મીજાજ બોલીને કહ્યું ; “ગુપચુપ જા, નહીં તો હવે રાંતને ધકેલા મારીને બાહાર કારશું.”

“હું જાંણુંય કે તમો એક દીકરીના બાપ છેઓ,” મેં તે નાતરસ લુચ્છા તરફનો મારો વેરબાવ ને મારો ધીક્કાર દાખવાની હવે જરા બી કોશેશ કીધા વના કહ્યું, “ને તમો મને બ્યારે એ રીતે વગોવોય ત્યારે તમે એમજ જાંણજો કે મને જે તમે ખુશ બોલોય તે તમારી બચારી નીરદોશ દીકરીને બોલોય, કેમકે હું બી તે તમારી દીકરીના જેટલીજ પાક ને સાફ છેઉ.”—અને પછી ત્યાં બખેડો વધી પડવાની શીકરથી હું હવે વધુ આજીજીઓ વાસ્તે થોભ્યા વગર આંસુઓથી આંધલી થઇ જતી આંખો સમેત બાહરે મઠ.

પણ મારી પુઠે તે બસી અબલા દોડી આવી. દયાલુ દીલગુરદો એ કીસમનો ખાસ ખમી શકતો નથી, ને તેથી જોકે એ અબલાને નીંદાખોર બદલુના સુખનપર અપીધવાસ લાવવાને કંઈ

કારણ ન હતું, તોખી મેં પોતાને નીરદોશ બહેર કરવાને જે આટલું અધું કહ્યું તેથી તેનાપર થોડી ધણીખી અસર થઈ હતી ખરી, સખખ કંઈક બીજી દયા બતાવા તે બાહેર આવો હતી. તે બચારીનું જો કર્યું થતું હોતે તો તે મને હજી બી પોતાને ત્યાં રાખતે, પણ દેખીતી રીતે તે તાબેદાર અબલા પોતાના ખાવંદથી બીહીતી હતી, ને તેથી બદલુનાં ચાડી ખાધ આપવાથી એક બલાબતું કમ કરવા જતાં પોતે નાહક તેના ધણીની ઇતરાજ કે ઇપકામાં આવી પડે તેના બચથીજ તે મને એમ જતી મેલતી હતી એ દીસતુંજ હતું.

“આએ લે એક પાંચ રૂપીઆ છે, છોકરી,” હું આગલાં ખારણાંમાંથી બાહેર જતી હતી ત્યારે પછવાડેથી દોડી આવી મને થોભાવી હાથમાં તે રકમ બચારીને આપવા કરતાં તેણે કહ્યું. “જોકે તારે વાસ્તે આટલું અધું સાંભર્યા પછી હું તુંને મારાં ઘેરમાં તો એક ઘરો બી ઉભી રાખી નહીં શકું, પણ તારી પાસ ખરચતું કંઈ નથી ત્યારે આએ લેતી જ, ને ખોદાએ તુંને હજી બી સારી ખુદ્દી આપે.”

“નહીંજ,” મેં દડાવથી ના કહી તે રકમ નામંજુર કરતાં કહ્યું; “જો તમે મને નીરદોશ માની શકતાં નથી તો હવે તમારો એક ખોટો પઈસો બી લેવો મને હરાંમ છે. એમ છતાં બી બાધજી તમે મારીપર કંઈ થોડી મેહેરબાની બતાવી નથી, વાસ્તે હું રોજ ખુદા પાસ તમારા વાસ્તે હજારો હેસાંનથી સારી દુવાઓ માંગશ, ને હજી બી ખુદાનું કરવું થશે તો તમે મને એમ તમારાં પનોતાં છાપરાં તલેથી આજે હાંકી કારોચ તે વાસ્તે એક દહાડો તમે પસ્તાયા વગર રહેશો નહીં.”—અને એ અધું ધણી મુસકેલીથી ખોલી પુરું કરીને હું તેણીનો હાથ છટકાવી તે ઓસરીપરથી ઉતરી ગઈ.

એજ વખતે પછવાડેથી પેલો બદલુ બી બાહેર આવ્યો, ને તે બલી બાંતુંનાં દીલમાં હજી જે થોડી ધણી દયાનો અંગાર અથવા તેની બાકી રહેલી આંગારીઓ પજરતી હતી તે બી પોતાની દોબ-બી બુબાને દેખીતી રીતે બીજું તહેવાર ઉધુંચતું સમજાવતાં હાલવી નાંખી તે તેણીને અંદર લઈ ગયો.

પ્રકરણ ૭૬ મું

મારી જેહમતો.—મારી રખડો. (ચાલુ.)

હું નાચાર, નાઉમેદ પાછી રખડતી બની !

મને જે પતોતાં મુકામમાંથી બદમાસ બદલુએ હાંકી કઢાવી હતી ત્યાં મેં મેલવેલી અસાએસ ને મને મથેલા ખોરાકથી આ કીસમની ભારી જેહમતો ને રખડો માટે હું નવેસર કંઈક આસુદગી સાથે જોકે બાહાર પડી હતી એ તો ખરું, પણ હું ક્યાં તક અને ક્યાં એ નાવારેસ-એ નાઉમેદ હાલે ભટકયા કરશ તે ખ્યાલના ગજબે તે મારી બધી આશાએસ ને આસુદગીને બી લુલાવી દીધી !

હવે મને એક વીચાર થયો. મેં ખ્યાલ કીધો કે મારે એ રવેસે અહીં તહીં ભટકયા કરવા કરતાં એકદમ હીજશેઠને બંગલે જવું જોઈએ, ને જોકે તે માટે મારા પાસ ગાડીભાડાંની એક પધ બી ન હતી, તોબી પગ રસ્તે વટીક રસ્તો પુછીપુછીને મારે હવે ત્યાં પોહોંચવા પરજ વગર ધીલે ધ્યાંન લગાડવું જોઈએ. મેં જોયું કે મારે માટે ફેલાયેલી નીચ નીંદા મને હવે કેટેબી તકવા દે એવું ન હતું, ને તેથી પગ રસ્તાની એક લાંબી મુસાફરીનાં સઘલાં સંકટો છતાં જમ અને એમ જલદી મારે હીજશેઠને ઘર પોહોંચી ત્યાંથી એ, બદનામી ઘોષ કઢાવા વતરોગે મારી પાક હોરમતના બચાવ માટે બીજે ઉપાય એક બી ન હતો.

આ ઠડાવથી તેની આસપાસની મારી બધી મુશકેલીઓ છતાં મને કંઈક હીંમત આવી, અને તેથી હવે મુંબઈ પોહોંચવાને રસ્તો પુછવાના હેતુથી હું હીંમત પકડી આગલ વધી.

હયાં કોઇ વાંચનાર કદાપી પુછશે કે એ મારાં સંકટો દરમ્યાંન મને મારાં બહાલાં ભાષ બેહેનો અથવા જેનાપર હું સાચ્યાં દીલથી શીદા હતી તે દાદીશેઠના રસતમની શું યાદ થતી ન હતી ? એ સવાલજ બેજ છે. તે દુર પડેલાં બહાલાંએને હું મારાં મનમાંથી એ મારાં અગાધ દુઃખો વચ્ચે એક ધડી બી વીસારી શકતી ન હતી, કેમકે મને જે હરપલનો ધસકો હતો તે એજ હતો કે જે કદી કોઇ એતેફાકથી એ મારાં ગણત્રીનાં બહાલાંઓમાંથી કોઇ એકને બી કાંને મારે લગતી નીંદા જવા પાંમશે તો તેઓ જોકે તે સાચી

તરીકે સ્વીકારશે યા માનશે તો નહીંજ, પણ મારે લગતા અનેક દુઃખી ખ્યાલોથી તેઓ ખચ્ચીત ચીંતાતુર થશે !

અને દાદીશેઠનો રસતમ ? તેની સુંદર સુરત મારી નજરોસમ મારાં ગમે એવાં દુઃખો વચ્ચે બી રમી રેહેતી હતી, કે જ્યારે તે એ નીંદા જાંણતાં મને નીરદોશ માની શકશે યા નહીં તે મારો સૌથી મુશ્કેલ ગુન્યવાડો હતો. વાંચનાર જાણે છે કે તે મારી છેલ્લી શેઠાણી (હીજરેશનાં ધણ્યાણી)નો અંગત સગો થતો હતો, અને જો મારે લગતી એ નીંદા પ્રથમ હીજરેશને ઘેરથીજ પંથરાવા પાંખી હતી તો પછી તે નજીસ વાત રસતમને કાંને જવા વના રેહે એ શું માનવાજોગ હતું ? અને સારે એ બધા સખખોસર એ કાલો કલંક જેમ બને એમ જલદી ઘોઈ કાઢવાના મુસતકીમ ઠાવથી મુજબની વાટ પુછતી મારાથી જેમ ચલાયું તેમ ઉલટમાં ને ઉલટમાં ને ઝડપમાં ને ઝડપમાં હું આગલ વધી, ને જોકે માથું ફાડી નાખે એ રવેસે સુરજ માથે તપતો હતો તોબી હું ધણોઠ રસ્તો આસાન કાપી સડસડાત આગલ વધી.

પણ રસ્તો પોતે બી મારા ધણા શત્રુઓમાં એક શત્રુ થઈ જાગ્યો હતો, કારણ કે વારંવાર પુરતી ચોકસી રાખવા છતાં ઉલટી રાહે હું નીકલી જતી, તે સારે વલી કોઇ ગરીબ ડાલીને પુછીપર-છીને ખરે રસ્તે પાછી આવતાં નાહક ટાંટયાની કરી થતી, ને વખત હાથમાંથી સરી જતો તે તો જુદો !

રસ્તે જે છુટા છવાયા કામદાર રાહદારીઓ મને મલતા તેઓ મને એખલી અટુલી એમ લેવાયલા લુટાયલા હાલે અરધી ચાલતી અરધી દોડતી હાલતમાં જોઇ અજાણ્યોમાં ઉભા રહી જતા, અને હું કોણ હોઇશ તેનાં દેખીતા વમાસનમાં બે ચાર મીનીટ સુધી અથવા જ્યાંસુધી હું તેમની નજરે દેખાતી બંધ પડું ત્યાંસુધી તેઓ મને ટીકયા કરતા !

એ રીતે ધણુંક ચાલવા પછી એક ખેતરની બાજુમાં વલી એક ઝુપડું મેં જોયું, અને મારી ધણી અજાણ્યો વચ્ચે તે એકજ ને એકજ હોવા છતાં તે કોઇ પારસીનું હતું એમ મેં જાણ્યું. આ રીતે પારસીઓ બી છુટા છવાયા ક્યાં ક્યાં વીખરાઈ પડ્યા હતા, ને ક્યાં ક્યાં ખુણાં ખંડોલાંમાં ગરીબાઇ કે ધંધાનેસર તે બચારાઓને રેહેવું પડતું હતું તેનો મને જાસ અને અજાસ થયો.

તે ઝુપડાંનાં ઉંબરમાં કાઢ જવાન પારસી અબલા ઉભેલી હતી, ને તેની કેડે એક છોકરું હતું. દેખીતી રીતે તે બંને મા દીકરાં હતાં ને તેઓ ગરીબીમાં દુખી ગમલાં હતાં, કેમકે તે અબલા તેમજ તે બચ્ચાંના કુવડ અને મેલાખાર પોશાક વગેરેથી એ અતુમાન કરવું જરાએ મુશ્કેલ ન હતું.

આ ઉપરથી હું તે બાળુએ ગઈ, અને મુંબઈ જવાના ખરા રસ્તા ઉપરજ હું હતી કે નહીં તે વીશે મારી ખાત્રી કરી લેવાના હેતુથી મેં મારો સરેસ્તાનો સવાલ રજુ કરીધો.

“હોવે, રસ્તો તો એજ તો,” તે અબલા જોણીની ઉંમર દેખીતી રીતે ત્રીસની ઉપર ન હતી તેણીએ કહ્યું, અને પછી ધણીજ અજાણીમાં અને ધણા શક વચ્ચે તે મને દીકવા પડી.

તે પછી હું ત્યાંથી ચાલી જવા કરતી હતી પણ તે અબલાએ મને રોકી. “અંદર તો આવો,” તેણીએ કહ્યું; “લગરીક થાક ખાઈને જાઓ,”—અને એ રીતે મમતાથી કોઈ મને પોતાને ત્યાં બોલાવે ને બેસાડે તેના મને છેલ્લા એક બે દીવસથી એટલો તો ઓરતો હતો કે એ ‘આશર’ મેં ધણી ખુશીથી મંજુર કરી, ને હું તેણીનાં ઘેરમાં ગઈ. ત્યાં તે પોતાનાં બચ્ચાં સાથે એકલીજ હતી. જે બચ્ચું તેનાં હાથમાં હતું તે ઉપરાંત બીજાં બે મેલાંધેલાં પોરયાં બાળુએ ખુણાંમાં રમતાં હતાં, અને તે બઈરીએ પોતાના હાથમાંનું બચ્ચું બી તે બે બુચાંઓની સોડમાં ઉતારી દીધું, કે જોથી મારી સાથે શરાગત સાથે વાત કરી શકે.

હવે મને વેહેમ ગયો કે તેણીએ મને અંદર બોલાવી તે કંઈ મને થાક આપવાને વાસ્તેજ નહીં, પણ મને એખલી એ ગ્વેસે પગ રસ્તે મુસાફરી કરતી જોઈ તેને જે વેહેમ સાથે અજાણી ઉપજી હતી તેના સંબંધમાં કેટલાક સવાલો કરીને પોતાની જગાસા તૃપ્ત કરવાના હલકા હેતુથીજ તેણીએ મને બોલાવી હતી. આથી હું નારાજ ઢપે ત્યાંથી ઉઠી જવા રાજી થાત, પણ હું ખરેખર ધણી થાકી ગઈ હતી તેથી મને તુરત ઉઠવા ગમ્યું નહીં, એટલે મન મારીને હું બેસી રહી.

તે એક સાંકડો ઓરડો હતો, ને તેમાં શરનીચર સધણું બેઢાદ ખારેવાટ અને હાલહવાલ હતું, જે મજકુર ઓરડામાં વસનારાંઓની

ગરીબાઈ અને તે ગરીબાઈ વચ્ચેની ટપકાલાએક એકાદી ને કંગાલ્યતનો પુરાં પ્રમાણમાં ખ્યાલ પેદા કરતું હતું. ગરીબ થયાં તેથી શું એકાદ અને કંગાલ બી રહેલું નેહએ ?

“તમે કાંઠાંથી ચાલતાં આયાં ?” એહા પછી તેણીએ પોતાના કનવારખોરા સવાલો શરૂ કરીધા.

“ધણે લાંબેથી,” મેં મોગમ જવાબ દીધો.

“ને હવે જશો કાંઠાં ?”

“મુંબ.”

“મુંબ તો ખરી રે, પણ મકુંજે કાણુને તાંઠાં ?”

“હીજીશોઠખાનદાંનને ત્યાં.”

“હઃ ત્યારે તો પેલું ખુન થયું તેને વાસ્તે જતાં હોશો ?” તેણે કહ્યું.

“ખુન ?” મેં ચમકી ઉઠી કહ્યું, કેમકે હીજીશોઠખાનદાંનનાં ઘરની વાત થતાં તેના સંબંધમાં આ ખુનનો સવાલ નીકળ્યો એટલે તે ખુન મારી શેઠાંણીનુંજ હોવું નેહએ, ને તે મારા શેઠેજ કીધું હોવું નેહએ એમ મને એકદમ અનુમાન થયું, અને તેથી હું ચોકચા વના રહી નહીં !

“ત્યારે શું તમે એ ખુનની વાત નથી સાંભરી ?” તે અબલાએ અજબ થઈ કહ્યું. “મારો કાઉ તો તે દાહારની એ વાત લઈ આવ્યો ! નહીં નહીં કરતાં એ ખુન થયાને પંદર દાહરા થયા હોશે, પણ હજુર એ વાત કંઈ પુરી થઈ નથી,”-અને પછી તે પોતે મને ધણી ઉલટથી ને ઘણા સદરકા સાથે એ ખુનની કુરીઅત કેહેવા પડી.

તેની કીસમનાં કનવારખોરાંઓનો એ સરેસ્તોજ હોય છે. તેઓ યાતો કોઈને પેટ પુરતું પુછીને કંઈ નવું જાણુવા કે સાંભલવામાં મોજ માની લીએ છે, અથવા તો પોતે જે એક વાત જાણુતાં હોય તે નહીં જાણુનારો એકાદ શીકાર તેમને હાથ આવતાંજ તે પોતાનાં પેટમાં ઉછાલા મારી રહેલી વાત વ્યાજ વટાવના ટકા સીકે તેને કહી સંભલાવાને બી તેઓ તેટલાંજ આતુર હોય છે ! એ સખખથી કરીને જ્યારે મારે વીશે તે કશું પુરતું મેલવી શકે એવો મારા જવાબોપરથી તેણે નેગ નેયો નહીં ત્યારે ખુનના સવાલ

વીશેની મારી બીનમાહીતગારી જોઇ તે ઘણી ખુશીથી પોતે મને તેને લગતી વીગતો ઉલટથી આપવા પડી.

તે વીગતો ટુંક હતી. હોમલા કારભારીનું ખુન થયું હતું, અને તેના ખુની તરીકે બચારો પેલો કુમાનો દીનસાહ સપડાયો હતો એ તે વીગતોનો ભારે તાજુબી પેદા કરનાર સારાંશ હતો !

ખરેખર, હોમલાનું ખુન થયું તે કેરીઅતથી હું જેટલી અજબ અથવા દલગીર નહીં થઇ તેથી દસ હજાર દરજ્જે વધુ તે ખુનના ખુની તરીકે જવાંન દીનસાહ પકડાયો હતો—તેનાપર માછજોડે વાંક પુરવાર કીધો હતો, ને મોટી તપાસ માટે તે કમનસીબ જવાંન સેસનમાં બી નોંધાયો હતો એ બધી વીગતોથી હું અજબ અને દુઃખી થઇ. દીનો ખુની હતો એ ખ્યાલજ એવો બેઉદો ને નહીં મનાય એવો હતો કે એ વાત માનવા મેં સાફ ના પાડી, ને હું એ વાત માનનાર પેલી બચારી અબલા સાથ પેહેલી પલનાં જતુન ને જોસ વચ્ચે લગભગ મરાઇ પડી તે ઉપર તે બી ઘણી તાજુબ રહી !

પેહેલવેહેલી કાલા પેસીના બદલુ ને માકીદલાલના ખટલુ સાથે એ કુમાના દીનાને ખટપટ થઈ તે દરમ્યાન એ હોમલો ખટલુનાં તેડવાથી બદલુની મદદે આવ્યો હતો, અને ત્યારથી તે દીનાનો શત્રુ થઇ લાગ્યો હતો. ત્યારબાદ વાડયાના જાંહંગીરના લુચ્છા નોકર પેસી સાથ મલી જઇ તેણે દીનસાહપર એક જુઠો વાંક ઉભો કીધો હતો, ને મારા શેઠે તેની તપાસ લઇને તેને તબેલામાં રાતોરાત કેદ કીધો હતો ત્યાંથી મેં તેને છોડાવ્યો હતો, જે છુટકારો મલતાંજ તે તો સાંધના ધનજીને ત્યાં કોઠમાં જતો રહ્યો હતો, અને એમ છતાં આ ખુનનું નવું વાદલ કેમ તેને માંથે આવી પડયું હોશે તે હું જરાએ સમજી શકી નહીં. તે ગરીબ હતો પણ કેલવાયલો હતો, અને એવો સાહસેસ, એવો ગરીબ, એવો ભલો, એવો ખુદાઈ રાહે ચાલનાર હતો કે તે પોતાના હાથ એ નીચ કામથી અપવીત્ર કરે એ માન્યામાં આવે એવું મુતલગ હતુંજ નહીં.

વલી દીનસાહને લીધે તેની ગુલાંને અને તે ગુલાંને લીધે તેણીની ખુદી માને હું આહાતાં શીખી હતી તે વાંચનાર યાદ કરશે; તેઓ જાણે મારાં અંગત પોતાનાંજ હોય તેટલુ બધું તેમનાપર મને વાહાલ છુટયું હતું, અને તેથી કેટલી બધી મોહબત ને રંજથી

મેં એ પ્યારાંઓને મારી શેઠાંણીને સમજાવી પછસાની બી મદદ અપાવી નહસાડયાં હતાં તે વાંચનાર વીસરી ગયાં નહીં હોય ? અને ત્યારે તેજ કુટુંબ એક લગભગ પુરવાર થયલી અગાધ તકસીરનાં દુઃખમાં ફસી પડયું હતું એ સમાચાર જાણતાં મારું જીગર દુઃખ ને દયાથી ઉભાઇ ગયું તેમાં અજ્ઞાએળી કશી નથી.

પ્રકરણ ૭૭ મું.

મારી જેહેમતો.—મારી રખડો. (ચાલુ.)

એ દુઃખમાં મને મારું દુઃખ ને મેં સોસેલાં સંકટો વટીક બેહસાળ જણાયાં !

હવે મને ધ્યાન આવ્યું કે પેલાં જાવકીનાં છાપરાં હેઠલ હું સુતી હતી ત્યારે બીજી મેર સુતેલા પેલા ગરીબ બેગારીઓ વચ્ચે બી જે પારસી ખુનની વાત થતી હું ભાગીટુટી સમજી ને સાંભલી શકી હતી તે બી એજ ખુન હોવું જોઈએ, અને સામટી રીતે જોતાં ખરેખર ત્યારે આ ખુને ઘણી ગરબડ મચાવેલી હોવી જોઈએ, કેમકે તે થઇ જવાને જોકે પખવાડયું વહી ગયું હતું તોયી તેને લગતી ચકચાર હજી જેવી ને તેવી ચાલુ હતી !

તે કનવારખોરી ને તાહેલાંબાજ અખત્રા એ સમાચાર સાંભ-લતાં મને ઉપજેલી પાર વનાની અચરતી, દુઃખ, ગુસ્સો વીગેરે અનેક લાગણીઓને મારી હીલચાલોમાં અને મારાં મોં ઉપર બી પ્રગટ પડતી જોઈ ઘણી અકલાઈ ગઈ, અને પોતાની તલ્લેવાર અટકલોના ઓરંગાઓ ચલાવી તેના સંબંધમાં મને સવાલો પર સવાલો પુછવાને તેણે જરાએ તંગ દીલ બતાવ્યું નહીં,—તે એટલે સુધી કે એક વખત તો દીનો કદી ખુન કરેજ નહીં એ મતલબનું હું કાંઇ અરધું મોટે અરધું મનસે બચડી તેના જવાબમાં તાખર-તોખ તેણે તોલ્લો મારયો કે “ એ દીનો તમારો માટી થતો હોશે ? ”

ખુનનો વાંક દીનાપર આવ્યો તેમાં સાથે ચોરીનું બી આવ આવ્યું હતું. તે ઓરતનાં કેહેવા મુજબ તો હોમત્રા પાસે ૫૦૦ રૂપીઆ હતા તે લુટીને તેને મારી નાંખી દીનો દોષ દોરી (તે પેલી ગુલાંની મા હશે) અને એક જવાન છોકરી (તે ગુલાં

પોતે હશે તે) ની સાથે મુ'બઇ છોડી નાહસી જતાં પંકડાયો, ને પકડાયો ત્યારે તે રૂપીઆ ૫૦૦ તેના પાસથી અનામત મલી આવ્યા હતા ! પણ એ રકમ જે તેના પાસ લુટ ને ચોરીની આવેલી સરકાર ને આસપાસનાં માનતાં હતાં તે તો વાંચનાર યાદ કરશે કે મારી પોતાની તેને આપેલી રકમ હતી, ત્યારે તેણે મજકુર ખુન નહીં કર્યું હોય એમ માનવાનો મને જે વીશ્વાસ હતો તેને વધારી આપનાર આ એક પુરાવો મોજુદ હતો ! દીના ને ગુલાંની કાંદાણી મારી ભલી શેઠાણી આગલ રળુ કરતાં મેં તેઓ માટે તેણીનું દીલ એવી અચ્છી રવેસે છતી લીધું હતું કે તેણીએ અવલ ૩૦૦ ને પછીથી તે વધારીને ૫૦૦ કરીને એક રકમ દીનાને આપવા મને કાઢી આપી હતી, અને તે મેં તેને આપી રાતોરાત તખેલામાંથી નહસાડયો હતો ; ત્યારે એ રકમ જે તેના પાસેથી મલી આવી તે તેજ કેમ નહીં હોય ?

આ ખુન જે રાત્રે મેં દીનાને નહસાડયો હતો તેજ રાત્રે થયલું બીજી સહવારે જાહેર પડ્યું હતું, અને દીનો તખેલામાંથી નાહસી ગયલો જણાવાથી પેહલો શક સતાવાલાઓનો તેનાપર ગયો, કે જ્યારે તે આખાદ પોતાનાં લાગતાંવલગતાં સાથે મુ'બઇ મુકીને નાહસી જતો બી પકડાયો, ને વલી પકડાયો ત્યારે તેનાં કપડાંપર લોહીના દાઘ હતા એમ તે અબલાનું કેહેવું હતું ! આ બધા પુરાવા દીનાની સાંમે દેખાતી રીતે કંઈ કમ ન હતા, પણ ફક્ત હુંજ જાણુતી હતી કે તેને મુ'બઇ મુકીને નાહસી જવાની સલાહ આપનાર હુંજ હતી, કેમકે તેના નાહકના શત્રુ થઈ લાગેલા બદમાસો તેનો પીછો મુકે એવું કશું હતું નહીં, ને તેથી તેની ગુલાંને ખાતર તેને એ રીતે નાહાસવું ને નહસાડવું જરૂરનું હતું. તે નાહાસી જતો હતો તે કેમ બનવા પામ્યું તે જેમ એ રીતે સહમજવું સેહેલ હતું, તેમજ તેનાં કપડાંપર લોહીના દાઘ હતા એ જે કેરીઅત જાહેર થઈ હતી તે બી મારે મન તો સમજવી સેહેલ હતી. વાંચનાર યાદ કરશે કે અધારાંમાં તેના બંદ કાપીને છુટા કરતાં મેં મારા હાથના અંગુઠાપર તે વેહેતી છુરીનો એક મોટો ચપકો મુકી દીધો હતો, ને તેમાંથી વેહેતું લોહી તેણે એક બેરાદરને છાજતાં હેસાંન સમેત પોતાનાં કપડાં વડે નુહયા કીધું હતું !

એ•બધા તુરંગો વાંચનારે ખ્યાલમાં રાખવાનું છે કે વી-જલીના વેગે તે ઓરત સાથે વાત કરતાં ને તેના સવાલના જવાબો આપતાં તેજ હરેલમાં ને તેજ વખતે મને થયા હતા. વલી ઉપર મેં જે વીગતો આપી છે તે સઘલી તે અબલા પાસેથી એમ એ-કહી કરતાં ને તે સમજતાં મને ઘણી વાર થઈ ને ઘણી મુશકેલી પડી, પણ એક વાર તે બરાબર સમજી લીધી એટલે એકદા સર-વાલાના સીલસીલાબંધ અનુક્રમે મેં વાંચનારની સગવડ માટે તે તેના સંબંધના મારા વીચારો અને આગલી પાછલી યાદો વીગેરેની ‘નોટસ’ સાથે ઉપર ઉતારી લીધી છે.

હવે મારો મસ મોટો અફસોસ એ થઈ પડ્યો કે દીનાને મલવા અને મદદ કરવાની કશીબી ગોઠવણો થઈ શકતી હોય તો તે કરવા મારા હાથમાં મુતલગ વખત ન હતો, કેમકે દીનો ચાલુ સેસનમાંજ લાગુ થઈ જવાથી તે બચારાની તે સેવટની તપાસ ચાલવાને વચ્ચે ચારજ દીવસ આડા રહી ગયા હતા, ને તે ટુંક વખતમાં હું શું કરી શકું ! અને તોથી તેને મારી મદદની કેટલી બધી જરૂર હતી ! તેના સામે કમબખત પુરાવા એવા સાબુત ને મજબુત હતા કે તે સેસનમાંથી સલામત નીકલી આવે એ અકકલ એક ઘડી બી કયુલ કરે એમ ન હતું, અને ત્યારે હું તેનો નાહા-સવાનો સખબ, તેનાં આંગ ઉપરથી મલી આવેલા અવેજનો ખુલા-સો, અને તેનાં પોશાકપરનાં લોહીનાં ધાભાંનું કારણુ જે કોરડને કોઈ સુરતે સમજવી શકું તો શું તે નહીં બચે ? અને તેને એમ હું બચાવી શકું તો તે ગુલાં ને તેની ખુદી માએને માટે, દીનાને અને મારે પોતાને માટે બી શું થોડું સુખ, થોડું પુન, થોડું માન હતું ?

એ વીચાર કરતાં હું હરખથી તપી આવી. સરકાર ખુનનો બદલો ખુનથી લે છે—એક માણસે બીજાં માણસનો જન લેવાનું અગાધ પાપ કીધું, તે કીરતારની એ એક ખાસ સત્તાની લગામ પોતે જુટાવી લીધી તે પાપની સજામાં સરકાર પોતે પાછું તેજ પાપ થવા દે છે એ સામે મારો કમકમાત ધણો હતો, અને તે નહીં બી હોતે તોથી જે એક નીરદોશ જીવને નાહાક ફાંસી જતો બચાવવો હોત તો હું શું હીંમતથી બાહાર નહીં પડતે ? હવે મારી શેઠાણીને મલવા ને મારે લગતી પેલી નીંદાનો કાલો કલંક ધોઈ

કટાવાની મારી ઉલટ તમામ મરી ગઈ. દીનાને મલીને તેને બચા-
વાની મારી ઉલટ આગલ એ મારા સ્વાર્થની ઉલટ તમામ બેહસાખ
બની ગઈ, અને મુંબઈ પોંદ્દાંચી જવાની બેવડી અગત સાથે હું
તે અબલાએ આપેલી અગતની ખબર માટે તેનો ભાગાતુટા બોલોમાં
ઉપકાર માંની હવે ઉતાવલે પાછી કુચ કરવા બાહર પડી.

તે અબલાએ મને તેથી થોળવાને પોતાનું બનતું કર્યું. વાંચ-
નાર જાણે છે કે તેણે તો મને અંદર બોલાવી તે હું કોણ હતી-
ક્યાંથી આવી હતી ને ક્યાં જતી હતી તે વીગેરે વીગતો મારા
પાસથી પડાવી લેવાની કનવારખોર ઉલટમાંજ બોલાવી હતી, અને
જ્યારે હું તેને મોંથી ફક્ત દીનાનીજ વાત સાંભલીને હવે ઉડી ઉભી
થઈ ત્યારે તે બધી તેને ખરની ને તેને અગતની વાતો રહી જવાની
નાઉમેદી દુર કરવા હવે તેણે તહરેવાર હીલ્લાંબાહાંણાંથી હજી મને
રોકવાનું ઘણું કીધું, પણ હું કાંઈ સમજી નહીં, ને ઉતાવલમાં
ત્યાંથી જતી રહી.

હું હવે ઘણા ઝપાટામાં આગલ ચાલી. દીનાને મદદ કરવા
—બચાવાના પુણ્યવંત હેતુએ જાણે મારા પગને નવું કૌવત આપ્યું
હોય તેમ વગર કંટાલવે ને વગર થાકવે આસપાસનું જરાએ બાંણુ
કે ધ્યાન રાખ્યા વના હું આગલ વધી ! એમ હું ક્યાં વેર ચાલી
તે મને ખબર નથી. મારા વીચારોમાં હું એટલી બધી દુખી ગઈ
હતી—દીનાને લગતી બધી ગધગુજરી યાદ કરવામાં ને હવે પછીને
માટેની ગોઠવણોના ખ્યાલ કરવામાં હું એટલી ચકચુર બની ગઈ
હતી કે જાણે બેકાંમીના એક ખાખમાં હું ગીરફતાર હોઉં, અંધા-
પાનાં એક અંધારામાંજ હું ગરક ગઈ હોઉં તેમ આંખ વીચીને
ચાલતી હતી, અને જ્યારે મને લાગ્યું કે મારા પગ હવે ઘણા ફાટી
આવતા હતા ત્યારેજ હું ચોંકી, ને ચોંકી ત્યારે હું ખરે રસ્તે હતી
કે આડે રસ્તે તેનો માર મગજમાં પેહલવેહેલો ગભરાત ઉભો થયો !

પણ જ્યારે એક ગભરાત ચાલુ થયો ત્યારે એક ઉપર એક પાછાં
અનેક સંકટો વધી મારાપર ગાલેબ આવી જતાં હવે વાર લાગી નહીં.
હમણા બપોર થઈ ગઈ હતી—નજદીક ત્રણ વાગી ગયા હશે, ને
હુંક ગઈ રાતથી મારી એ શરૂ થયેલી જેહેમતોની હજી અવધી
આવી ન હતી તે ખ્યાલના ગળબથી મને ત્રાસ થયો. વલી મેં

સહવારે પેલી કોઇ ભલી અબલાને ત્યાં જે યુકખાચકો (નાસ્તાનું) ખાઈ લીધું હતું તેજ, ને તેને બી વણા કલાકો વહી ગયા હતા, અપોરનાં ખાનાંની ઉમેદમાં મેં તે અતી ઘણું થોડું ખાધું હતું તેથી, તેમજ ત્યારબાદ કલાકના કલાક સુધી હું ઘણું ચાલી હતી તેથી મને વલી પાછી કકડીને ભુખ લાગી હતી !

પણ ભુખ તો બાજુ રહી. મને જે સાથી મોટો ગભરાટ પેદા કરતું હતું તે એ કે મેં આ છેલ્લી જે મોટી મંજલ કાપી હતી તે મુંબઈની પાસે જવાને બદલે સાંખી મુંબઈથી દૂર નીકળી જવાની એક થાકવી નાંખનારી મંજલ હતી ! હું મારા વીચારોમાં એટલી હેમક—એટલી ભાણુ ભુલીયતી હતી કે રસ્તો પુછોને ખરે રસ્તેજ ઉતરવાનો હું મારો દડાવ તમામ ભુલી ગઈ હતી, ને તેથી જ્યાં જવાયું ત્યાં જતાં હું સરચામ આડે રસ્તે જયા કીધી હતી, અને તે રીતે ફેકટ ટાંટયાની કહરી કીધા બાદ જ્યારે એક ઘોળીને મલનાં તેને મેં પુછ્યું ત્યારેજ મને ખબર પડી કે હું સાંખી ઉલટી રાહ જઈ હતી, ને મુંબઈને વધુ ને વધુ પછાત નાંખતી ચાલતી હતી ! ત્યારે એમ કેમ ચાલશે ? હવે દીનાનો સવાલ બી તુરત વેલા વતી વીસરી જવાયો, ને મને મારીજ શીકરનો ભારે ધરકો પડ્યો. સાંહાંજ થઈ હતી, ને રાત થઈ જતાં વલી વાર લાગે એવું ન હતું, અને ત્યારે જો રાત થતાં બી વલી એમ મારાં રવડવાનો છોડોજ ન આવે તો આજે રાતે મારું શું થાય તે કોણને ખબર હતી ? ગઈ રાત્રે તો છોક મોડેથી બી મારાં સારાં નસીબે પેલાં ઝાવલીનાં છાપરાંનો આથો મને મલ્યો હતો, અને તેથી હું રાત કંઈ કરડી કુટીને પુરી કરી શકી હતી, પણ હવે જો સાંહાંજ સુધીમાં હું મુંબઈ કોઈ સુરને નહીં પોંહોંચી શકું, અથવા જો મારી એ રવડ રખડતી જેહેમતનો જો કંઈ રસ્તો નહીં થઈ જાય તો વલી મારી નીરાશ્રીત હાલતનો આજે રાત્રે રસ્તો શું ?

હું ગુંચવાંતી-ગભરાતી-અકલાતી આગલ વધી.

હું આગલ ચાલી, ને વલી જે પેહેલું કોઈ રેહેણું આવે ત્યાં આશરો માંગવા ને દાદ ચાહવાનો મેં મનખુત દડાવ કીધો. એક બે ઠેકાણેથી હીણપરતી વચ્ચે હાંકી મેલવામાં આવેલી છતાં એ રીતે બીજુક હાલતમાં ફરી માંગવા નીકલવાના કમકમાટથી મારી

રગેરગનું લોહી ઉકલ્યું, પણ લુખી તરસી આખી રાત બાહાર રવ-
ડવાના ખ્યાલમાંજ એક આખી દુન્યાનું દુઃખ સમાયડું હતું, એટલે
વલી દુર એક વાડી જેવું બંગલારોકું નાધડું ઘર મારી નજરે
આવ્યું તે તરફ હું બીહીતી બીહીતી આશરો સોહાધવા ગઇ !

પ્રકરણ ૭૮ મું.

મારી જેહેમતો.—મારી રખડો. (ચાલુ.)

તે એક બેડું મકાન હતું. તેનાં બારી બારણાં બંધ હતાં,
એટલે તેમાં કોઇ વસ્તુ હશે કે નહીં તે બી પેહેલાં તો મને એક
વેહેમ થઈ પડ્યો, પણ આગલ જતાં અંદરથી મને પઈસાનો ખલુ-
ખલુત અને મોટા મોટા અવાજો કાંને આવ્યા, ત્યારે અંદર એક
નહીં પણ ઘણાં આસામીઓ વસતાં હતાં એ મારી તુરત ખાત્રી
થતાં મેં હીંમત એકઠી કરી જઈને તેની બાબુમાંનું બંધ બારણું
થોક્યું.

તે કોઇ એખ્યલ જેવા ધીના દબરા સરખા શીરંગીએ ઉંઘાડ્યું.
તેનાં દીલમાં એક મેલી બાર તાઇટ તતરબંધ બેઠેલી પેટી હતી,
અને પગમાં તેવુંજ મેલું એક પાટલુંન હતું, જે વલી નીચેની
મોરીપરથી ઉપર વાલી દીધેલું હોવાથી તેના એબદસા ને કાલાં
દીકરાં જેવા અરધા પગ નાગા નજરે આવતા હતા. તેનાં મોંમાં
એક બીડી હતી. અને માથું ઉંઘાડું હતું. મેં કોઈ હેતાલુ મમતાલુ
પારસી અથવા યુરોપ્યન જેહેરો જેવાની ઉમેદમાં બારણું થોક્યું
હતું, અને તેથી આ પદેરા જેવા પેદરોને વકી ઉપરાંત એમ બારણું
ઉંઘાડતાં મારી સાંભે આવેલો જોઈ હું હપટી ગઇ !

“ઓ બાપરે !” તે શીરંગી મને જોઈને હું અજબ થઈ તે
હદ સુધીનું સુધ્ધ પારસી ગુજરાતી બોલ્યો—એટલો બધો તેનો પાર-
સીઓ સાથે સહવાસ હશે !—“બચ્ચા કાઉ, પેસુ, બાહાર આવો
તો ! અરે આએ કોઈ તમારી જાતવાલી તમોને પુછેય !”

એક બીજી પલ, ને તે કોઈ કાઉ ને પેસુ બાહાર દોડી આવ્યા,
જેઓ કોઇજ નહીં પણ દેખીતા પોસાગીરો—ચક્ષાપરના બેસ-
વાલાઓજ હતા !

હવે મને વીજડીના ચમકાર પેરે તુરત ભાસ થયો કે આ એક એકાંત જુગારખાનું હતું ! અંદરનાં ધીંગાણાંના અવાજો, પઈસાના ખણખણાત અને એ વિગેરે ત્યાંનો અધો રંગ ને મેહેમાર માફ ગભરાત પેદા કરનાર એ અનુમાન ખરું હતું એમ મારી ખાત્રી કરતો હતો ! એ એક વાર ખાત્રી થઈ ને તે ખાત્રી બી પેલા પોસાગીશને અંદરથી આવતા જોયા તેજ પક્ષે ને તેજ હરોલમાં થઈ, એટલે મને અજબ કુવત આવ્યું, ને હું થાકીને લુસ થયલી છતાં જરા બી થોડ્યા કે એક બોલ બી બોલ્યા વીના ત્યાંથી જીવ લેઈને નાહાઈ !

તે બદમાસો મારી પુકે દોડ્યા, અને “થોબ, છોકરી થોબ,” વિગેરે ઘણાક નજીસ સુખનો તેઓ બોલતાં મારી પુકે ધસતા હતા, પણ મારા પગને મારી શીકશે એ પાંખ આપી હોય તેમ હું પવનની પીઠપર ઉડી. હું તે ધરતીપર જાણે ચાલતી કે દોડતી ન હોઉં તેમજ ઉડી ! હું આટલી થાકેલી છતે—મારા પગ થાકીને શરીર આવેલા છતાં એટલું બધું દોડવાનું મને શુર ક્યાંથી આવ્યું તે હું જાણતી નથી ! દોડતાં દોડતા મેં એકજ વાર પછવાડે ફરીને સેહેજ આડી નજરે જોયું હતું, ને ત્યારે મેં જોયું કે તે જુગારખાનાનું બારણું જાત પરજાત લુચ્છાઓથી ચીકાર ભરાઈ ગયું હતું, કેમકે પોકાર મારતા જે એક બે બદમાસો પેલા પેદરોનાં કેહેવાથી મને પકડવા મારી પુકે દોડ્યા હતા તેઓએ તેમ કરતાં કરેલા ઘોંઘાટથી તે દોજખખાંના માંહેલા બધા દોજખીઓનું ધ્યાન બાહર ખેંચાયું હશે, ને કાંઈ “ગમ્મત” જોવાના હેતુથી તે બધા બારણાં આગલ ધસી આવ્યા હશે એ અનુમાન મુશકેલ ન હતું.

એ રીતે ઘણું દોડ્યા પછી મેં નજર ફેરવી વલી ફરીથી જોયું, ને હવે કોઈ મને પછવાડેથી પકડવા આવતું ન હતું એમ જોઈ મેં છુટકારા ને શુગરજીભરીનો દમ ખેંચ્યો. હવે તે નાસીપાસ થયલા કંગાલો ધીમે કદમે તે દોજખ તરફ પાછા વલતા જણાતા હતા !

તોબી હું દોડી. તે કંગાલ ધામથી મને એટલો ભય થયો હતો કે બંને એટલા અંતરથી તે મકાનને દુર રાખવા ને દુર નાખવા હું જ્યાં દોડયું ત્યાં દોડી, અને જ્યારે પુરી ધીરજ વચ્ચે શાંત થઈ, ત્યારે ખાલી ધરતીપર ઘાસમાં હું મારી મરજી ઉપરાંત

ફસડાઇ પડી. ત્યાં તે એકાંત ખીલાખાણુ જગ્યામાં—એક એખલાં મેદાનમાં ફસડાઇને હું રડી. હા પ્રીય વાંચનાર ! મારીપરની તે જોહેમતો, તે જાનલો એટલી જાલેમ હતી—દમખદમ ખનતા ખનાવે! એટલી હદ સુધી મને નાઉમેદ-નાહીંમત કરનારા હતા કે મને એમજ લાગ્યું કે ખુદ ખુદ મારી સાંચે રહ્યો હતો ! ખુદ ખુદ મને વીસર્યો અને ભુલ્યો હતો, અને ત્યારે ખુદાનું નામ કડવી ફરયાદો સાથે ને ખરાં દીલથી ત્યાં ઉચ્ચારીને હું રડી. હું રડી, અને જો હું કહું કે મારી આંખમાંથી હવે લોહીનાંજ આંસુઓથી ટપક્યાં તો હું કશી સહરાગત કરતી નથી ! રાત્રીમાંચે આવી હતી, ને તે રાત્રી બાહરના ઉંઘાડાં મેદાનમાંજ મને કાઢવી પડે એવો દરેક સંભવ હતો, અને ત્યારે મેં ફરયાદનો અવાજ ઉઠાવી પુછ્યું કે શું એ એક કંગાલ કુત્રાને મોહતે મરવાનેજ માટે હું સરજી હતી ?

હું પાછી મારી રખડો ચાલુ કરવા તૈયાર થઈ તે પેહેલાં એક અરધો કલાક એ રીતે હાથ વીલાપમાં વહી ગયો. હું સીધો રસ્તો મુકી ખેતરોમાં એવી આડી અવલી નીકલી આવી હતી કે મુંબઈની પાસે જવાને બદલે ઓર હું ઘણી વેગલી હતી, ને વસ્તીવાલા ભાગોથી તમામ બાહર એકાંત ખેતરોમાં હતી એમ મને નક્કી લાગ્યું. હવે એ ત્રાસના સખમે વલી એક વાર હું ઉઠી, ને કાંઈ નહીં તો ધોરી રસ્તાનો વાટ પકડવા હું પાછી ચાલી.

પણ હવે ચાલવાનું કૌવત ક્યાંથી આવે ? થાક ને ભુખથી હું અધમુઘ થઇ હતી તો ચાલું તે કેમ ? મારાં ખુટનાં તલ્યાં શરી ગયાં, ને તેમાંથી હવે પગ લગભગ ઉંઘાડા થયા હતા. અરે ! કેવી હીણપરતી, કેવાં અપમાનો, કેટલાં હરકુતપણાં, કેવી મુશકેરીઓ, કેટલી જાનલો, કેટલી નાઉમેદીઓમાંથી હું છેલ્લા ૨૪ કલાકને દર-મ્યાન પસાર થવા પામી હતી તે એક ખ્યાલનો ગળખળ મને ગુમરી ખવાડી ત્યાં તોડી પાડવા બસ હતો !

હું આગલ ચાલી.

સૂર્ય પોતાનાં પનોતાંં દર્શણ સાથની રૂખસદ લેવા રાજી હતો, અને સાંહાંજની ઠંડી પાછી શરૂ થઈ ચુકી હતી, જેથી રાતની શીકરોથી બચવા વલી હું જેમ ચલાયું તેમ લંગડાતી ફસડાતી ધસડાતી તણાંતી આગલ ચાલી. હું નજદીક એમ ખીજો અરધો કલાક

ચાલી હોઈશ, જે પછી હું એક સડકપર ઉતરી ને ત્યાંથી દુર એક મકાન દેખાયું તેની સરહદે ગઈ. એમ ઘણું મકાનોમાંથી મને હાંકી કાઢવામાં આવી હતી, અને તેમજ આ નવે ટેકાણે થશે કે નહીં તેના વીચારોએ મારી છાતીમાં દુઃખનો એક નવો દરી-યાવ જાણે ઉભો થયો !

દેખીતી રીતે તે એક નાઘણું આદર્યાનં અથવા એક કામ-ચલાઉ ધરમશાલા હતી, કેમકે તેનાં આંગણમાં એક ખુન્નેગ મોખેદ બેસીને શીતલ સાંહાંજની તેને વારતે “ ખુશનુમા ” થઈ પડેલી હવા ને શરૂ થતી ચંદણી ધોરતો હતો.

હું તેની આગલ ગઈ. ખીહીતી ખીહીતી, અચકાતી અચકાતી, ઓશકાતી ઓશકાતી ગઈ, કેમકે પારસીઓનો આ ધરમગુરૂ દયાલુ હતો કે નહીં તે હું કશું સમજી શકી નહીં. તેને જઈને શું કેહેવું તે તેને જોઈને દુરથીજ મેં મારાં મનમાં નક્કી કરી મેલ્યું હતું, અને તેજ રીતે તેની અતીઘણી અગ્નયબી વચ્ચે તેના સામે જાહેર થઈને મેં તેને ટુકમાં કહ્યું.

તેણે અતીઘણી તાજુબીમાં મેં મારી રખડનો તેને જે ટુક ખ્યાલ આપવા માંગ્યો તે બધો સાંભલ્યો, ને પછી કંઈક અકલાઈને ખુમ પાડી, “ અરે કોલઈ, ઓ કોલઈ, અરે કેઉંસ જે શાંભરેશ કે ? જરા ઓરી આવ તો.”

અને તે મોખેદનાં કોલઈ હવે બાહેર આવ્યાં. તે મોખેદ જે દરવાજામાં બેઠો હતો તેની બાજુમાં ઓટલો હતો ત્યાંથી તે ગોરાણી જેવી કોઈ નોશાકરી દોસી બાહેર આવી.

“ એ કાંન છે, ફરામદાર ? ” તેણે આવતાંને વાર આંખે આડો હાથ કરી મને જોતાં પુછ્યું.

“ બલા જાણે કાંન છે, ” ફરામદારે કહ્યું, “ કોઈ છે તો ખરી ! પણ ઓરી આવ છોકરી, તું ઘરમાં આવ. કોલઈ તું એને અંદર લાવ, આપરે એને બધું પુછીએ.”—અને મને તેઓ અંદર લઈ ગયાં.

ત્યાં નવેસર મારી ‘જુસરીસ’ શરૂ થઈ, ને ફરામદાર ને કોલ-ઈએ મલીને મને જાણે સવાલોએ વીંધી નાખી, જે બધા સવાલો અતરે રજુ કરી હું આ મારી અતી લંબાણુ વારતાને લંબાવશ નહીં. ઓટલુંજ કે અંતે હું તેઓની દયા મીનંતજારીઓથી છુટી

શકી, અને ત્યારે ઠડયું એમ કે તેઓ મને રાતવાસો રાખે•તો નહીં, પણ ફરામદાર મને ગાડી કરાવીને પોતે હીજશેફને ત્યાં રાતોરાત મુકી આવે. એમાં તેઓની એ મતલબ હતી. એક તો તેઓ કોઈ સખએ મારાથી હજી બીહીતાં હતાં તેથી મને રાતવાસો પોતાને ત્યાં રાખવા ના પાડતાં હતાં, અને બીજું તો મને મુકવા આવવાથી મારી શેફાણી તેવણને ખુશી કરશે એવું જે મેં તેવણને સમજાવ્યું તેથી તેવણ એક “ પોહોંચ્યું ” લેવા તૈયાર થઇ ગયા હતા.

પણ એ બી હજારોહજાર ગણીમત ! તે ફરામદાર મારો વિશ્વાસ ન કરે ને મને ગાડી ભાડું ન આપતાં એમની એમ હાંકી મેલે તે કરતાં પોતે ગાડી કરી મને મુકવા આવે એ શું ખુદાનું નાધલું હેસાંન હતું ? એમ હવે એક વાર જ્યારે સઘલું નક્કી થયું ત્યારે ફરામદારએ ઝપાટામાં ભોણું કરાવ્યું, કેમકે જમીને એકઠાજ તેવણ તૈયાર થઇને ગાડી સોહોધી લાવવા અથવા કોઇની ગાડી માંગી લાવવા નીકલે એમ ઠડયું હતું. કોલધએ બી તેથી “ એ પૈસા ” મજવાની ઉમેદમાં તુરત ભોણું કાઢ્યું, ને પીછેરી પાંથરીને તેની આગલ દીવીપર દીવો મુકી જમવાની સઘલી તૈયારી કીધી. હવે તે મારી બધએર જમવા બેસવા તૈયાર થયાં, એટલે મને નહી તેડે એ કેમ અને ? તેઓએ તેથી મને બી બોલાવી, ને અમો ત્રણે જણ જમવા બેઠાં.

પ્રકરણ ૭૯ મું.

મારી જેહેમતો.—મારી રખડો. (ચાલુ.)

પણ અમો ત્રણમાંથી એક બી હજી તો પેહેલો છુક મોંમાં નાંખ્યે તેટલાં ધરધર કરતી બાહર કોઇની ગાડી આવી ઉભી રહી, ને “ ફરામદાર કાંહાં મરી ગીયા ? છેઓ કે ઓ ફરામદાર ? ” કરી એક તરારે મુકતો કોઈ પારસી અંદર આવ્યો.

તે અંદર ધસીને આવ્યો, ને વલી ગરબડ કરતો આવ્યો. મારી કાંની બીહીતો ધુજતો, બરાતો છુપાતો તે કંઈ આવ્યો નહીં. તે મકાંનપર તેનો જાણે હક પોહોંચ્યો હોય, તે આંદરાન ને ધરમશાલા તેની અથવા તેના બાપની હોય તેમ તેવી છાતી સાથે તે અંદર આવ્યો.

અને ફરાંમદાઈ ? તેવણુ નખ્યોદ ગીયા ફકત તે સાહાદ સાં-
ભલીને એટલા ગભરાયા કે “ આવો મુરખી શાએખ, અંદર આવો
શેઠ, આવોજી,” કરતા જમવાનું રહેવા દધ તેને આવકાર આપવા
દોડદોડીથી ઉઠ્યા, ને ત્યારે દાયા પગનો જોડો જમના પગમાં ને
જમના પગનો જોડો દાયા પગમાં પેહેરીને ફેરબદલ કરવાનો તેમનો
ગભરાત જો હતું રમુજની મળદમાં હતો તો ખચીત મને હસાવ્યા
વીના રહેતે નહીં. પણ મારે માટે તો રમુજ શાની ? એ અવાજ
મારો એલખીતો હતો, ને તે સાંભલતાંજ મારી છાતીમાં ધુજરાં
ચઢી આવ્યાં હતાં !

વાંચનાર ધારશે કે તે પેલો મારો શત્રુ થઈ લાગેલો નીચ
કાલા પેસીનો બદલુ હશે, પણ નહીં. એ બદલુ નહીં હતો, પણ
“ મા મે ભલા કે મેરા ભધ તો મુવા એક ઘેર જોર દુસરા
કસાઈ ” જેવોજ તેનો પેલો બદમાસ દોરત, રોજનો સાથે ફરનાર
માફીદલાલનો ખટલુ હતો ! એ ખટલુ જી એક શેઠ્યોજ હતો,
અને શેઠ્યો હતો તેથીજ ગરીબરા ફરાંમદાઈપર એટલો રોષ કરતો
તે ગાડીમાંથી ઉતરતાં વાર આ મકાનમાં દાખલ થયો હતો. વડી
તે શેઠ્યો હતો તેથીજ આપડો ફરાંમદાઈ ને તેઓની કોલઈ તેનાથી
એમ ખીહી ધુજી જી રહ્યાં હતાં !

“ આવો બાવા, આવો મરં, જી આપું બેસોજી,” હવે કોલાં
દોસાંએ એક ભાગીતુડી ચુનાના છાંટાઓ સાથની ખુરસી એક
ઘોલકી પછવાડેથી આગલ ખેંચતાં કહ્યું.

“ કંઈ નહીં દોસાં, રહેવા દેઓ તમારી ખુરસી, હું તો અહીં બેઠો,”
—અને તે પાસે જે સફઈ પાંથરેલી એક ઘોલકી હતી તે ઉપર બેઠો.

“ કંઈ હોકમ છે મુરખીજી ? ” ફરાંમદાઈએ આગલ ઉભા રહી
હવે ખરેખર બે હાથ જોડીને અદબથી પુછ્યું.

“ અરે નહીં રે, હું તો અહીં મેહેમ કલખમાં આયોતો કેની
તે પાછો મુંબ ઘેર જતોતો; પણ કલખમાંજ તરસ લાગીતી ને ત્યાં
ખરફ પાણી પીતાં વીસરી ગીયોતો તે મકુન્જે ચાલ ફરાંમદાઈને તાંહાંથી
ગોટ પાંણી પીતો જાઉં, કરીને ગારી ઉભી રખાવી અહીં આયો.”

“ ઓ હારે મરં, ઓ હારે ઓવરધ જાઉં,” કોલાં દોસાંએ પાણીનું
નામ પડતાંજ ધામધુમ ને દોરાદોર કરી મેલી, ને તે પાણી લેવા ગયું.

હયાં વાંચનારે ધ્યાન રાખવાનું છે કે બોણું પડ્યું હતું તેમજ મારા સાંખે અનામત પડ્યું હતું, ને મને પાથરણાંપરથી ઉઠી જવા ટાઈમ નહીં મલવાથી હું ખામખા મારી સારીની સોડ આગલ ખેંચીને દીવીપરના દીવાનું અંધારું એવી રવેસે મારાં મોં ઉપર લેઈને બેઠી હતી કે પેલો “શેઠ્યો” મને તુરત જુએ કે આગ્રખે નહીં.

મને એ રીતે તેનાથી ખીલીવાનું શું આશ્ચર્ય કારણ હતું? જો હું એમ કહું કે તે આવ્યો ત્યારથી હું કાંટાની પથારીપરજ બેઠી હતી તોખી મારી બેચેનીનો વાંચનારને પુરો ખ્યાલ આપવા તે બસ નથી. હું જાણતી હતી કે જેટલો પેલો બદલુ દીલનો મેલો કપટી અને બદમાસ હતો તેવોજ આ ખસર ખી હતો. તે બેઉ રેજના સાથે ફરનાર હતા ને ત્યારે જો એક મારે લગતી નીચ નીંદાથી વાકેફગાર હતો, ને તે વધારવા ને ફેલાવામાં મોજ લેતો હતો તો આ ખીજો તેમ ન કરે એ બનેજ કેમ?

અને તેઓ “શેઠ્યા” હતા! એવા અધમ બદમાસો શેઠ્યા ફેહેવાઈ અને શેઠ્યા ગણાઈ શેઠ્યાઓનાં માન પામેલા અધીકાર ને શેઠાઈના પવીત્ર એલકાબને એબ અને નરસ લગાડતા હતા!

શેઠ્યા બધાંથીજ થવાનું નથી. પૈસાએ આપેલી શેઠાઈ તેજ ખરી શેઠાઈ નથી, ને એવી પૈસાની ગુલાંમગીરી ને તાબેદારીએ આપેલી શેઠાઈમાં સરસાઈ કે હોરમત જરાએ નથી. ખરી શેઠાઈ અને શેઠપણાંની ખરી મોટાઈ તો પોતાનાં જરનાં જોરે નીતીનાં, દયાનાં, ધરમનાં રૂડાં કામો કરવામાં છે.—ગરીબની ઘઝ રાખી નીરાશ્રીતની દયા ખાવામાં છે, બાકી એવી બાહુતી હોરમતના લઈભાગુ શેઠ્યાઓ તો જુગારમાં ફાવી ગયલા જુગારીઓ ખી થઈ શકે છે, ને તેમાં જરાએ કીરતી, જરાએ નામના, જરાએ મોટાઈ, જરાએ શેઠાઈ છેજ નહીં.

હું હમણાવેર તેનું ધ્યાન ખેંચી શકી નહીં, પણ એક વાર કોલધ દોસાં પાણી લેવા ગયાં, ને તે શેઠ્યો એકાદ પણ કુરસદે પડ્યો એટલે તુરત તેનું ધ્યાન મારી પર ખેંચાયું. “એ આએ કોણુ છોકરી ધરાંમદાર?” તેણે તેથી તુરત પુછ્યું,—અને બેઅદખીથી ઉઠીને મારી પાસે આવ્યો.

“ઝી એ કોઈ ખીચારી બુલી પરેલી શોકરી છે,” ફરામદારએ કહ્યું. “ઉહ, શોકરી, શેઠની આગત બધી તારી વાત કેહે.”

“ભુલી પડેલી છોકરી!” હવે ભારે તાગુખીમાં મારી છંક પાસે આવતાં ખટલુએ કહ્યું. “આવી મોટી છોકરી ભુલી પડી? કંઈ બચ્યું છે શું? આજે તો ફરામદાર તમે કંઈ દહા મશકરીન આહારમાં છેઓ?”

“અરે નહીં” રે ઝી તમારો ગુલામ બચ્ચો છેડે,” ફરામદારએ તોઆ તોઆ કરતાં કહ્યું; અને પોતાને મલેલા ઠપકાથી કાંધક માહુ લાગું હોય તેનો ખાર મારાપર ખાલી કરતાં કહ્યું, “પણ ગોલામની ખાધી ઉઠીને ઉભી થઈ મરની, ને જવાબ આપની! શેઠ ઉભા રેહયાય. ખાવાનું નાહારી નાએય કે ધરીને એશી રેહીય?”

હવે હું ઉઠીને ઉભી થઈ! આવી તીક્ષણ તાણાંજાણી છતાં હું એસી તે કેમ રહું? મેં જોયું કે હવે સઘણ પાછું થઈ ચુક્યું હતું, ને જે સગવડ હું આટલી જેહેમતો પછી પાછી મેલવવા પામી હતી તે ફરી એકવાર મારી પાસથી જે ઘડી જતી હતી તેમાં ખુચી લેવડાવાની હતી, પણ તોખી હું એસી કેમ રહું?

હું આંસુ ભરી આંખે ઉઠી, ને નીચી નજરે ચુપ ઉભી રહી.

પણ એક વાર દીવાનું અજવાળું મારા મોં ઉપર પડવાનીજ ખોટી હતી. “ખાઈ જોવ, એ તો હીજીશેકવાલી રાત એખની ભરેલી પેલી દુકતી શીરીન છે,” તેણે ધ્રુમ હસીને કહ્યું, “અરે ફરામદાર તમે મરોરે મોચીને ખાનણે, એ દુકતીને કાંઠાં ઘેરમાં ધાલી? અગે મુવા, એ તો તમારું નાહાન ભાગ્યું!”

“એ ઝી તે પણ તે-તે પણ તે તે શું હોશે?” ફરામદાર આ સુખન સાંભલતાં ગભરાતથી તોતરા બોખરા વડીક થઈ ગયા. “કાને કહ્યું કે મારું નાહાન ભાગ્યું?”

“અરે મુવારે તમે નરયાંના ખીસેલા,” તે નીંદાખોર બદમાસે કહ્યું, “કાને ને નાંખે શું કરયા કરોય? એ પોરી તો પેલા જાંચ વારયાની — છે.”

તે બદમાસ મને કમકમાટ પેદા કરનારો જે બોલ ઉંઘારો બોલ્યો તેની જગ્યાએ મેં એક કાપો દોર્યો છે, ને તેના તે દોગખી સુખનોથી મને જે કાંટા ભોકાયા તેનું બ્યાન કરવાની મારી કલમમાં તાકાત નથી.

“ઓ તું મરેરે માટી મુઘ,” કોલાં દોસાંએ તરારે મુકયો.
“તુંને કાંન મુવાંએ અહીં મોકલી ?”

“માએજ,” મેં હાથ જોડીને કહ્યું, “એ બધું જુઠું છે. એ બધી ખોટી નીંદા છે.”

“નીંદા ?” ખટલુએ હજી ખુશ મીઝજો હસીને કહ્યું; “રાન લુચ્ચી, નીંદા હોતે તો તું એમ સારીની સોરમાં આટલો વાર મોંનું દયાવી રાખીને એસી રહેતે બી ખરી કે ? હું તેજ જોઉંય કે ફરાંમદાફ કેહેય કે ઉઠ તોબી ઉઠતી કેમ નથી.”—અને પછી તુરત તેણે કોલાં દોસાં તરફ ફરીને કહ્યું, “લે કાવો દોસાં, મને વખત થાએય, પાણી કાંહાં છે ?”

“ઓ હારે મરં ?” અને તે દોસાંએ તેને એક કોપરખરાસની સાથે ઉગ્ગલેલી કલસલીમાં પાણી આપ્યું તે ગટગટાવી જઈ રૂમાલે મોંનું તુછતાં તેણે બાહર જતી વખત બી કહ્યું, “અરે રાંનને ધકેલો મારીને કારી મુકો ! એ રાંન એબની તોકને શું ઘરમાં ઉભી રાખીય ?”

“અરે હારે શાબ, આએ ઘરી એ રાંનને લાત મારીને કાફંચ,” ફરાંમદાફએ કહ્યું.

“બદાએજપરથી મરં તે તંવણેજ થી પુરયું કે કી ભરાયા તમે અહીં આયા,” દોસાં બોલ્યાં. “મારા ફરાંમદાફના તો સકાર રહે રે ! વરી તેનાન તો એ ધણી મુઠને ગારી કરીને મમભધ મુકવા જતાતા !”

“એ ગોલામની ખાધી મને શું કેહેતી હોશે ?” હવે ફરાંમદાફએ તપીને કહ્યું. “વરી તેંજ કહ્યું કેની કે એને લેધ જવો ને મુકી આવો.”—અને તે દોસાં દોસી મરં પડે એવોજ હીંગામ હતો—કે જે દરમ્યાન ખટલુ તો ગાડીમાં બેસીને કોઇની દરકાર કીધા વના નીરાંતે હાંકી બી ગયો—અને તેથી દયકાંઓથી યુગલાતી છાતીએ જેમ તેમ બોલીને મેં કહ્યું, “તમે જેઉ નાહુક ના કજીઓ કરો. તમે જો મને સાંભલવા નાજ કેહોય તો હું પોતે તમારાં મકાંનમાંથી બાહર જાઉંય.”

“અરે જાની રાંન દાકણ,” ફરાંમદાફ છેરાયા,—ને તે ધરમના ઉપાધ્યાએ મારી જાત કે મારી જવાંનીની પરવાહ કીધા વના તેની

સુદેદ પાણી ને સુદેદ દાહડીને બી એબ લાગે એવી નજસ ગાલગલોચ સાથે મને પાંખરં પકડી ખેંચી કાઢી, ને બાહર હાંકી મેલી—એવી રીતે કે તે ઉંચી સીડીપરથી ગબડી પડતાં કે બાગુમાનાં પારણાંસે અઠડીને માંથુ ફાંટી જતાં હું સેહેજ સેહેજમાંજ બચી !

હું બાહર પડી. તે અંધારી રાત્રે એકલી અનાથ નીરાધાર હું પાછી બાહર પડી !

મારી છાતીમાં દુઃખથી ઉઠતા આગના સોહોલાના હવે જાણે કોયલા બની રહ્યા હતા. હું ભીતરે બહી જહી ખાખ રાખ બની રહી હતી. મારી આંખ સાંમે અંધાપો હતો. મારું મગજ એક ખાલથી ધું ધું કરતું હતું. મારા પગ શરી આબ્યા હતા ને સીસાં જોવા ભારે થયા હતા. મારું દીલ ગરમ થઇને આતસપેરે તપતું હતું, ને મારું હૃદય ભીતરે ફાટી તુટી ચીરઈ કટકા યુક્લા થઇ ગયું હોય તેજ મીસાલે મને થયું હતું ! આટલા વખતમાં મેં ઘણું ખમ્યું હતું.—અક્કલ કમુલ ન કરે એવી ઘણી કઠણ હાય વેલાઓ ને માહાભારત હાંદેસાઓ મેં સોસ્યા હતા, પણ આ છેલા ફટકાથી હું તમામ-ખીલકુલ આજેજ અને ખેતાકાત બની ગઇ. વાંચનાર ! તે મારાપર ગુજરેલા ગજબોની યાદ કરી જ્યારે હું આ લખું છું ત્યારે મારી આંખમાંથી ધોધબધ આંસુઓ વેહે છે, ને આ સાચી કાંહાણીના દુઃખીત ખ્યાલથી તારું દયાલુ દીલ બી હું માતું છું કે દાજ્યા વીના રહેનાર નથી.

હવે મારા જીવમાં જીવ ન હતો—મારા દમથી દમ ચાલતો ન હતો ! હું ઘણાંક ઘર આગલથી પસાર થવા પામી કે બ્યાંથી ખુશ મીજાજે ખડખડ હસવાના અવાજને—તહરેવાર વાતચીતના ને કેટલાક બંગલાઓમાંથી તો વાજત્રો સાચનાં ગાણાના મીઠા શરોદ વટીક મારે કાંને આબ્યા, પણ મારે વાસ્તે તે બધો દોજખ સમ અંધકાર હતો ! ઘણીક માતાઓને પ્યારથી પોતાનાં બચ્ચાંઓને ગોદમાં દાખી ખેલીને ખેલાવતી હું દુરથી—બાહરનાં અંધારામાંથી આંસુઓથી આંધલી થઇ જતી મારી આંખો વચ્ચેથી જોતી હતી, ને ત્યારે મારી ફરયાદનો અવાજ છેક જગરનાં ઉંડાણમાંથી ઉઠી મારી નમાયાવંત હાલતની હાય ઉઠાવતો હતો ! હું માતપીતા વગરની ભાઇ બેહેન વગરની જે ભટકતી હતી તેની વારે ધાવાને—ધ્યાથી

મદદનો એક દસ્ત લાંબાવાને કોઈજ નહીં—ખુદા બી નહીં જલો, ને તેમ છતાં હું મરી બી જતી ન હતી એ મારો જનકેમ અફસોસ હતો !

હવે કોઈ બી દરવાજાપર હીંમતથી હાજર થવાની મારામાં વત ન હતી. ક્યાંથી હોય ? ધરેધરથી હું ઠોકડે મરાયલી નીરાશ્રીત અધમુઠ્ઠ બીખારી હતી !

પણ એ ખ્યાલોના ગજબથી ગુંમતાં મગજે આવતી ચકરીઓ વચ્ચે હું ચોકરાતી ચોકરાતી ને દેખીતી મરતી રીબતી હાલતમાં આગલ વધી, કે જ્યારે હવે મને લાગ્યું કે જે ઘડી જાય છે તેમાં હું ભોંયપર પટકાવરા, અને તેમજ થયું. જરા વારમાં મને આવતાં ચક્રો વધ્યાં, ને હું તમ્મર ખાઈ એક મોટા અંગનાના કુસાદે દરવાજાની આગળ એસુદ્ધ તુડી પડી !

* * * * *

જ્યારે હું સુદ્ધિમાં આવી ત્યારે સહવાર હતી, અને એક ઘણાંજ સુખદાએક નરમ બીછાંણાંમાં હતી. મને બધું ગરમ ઓઢાડેલું હતું, ને હું ઘણી બીમાર હોઈ તેવો બધો આસપાસ દેખાવ હતો. બારી બારણાં વાંકાં કીધેલાં હતાં—દવાદારની સીસીઓ પાસેની ટેબલપર પડેલી હતી—મારાં માથાપર કોઈ આઇસ ફ્રેરવતું હતું, ને જે આતુર દયાલુ મીઠા ચેહેરાઓ ખરી કાલજથી મારા મોં સાંભે વાંકા વલેલા હતા !

પેહેલાં તો હોસ્પિટાલીમાં આવતાં હું ક્યાં હતી ને એ બધો શું ખનાવ હતો તે મને યાદ બી આવ્યું નહીં, ને મેં કપાલપર હાથ દાખ્યો, કે જ્યારે મને જણાયું કે ત્યાં કંઈ જખમ હોય ને પાટો બાંધી લીધો હોય તેમ હતું. ત્યારે મને વીજલીને વેગે સઘળું યાદ આવ્યું, અને જાંહાંગીરને અંગણેથી રાતોવહી નાહાસવા પછી બીજી રાત મુઘીના જુલમગાર ૨૪ કલાકમાં મારીપર જે જે વીત્યું હતું તે એક ઝપાટે યાદ આવી જતાં હું ધુજને મારી પાસે ઉભેલી તે કોઈ માદર જેવી યુજોર્ગ ને મમતાલુ બાનુને વલગી પડી !

અને તેણે બી એક માદરનીજ મમતાથી મને ગોદમાં લીધી, ને ધીરજ આપીને પુષ્કલ પઠાવી. હું તેને ઓલખતી ન હતી, તોબી મારી મુઠ્ઠ માદર બેહરતમાંથી ઉતરી આવી મને આંસુઓ સાથે ગોદમાં દાખતી હોય તેમ તેણે મને ગોદમાં લીધી—કે જ્યારે પાસે એક તેવાજ મમતાલુ દેખાવની શીરંગન આયા પુષ્કલ દયાથી—લગ-

ભગ આંસુઓ સાથેજ એ તમાસો જોતી હતી—અને જોકે મેં
જોલવા ઘણું બી માંગ્યું, પણ કશું ન જોલી શકાવાથી તે મારી
માતાજ થએલી કોઇ નેકજાદ બાનુની છાતી ઉપર મારું માથું નાખી
હું ફેફફેક રડી !

પ્રકરણ ૮૦ મું.

દયા.

એક ભલી માવતરનો મોટો માનીનો સાહ્યો સદા સુધીનો
ખોલી ખેસવાનું દુઃખ કેટલું બધું છે, ને તે કેટલું બધું ઘાતકી છે
તે તો જોને એ હીણભાગ્ય અનુભવ થયો હશે તેજ માત્ર કદખી
શકશે, અને તેથી મારા જેવીને તેની દુઃખી અવસ્થામાં એક ખરી
સગી મા નહીં ને સગી માનો એક ઓસો—એક મા જેવીજ
મેહેરબાન જે કોઈ બીજી બી મલી, તેની દયાલુ છાતીપર મારું
માથું નાખી હું મારાં સઘલાં સંકટો યાદ કરતાં ફેફફેક રડી એ
તમામ સ્વભાવીક રવેસે જે બનવું જોઈએ તેજ માત્ર બન્યું.

હું કોણનાં ઘરમાં હતી તે બી હજી તો મને ખબર ન હતી.
મને જે ત્યાં તુરત યાદ આવી શક્યું તે ફક્ત એટલુંજ કે હરધુત-
પણાં ને હાયવેલાનાં અતી ત્રાસદાયક સંકટો ખમીખમીને હું એક
બંગલાપાસથી પસાર થતાં ચકરી ખાઇ ખેસુધ્ધ તુડી પડી હતી,
અને ત્યારે બાકીનું અનુમાનથી સમજી લેવાનું સુશકેલ ન હતું કે તે
બંગલામાં વસતાં દયાલુ લોકોએ મને ઉપાડીને અંદર લીધી હતી,
ને આ નરમ બીછાંણાંઓમાં પ્યારભર કાલજી સમેત સુવાડી હતી.
ત્યારે એવી દયા કોણને નહીં રડાવે ? એ દયાના ખ્યાલમાંજ એક
એવો મીઠો કશ્ણારસ સમાયો છે કે તે કશ્ણારસે જાણે મને હરખ
ને સુખથી બી રડાવી !

“ ખુદાને ખાતર મને કેહો,” અંતે મારી છાતીને એ રીતે
ખુલાસો આપવા પછી મેં ધીમા અવાજે પુછ્યું—અને મેં જોયું
કે મારો અવાજ બી એટલો ધીમો પડી ગયો હતો કે હું ઘણા
દીવસોની ખેમાર હોઢાં ને તમામ નાતવાંન થઇ ગઇ હોઢાં તેવોજ
જાણે અવાજ નીકલતો હતો !—“ ખુદાને વારતે મને કેહો,” મેં
આતુરતાથી પુછ્યું, “ કે હું કાંઠાં છોક ?”

“તું કંઈ શીકર ના કર,” તે કોઈ મમતાલુ મા જેવીજ મેહુ-રખાને કહ્યું. “તું મારાં ઘેરમાં છે, ને ઘણા આરામથી છે. હવે અહીંથી તુંને કોઈ હાંકી મેલવાનું નથી.”

“હું કેટલો વખત અહીં રેહીચ વાઈ?” હવે મને અચ્ચુચ પાછી પેલા જેલમાં સખડતા નીરદોશ દીનાની વાત યાદ આવતાં મેં ઉરકેરાઈ આવીને પુછ્યું.

“જે વરી તું ઉરકેરાઈ આવેચ,” તે કોઈ અળલાએ માઈ માંથુ પસવારી મને ધીરજ આપતાં નરમ હપકો આપ્યો; “વરી તારો જીવ જમાઈ જશે.”

“હા, પણ માએજ મને ખોદાએને વાસતે કેહો કે હું અહીં કેટલા દાહારાની બેમાર પરેલી છઉં?” મેં હાથ જોડીને માંગી લીધું.

“લે ચાલ ત્યારે હું તુંને કેહું,” તેણે મને સધ્યારાથી શાંત કરવાને ઉતાવલ કરી; “તુંને ગઈ પરમની રાતે અહીંઆં મારા કપાઉંમાં પટકાઈ પરેલી ઉંચકી લાયાતાં. તે મંગલવાર ઉતો ને આજે બ્રેસપતવાર થયો.”

“બ્રેસપતવાર?” મેં દીનાની સેસનમાંની તપાસ બ્રેસપતવારેજ હતી તે યાદ કરતાં શંકાની ધાસ્તીથી રગેરગ ધુન્નતાં કહ્યું, અને ત્યારે હમણા વાગાય કેટલા?

“સહવારના દશ.”

હયાં હું ખામોશ થઈ, ને મેં મસ મોટા છુટકારાનો દમ ખેંચ્યો, કાંચકે મેં જોયું કે દીનાની મદદે જઈને તેને મારી સાક્ષીથી બચાવાનો—એક નીરદોશ જાન જતો અટકાવાનું ખરું પુન હાંસલ કરવાનો—હજી મારા હાથમાં વખત હતો. એ ખ્યાલની ધીરજથી ઉપજેલાં સુખના સખએ તેમજ વહી એટલી બધી નાતવાની ને નાકૈવતી વચ્ચે મેં કરેલા એ બધા સવાલ જવાબો ને એ બધી બોલચાલને લીધે હું નીસોસ થઈ પડી, ને મેં આંખ વીંચી દીધી.

“જો, વરી જીવ જમાઈ ગીયો,” તે કોઈ ભલી અળલાએ ગભરાત કીધો. “લાવ તો આયા, જલદી પેલી સુધારવાની સીસી લાવ તો.”

“નહીં માયજી,” મેં આંખ ઉઘાડી તુરત તે નેકનદ આંતુને ધીરજ આપી. “હું હવે તો હોસ્ચાર છઉં. એ તો જરા બોલબોલથી મારો જીવ થાકી આયોતો.”

“ઝરે પણ દીકરી તારે તું ચુપજ રહેની ?” તેણે સમજાવીને કહ્યું ; “શું કરવા એમ બોલ બોલ કરેય ? જેમ તેમ તારો જતો જીવ બચ્ચોય ને બચાવ્યોય તેની તુંને કંઈ ખબર છે ?”

“નથી,” મેં હેસાંનથી કહ્યું, “ને નથી તેથીજ હવે હું તે જાણુશ નહીં ત્યાંવેર મારા જીવને ધીરજ આવવાની નથી, વાસ્તે મને બધું કેહો એમ હું કાલાવાલાથી તમારી પાસ માંગી લેકું, માયજી,”

“લે ચાલ તારે સાંભર,” તેણે કહ્યું. “દાકટરે બી કહ્યુંય જે એને જરા ઉસ્કેરાવા ના દેતાં, તારે અમથી ઉસકેરાયા ના કર. જે આએ બંગલો જ ભરાયા મારા ઘણીનો છે ને તેવણુ બેજનજી મેહે-મવાલાને નામે ઓરખાએય. પરમ દાહારે રાતે અમે લોક બાહારથી આયાં તારે અમારી ગારી બંગલામાં વાલવા જતાંજ અમારા ઘોરાવાલા રામલાએ બુમ પારીને ગારી ઉભી કીધી, કે મારો તો જાણે જીવ ઉડી ગીયો કે આ માએ એ શું થયું, પણ પછી જણાયું તારે તો એમ કે તું અમારા દરવાજામાં લાંબી છર થઇને પટકછ પરેલી. મરેરે, મને તો તુંને એમ પરેલી જોઇને કંઈ એવાં ધુજરાં ચલરી આયાં કે બસ નહીં, પણ માય મરે ખુરસેદે મને બી ધીરજ આપી ને પછી બાપ થતાની સાથે મલી દોર ચોર પોહોંચારીને તુંને બી ઘેરમાં લીધી.”

“આ કેવી મેહેરબાની, કેવું હેસાંન !” હું આંસુભરી આંખો સમેત અરધું મનસે-અરધું મોટે પટપટી.

“મેહેરબાની ? ઝરે શીટ !” તે અબલાએ કહ્યું, “એમાં મેહેરબાની શું ખરીય ! આપરે જરયોસ્તી છર્ધએ કે કાફરી ? જી ભરૂં મારા બેજનજી ને ખરસેદ તો તારી જીવાંની જોઈને અને તુંને એમ એખલી પરેલી જોઇને એવા ગભરાયા કે બસ નહીં. તે લોકે તો તાબરતોબ પાસેથી નાનાબાઇ ડાકટરને તેરાવી મંગાવ્યા. ડાકટરે કહ્યું જે દેખીતી રીતે ઘણીજ ઠંડી, ઠાક ને લુખથી તું દુસમેન એમ અધમુર્છ થઇ ગઈય, ને કેહેજે કોઇ ચાંપતા ઉપાએ નહીં લેવાશે તો છોકરી એક બે દાહારામાં મરી જશે. દાકટરનાં મોરાંમાંથી તે બોલ નીકર્યો કે જી આપું તે બેજનજીએ ને ખસરૂએ બધી દોર કીધી, ને આએ ઓરડામાં તુંને બધી જતન ને માવજત સાથે પોહોરાવા. તે પછી આખી રાત તારાપર તાપનાં તો જાણે તરકાં

તપ્યાં, ને પવનની જુમમાં તહરેવાર તું લવી ને બકી, ને તેમાં કોઈ પેલો છોકરો ખુંનને વારતે હમણા ધરાયલો પકરાયલો છે તેનું નામ તેં ધરી ધરીએ દીધું. કાલે બી એક દાહરામાં તન વરા તો દાકટર આવી ગીયો, ને વરી મોટી રાતે આયો તે તો જુદો.”

“ એટલું બધું કોણ કરે ? એટલું બધું કોણ કરે ? ” હું મનસે ખરાં દીલનાં હેસાંનથી પટપટી.

“ કોણ કરે ! ઓ લેરે ! વરી કોણ કરે, જે જરયોસ્તી હોય તે કરે, ખોદાને બાંણુનાર ને પીછાંણુનાર હોય તે કરે ; એક મુવાં કોઈ નસાબંદા જેવાં હોય તેજ નહીં કરે તે ખરાં, ને તેવાંને તો મારાં ઘેરખારપરથી બી ઝોવારયાં રે હજ્જર વખત.”

“ હવે મારીપર એટલું હેસાંન કીધું ત્યારે તો પુરું કરો માએજ,”—અને હવે દીનાની વાતપર આવતાં હું ખરેખર પાછી એટલી ઉસકેરાઈ આવી કે મારી સઘલી નાકૌવતી છતાં હું ઉઠીને ઘોડ્યાપર બેઠી. “ આજે જે પેલા પારસી છોકરાની સેસનમાં તપાસ ચાલવાની છે તેનું મોહોત જીવત કેટલે દરજ્જે મારે હાથ છે, ને મારે તેને બચાવેજ નેઈએ.”

તે ખાંતુ અવીશ્વાસ ને અબ્બયબીમાં હવે વલી મારા ભણી દીકવા લાગી. તેને લાગ્યું કે આ વલી હું ફાટુંફાટું બોલતી હતી, કેમકે મને પવનની કસર થઈ હતી, ને તેથી તેનો દયાજી ચેહેરો દયાનાં દુઃખથી ગંભીર બન્યો.

“ માએજ,” મેં એ ઉપરથી તુરત કહ્યું, “ તમે જરાબી વે-હેમ ના ખાઓ ; હું હમણાં તદ્દન સારી હાલતમાં ને હુશીઆર છેઉં. તમે જરા મારી કાંઠાંણી બધી સાંભરશો તો તમને બધી સમજ પરશે, ને તમે તે સાંભરશો તોજ હું સારી થવશ ; નહીં તો હું કક્ત બેચેની ને બેજારીથી મરી જવશ.”

“ લે ચાલ, કેહે તારે. જોઉં વાઈ શું કેહેય ? ” તે બાઈએ મારી પાસે બીછાંણુમાં ગોઠવાતાં કહ્યું,—અને પછી વધાર્યું, “ જેમ બને એમ બોલવાતું ટુકું કરજે હો માએ, કાંયકે નહીં તો વરી કંઈ તારી માંદગી વધશે કેની તો જી ભરાયા બેઉ બાપ દીકરા મારી-પર દહવારો પારશે કે એ તો તે વાત કરાવી તેથી થયું.”

એ હપરથી મેં તેને એ વીશે તમામ હવે બેશીકર રહેવા ધીરજ આપી, અને પછી દીનાની વાતપર આવવા મેં મારી સધલી વીટક વાત કેહવા માંડી. તેટલાં માટે છેક હું પેહેલેથી ટુંકમાં મારી દુઃખીત કાંઠાંણી કેહેતી ચાલી, અને કેવી રીતે હું હીજીશેકને ત્યાં નોકરીએ રહેવા પામી હતી—કેવી રીતે દીના સાથે મને ઓલખ થઇ હતી—કેવી રીતે મારી બલી શેઠાંણી મારફતે મેં મદદ કરી હતી, ને તેને નહસાડયો હતો, ત્યારથી તે છેલ્લે મને ફરાંમદારએ પોતાના આદરાંનમાંથી ખટલુના સમજવાથી ધકેલા મારી હાંકી મેલી હતી તે અધું મેં કહ્યું. થાકી આવતા દમે તોખી પુરી ઉલટથી ને જોઇતી ઝડપથી તે લંબાણુ કાંઠાંણીના અગતબેગા ભાગે મેં તપસીલવાર સમજાવ્યા. કેવી રીતે એક પાંડિના દુકરા માટે ખી મેં મોહતાજમંદ બની હાથ ઓડ્યો હતો ને મને ત્યાંથી હરધુત કરી હાંકી મેલવામાં આવી હતી તે ખી મેં કહ્યું, ને નીતી સાચવવા જતાં ને સાચવવા છતાં બદલુ ને ખટલુ જેવા બદમાસોએ ટેકાંણે ટેકાંણેથી મને કેવી રીતે ધકેલા મારીમારીને હાંકી કઢાવી હતી તે અધું મેં વરણવ્યું.

અને ત્યારે તે દયાલુ દીલની મા જેવી મેહેરબાંન બાનું તે મારી વીટક વાત સાંભલતાં મારા સાથે દુસકે દુસકે રડી. તેનો માયાલુ સ્વભાવ ને નરમ હૈયું એટલું અધું ઘાતકીપણું તામોસ કરી શક્યું નહીં.—ખરેખર, તેના અંગલાની હદની બાહર એવું ને એટલું અધું નાતરસપણું વસે છે એ ખ્યાલના ગજબથીજ જાણે તે બલી બાનું દયાઇ ગઇ, અને ત્યારે ખરાં દીલનાં આંસુથી ને ખરાં દીલની દયા સાથે તેણે ખસડ ને બદલુને તેમજ વારવાના જાંહાં-ગીરને અને તેની કીસમના મારા ખીજા શત્રુઓને લાખ લાખ ગાલ દેતાં “મારી દીકરી રે મારી દીકરી” એમ કહી કહીને મને સેંહે-કડે વાર ગોદમાં આંખી !

અને ત્યારે એ બધી વીગતો આપી રહ્યા બાદ આજની સેસ-નની તપાસમાં મારી સાક્ષી ફેટલી બધી જરૂરની હતી તે અધું મેં તે બાનું સમજાવ્યું, (જે બધી વાત કેહેતાં ને કરતાં એક ખીજે આખો કસાક ગબડી ગયો) અને તે પછી તુરત તે બાનું જેનું મીઠું નામ મેહેરબાઈ હતું તે ઘણી ઝપડથી પોતાના આવંદ અને બેટા આગલ તે બધી કેરીયત કેહેવા ગઈ.

પાછલથી મને ખબર મલવા મુજબ તે વખતેજ ત્યાં ડાકટર નાનાભાઈનું બી આવવું થયું, જેથી તે બી મેહરબાઈને મોઢેથી મારે લગતી એ બધી વાત વીગતો સાથે જાણવા પામ્યો, ને જ્યારે તે બાંનુનાં મારા ઓરડામાંથી જવા બાદ હું આયાના હવાલામાં એખલી આંખ વીચી પડી રહી તેની પાછાં ફરવાની આતુરતા વચ્ચે વાટ જોતી હતી, સારે અંતે આરણું ઉઘડ્યું, ને મેહરબાઈ તે ડાકટરને તેમજ પોતાના ખાવંદ અને પોતાના દીકરાને લેઈને તે ઓરડામાં આવ્યાં.

પ્રકરણ ૮૧ મું.

મુસાફરી.

તે બધાં મારી કાંઠાંણીની વાત સાંભલી અભયબીથી દંગ થઇ ગયાં હતાં. એ કાંઠાંણી જે તેઓને એક ઠીરસા જેવોજ લાગી, તેની તાબુબી વચ્ચે તે બધાં હસતે એહરે મારા ઓરડામાં આવ્યાં, કે જ્યારે તે બધાંને જોઇ મેં અદબથી મારાં દીક્ષપર ગલાંવેર ઓટાણું ખેચ્યું.

ડાકટરે આવી મારી નાડ જોઇ ને કંઈક ખુશી થયો હોય તેમ તે હસ્યો. તે બી કોઈ ખુબરોગ દેખાવતો દાહ્યો પાકો અનુભવી જી. જી. એમ. સી. હોય તેવો લાગતો હતો.

“કેમ ડાકટર સાહેબ, શું ધાર્યું?” અંતે તે મકાનના માલેક બેજનજી મેહેમવાલાએ હસીને પુછ્યું.

“ધણું સારું ધાર્યું,” ડાકટરે હસીને કહ્યું. “હવે કાંઈ ‘ડેનજર’ હોય એવું લાગતું તો નથી.”

“પણ એ છોકરી આજની સેસનમાં સાક્ષી આપવા હાજર થવા માંગેય તે?” બેજનજીએ શંકાશીલ ને ચીંતાતુર સવાલ કીધો; “તે બનશે?”

“વેલ, હું કંઈ કહી નહીં શકતો,” ડાકટરે વીચારવંત અદાથી રૂમાલ વડે ચસમાના કાચ સાફ કરતાં કહ્યું, “પણ હું ધારું છું કે સાક્ષી એટલી બધી અગતની છે કે મારે એને લઈ જવાની રજા આપવીજ જોઈએ. ઓર મને બય છે કે હું ના કેહેવશ તેથી એવણ વધારે બેમાર થઈ જશે, કેમ બાઈ?” અને તેણે મને પુછ્યું.

“હાજી,” મેં ધીમે સાહાદે હસીને કહ્યું. “ એક જાણુ બીચારો શંસી જય ને તે બી વગર વાંકે તેનીપર આધાર રાખનારાંઓને રરાવી રવરાવીને શંસી જય તેને બચાવા ખોદાએ મને હજી વધારે શક્તિ આપશે, વાસ્તે તમે રજા આપો.”

“ છોકરી, હું તારીપર આશરીન કરૂંચ,” બેજનજી મેહુમવાલાએ પોતાના માયાણુ સ્વભાવ પ્રમાણે કહ્યું. “ હું ખાત્રીથી ધારૂંચ કે તેં જે તારી કાંઠાંણી કેહીચ તેનો બોલેબોલ સાચ્યો છે, ને તું બાલેબાલ સારી ચાલચલણની છોકરી છે, ને તેનો જે પુરાવો જોઈએ તો આએજ છે કે તું તારા જીવના જેખમે બી એ એક બીજને જીવ બચાવા જવા માંગેચ. ખચ્ચીત મેં તુંને મારા ઘેરમાં રાખી ને રસ્તે મરવા નહી દીધી એ મારી જીંદગીમાં હું ધારૂંચ જે મેં સૌથી મોટું સવાબ હાંસલ કરીધુંચ.”

હું એના જવાબમાં કશું બોલી તો શકી નહીં, પણ સુતી સુતીએ બે હાથ ઉંચા કરી હું તે આપ જેવા ખુન્નેર્ગને પગે લાગી.

“ આવાજી, આપરે ગારીમાં ગોદરાં તક્યા ને બંદુસ સૌ લઈ જશું,” તે બલાં માઆપના તેવાજ મલા બેટાએ સુચવ્યું—કે જે મેં જોયું કે નજદીક ૨૪ થી ૨૫ વરસની ઉમરનો ધણાજ મીઠા દેખાવનો એક લાયકીવાલો જવાંન હતો.—“ હું એ ગારીને લગતી મેનીજ કરૂં ? ”

“હા, જાઓ કરો, દીકરા,” બેજનજીએ કહ્યું, “ ને હવે ત્યારે ઉતાવલ કરો, કેમકે આર વાગી ગીયાચ ને સેસનનું કામ તો ચાલી બી ચુકયું હોશે.”

“હા, ને વરી જી ભરાયા ડાકટરને બી સાથે લેઈ ચાલીએ તો કેમ, બેજનજી ? ” હવે મેહુરબાદએ દરખાસ્ત રજુ કરી.

“હા ચાલો ડાકટર,” બેજનજીએ ધણીજ ખુશીથી આ દરખાસ્ત ઉપાડી લીધી. “તમારાં ‘પેશંટ’ ની રસ્તામાં સંભાલ લેવા તેમજ કોરટમાં બી એની ઉસ્કેરાયલી તબીયત તપાસવા તમેજ સાથે આવો તમારી જે શી.ચશે તે હું ધણી—”

“બેજનજી શેઠ, બેજનજી શેઠ,” તે ડાકટરે શીનો સવાલ એમ રજુ થવા ખાતર કંઈક નાખુશી બતાવતાં કહ્યું, “હું ધણી ખુશીથી

સાથે આવશ. તમે બધાં પુનતું કામ કરો ત્યારે હું શું કૈરવા બાકી રહેી જાઉં ? ”—ને તે બંધો ગ્રહસ્થ હવે ખુશ મીઝાને હસી પડ્યો.

તે પછી તે માતીદાઓ બાહરે ગયા, કેમકે મને “સેરવો બેરવો આપીને જલદી તૈયાર કરવા”નો બેજનજી શેઠે હોકમ આપ્યો. તેઓનાં ગયા પછી હું ઉડી, ને ઉડી ત્યારે મારાં ધારવા કરતાં મારામાં વધુ દ્રાવત આવેલું જોઈ હું અજાણ થઈ. હજી હું બીતરે તમામ નબલી ને ધુજતી હતી, તોખી કોઈનાં પકરવા વગર દીનાને બચાવા ને છોડવાની ઉલટમાં હું ઉડીને ઉભી બી રહી શકી ! તે પછી તૈયાર થતાં મેં મારો ચેહેરો આરસીમાં જોયો, ને તે કોહીનું એક ટીપું બી મારા આંગમાં ન હોયે તેમ તમામ શીકકો પડી ગયો જોઈ, તેમજ હું છ મહીનાનો ખાટલો સેહેવતી હોઉં તેમ મારાં દાયાં બેસી ગયલાં ને ગાલમાં ખાડા પડી ગયલા દેખી હું ઘણી ગભરાઈ; પણ મેહેરબાઈએ મને તુરત ધીરજ આપી. “એ તો બે તન દાહારાની એટલી બધી માંદગીથી એમ થયુંય, પણ આએ તું બલઈનું કામ કરીને અહીં પાછી ફર, ને પછી જો કે અમે તુંને કેવી બે દાહારામાં તારૂં વાન વારીને તુંને ધોરા જેવી બનાવી દેજીએય તે.”

છેલ્લે હું તૈયાર થઈ રહી એટલે વલી તે આપ દીકરા ઓરડામાં આવ્યા. એ બેજનજી મેહેમવાત્રા દેખીતી રીતે પર્ષસાવાલા હતા તોખી “પોશાક પેહેરવેશમાં ઘણા અસલી અને સાદા હતા. તેઓનો અંગલો મેહેમના એક ઘણા સારા લત્તા ઉપર આવેલો હતો અને વલી પછવાડે દરથો કીનારો હતો. મારો ઓરડો મેં તૈયાર થવા ઉડ્યા પછી જોયું કે દરયાની બાજુએનો હતો, અને તેથી તે અંગલામાંના સૌથી સરસ ઓરડાઓ માંહેલો એક હતો.

બેજનજીએ ઓરડામાં આવતાંને વાર મારી આગલ આવી મને ઘણી મમતાથી શેકહેન્ડ કરી. “તારી તખીયત આવી નાદુરસ્ત છતાં તું જે સવાબનાં કામ સારૂ જાણેય,” તેઓએ કહ્યું, “તે આજના જમાનાની કેટલીક ચીજાવલી છોકરીઓની વરનાણુંકથી તમામ ઉઘડું છે, ને તેથી તું મારી પેટની દીકરી હોય તેમ મને તારી ઉપર હેત છુટેય. આશરીન છે તારી એ આજની હીમત ને હોશીયારી પર.”

“બાલશોભ? ગાડી તૈયાર છે,” હવે જવાંન ખરશેદે મારી આંખમાં આવી માનથી કહ્યું—અને જોકે મેં તેમને મારી ડાંહાણી કહેલી હોવાના સખખે તેઓ જાણતાં હતા કે મારો દરજ્જો એક સાધારણ ચાકરડીથી કોઈ રવેસે ચઢતો ન હતો, તોપી જાણે હું તેઓની ખરેખરીનીજ હોઈ તેટલાં માન ને તેવીજ મોહખતથી તે ખ્યાં બલા ને ખરાં લાયકીવાલાં આદમીઓ મારા સાથ વસ્તતાં હતાં !

એક તેજ ઘોડાની એક મોટી અસલી રોકી શીગરાંમ જ્યારે હું તે ખ્યાં સરઘસ સમેત નીચે ઉતરી ત્યારે મેં જોયું કે મારે માટે ખારણું આગલ તૈયાર ઉભી હતી, અને પછવાડે વડી એક બીજી બ્રાહ્મ મારી સાથે આવનારાં બીજાંઓ માટે હતી. તે મારે વાસ્તેની મોટી કુશાદે ગાડીમાં મને સુખ થાય ને હું આરામથી જઈ એવી દરેક દાલજી કરેલી હતી. તેમાં તક્યા ગોઠવેલા હતા ને અંદુસો મુકેલા હતા. તે ઉપરાંત એક નાની ખાસકેટમાં કોલોનવાટર અને બ્રાન્ડીની સીસીઓ અને કાંઈ એલચી લવંગ વીગેરે લઈ લીધું હતું. ટુંકમાં, ડાકટરે અને જમશેદજીએ મલીને કોઈ પ્રકારે મારી ખાતરદારીમાં કસુર કે કસર કરી ન હતી. એક ગાડીમાં હું, મેહર-ખાઈ અને ડાકટર મલી ત્રણ જણ ગોઠવાયાં કે પાછલની બ્રાહ્મમાં બેજનજી અને ખરસેદ બેઠા, કે જ્યારે એક પારસી કારભારી તે ગાડીના કોચ બોક્સપર ચઢી બેઠો, અને ત્યાર બાદ અમે સઘલાંએ ત્યાંથી મુંબઈ ચાલુ મુક્યું.

પ્રકરણ ૮૨ મું

દીનાની તપાસ.

હવે દીનાને એ રવેસે મારી અગતની સાક્ષીથી હું મદદ કરવા જતી હતી તે આગમચ કોરટમાં તેના ચાલી ચુકેલા કેસની વીજતો જે મને પાછલથી મલી તે બી વાંચનારની વાકેશી માટે સદાખરી અતરે ઉતારી લેવા જરૂર છે, એટલે અમારો મુસાફરી (કે જેમાં જાણવાજોગ કશું બન્યું નહીં તે)ની બીના તુરત વેલા પડતી મેલી આપણે લગ્નાર મુબઈની હાઈ કોરટપર નીધાહ પોંહોચાડયે.

દસ વાગ્યાને ટકોરે સેસનનું કામ ચાલ્યું હતું. દીનાને હામલાનાં ખુનના તકસીરવાર તરીકે કેદીનાં પીજરાંમાં સીપાર્ઝાના પોહોર:

વચ્ચે લાવીને ઉભો કરવામાં આવ્યો, અને “ સાએલન્સ ! ”ના એક પોકાર વચ્ચે જડજે આવીને જગ્યા લેતાં સ્પેશીયલ જુરી માટે આવેલા ગ્રહસ્થોમાંથી નામો પોકારી અરધા ઇંગ્રેજો ને અરધા દેશી-ઓનાં તત્વની એક જુરી બેસાડવામાં આવી.

હીજી શેઠખાનદાન (મારો શેઠ) બી સકાલેથી ડોરટમાં આવ્યો હતો, કાંચકે તેની સાક્ષીની અગત હતી, પણ દીનાએ માંગી લીધેલું હોવાથી ગુલાં ને તેની મમાઇ સેસનવાલા ઓરડામાં આવ્યાં ન હતાં. “તમે લોક જો કંઈ ગભરાત કરશો,” તેણે તે બે પુરાં વહાલાંઓને સમજાવ્યું હતું, “તો હું પુરો નાહીંમત થઈ જવશ, ને ત્યારે આપણે બચાવ જે અત્યારમાં એટલો લુલોજ છે તે બી હું પુરો રજુ કરી શકનાર નથી, વાસ્તે બેહેતર તો એજ કે તમારે સેસનવાલા રૂમમાં આવવુંજ નહીં,”—અને એ સમજાવતનાં પરીણામમાં તે બંને અબલાઓ કે જેઓ પોતાના વહાલાપરની આ ‘વગર ખાધાની મોરચી’ થી રડી બહી ને બે પડ થતાં હતાં તેઓ તે દુઃખના દેખાવથી દુર રહ્યાં હતાં.

પણ હીજીશેઠ ઉપરાંત બીજા બી સાક્ષીઓ હતા ને તેમાં અગત કરીને લુચ્છો પેસી બી એક હતો. એ નીરદોશ જવાનના શત્રુ થઈ લાગનાર બે બદમાસોમાંનો એક તો તેનાં પાપની ફેજે પોંહ્યાંથી કયે દાહારનો મારગે લાગી ગયો હતો, અને એ એક જે હજી બાકી હતો તે વહી પોતાની દોળખી જુબાંને જુઠી સાહેદી પુરવા હાજર થયો હતો.

ટ્રાઈ પારસી તમાસગીરોની હાથી ભરાઈ ગઈ હતી. એ કેસે તે વખત એટલો ઘોંઘાટ મચાવ્યો હતો કે આલસુ પરવારતાઓ ઉપરાંત કેટલાકે તો કામ ધંધો ચુકી ચુકીને બી એ કેસ સાંભલવા ઉતરી પડ્યા હતા, અને તેથી સીપાઈઓની “ ચીઘઘપ ! ” આજે દર પક્ષે કાંને આવ્યા કરતી હતી.

દીના તરફથી બી એવરેજ હોસ્તારીનો એક ઇંગ્રેજ બારીસ્ટર રોકવામાં આવ્યો હતો. તે બેરીસ્ટરની શીના પછસા ગુલાંની મમાઇ બચારી ક્યાંથી માંગી લાવી તે તો ખુદા જાણું, પણ ગરીબનો વાલી ખુદા છે, અને તેથી ખુદાએજ દીનાના બચાવ માટે એક બેરીસ્ટર પુરો પાડ્યો હતો એમ જો કહીએ તો ચાલશે.

દીનાની કેદીનાં પીજરામાં ઉભા રહેવાની અદા (ખીજે દીવસે પેપરવાલાઓએ વરણુવી તે મુજબ) “તમામ શાંત અને કોર્ટ તરફ આખરબરેલી હતી. તેના દેખાવમાં તુચ્છકાર કે તોચ્છકારનો અંશ ન હતો, ને મોહોત કે જાદગીની જે જીવ સતોસત લડત માટે તે આ ધર્મસન સામે રજુ થયો હતો તેની જવાબદારી ને જોખમદારી માટે જાણે તે પુરો સાવધ ને સાવચેત હોય તેમ દેખાતું હતું.” તે નાહીમત યની રડતો ન હતો. હજી પોતાનાં નીર-દોશપણાંપર તે ઓસ્તવાર અને કાંઈક મુસ્તાક હોય તેમ જણાતું હતું. આશા છેલ્લી ધડી સુધી ધીરજ આપી શકે છે તે જાતની એક અધીરી ધીરજ વચ્ચે દીનો ઉભો હતો !

હવે કેસનું કામ ચાલ્યું. સરકાર તરફથી ધારાના હીમાયતીએ વાંક અને પુરાવા રજુ કર્યા. સૌથી પેહેલો સાક્ષી બીમા દેવ નામનો એક કચરાપટી હતો. તેણે જણાવ્યું કે ‘ખુન થયું તે રાત પછીની બરી બામદાદે હું મારાં સરેસ્તાનાં કામપર જતો હતો, ભારે હીજ-શેઠવાલા મોટા બંગલાની બાજુમાંનાં મેદાનમાં મારા પગ સાથ એક આદમી અડચ્યું, અને વાંકો વલી જોતાં તે એક લોહીલુહાણુ લાસ નંજરે આવી. આથી મેં શોહોર કાઢ્યો, ને પછી હીજશેઠને ત્યાંનાં માણસો ને પોલીસની મદદથી તે લાસને તપાસતાં હીજશેઠનાં આદમીઓએ તે હોમલાની લાસ તરીકે પીછાંણી. તેને કોઈ એક મોટી વેહેતી છુરી વડે ચાર કરી નાંખ્યો હતો, જે સુકાઈ ગયલાં લોહીથી લપટાયલી છુરી લાસ પડી હતી તેથી થોડે દુર ફેંકી દીધેલી હાથ આવી હતી. વલી લાસનાં ગજવાં બી છુટથી લુટવામાં આવેલાં જણાતાં હતાં. તે બધાં ઉલટાવીને બાહર ખેંચી કાઢેલાં હતાં, ને તેમાંથી આસપાસ કશું પડેલું મળ્યું ન હતું, જેથી અનુમાન કરી શકાયું હતું કે તે ગજવાંમાં જે હોય તે ખુની કાઠી લઈ ગયો હતો. એ લાસને તે ઉપરથી ઉપાડીને હીજશેઠના બંગલામાં લઈ જવામાં આવી, ને ત્યાં જણાયું કે તમેલાનું બારણું બાંજીને તેમાંથી રાતોરાત દીનો નાહાસવા પાંખ્યો હતો, એટલે સતાવાલા-ઓનો તેમજ સંઘલાઓનો વેહેમ તુરત તેના ઉપર દોડ્યો, અને તેની સોહોધમાં સીપાઇઓ દોડી વધ્યા હતા.’

ખીજે સાક્ષી એક ગોવાનીસ ડાકટર હતો. તેનું મર્જીન હીજ-
હના બંગલાની પડોસમાંજ હોવાથી લાસની તપાસ માટે તેને તેડી
લાવવામાં આવ્યો હતો, અને તેણે જુઓનીમાં જણાવ્યું કે ‘મેં
મરનારની લાસ તપાસી હતી. તે ખુન આ છરી જે કોર્ટમાં
રજુ થઇ છે તે વડેજ થયલું હું માનું છું. મેં જખમ તપાસ્યો હતો,
ને તે ઘણો ડંડો અને કારી હતો. હું તે જખમથી મોહોત તત-
કાલ નીષ્ક્રેયું ધારું છું. મરનારની લાસ મેં તપાસી ત્યારે તે તદ્દન
હંડી હતી અને કેટલાક કલાકો આગમચનો જાન નીકલી ગયલો
સમજતો હતો.’

ત્રીજે સાહેદી હીજશેક હતો. તે દોસાએ એક ગરીબ નાવારેસ
નીરદોશ છોકરા સામે જુડી બનાવતી સાક્ષી આપવા આવી પોતાનો
ખુદાપો લરગવ્યો હતો! તે એક શેઠ્યો હતો વાસ્તે તેને સાક્ષીના
પીજરામાં ખુરસી આપવાની ખી કાંઇક ધામધુમ ને હીલચાલ થઇ
ખરી, પણ કાંઇક અસાધારણ લાયકી ને દહાપણ બતાવી તેણે તે
‘આફર’ ઉપકાર સાથ ના પાડી. તે દોસાએ પોતાની જુઓનીમાં
જણાવ્યું કે ‘ખુનની રાત્રે મેં મારે ત્યાં બંધવા ઉપર રજુ થયલા
એક વાંકની તપાસ કરી તેને રાતોરાત અમારા એક ખાલી તબેલામાં
કેદ કરાવ્યો હતો. એ મેં ફરેલી તપાસ દરમ્યાન બંધાવાએ મર-
નાર ઉપર ઘણો ખાર બતાવ્યો હતો, અને પુશકલ દાંતકચક્યાં કીધાં
હતાં, જેથી હું અનુમાન કરું છું કે એજ ખુની હોવો જોઇએ. વલી
જે રૂ. ૫૦૦ ની નોટો બંધવા પાસથી મલી આવી છે તે અવેજ
મેં મારાં એક ખાંનગી કામ સાડ તેજ રાતે મરનારને આપ્યો હતો.
મારી પાસ તે નોટોનાં નંબર નથી, એટલે એ તેજ નોટો છે એમ
હું સોગંદ ઉપર કેહેવાને તૈયાર નથી. હું પ્રકત કોરટને મારાં અનુ-
માનો મારી જુઓનીમાં કહી સંભલાઉં છું.’

સારઆદ ચોથી જુઓનીમાં લુચ્છા પેસીતું નામ પોકારવામાં
આવ્યું, અને તે સાક્ષીનાં પીજરામાં આવ્યો. તેની જુઓનીમાં નવું
કથું ન હતું. તેણે જે કથું તે સઘલું ઉપલી મકસદને મલતું હતું,
એટલે તે અતરે ઉતારવા જરૂર નથી.

તે પછી સાંધના ધનજીની જુઓની ચાલી. તે બંધવાને ચાહતો
હતો, ને તેથી સાક્ષી સમન મલતાં તેને સાહેદ ગુવાહ તરીકે આવતું

પડવાથી તે ઘણો દુઃખી થતો હતો. તે એક પારસી ગામડે હતો, ને તેની સાક્ષી આપવાની રીત તેમજ ભાશાએ કોરટમાં ભેગા મહેલા તમાસગીરોને ફેટલીક નહીં ધારેલી રમુજ બી મેલવી આપી પણ એ રમુજે અતરે ટપકાવી લેવા મારો એરાદો નથી, એટલે તે કલપી લેવાનું વાંચનારને સોંપી હું ફક્ત તેની જુઆનીનો સારાંશજ અતરે રજુ કરશ. તેણે કહ્યું કે ‘જુનવાલી રાત્રે મારાં કોટનાં ઘેરમાં જ્યાં મારી ધના ભેગો હું રહું છું તે ઘેરનું મોડેથી બારણું થોકાયું, ને તે ઉઘાડી જોતાં હું તમામ અજબ થઈ ગયો, કેમકે બંધવાની અદરાયલી બઈરી અને તેણીની જુદી મમાઈ અચખચ આબ્યાં હતાં. એ મમાઈ સાથે હું મારી માસીનો થાકેલ. તે લોકને મારે ઘેર પીછાણ ને આવબવ તો હતી, પણ તેઓ કાંબે લાંબે તકાવતે કોઈ વખતે આવતાં, પણ એવી મોડી રાતે ને એટલાં અચખચ તો કદી આવતાંજ નહીં. તે લોક ઘણાંજ ઉરકેરાયલાં હતાં. તેઓએ કહ્યું જે દીના સાંબે કાવતું થયું હતું, તેથી તે લોક પાછલી રાતની ગાડીમાં સુરત નાહાસી જવાનાં હતા, અને તેથી ઘેર મુકી રાતોવાઈ ચાલી આવ્યાં હતાં. મેં દીનાને વારતે પુછ્યું ત્યારે તે લોકે કહ્યું જે તે કેદ પકડાયેલો છે, પણ જે વખત જાય છે તેમાં જરૂર નાહાસી આવવાનો છે. તે કેમ નાહાસશે ને કોણની મદદથી નાહાસશે તે કંઈ મને એ બેઉ બાબતોએ સમજાવ્યું નહીં. ને મેં તે સમજ માંગવાની દરકાર બી કીધી નહીં. તે પછી દીનો છેક મોડી રાત્રે આવ્યો. તે આવ્યો ત્યારે ન-જદીક એક વાગેલો હોશે. તેના હાથપર પાટો બાંધેલો હતો, ને તેનાં કપડાંપર લોહી હતું. આથી મને ઘણો વેહેમ પડી ગયો, ને તે વેહેમ તેની પાસે જ્યારે મેં રૂપિયા પાનસોનો અવેજ જોયો ત્યારે ઘણો મજબુત થયો, જેથી મેં એ બંધાનો સખબ જાણવા માંગ્યો. તેણે મને તે સખબ કાંઈ વીગતથી સમજાવ્યો નહીં. તેણે એટલુંજ કહ્યું કે ‘એક ફરેસ્તો મારી મદદે ઉતરી આવ્યો હતો, ને તેનીજ મદદથી હું બચવા ને નાહાસવા પાંગ્યો છું. તેનો હાથ મને છુટો કરતાં કપાઈ ગયો, અને તેનું લોહી મેં મારાં કપડાંએ નુછ્યું. તેણેજ મને વલી એ રૂપિયાની બી નવાજેસ કરી છે!’ એ ફરેસ્તો કોણ તે વીશે બંધવાએ શુલાંને અને મમાઈને એક આંખનો એસારો આપ્યો, ને તેઓ તેની મતલબ પાંખી ગયાં હોય એમ તે લોકનાં મોં ઉપરથી

મને લાગ્યું. આ ખુલાસો મને કંઈ તે વખતે ખાતરીપુરવક લાગ્યો તો નહીં, પણ તે લોક સહવારનાં પોહોરમાં તો મારે ત્યાંથી જતાં રહેવાનાં હતાં, વાસ્તે એ વીશે મેં કશી વધુ પંચાત થવા દીધી નહીં, એ ચાર કલાક મારાં ઘેરમાં તોડી પાડી તેઓ પાછલી રાતની મીક-સમાં સુરત જવા મારે ત્યાંથી જતાં રહ્યાં. એમ જવા આગમ્ય બંધવાએ મને મજકુર રૂપીઆ પાંનસોમાંથી મારી મદદ ને મેહુર-ખાંતી માટે રૂપીઆ પાંચથી પચીસ સુધી ધણી બોહોંસથી આપવા માંગ્યા, પણ મને એની હીલચાલો વીશે વેહેમ પડી ગયલો હોવાથી તેમાંથી એક પઈસો બી લેવા મેં તો સાફ ના પાડી.’

ત્યાર પછી વસંધના એક કાનસ્તેબલની જીઆંની લેવામાં આવી, જેણે કહ્યું કે ‘મને મલેલા એક તારની રાહે મેં ચોક્કસ પરપુછ કરીને બંધવાને વસંધથી આગલ વધતાં ત્રેનમાં પકડયો હતો. મેં તેના સામે જ્યારે ખુનનો ચારજ રજી કીધો ત્યારે તે ધણો ઉરકેરાધ ગયો ને ધણો ગભરાયો, અને પોતાને નીરદોશ પોકારવા લાગ્યો. તે વખતે તેણે જે ડગલો પેહેડેલો હતો તેની તલેનાં કપડાંપર ધણા લોહીના દાઘો હતા. તેની સાથવાલી બઈરીઓએ ખુનના વાંક સાફ તેને પકડતાં મોટા સોહોર મચાવ્યો હતો. તેની પાસેથી રૂ. ૫૦૦ ના જેટલો રોકડ તેમજ નોટોનો અવેજ મલ્યો.—તેમાં થોડાક કમ હતા તે સુરતની ત્રણ જણાંની દીકીટના ને બીજા પરચુટણ ટુંક ખરચના તેણે ચાપરી ખાધેલી હોવા જોઈએ.’

એ ઉપરાંત બીજા પુશકલ સાક્ષીઓ પોકારવામાં આવ્યા, કે જે બધાએ એક અવાજે કહ્યું કે હોમલો ગુલાં સાથ પરણવાની ઉમેદમાં હતો, ને દીનો તેણી સાથે અદરાયો તેથી હોમલા ને દીના વચ્ચે લાંબાં વખતનું વેર વસેલું હતું, ને તેઓ વચ્ચે ધસાતુંજ ચાલતું હતું.

અને ત્યાર પછી સરકારના વકીલે બંધવાપર વાંક લાગુ કરવાનું લંબાણ બાશાંણ કીધું. તેને દીનાપર કશો ખાર ન હતો, પણ તે ઇનસાફની અદાલતમાં ઇનસાફને ખાતર બોલતો હતો, અને તેથી દીનાપર પગલે ને ડગલે ઉપલી જીઆંનીને આધારે તે એવા તો ભારથી એવી તો ખાત્રીપુરવક રવેસે વાંકો લાગુ કરી શક્યો કે તેનાં તે કાબેચ્યતબરયાં બાશાંણ પછી જડજ જીરી કે શ્રોતાજનો કોઈનાંબી મનમાં દીનો ખુની હોવા વીશે એક રતીભાર વેહેમ જાણે રહી

શક્યો નહીં ! તેની સાંભે જનારા સાહાદતોના પુરાવા એટલા બધા હતા, ને એટલા મજબુત હતા કે દીનો પોતે તે પુરાવા જોઈ ગ-ભરાતથી તોફાનમાં હીલતાં ઝાડ પેરે થરથર કાંપવા લાગ્યો !

તેના બેરીસ્ટરે તે પછી બચાવનું એક જોરાવર ભાશાંણુ થય-રાવ્યું, પણ તે ભાશાણુમાં ભાશાનું ગમે એવું જોર ને બોલીનું ગમે એવું જોસ હતું પણ તેમાં બચાવની દલીલ કશી ન હતી. હોયજ શું જે તે બોલે ? કોઈ બી કહી શકે કે તે લીસો સઘલી તાંણી તોડીને-મારી કુટીને ખેંચી કાઢેલી હતી. દીનાએ માર્શ' નામ કહ્યું હશે તેથી તે બચાવમાં રજુ થયું, અને તેને નહસાડતાં મેં મારો હાથ કાપી નાંખ્યો હતો તે વીગતો તથા રૂપીઆ પાંતસોની મદદ બી મારી મારફતેજ તેને થઈ હતી એ બધું તેણે કહ્યું, પણ મારી પોતાની જુઝાંતી વગર તેપર એતબાર લાવવા ને એ વેહેમનો બંધવાને લાભ આપવા કોરટે સાફ ના કહ્યું.

તે પછી નામદાર જડજે 'સમ અપ' કર્યું. તે દયાલુ દીલનો પણ મજબુત હડાવનો ને ગંભીર દબ્બજાનો એક ન્યાયધીસ હતો. તેણે વીગતો 'સમ અપ' કરી જુરીને આપી, ને જુરીએ રીટાયર થયા વગર ત્યાંજ ને તુરતજ એકમત થઈ 'વરડીકટ' આપ્યું. તે એકાદ બે ગંભીર પત્ર દરમ્યાંન તે મોટા મકાનમાં જે સુપકીદી ફેલાઈ તે એવી કે જાંણે આતુર દયાથી લોકોએ દમ લેવાનું બી મોકુફ રાખ્યું હોય ! તે એક એવી સુપકીદી હતી કે જે દરમ્યાંન એક ટાંચણી બી પડે તો અવાજ થાય ને સંભલાય ! તે સુપકીદી જુરીના ફોરમેનને હવે સવાલ થવાથી તુટી, ને તેણે હવે "ગીલ્ટી" નું રજેરગ ધુળવનારું વરડીકટ જાહેર કર્યું !

દીનો એ અભીપ્રાય સાંભલતાં બેમુઘ્ધ તુટી ન પડ્યો એ અજબબી હતી. તે વેલાનો તે કમનસીબ જવાંનનો દેખાવ જોનારને માત્ર દયાથી રડાવી દીએ એવો હતો !

હવે જડજે તેને ફાંસીની ટેપ ફરમાવતાં કાયદા મુજબ બચા-વમાં શું કેહેવું હતું તે પુછ્યું, અને તેણે હવે જેમ તેમ પોતાની લાગણીઓ કાંબુમાં લાવી ખુલ્લા મોટા સાહાદે કહ્યું, "માઈ લોર્ડ, મને બચાવમાં નવું કશું કેહેવું નથી. મારી સાંભે પડેલા પુરાવા એવા જલમ છે કે જુરીએ મને ગીલ્ટી ઠરાવા સાંભે

હું અજબ થઈ શકતો નથી ; પણ તે પાક ખુદા મારો સાહેબ છે કે જે ફરપીણુ કરમના નીચ તકસીરવાર તરીકે હું હયાં ઉભો છું તે પાપી કરમ મેં કીધું નથી. મારી સાંમે પડેલી જીખાંતીઓનો કોટ તોડી નાંખનાર મારો ફક્ત એકજ જોરાબર સાક્ષી છે, ને તે મારા ધારાના હીમાચેતીએ કહ્યું તે એક નેકબદ અબલા નામે શીરીન છે. તે મરી ગયલીજ હોવી જોઈએ, કેમકે અમે તેની ઘણી શોધ કરવા છતાં મારા બચાવ માટે મારાં પુરાં હીણાં નસીએ તે મલી આવી નથી. પણ ઓ શીરીન,” તેણે હવે કરડી ફરયાદની રૂપે આકાશ તરફ હાથ ડાંચા કરી મોટા ખુલ્લું અવાજે પુકાર માર્યો, કે જ્યારે તેનાં સાંભલનારાં સઘલાંની આંખો આંસુથી ભરાઈ ગઈ; “ઓ શીરીન, તું જો મુઠ્ઠા હોય તો મુવેલાંઓ વચ્ચેથી જી આવ, ને આ એક નજીસ—નામોશીનાં મોહતે મને મરતો બચાવ ! ઓ શીરીન ! તું જો જીવતી હોય તો એક મોજબની જી આવ, અને મારું નીરદોશમેણું સાખીટ કરવામાં તારી પાક મદદ આપ ! ”

“ હું આઉંચ, હું આઉંચ,” મેં દીનાની પ્રયાદના એ અવાજથી લગભગ વિંધાઈ જઈને દાદરપરથી પોકાર માર્યો,—કેમકે જે પહે દીનો એમ ફરયાદની હાથ ઉઠાવતો હતો તેજ પહે સારાં નસીએ અમે કોઈમાં આવી પોંહોંચ્યાં હતાં, ને મેં દાદરપર તેનો એ મારે લગતો પ્રયાદનો અવાજ સાંભળ્યો હતો. તે ઉપરથી મેં તેને આપોકાર સાહાદ આપ્યો હતો, અને હવે મારી નાતવાંની ને મારી માંદગી ભુલી જઈ હું મેહરબાઈ દોસાંનો હાથ છટકાવી કોરટની જરા જી દરકાર કીધા વના કે માન સાચવવાનું ભાંણુ ધરાવ્યા વના ઉતાવલમાં ઉસ્કેરાઈને દાદરની સાંમેના તે તપાસવાલા મોટા ઓરડામાં ધસી ગઈ !

પ્રકરણ ૮૩ મું.

મારી જીખાની.

ભુત ભમાડાના ધુલધુમાડા જેવા નાટકોમાં ઘણી વાર જોવામાં આવે છે કે જે ભુત જે દેવ અથવા શીરેસ્તાને યાદ કરવામાં આવે તે તકોતક વખતે આસમાનમાંથી કે જમીનમાંથી જીવ નાંખીને નીકલી આવે છે, અને તેવો એક નાટકરૂપી સંજોગ આ મારા

આખમાં થીવા પાંખો, કેમકે જ્યારે દીનાએ ફરયાદની એક હાથ ઉઠાવી મને જીવતાંઓ અથવા મુવેલાંઓ વચ્ચેથી બી તેની ચારીએ પોંદોંચવા બોલાવી, ત્યારે ને તેજ પહે તેની તેજ ફરયાદનો જવાબ કરતી હું તે ન્યાયાસનવાલા રૂમમાં ધસી ગઈ ! એ અજળ તમાસાથી કોરટમાં શ્રોતાજણોની ઠહ ઉપર તેમજ જડજી જુરી અને ખારીસ્ટરે ઉપર બી જે તાજીબીની અસર થઈ તેની તાસીર સમજાવવી સેહેલ નથી. હું ઉતાવલી ઉલટમાં દોડીને સૌથી પેહેલી કોરટ રૂમમાં દાખલ થઈ, અને વાંચનાર જાણે છે કે હું એક ભયભીત માંદગીમાંથી હજી તો માન માન સાજી થયેલી હતી, એટલે તે માંદગીના સખએ મારે લેવાયલો, લુટાયલો, તવાયલો, નખાયલો દેખાવ જોઈ ઘણાકો મને મુવેલાંઓ વચ્ચેથીજ ઉઠી આવેલી બી ધડીભર સમજ્યા હોય એમ માનવામાં સહરાગત જરાએ નથી !

અને પછી પેલું મારી સાથવાલું બાકીનું સરઘસ આવ્યું, કે જ્યારે અમે સર્વને એ કીસમે દાખલ થતાં જોતાંજ કમનસીબ દીનાએ હરખ ને હેસાંનના અવેસમાં હાથ આકાશ ભણી ઉંચા કરી નીરદોશોને છેલ્લી ધડીએ બી એવી અદભુત રવેસે સાહ્ય થવા માટે તે સર્વ શક્તીમાન સાહેબનો મુલદ અવાજે આભાર જાહેર કર્યો. તે જોઈ દીનાનો ધારાનો હીમાયતી હું કોણ હતી તે પાંખી જઈ તુરત મને સાંગો લેવા આવ્યો, અને મને અને મારી સાથવાલાંઓને તેની બાજુમાંજ તાબડોતોખ ખુરસીઓ પુરી પાડવામાં આવી. તે પછી જવાંન ખરસેદે તેને કાંને લાગી કંઈ કહ્યું, જે તેણે જડજીને કહ્યું, અને ત્યારે નામદાર જડજી બારણાં તપાસવાનો ને કોરટ રૂમમાંથી કોઈને બાહર નહીં જવા દેવાનો હોકમ કાઢ્યો. ત્યાર કહે એ પછી દીનાનો ધારાનો હીમાયતી ઉઠ્યો, અને બોલ્યો, “ માર્થ લારડ, આએ જવાંન બાંનુને મોહતનાંજ બીજાંણાંપરથી ઉઠાડીને અતરે લાવવામાં આવી છે” એમ જ્યારે હું કોરટને ખાત્રી આપશ, ત્યારે એની જીજાની કેટલી બધી જરૂરની હશે તેનો તમને સેહેલથી ખ્યાલ થઈ શકશે. એની સાથે આવનારાં મને કેહેછ-અને તે વાતનો ટેકા આપવા એની માંદગી દરમ્યાં ‘ટ્રીટમેન્ટ’ આપનાર આ એક બાહોસડાકટર બી અહીં હાજર છે-કે એ છોકરી મરતી મરતી આવી છે. ફક્ત આરોપીનું નીરદોશપણું સાબીટ કરવા વાસ્તેજ છેક

મેહેમવેરની મુસાફરી પોતાની તખીએતના અને કદાચ જ્ઞાનના ખી જોખમે એણે ખેડી છે. એની એવી નાતવાંની વચ્ચે એનાથી ઉભી રહી જીવ્યાંની અપાશે નહીં, વાસ્તે એની જીવ્યાંની બેઠાં બેઠાંજ લેવાય એવો કારટે હુકમ ફરમાવે.”

આ અરજ તુરત બાહાલ રહી, અને તેથી હું જ્યાં બેઠી હતી ત્યાંજ બેસી રહી.

તે પછી વધી અમારા હીમાએતીએ કહ્યું, “માઈ લોરડ, જો કે મેં મારા બચાવનાં છેલ્લાં ભાશાણમાં કહ્યું તેમ આ અબલાની જીવ્યાંનીના મુખ્ય સારથી હું પુરો વાકેફ છું, ને તેથી સવાલ જ-વાએથી તે જીવ્યાંની હું ઉપજવી શકશ, તોખી હું ધારું છું જે એના પોતાના બોલોમાં એ બાધને મજકુર સઘલી કેરીયત કહી દે-વાની રજ આપવાથી કોરટની સગવડો વધુ સચવાશે.”

આ ખી દરખાસ્ત એક બોલે બાહાલ રહી, અને તે પછી મને હોકમ થતાં એ કેસના સંબંધમાં હું જે જાણતી હતી તે મેં અવલથી કેહેવા માંડ્યું. તે કેહેવાને ખુદરતે મને ખાશ ચારી પુરી પાડી હોય તેમ મારો અવાજ મારી સઘલી નાકાવતી ને નાતવાની છતાં ખુલ્લો અને જોરાવર થયો, અને હું જે ગુજરાતીમાં જીવ્યાંની આપતી હતી—કેમકે મારો ઈંગ્રેજી અભ્યાસ જે હું મારી કુરસદને વખતે કોણ કોણનાં લાલેસ્થાં કરીને હમેસ કરતી જતી હતી તે એટલો બધો પુખ્ત થયો ન હતો કે હું ઈંગ્રેજીમાંજ તે જીવ્યાંની આખી શકું—તે બધી જીવ્યાંની એક બાહોસ ઈન્ટરપ્રેટરની મારફતે બેઉ બોરદુના ધારાના હીમાએતીએ અને જડજ પોતે કાગલ ઉપર તાવના તાવ આખી ઉતારી લેતા હતા. તે મારી જીવ્યાંનીમાં હું છેક પેહેલેથી આગલ વધી. મને દીના સાથે કેમ એલખાંણ થવા પામી હતી તે વીશે અવલ તો મેં કોરટને કહ્યું, અને તેથી કાલાપેસીના બદલુ ને માકી દલાલના ખટલુ સાથ તેને ખટપટ થતી મેં રસ્તે જોઇ હતી તે ભાગ પ્રથમ તો સમજાવ્યો. એ બેઉ બદમાસ શેઠ્યાઓ વગર સતાવણીએ મારા શત્રુ થઈ લાગ્યા હતા, અને મારી છેલ્લી જેહમતો ને રખડો દરખ્યાંન તે બેઠુએ મને ઠેકાંણે ઠેકાંણેથી હાંકી કઢાવી હતી તો તેવાઓનું માન સાચવવાને હું એક ખી ફરજથી બંધાયલી ન હતી, ને તેથી મેં તેમનો સરોપરો રાખ્યા

વના બધી વીગતો કહી. કેવી રીતે દીના સાથે છેડતી સોધાને તેઓ તે બચારાસે મરાઈ પડ્યા હતા ને કેવી રીતે હોમલાને તેઓએ દુરથી જોઈ મદદે બોલાવ્યો હતો તે મેં કહ્યું, અને વલી ગુલાં સંબંધી વાંધાના સળખે હોમલા ને દીના વચ્ચે અદાવત હતીજ તેનો આ વખતે હોમલાએ કેવી રવેસે ખાર કાઢ્યો હતો તે મેં કહી સંભલાવ્યું. ત્યાર પછી દીનાપર ખોટો વાંક લાગુ કરવાની હોમલાની અને લુચ્છા પેસીની મસલત જે હું જોઈને પાંખી ગઈ હતી તે ભાગ ઉપર હું ઉતરી, અને દીનાને પકડી લાવી મારા શેઠ હીજી શેઠખાનદાંન આગલ ઉભો કીધો હતો, ત્યાં જે જીદા કસમો સાથની ખીલકુલ ખોટી જીજ્ઞાની રજી થઈ હતી તે મેં વીરતારથી જણાવી. એમ કરતાં મારા બદમાસ શેઠને મારી ભલી શેઠાણીને ખાતર બચાવી લેવાની મેં અગત પીછાંણી, અને તેથી તેને જેમ ઓછું મારું લાગે એમ મેં તે જીજ્ઞાની આપી. એમ કરતાં વાંચનારે ખાત્રી માનવી કે મેં કર્યું ખી જીદું કહીને એ જીજ્ઞાનીની શરૂઆતમાં તે ધરમાસન સાંમે લીધેલા મારા પાક કસમોને કોઈ રીતે ખોટા થવા દીધા નહીં. મેં ફક્ત જે નહીં કેહેવાજોગ હતું તે નહીં કહ્યું, પણ કાંઈ ખી બનાવતી અથવા જીદું કોરટને સમજાવ્યું નહીં. તે પછી મારા શેઠ સાંમે રજી થયલા કેસનું સેવટ આવતાં તેણે હોમલા ને પેસીને ૩૦ ૫૦૦ આપ્યા હતા તે વાત મેં કમુલ રાખી, પણ વલી તેજ રાત્રે દીનાને તમામ નીરદોશ જાણી તેના શત્રુઓના બસથી બચાવા મેં મારી શેઠાણી ખાસથી ૩૦ ૫૦૦ લાવી આપી નહસાડ્યો હતો તે ખી મેં બ્યાન કરી કહી સંભલાવ્યું. એમ તેને નહસાડવાની આંફલી ફાંફલી કોસેસમાં તેનાં દોરડાંના બંદ કાપતાં મેં મારાં આગલાં પર એક મોટો જખમ કીધો હતો, જેમાંથી વેહેતું લોહી તેણે દયા ને હેસાંનથી પોતાનાં કપડાંવડે વારંવાર નુછ્યું હતું તે મેં કોરટને કહ્યું, અને વલી તેના પુરાવામાં તે જખમ (જે હવે તો ૩૪ આવ્યો હતો પણ જેનો ખાંચ હજી પડી રહ્યો હતો તે) મેં કોરટને બતાવ્યો, જે ત્યાં હારહેલા તખીઓએ એક ' ઉડો કટ' હોવો જોઈએ એમ કહી મારી જીજ્ઞાનીને ટેકા આપ્યો. વલી સાંઈના ધનજીને ત્યાં જવાનું દીનાને કંઈ ખબર ન હતું, પણ મેંજ તેની મમાઈ ને ગુલાંને મલીને

અવલ એ ક્રીસમનો બંદોબસ્ત કરી લીધો હતો, જે પક્ષથી દીનાને ત્યાં જવા મેંજ ખબર ને સદલાહ આપી હતી તે બધું તેને લાગતીવલગતી સરવે વીગતો સમેત મેં ખાત્રીપુર્વક સમજાવીને કહી દીધું.

પણ હયાં હું થાકથી એટલી બધી ધીમી ને નાતવાંન બનતી ગઈ કે તબીબોની સલાહથી મને ઠંડું પાણી પાવાનો કોરટે હોકમ કીધો, અને તે પાણી પી હું મારી કેરીયત જેમ તેમ આગલ કેહેવા જતી હતી, તેટલાં તે ભર કોરટમાંથી એક સાહદ આવ્યો, “હું કમુલ કરૂંચ—બસ કરો, મને જેઘએ તો પકરો, પણ એ છોકરીને આગલ બોલવા ના દેઓ. એની જુબાંનીનો બોલેબોલ માઈં કલેજુ વીંધી નાખેચ. દીનો તમામ બેગુનાહ છે, ને ખરો ખુની હુંજ છેઉં. પાક ખુદા માઈં પાપ સાંખી શકતો નથી, અને તેથી તેણેજ આએ છોકરીને છેલ્લી ઘરીએ બી અહીં મોકલી. ઓ ખુદા ! મને એ શું સેહેતાંન સુઝ્યો કે મેં મારે હાથે માઈં નખખોદ વારી દીધું !” —અને વાંચનાર, એ બધો એકરાર કરનાર કોઈજ નહીં પણ પેલો લુચ્છો પેસી હતો !

એ એકરાર એટલો અચખુચ, એટલો નહીં ધારેલો હતો કે આખી કોરટ દંગ થઈ ગઈ, અને તેથી જ્યારે પેસીએ એટલો લંબાણુ પટપટારો કીધો ત્યારે તુરત તો તેને જઈને પકડવાનું બી કોઈને ભાણુ નહીં આવ્યું !

બેહેસ્ત ને દોજખ અહીંનું અહીં છે. ‘કર ને જો’ એ આએજ દુન્યામાં છે. પેસીએ ખુન કીધું હતું, ને પોતે બીજા એક ત્રાહીત નીરદોશપર વાંક દોલવી પાડી સલાંમત બચી જવાની પગભર ઉમેદમાં હતો—તે એટલે સુધી કે દીનાને ફક્ત શંસીની ટેપ ફરમાવવાનીજ હવે ખોટી હતી—અને તેવામાં ત્યાં માઈં આવી લાગવાથી તેનું પાપી હૈયું તમામ ડર ખાઈ ગયું. એમ છતાં મારી જુબાંની ઉપર કહેલી અવધ સુધી આવી ત્યાંસુધી તો વધતી ઓછી ધીરજથી તે ધુજરાં ને લખલખાં વચ્ચે થોખ્યો, પણ એક વાર તેણે જ્યારે જેઘ લીધું કે ખુદાના સાહયા હેઠલ દીનાનું નીરદોશપણું હું રજેરજ સાખીટ કરવાને સમર્થ હતી, ત્યારે તેની હીંમતની તમામ ઓટ થઈ ગઈ—તેની ધીરજ ખપી ગઈ, ને દીલના ડંખનું દુઃખ નહીંજ શહન થઈ શકવાથી તે ઉપર મુજબ એક જાહેર એકરારથી

પોતાનું ખૂબ કબુલ કરી કોરટને શરણે આવ્યો ! તેની કરણી થઈ પાપી હતી—તે નીરદોશોનો શત્રુ અને સતાવનાર હતો, અને તેથી તેના જવાબો એવી ફેજ પોંદોંચે તેમાં તાબુથી તો નથીજ, પણ તેનો એ એકરાર એટલો અચબુચ, એટલો મારી વડી ઉપરાંત થઈ પડ્યો, કે તેને જડજ સાંભે મેં ગુહલુપર હાથ જોડીને પડેલો જોયો —પછીથી તેને સીપાઇઓએ ઘેરી લીધેલો જોયો, ને ત્યારે તે જોવા સાથે મારી નબલાઈ મારાપર પાછી પુશકલ ગાલેબ આવી, અને હું મારી એટક ઉપર માંથું નાંખી બેભાંણુ થઈ પડી !

પ્રકરણ ૮૪ મું.

કેસ ચુક્યા પછી.

જ્યારે હું પાછી સુધ્ધીમાં આવી ત્યારે તે કોરટ હાઉસને લગતા એક ‘એમખર’માં એક સોદ્ધા ઉપર હું પડેલી હતી, અને મારી આસપાસ મને ચાહનારાંઓ વીંતલઈ વલેલાં હતાં. એક બાબુએ ડાકટર નાનાભાઈ મારી નાડ હાથમાં લઈ ખેઠેલા હતા, ને તેમની પાસે બલા શેઠ બેજનજી મેહેમવાલાનાં તેવાંજ અસરાજ બાનું મેહે-રબાઈ ગોઠવાયલાં હતાં, કે જ્યારે વલી તેવણની બાબુમાં જવાંજ ખરસેદ ચીંતાતુર ઉભેલો હતો. વલી મારા ખીજા હાથપર તેજ રવેસે દીનો, ગુલાં અને મમાઈ હતાં. તે પેહેલાં બે મારા પગ પાસે ગુહલુપર પડેલાં હતાં, ને લખોલાખ હેસાન ને ચીંતાતુર કાલજની મીઠી ચસમોથી મારા હાથ પોતાના હાથમાં લઈ મારી બણી ટીકતાં હતાં, કે જ્યારે ગુલાંનાં મમાઈ તો ખસ ‘યથાહુરવયોંજ’ ભણ્યાં કરતાં હતાં. તેથી અતે જ્યારે મેં આંખ ઉઘાડી ને હું સાવધ થઈ ત્યારે તે જોઈ એ બધાં કદરદાંજ દોરતોને પુશકલ ધીરજ આવી, અને ગુલાં અને તેની મમાઈ હેસાંનનાં આંસુઓના એક ધોધ વચ્ચે મને ફરી ફરીથી ગલે વલચ્યાં. ખરેખર, તે મારી આસપાસ બેગાં થયલાંઓની વખાણુ, સાબાશી અને હેસાંનના ફરતા ફરતા સુખનો સાંભલવાનાં મારાં સુમાગ્યમાંજ જાણે દીનાને માટે મેં જે આ રંજ ખેચી હતી તેનો પુરતો અવેજ સમાયલો હતો !

“શીરીન, બેહેન શીરીન,” બેહેન બોલપર ભાર નાંખીને દીનાએ કહ્યું, “આજથી હું જીવું જીવું ત્યાંવેર તું પોતાને મારી

એહેન ગણવા મને રળ આપજે, કેમકે તેં એક એહેનથી બી હળ-
રવાર આલે હેસાંન કીધું છે, ને તું જેવી એહેનનો ભાધ થવા ને
ગણાવામાં ખરીજ મગરૂરી ને ખરૂં માન છે. એહેન, તેં જે મારે
વાસ્તે આજે કીધુંય ને બળવ્યુંય તેનું હેસાંન કીયા બોલોમાં
માનવું તે મને સમજ પરતું નથી, પણ ખુદા મારો સાહેદ છે કે
જો કદીને તારા જાન કે તારાં સુખને વાસ્તે મને મારો જાન વટીક
આપવો પડશે તો એક જરા બી આનાકાંતી વગર હું દીલની ખરી
ખુશીથી તે આપશ. એથી બ્યાદા હું શું કેહું? સીવાય કે હું ને
મારી ગુલાં જીવશું જગશું ત્યાંવેર તે સાહેબથી તારા હકમાં રાત
દીસ હળરોહળર દુવા માંગશું.”

“ખચ્ચીત,” ગુલાંએ તુરત એ હેસાંનની વાત ઉંચકી લેતાં
કહ્યું. “એહેન, તું મારી બી એહેનજ છે, કેમકે એક તમામ પારકી
હતાં તેં એહેનથી દસહળર ઘણું એહેતર બળવ્યુંય, ને તે હેસાંન
હું જીવશ જગશ ત્યાંવેર ભુલી જવશ નહીં. શીરીન, તેં કાંઈ એખલા
મારા દીનાનોજ જીવ બચાવ્યો નથી, પણ મારો બી બચાવ્યોય,
કેમકે હું એના વગર જીવી શકતે નહીં, અને મારો જન બચાવી
બચારાં મારાં ખુદાં નાચાર મમાઇનો જીવ બી તેંજ બચાવ્યોય.”

એ કીસમનાં દીલ ઉસ્કેરનારાં તાહેલાંઓમાં અમે બધાં
શકાયલાં હતાં—દીનાનાં મમાઈ તો બસ ત્યાં ને ત્યાં મારીપરથી
મરી જવાનીજ બોંહોંસ લઇ એહાં હતાં, અને દર ત્રણ મીનીટે આંગલાં-
ના કકડા ફેડીને મને આવારણાપર આવારણા લેતાં હતાં તેવામાં એક
કાનસ્ટેબલે આવીને કહ્યું કે ‘જડજ સાહેબ મને એકાદ માયાનો સુખન
પોતે કેહેવા માંગે છે.’ અમે તે ઉપરથી તેઓને તે એમબરમાં
આવવા દેવા અરજ કીધી, ને હવે હું બી પુરી હોસ્વાર થઇ હતી
તેથી તે સોદ્ધા ઉપર પોશાક સમે કરી ઠીક થઈ બેઠી.

તે પછી જરા વારમાં તે ન્યાયધીસ કે જેના સ્વતંત્ર પ્રમાણીક
પણ ખરા દયાલુ ખવાસ માટે દીનાની તપાસના ઉપલા ભાગો દર-
મ્યાન મને બોલવું થયું છે તે પોતાનાં ધરમાસનપર ખીરાજમાન
થવાના ઠાક સાથેજ અંદર આવ્યો, અને હું બી બધાં બેગી ગભ-
રાઈને ઉઠી ઉભી થવા જતી હતી તેને મીઠાસથી હસી બેસી રેહેવા
પોતાના હાથથી અસારત આપી. તે પછી તે છેક મારી આગલ

આવ્યો, અને મને શેકહેનડ કરી સાફ હીંદુસ્તાનીમાં કહ્યું, “હું તારી-
પર આફરીન કરૂંચ. હું નહીં જાણતો તો કે પારસી અબલાઓમાં
બી એટલી બધી હીંમત અને એટલું બધું બીનસ્વારથીપણું છે,
અને તારા દાબલાથી તારી કોમની સઘલી અબલાઓને તેં શોભા
આપી છે. પોતાના જીવના જોખમે માંદગીનાં બીજાંણાંમાંથી બીજાને
જાન બચાવા કાંઈ બધાંજ આવતાં નથી, ને કોરટની ‘ખટપટમાં
પડવાનું’ કાંઈ બધાંજ પસંદ કરી તારા જેવી હીંમત બતાવતાં નથી,
પણ તારી પદવી એક સાધારણ આયાથી વધુ નહીં છતાં તેં દે-
ખાડી આશ્ચર્ય કે તું જાંદગીના ઉંચા તબક્કાને તમામ લાયકની છે,
અને તેથી હવે પછી તુંને જાંદગીમાં વધેલી અને તારી હાલતમાં
મોટા ફેરફાર થયેલો જાણવાથી હું ઘણો ખુશ થવશ, પણ જરા
બી અચરત થવશ નહીં.”—તે પછી વલી જવાબને વાસ્તે
ખોટી થયા વના તે દીના બણી શરયો, અને તેને કહ્યું, “જવાંન
માણસ, મેં મારા ‘બેન્ય’ ઉપરથી તુંને માન સમેત છોડી મેલ-
વાનો હોકમ ફરમાવતાં જે મુખારકબાદીના સુખનો કહ્યા છે તે હું
અહીં બી ફરીથી કહું છું. તારી સાંમે જીયાંનીનું ચક્કર એવી રીતે
આવી ગયું હતું કે જો આ જવાંન અબલાની સાક્ષી નહીં પડી
હતે તો ખરો તકસીરવાર જરૂર બચી જતે, ને તું ધારાની ચુંગા-
લમાં પ્રસી મારયો બી જતે. એટલા વાસ્તે જે હેસાંન છે તે બધું
તારીપર ને તારી સાચવાલાંઓપર એ જવાંન અબલાનુંજ છે. એની
તારા તરફની દીલસોજી મને તાજીબ કરે છે. એણે તારે માટે પો-
તાની શેફાંણીને વીણવીને મેલવેલા પઈસા જે તુંને પકડતાં કોરટે
જપત કીધા હતા તે મેં તુંને પાછા આપી દેવાનો હુકમ કાઢ્યો છે,
ને તેમાં મેં મારા અંગત ગજવાંમાંથી એક બીજા ૫૦૦ ઉમેરવાની
છુટ લીધી છે. એ નજીવી રકમની મદદથી તું આએ જવાંન બાંનુંને
દુવા દેતો તારી હવે પછીની જાંદગી તમામ પ્રમાણીકપણાંમાં ચુ-
જરવાનું મંડાણ કરી શકશે એવી હું આશા રાખશ. એ રકમો
તુંને જલદી આપી દેવા હું મારા કલાર્કને હોકમ ફરમાવી ચુક્યો
છું.”—અને જો પછી દીનો જે આ મોટા ન્યાયાધીસની એટલી
બધી મેહેરબાંની ને એટલી બધી દયા જોઈ અજબ થઈ ગયો હતો
તે અથવા આસપાસનાં અમો તરફની તેની સારી લાગણી માટે

તેનો કશો બી ઉપકાર માંની શકે તે પેહેલાં તો તે ઉતાવળથી પાસેના એક ઓરડાનું અલગું બારણું ઉઘાડી અંદર જતો રહ્યો.

હવે જરા વારમાં બેજનજી મેહેમવાલા અમારા ‘એમબર’માં આવ્યા, અને ગાડી તૈયાર હોવાની અમોને ખબર આપી, એટલે ડાકટરે રાત થવા આગમ્ય જલદી ઘેર જવાની અમને તાકીદ ફરમાવી, અને અમો મલી ભેટી જવા ઉઠ્યાં; પણ જવા આગમ્ય બેજનજી શેઠનાં મેહેરબાઈએ દીના, ગુલાં ને મમાઈને જીવ ચાહે સારે ને જીવ ચાહે તેટલી વખત જરા બી અચકાયા વગર મને તેઓને બંગલે મલવા આવવા ચાંપીને ઇજન ઠીધું, “કેમકે,” તે નેકનદ બાનુંએ હસીને કહ્યું, “મને દીકરી નથી તેથી શીરીનને હવે તો હું મારી દીકરી કરીને જનમેજનમ મારે ત્યાંજ રાખવાની છેલ્લે.”

એ વખતે મેં કંઈક અન્યથા સાથે જોયું કે જવાન ખરસે-દનો ચેહેરા ખુશીથી ખીલી નીકલ્યો ! એ વીશે અલખત હું કાંઈ તમામ ખાત્રીપુરવક ન હતી, કેમકે તે ખુશી તેનાં મોં ઉપર ફક્ત એકજ પલ પ્રદીપ્ત થઈને તે મીઠા ચેહેરાએ હંમેશનો પોતાનો દેખાવ તુરત પાછો ધારણ કરી દીધો હતો, પણ તેની માવતરના ઉપલા બોલોથી તેના ચેહેરાપર એ એક પલ જે ફેરફાર થયો તે જ્યારે તે પોતે સમજતો હતો કે કોઈએ જોયો ન હતો સારે બીજાં કોઈએ તો નહીં પણ મેં બરાબર જોયો હતો, અને તેથી હું ઘણીજ તાજુબ રહી. તે પછી અમો આવ્યાં હતાં તેમજ પાછા ગાડીમાં ગોઠવાયાં, ને જરા જાણવાબેગ કશું બનવા વગર અમો અમારે મુકામે પોંહ્યાં, જ્યાં ડાકટરની તાકીદથી હું તુરત બીછાંણે ગઈ.

સારપછી મારી માંદગી વધતી ઓછી પાછી શરૂ થઈ. વાંચનાર મેં શું શું ખમ્યું છે તે જો દયાથી યાદ કરશે તો મેહેમવાલા સમજી શકશે કે ફક્ત દીનાની તપાસને દીવસના ઉપલા દીલ ઉરકેરનારા બનાવોને લીધેજ મને એટલી બધી તાકાત આવી હતી, અને તે બધું કામ તમામ થવે હવે ‘રીએક્શન’ થયું, અને હું બીજે દીને પાછી નાતવાંની વીગેરેના સખએ બેમાર થઈ ગઈ. એ જોઈ ડાકટરે મને બીજાં કોઈ બી કામપર હવે આઠ દસ દીવસો સુધી જરાબી ધ્યાન નહીં આપવા સખત તાકીદ ફરમાવી, અને જોકે બેજનજી મેહેમવાલાને સાં તેમની અને મેહેરબાઈની તેમજ ખરેશીની ચાંપતી

ખાતરદારી—દવાદાર તેમજ ખોરાક વીગેરેની પુશકલ માવજતના સબબે વલી જલદીજ મારી હાલતમાં સંતોશકારક સુધારો થતો આવ્યો, તોખી ડાકટર બજાદાઈથી મને કોઈ બી બીજા સવાલ ઉપર લક્ષ લગાડવા દેતા નહીં.

હું મારી શેઠાણીને મલીને તેનો વેહેમ દુર કરી નાંખવા અને હીજી શેઠને બંગલે નાધલેથી મોટાં-નોકરનફરો સુધ્ધાં-વચ્ચે મારી હોરમતની જે ધુલધાંની થઇ ગઇ હતી તે ખરા ખુલાસાથી બધું પાછું સમાધાન કરવા કેટલી આતુર ને કેટલી ખાહેસમંદ હતી તે વાંચનારને રોશણ છે, અને તેથી હું જેવી જરા લગાર પાછી ટચુમચુ તટાર થઇ કે મેં પેહેલું જે કામ કીધું તે એ કે મને બંગલેથી જખરીથી ઉપાડી જવામાં આવી હતી ત્યારથી તે મેહેમવાલાને બંગલે હું આવી ત્યાંસુધી મેં જે જે વેઠ્યું ને ખમ્યું હતું તેનો મારી શેઠાણી ઉપર એક તુલોતવીલ હેવાલ લખ્યો. ખડેખુટ ખેસતાં બી તે મેં છેક ત્રણ દાહાડે પુરો કર્યો, ને તેમાં છેલ્લે ઓજરખા-હીથી એમ માગી લીધું કે ‘મને મેહેમવાલાને ત્યાં આવી તમે પોતે મલી જાને, કેમકે ડાકટર મને બાહાર નીકલવાની એક મહીનો સુધી હવે રજા આપવા સાફ ના કેહે છે, અને જો તેથી તમે તજદી લેઇ આવશે તો હું વધારે વીગતે બધી વાત કરીને મારાં ‘તમામ નીરદોશપણા વીશે તમારી પુરી ખાત્રી કરી શકીશ.’

આ કાગલ મેં લખીને સીલ કરાવ્યો, અને તે પોસ્ટમાં નાંખ્યાથી હીજીશેઠના હાથમાં જવાનો જોખમ હતો—કેમકે ત્યારે તે એ કાગલ પોતાની ધણ્યાણીને કહી બી વાંચવા ન આપે એવો બદમાસ હતો—તેથી મેહેરખાઇ સાથે મત કરીને મેં તે હાથોહાથ શેઠાણીનેજ આપવા મેહેરખાઇનાં એક ધણુંજ થાવાં માણસ સાથે મોકલી આપ્યો, અને તેના જવાબની અતી આતુરતા ને પુશકલ અધીરાઇ વચ્ચે વાટ જોતી બેઠી.

પ્રકરણ ૮૫ મું.

મારી હોરમતનો અચાવ.

છેક સાડા ત્રણ કલાકે તે કાગલ લઈને ગયલો આદમી. પાછો આવ્યો, કે જ્યારે જવાબને બદલે તો તે મારે આપી મોકલેલું

કાગલજ પાશુ લઈને આવ્યો ! આ જોઈ મને ભારે નાઉમેદી થઈ, કેમકે મને લાગ્યું કે મારી શેઠાણી મને એટલી બધી નીચ થયલી ને પાપમાં ઝુડી ગયલી માનતી હતી કે મારું કાગલ રાખવા ને વાંચવા બી સાફ ના પાડી તે તેણીએ હાથમાં ધરયા વના પાશુ ફેરવ્યું હતું; પણ પછીથી ખુલાસો પુછતાં તો માલમ પડ્યું કે શેઠ શેઠાણી નોકરોના એક રસાલા સાથે છેલ્લા ત્રણ ચાર દીવસો થયા હાંદુરસ્થાનમાં ફરવા ઉપડી ગયાં હતાં !

“ તે જન્ય કાંય નહીં ? ” મેહુરબાઈએ મારા શેઠ જોગો પોતાનો ગુસ્સો જ્યારે અમે એકલાં પડ્યાં ત્યારે ખાલી કીધો. “ બચારા પેલા દીનાનો ઉધો ઈનસાફ કરીને સાંખી સાફી ગુવાહી આપવા આપોતો, તેને વારતે મુવાની ફજેતીના વાવટા તેં એવા ઉડારયા કે પછી મુબધમાં થોભે તે હવે કીએ નાંખે ? ”

પણ હું મારી શેઠાણીનાં મનમાંનો વેહેમ દુર કરવામાં એ રીતે નીશફલ થઈ તેથી મને ઘણી નાઉમેદી થઈ. અંતે મેં તુરત વેલા તો મેહુરબાઈ પાસે એટલુંજ માંગી લીધું કે જ્યાં જ્યાંથી મને મારી છેલ્લી રખડો દરમ્યાન હાંકી મેલવામાં આવી હતી (અને જોગોનાં હું નામે જાણી શકી હતી) તે બધાંપર બેજનજી શેઠ મારફતે અકેકા કાગલ લખાવવો, ને તેઓની મારા નીરદોશપણાં વીશે ખાત્રી થાય તેવો એક ખુલાસો લખી વાલવો. મેહુરબાઈએ તો તેવાં ‘ મુવાં બેકદરોનું નામ બારવા ’ મને પ્રથમ ઘણી સલાહ આપી, પણ મેં તે માન્યું નહીં, એટલે મારી મરજી મુઆફિક તે સઘલાં કાગલો ગયાં, ને તેના ઘણા સંતોશકારક જવાબો ફરી વલ્યા, જોથી મને થોડી ઘણી ધીરજ ઉપજી.

પેલા પ્રમદાઈ મોબેદને તો બેજનજી શેઠને ત્યાંનું પંથકજ હતું એટલે તેને તો તેવણે પોતાનેજ પકડાવી મંગાવ્યો, અને મને રાતોરાત ધકેલો મારીને તે બેકદર મોબેદે પોતાના દરવાજામાંથી હાંકી કાઢી હતી તે માટે બેજનજી શેઠે તેની ઉપર ધુન્નરાનો એક મસ મોટો પાહાડ ગબડાવ્યો. તે વખતે તે મોબેદની તોજેશ ને તોખાહ જોવા જોગ હદ મુંઝી રમુજી હતી. તે પંચોતેર વખત મને પગે લાગ્યો, અને કાલા પેસીના બદલુને લાખલાખ ગાલો દેતો તેનાથી ‘ એ શાં જોનાહમાં ભરાવાનો કામ થયો ’ તેનો હુન્નરોહજર

અફસોસ કીધો. ફકત જવાબ નહીં ફરી વલ્યા તે માફીદલાલના ખટલુ ને કાલાપેસીના અદલુના હતા. બેજનજી શેઠ સ્વભાવના જરા આકલા હતા તેઓને એ બે અદમાસોપર એવો કેહેર આવ્યો કે મને ઠંકાંણે ફેંકાંણેથી એમ થોકડે મરાવીને હાંકી કાઢવાના ખારમાં તાવના તાવ ભરીને તે બેઉપર તાણાજાંણી ને સખતમાં સખત ઠપકાના સુખનો તેવણે લખી વાલ્યા, ને દીનાના કેસમાં મેં બી તેમની આલચલણ ખુબ કંઘાડી પાડી હતી તેથી, તેમજ વસી એ મારે લગતા બેજનજી શેઠનાં “ ડીગોલાં ” ઓથી તેઓને નામોશી ભારે લાગી ગઈ એમ માનવાને કશો વેહેમ રહેતો નથી.

મને હવે અફસોસ અને વતવતો થતો હતો કે રસ્તમ મારી શેઠાંણીનો અતલગનો સગો થતો હતો, વાસ્તે તેણે મારી હોરમતને લગતો એ ખોટો ખુમાટો જાણ્યો હશે કે નહીં ? જો તે કદી તેણીને મર્યો હોય અથવા જો તેને એ વાત મારી શેઠાંણીએ ખાસ લખી વાલી હોય તોજ તેને તે ખબર પડે ; હવે તેવું જો કાંઈ હોય તો મારે તેનાપર બી મારી પાક હોરમતના બચાવમાં એક વીગતવાર કાગલ લખવા કેટલી બધી જરૂર હતી ! પણ એક ચોક્કસ મુદત સુધી અમારી વચ્ચેને તેમજ અમારા ખ્યારને ઘાડો થવા દેવા કદી મલવું બી નહીં, ને કશું અરસપરસ લખવું બી નહીં એવાજ ઠાઠાવથી અમે તો છેલ્લાં છુટાં પડ્યાં હતાં તે વાંચનાર યાદ કરશે; તો પછી એ કાગલ લખી તો કરાર તોડવા માફ દીલ કેમ ચાલે ? એ સખબથી કાગલ લખવાના ખ્યાલ મેં પડતો મેલ્યો, અને પુખ્ત વીચાર કરતાં મને વીચાર થયો કે રસ્તમ કદી એ નીંદા જાણે તોખી તે એક ઘડીભર બી માંને તેવો જવાંબ ન હતો.

પ્રકરણ ૮૬ મું.

પરચુટણ વીગતો.

પેસીએ કોર્ટમાં પોતાની તક્સીરનો એકરાર કીધો, એટલે દીનાને છોડી મેલી તેને કેદ પકડવાનો જડજો હોકમ ફરમાવ્યો હતો. હવે જોકે તે વાંજતેણે પોતે કબુલ કરવાથી તે વીશે જરા બી વેહેમ રહ્યો તો ન હતો, તોખી ઇંગ્રેજ ધારાઓની અદલ બારીકીઓ મુજબ તેની મુલ શરૂઆતથી પાછી તપાસ કરવા જરૂર હતી, માટે તે

દીને તે મુકરદમો મુલતવી રહ્યો, જે પછી બીજે દીને પોતાનાં કેદખાનાંમાં શેરીફ અને બીજા ઓધેદારો આગલ પોતાના પાપનો તેણે વીગતવાર એકરાર કર્યો. એ એકરારમાં તેણે હીજરેકેનો કશો સરોપરો રાખ્યો નહીં, અને તેનીજ ઉરકેરણથી મને ઉપાડી જવામાં આવી હતી અને તે માટેજ તેણે તે પૈસા આપ્યા હતા—કે જે પૈસાની માહા પાપી લાલચે એક ખુન જેવું માહા બચકાર કામ થયું હતું—તે બધું તેણે કહ્યું.

પણ જેલના સતાવાલાઓએ હીજરેકે ‘ચીચોરાવાલો’ હતો તે સખએ તેને લગતી એ બધી નાપસંદ વીગતો દાખી દેવાનું ડહપણુ બતાવ્યું—એવી એવી ફજેતીઓનો ડર કરીનેજ હીજરેકે મુંબધથી નાહાટો હતો !—અને તેથી ફકત ખુનને લગતા પેસીના એકરારની કુટ્ટીઅતો જે પેપરોમાં આવવા પાંખી તેજ અજવાલાંમાં આવી. તેમાં એટલુંજ હતું કે હીજરેકે “કાંઈ પોતાનાં ખાનગી કામ સાડ” હોમલા ને પેસીને ૫૦૦ રૂપીઆની એક રકમ આપી હતી, જેનો રાતોરાત ભાગ વેહેંચી લેતાં હોમલા પાસ તે ઉપરાંત બીજા પુશકલ નોટોનો એક ચોડો જોઈ બદમાસ પેસીની ખુધ્ધી બીગડી હતી ; વલી એક હીજા સંજોગથી તેના પાસ એક મોટી છરી બી તે વખતે જોજુદ હતી જે ગજવાંમાં ને ગજવાંમાં ઉંધાડી બાહર ખેંચી કાઢી તે કમનસીબ અને નફકરા ઉભેલા હોમલાનાં કાલજાંમાં વગર દયાએ આખી ભોકી દીધી, જેથી તે કમનસીબ કંગાલ ફકત એક બગાસાંથી કુડકું થઈ પડ્યો, ને પેસી તેનાં ગજવાં લુટી ચાલતો થયો હતો.

આ એકરાર પછી બીજે દીવસે તેજ સેસનમાં તેજ જુરી આગલ દીનાને બદલે હવે પેસીની તપાસ ચાલી, ને તેને થયલી સજા મુજબ તે ખુનીનો અંત પાછલથી ખુનથીજ—ફાંસીની નામોશીમાં આવ્યો. વલી અહીં મારે જણાવાને લુલવું જોઈએ નહીં કે ફાંસી દેવાયા આગમચ પેસીની ચાલ તદ્દન સુધરી ગઈ હતી.—તેણે પોતાનાં પાપનો એકરાર કીધો તે પછી ખુદાની શકતી ને સતા વીશે તેને કંઈ અજબ ત્રાસ પેટો હતો, જેથી તેણે બાકીના પોતાના દીવસો હીજુભાચ તોજેશ ને તોખામાંજ પુરા કીધા હતા. વલી તેણે આજીજીથી એક વખત દીનાને કેદખાનામાં મલવા બી બોલાવ્યો હતો, અને પોતે તેનાપર વાંક ધોલવી પાડી તેની ઉપર એટલું

વીટવા દીધું તેની પગે પડી માંદ માંગી હતી, કે જ્યારે બધા દીનાએ ખરાં દીલની દયાથી તુરત તેને માંદ કીધું હતું.

હવે દીના વીશે બોલશું. તેને ૫૦૦ મારી શેઠાણી તરફથી અને ૫૦૦ જડજ તરફથી મળ્યા હતા, તેમાં વધી ખરા લાયકીવાલા શેઠ બેજનજી મેહેમવાલાએ ૫૦૦ પોતાના તરફના ઉમેર્યા હતા, એટલે જે ‘પાન પાવલો’ પોતા પાસે હતું તે બધું મલી તેના પાસ ગરીબ સંસારે એક સારી થાપણ થઈ ; આ થાપણ લેઈ તે નાધ-કલું કુટુંબ પોતાને વતન જતું રહ્યું, જ્યાં એક જમીનનો ટુકડો લઈ ખેતીની ઉપજ ઉપર સંતોસ ને સુખથી તેઓ પોતાનો કાલ કાઢવા લાગ્યાં, કેમકે વાંચનારને કેહેવું પડશે નહીં કે ત્યાં જતાં સાથેજ દીનો અને ગુલાં પરણીને ઘણી ઘણાંણી બી થયાં હતાં. એ એક-એક ઉપર શીદા શીદા થનાર તદ્દન લાયક જોડું હતું—જાણે ખુદાએ તેમને એકમેકને માટેજ લાયક કરી જનમ આપ્યો હતો, અને ત્યારે તેવું એક જોડું દરેક પ્રકારે ગરીબીનાં સુખમાં સંતોશી રહે તેમાં અન્નએબી ક્યાં છે ?

તેઓએ મને મારી બધી રવડ રખડ મુકાવી સદા સુધી પોતા સાથે લઈ જઈ રાખવા પગપાંણી કરવાનું કાંઈ બાકી રાખ્યું નહીં, પણ મને એ જાતની ઓશયાલી રેટલી ગમતી ન હતી, તેથી મેં ઠરાવથી ના કહી. તે બચારાં ગરીબ પોતાનું માનમાન પુરું કરે ત્યાં વધી હું ક્યાં તેમને હંમેશ બોલે થઈ પડવા સાથે જાઉં ? પણ તેઓ ગરીબ હતાં તેથીજ મેં ના કહી એમ બી નથી. બેજનજી શેઠ મને સગવડથી પાલી શકે એવા ધનવાન હતા, અને તે બેઉ માટીબધાએ મને બચ્ચાંનીજ પેટે કાંઈ અજબ જેવી રીતે આહતાં હતાં, તોબી હવે હું તેમને ત્યાં બી ઓશયાલાંપણાં સાથે પડી રેહેવાને લજવાતી હતી, ને તેથી છુપાછુપ એકાદ નવી નોકરીની સોલધમાંજ હતી. હું સારી રવેસે જાણતી હતી કે તેઓ મને ખુશીથી જવા દેવાનાં તો નથીજ, પણ એમ અચાસી આલસુપણાંથી તેમને માંધે પડી રેહેવામાં મને જરાબી શોભા ન હતી, વાસ્તે એ વાત મારું દીલ કચુલ કરી શક્યું નહીં. હવે તેથી હું નવી નોકરીની બોલમાંજ હતી, કેમકે નોકરી મહે તોજ એ વાત છેડી ને તેમને જેમ તેમ મનાવી છા બહાવી ત્યાંથી જવાનો મારો ખ્યાલ અને ઠાવ હતો.

સુભાગ્યે એવી એક નોકરીની ખબર બી મને વર્ષી જલદીજ પડી. નાચગામ તરફ છોકરીઓની એક કોઇ ખોરડીંગ સ્કુલ હશે ત્યાં છોકરાંઓની જતન લઈ શકે ને સીવવા સાંધવાનું કામ કરી તેમજ શીખવી શકે એવી એક અબલા માટેની એક જાહેર ખબર મારાં વાચવામાં આવી, અને એ નોકરી મને ખીલકુલ અનુકુલ આવશે એમ જાણી તેજ દીવસ કંઈ કામનું બાંહેધરું બતાવી બપોરે ખાધા પછી તેને લગતો બંદોબસ્ત હું કરવા પડી, કેમકે એક તો બેજનજી શેઠને ત્યાંની અચારી અને ઓશવાલી રોટલીનો મને અભાવ થઈ પડ્યો હતો, અને બાળું વધતી અગતનું તો એ કે બેજનજી શેઠનો ઉપર કહેલો એકપુરો સાહેબજીનો મારી ઉપર કંઈક 'નાજુક નજરો'થી જોવા લાગ્યો હતો એ ઉંઘાડી વાત સાંભળે હું વધુ વાર આંખવીઆમણા કરી શકી નહીં. નહીં કે તે લાયકીવાલા જવાંનની તે નજરોમાં કશું બી અઘરીટ—જરાએ અમર્યાદશીલ હતું; લેશ નહીં. પણ મેં જોયું કે મારી ખુબસુરતી અથવા મજાકુર કેસના સંબંધમાં મેં બતાવેલી જાહેર ઉલટ ને હીંમતથી તેનાં મનપર કાંઈક ગંભીર અસર થઈ હતી, ને તેથી અત્યારવેર તેની મારા તરફની વર્તણૂક જે તમામ માન ભરી હતી તે હવે કાંઈક મોહબતભરી બી થવા માંડી! એ બધું તેણે કાંઈ ખાત્રીપુરવક એકદમ બતાવ્યું નહીં, પણ પેલા કારટ રૂમમાં જડજે આવીને મને જે સાબાસીના સુખનો સંભલાવ્યા હતા તેને લગતો એ જવાંનની મારા તરફની વલણનો જે એક એસારો મેં વાંચનારને આપ્યો છે તેવા પ્રસંગોપાત હીંગામોપર તેની એ 'નાજુક લાગણીઓ' જોવી અને સમજવી મારે માટે જોઈએ એટલી સહેલ હતી.

તે એક તમામ લાયકીવાલો જવાંન હતો, એટલે જે દાદીશેઠના રસ્તમ તરફ મારું દીલ નહીં લાગ્યું હોતે તો એ જવાંનની એ કીસમની પ્રમાણીક મરજી હું જરા બી અભાવથી જોતે એમ કહેવા અથવા સમજવાના હું ટોંગ કરવાની નથી; પણ હમણાં હીંગામ તેવો ન હતો. રસતમને વચન આપી તનથી નહીં પણ મનથી હું તેનાસે વરી ચુકી હતી, અને હવે ત્યારે તેનીજ સુરત મારાં મનમાં સરવોપરી હતી. તેની બરોબરી ટકી શકે એવું હવે મને આ ધરતી ઉપર કોઈ બી દેખાતું ન હતું અને તે નહીં દેખાય તેમાંજ વફાદારી-તેમાંજ વીશ્વાસ, તેમાંજ મારી હોરમત હતી.

બેજનજી મેહેમવાલાનો એ સપુત સોહાંમણો, સદગુણી અને વડી સૌથી અગતનું-કેવવાયકો હતો. તે અતરેની યુનીવર્સીટીનો એક ગ્રેડ્યુએટ હતો, અને પોતાના ધનવાંન માળાપોના મોહ્યતમય આસરા હેઠલ હજી આગલ અભ્યાસ કરતો હતો. તે કંઈક સીકલી ખાંધાનો તવાયકો જેવો નજરે આવતો હતો ખરો, પણ તનદરે-સ્તીમાં તે કોઈ રીતે ખરેખરો દરદી કે નબલો ન હતો, અને સામગ્રી રીતે તે કોઈ ખી સદગુણી વલુએ ઈચ્છવા લાયક વર હતો ; પણ મને એવી એક ખી ઈચ્છા દીલે વસાવા જરૂર ન હતી, એટલે રખે એમાંથી મામલો ખીગડે ને તે છોડરો મારી ઉપર વધુ દીલ લગાડી એસે તે ડરથી બેજનજી શેઠનું મકાંન હવે જેમ અને એમ જલદી તજી જવાને હું બેવડી ઉતાવલથી અધીરી પડી હતી. જો એ જવાંને ભડકો ફાડી મને આપર કરી હોતે તો હું તેને જણાવી શકતે કે હું ખીજસે વચનથી અદરાર્થ ચુકેલી એક ધણાંણી હતી, પણ તેવું તો તેણે કાંઈ કીધું નહીં, એટલે એ કટોકટ સંજોગો દર-મ્યાંન નાપેગામની રકુલની એક નોકરીની મને ખબર થતાં તેને લીગતો અદોખસ્ત કરવા એક દીવસ હું જમીને કાંઈ કામને મસે નીકલી.

તેમ જવાનું અને તે મકાંન જોઈ કાઢવાનું મને જરા ખી મુ-શકેલ પડ્યું નહીં. જાહેર ખબરમાં ઈધાંણી એવી પ્રગટ હતી કે દાદરથી ઉતરીને મટુંગાને રસ્તે આવેલું તે મકાંન હું ઘડી ચપકામાં સોહોધી કાઢી શકી. તે ગરીબ સ્થીતીનાં પોરચુગીસ તેમજ કોઈ તેવાંજ ઈંગ્રેજ અને યુરેઝીયન લોકોની છોકરીઓની એક ખોરડીંગ રકુલ હતી, ને મીસ મેરાયા નામની એક યુરેઝીયન અખલા હસ્તક તે આલતી હતી.

મીસ મેરાયા કોઇ કુવારી દોસી હતી.—સારાં માઠાં જોવાના અભખરામાં સારો સંસાર પરણ્યા વગર રહી ગયેલો એવી કીસ-મનાં “ કુવારાં દોસાંઓ”નો ઈંગ્રેજોમાં કશો ટોટો નથી, અને તે કીસમની મને ખબર મલવા પ્રમાણે આ કોઇ મીસ મેરાયા હતી. વલી તેનું મકાંન ખી એક ભાગાં ભસ્તાં જેવું ટીપણુ ટાપણુથી ટ-ગુમગુ ચલાવેલું હોય તેવું હતું, ને તે મટુંગાના રસ્તા ઉપર હતું. તેની બાહેરની બાજુએ એક ખડયા ખરખર “બાગ” હતો—ઉજ્જડ ખાલી જગ્યા કે જ્યાં છુટા છવાયા પાંચ પંદર છોડવાઓની રોપણી

કરેલી હતી—અને પછવાડે વલી છોકરાંઓની ‘એકરારસાઈઝ’ (રમવાને) માટે એક ખુલ્લો મોટો કંપાઉંડ હતો.

તે સ્કુલનાં આરણ્યમાં મને એક ફરંગન આયા (જેનો દેખાવ તમામ મેલો ને ડ્રુવડ હતો તે) મલી, અને તેને મેં ‘મારી મક્સદ કહી, એટલે મને પારસી જ્ઞાતની જેમ હું તે જગ્યા માટે ઉમેદવારી કરતી આવી હતી તે ઉપર તે તમામ અભયળીની આંખોથી ડોલા ફાડી જેવા લાગી. “ક્યા, તુમ એ નોકરી ખનાયેગા?” તેણીએ ઘણી અભયળીમાં પુછ્યું, ને મેં હા ફેહેવાથી તેણે ખભાં ચઢાવ્યાં! તેનો અર્થ યાતો એવો હોય કે હું તે નોકરી કરી શકું એવી મારી કાયનાત ન હતી, અથવા તો એમ હોય કે તે નોકરી મને પચી શકે ને પસંદ આવે એવી કીસમની ન હતી. તે તે જાતની એક તાહેલાંખેરી ને જિજ્ઞાસા ધરાવનારી ફરંગન આયા હતી, કે જેને તાહેલાંમાં ઉતરવાની એક ચીંગારી આપી તો પછી તે એકથી એક હજાર વાત કહી દે, પણ તેનાસે એમ તાહેલાં કરી જેણીને હું મલવા આવી હતી તેણીને પેહેલીજ હરોલમાં મારે વીશે હલકું મત બેસાડવા મને ગમ્યું નહીં—મારી તબેહજ એવી તાહેલાંખેરી ન હતી—માટે મેં ફક્ત મીસ મેરાયાનેજ મલવા તલબ કરી.

“હા, પણ એ નોકરી લેવા આગમચ એ વખત વીચાર કરજે,” તે આયાએ હાંદુસ્તાની જખાંનમાં પોતાની સુફયાંની સલાહો આપવાનું જરૂરી રાખ્યું. “તુંને ખાધ ઘણી નહીં હોય તોજ અહીં આવજે, કાંયજે અહીં તો રોજ અરધાં ભુખાં રહેવાનું છે.”

“તે પછી હું જેમ લેવસ,” મેં કાંઈક નારાજની હપે કહ્યું, અને ત્યારે ચટકો લાગી ગયો તેમ દોકું ૧૧૩વી તે મને પોતા સાથે તેડી ગઈ.—તે એક આગલા હાલમાં લઈ ગઈ કે જ્યાંતું ફરની-ચર જેટલું હાલહવાલ ન હતું તેટલું મેલું અને ધુલ ખાધેલું હતું! સામટી રીતે, ત્યારે, આ મકાંન સુખ કરતાં અસુખ—આરામ કરતાં કંજુસાઈ અને કંગાદયતનો વધતો અભ્યાસ કરાવતું હતું એમાં તો લેશ ખી શક રહ્યો નહીં.

હું ત્યાં બેઠી. પછી થોડે વારે તે ‘મડમસાહેબ’ જેવણુ છેક ગોરાં ન હતાં તેમ વલી સીધીબાઇ આદામુદી જેવાં કાલાં ખી ન હતાં તેઓ બાળુમાંના એક અરધા ધસી રહેલા દાદર પરથી ધસુક

થસુક ઉતરી આવ્યાં. તેઓએ એક સફેદ ગવન પેહેરેલું હતું—આ-લના ચોટલા વાસેલા હતા—ને આંખમાં લોખંડની જાડી ફેમનો એક મોટો મકઈબઉ ચસમો લટકાવેલો હતો.

મીસ મેરાયા પતલી ને ઉંચી હતી. તેના બાલ અધકચરા પાકેલા હતા, ને તેનાં દાયાં તમામ ખેસી ગયલાં હતાં, જેથી તે એક ઉધરતી મોટાંમાય તુરત જણાઈ આવતી હતી. તેનું મોં પેહેલીજ નજરે કાંઈ સારો વીચાર પેદા ન કરી શકે એવું હતું. તેનો શીગરફેસ બલેલાં જલેલાં છાંણાં જેવો હતો, ને જોકે એવાં રેંડ્યાલ રૂદાસો ને રરતાં બરતાં ચણાવાલાંઓ ચાંદરાત ચાંદરાતે હસે તે પુરતું સમજવામાં આવે, તોજી આ અબલા તો ચાંદરાત ચાંદરાતે જી હસતી હોય તેની મને આવધ લાગી !

તે ટાઈટ-ઉંચી-ટટાર-થરસે ને થરસે ઉતરી, ને કશું જી બોલ્યા વગર તેવીજ તાછટ ટટાર થરસે ને થરસે ચાલી જઈને પોતાની બેઠક-પર બેઠી. તેની તે બેઠક એક ‘ખાશ બેઠક’ હતી. એક ઉંચી પીઠની ખુરસી (જે અરધી ભાગેલી હતી ને જેની ગાદીમાંથી કાથો એણી મેર પેલી મેર બાહરે આવી ડોક્યાં કરતો હતો તે) એક તેવાજ તોફા ગલીઆનો ઢુકડો (કે જે ગલીઆ ઉપરનાં ભરતની જાત ભાત વટીક ખુડીને નાપેદ નાખુદ થઈ ગઈ હતી તે) ઉપર મુકેલી હતી, ને વલી તેવીજ સુશ્યાણી સાડીનનું પાસે પગ લાંબા કરવાનું એક બાગા પગનું ધરતાંન હતું !

એ ‘ખાશ બેઠક’ ઉપર મીસ મેરાયા દબદબાની હંકરાવનારી ગંભીરતાથી આવીને બેઠી, અને ત્યારે તેના રોજની શાનશાહ્યાનું વીકટોરીયા વટીક નકલ કે અદેખાઈ કરે એવું હતું ! સારાંશ, એ ક્ષારસથી મારા દાંત ઉંઘડી જતા મેં જેમ તેમ અટકાવ્યા, અને હવે મને જે સવાલો થાય તેની આતુરતામાં હું તૈયાર બેઠી.

પ્રકરણ ૮૭ મું.

મીસ મેરાયા.

મીસ મેરાયાના સવાલો અને તે સવાલોની દૃષ જી તેટલીજ રમુજ પેદા કરનારી હતી. મને તો ચોક્કસ લાગ્યું કે તે દોસીનું “ કાતરયું ” ભાડે આપવા કાઢ્યું હતું !

“તું છેલ્લી ક્યાં નોકરી હતી?” હું ઈંગ્રેજ બસબર નહીં જાણતી હતી તે મેં કહ્યા પછી તેણે હિંદુસ્તાનીમાં મને સવાલો પુછ્યા. “હીજ શેઠખાનદાંનને ત્યાં,” મેં કહ્યું.

“પેલો મોટો શેઠયો?” તેણે કાંઈક ખુશી થઈ હોય તેમ કહ્યું. “એવાં મોટાં માણસોનાં ઘેર ચારેલા સારાં. મને એવાં માણસો સાથે વગ ધરાવનારાં માણસો વાસ્તે સારું મત હોય છે, તેથી હું ધારું છું કે તું ઘણી સારી ચાલની હોશે. હમણાં બી તું ત્યાંજ છે કે?”

“નહીં મેમ,” મેં કહ્યું, “હમણાં તો હું શેઠ એજનજી મેહેમવાલાને ઘેર તેઓના ફ્રેન્ડ દાખલ રહેલી છું.”

હવે એજનજી મેહેમવાલાનું અને હીજશેઠનું નામ મારા સંબંધમાં સાથે સાંભળવાથી તે કંઈક એકાએક ગંભીર થઈ, અને મને પુછ્યું, “ત્યારે તારું નામ શું?” મેં નામ કહ્યું. “ત્યારે પેલા એક છોકરાને ફ્રાંસી જતો બચાવાનો જે છોકરી વીશે રીપોર્ટ છપાયો છે તે તું કે?”

મેં નમતાઈથી વક્ષી હા કહી. તે ઉપરથી તે દોસાંએ પેલી જાડી બકરા જેની લોખંડની ફ્રેમનો મોટો કાચવાલો ચસમો જે મારાસે વાત કરતાં રમાલે કાચ નુંછવા આંખમાંથી કાઢ્યો હતો તે તુરત આસ્તેથી હાથ લઈ જઈને સફાઈથી નાકપર ગોઠવ્યો, અને પછી હાંસની પેરે દોકું લાંબું કરી તે ચસમામાંથી કેટલીક પલ સુધી મારા-ભણી ટીક્યું. જાણે મેં જે કીધું તે હું નહીં કરી શકું તેવી હોવાનો તેને વેહેમ હોય, અથવા નહીં કરી શકવા જેવી છતાં તે મેં બળવ્યું તેની તેને નવાઇ લગતી હોય તેમ અજ્ઞાતજાતીમાં તેણે ટકટક કેટલી પલ સુધી મારા ભણી ટીક્યા કીધું! “વારું ત્યારે મારે ત્યાં શું શું કામ કરવાનું છે તેનો તે ખ્યાલ કીધો છે?” તે ડોસાંએ વક્ષી તે પછી સવાલો પાછા જારી કીધા.

“હા મેમ,” મેં કહ્યું. “તમારી જાહેરખબરમાં તે મેં વાંચ્યું છે.”

“છોકરી,” તેણે ધોરમાંથી બોલતી હોય તેવોઢવે કાંઈ મકાઇ બાહ જોવો સાહાદ કાઢીને કહ્યું, “આએ દુન્યા ઘણી પાપી છે, ને તેમાં સૌથી પાપી ચાકર માણસો હોય છે. તે લોકને વાસ્તે મેમ

સાહેબો જોટલું કરે તેટલું તે લોકને ઓછું પડે છે ને તે લોક ઓછું ધારે છે. એવાં નોકરનકરો મેલવવાના બાળમાં હું સૌથી કમનસીબ છું.”

તે એ જાતનો ઘેલો ગાંડો પટપટારો હજી કર્યા કરતે, પણ મેં તેને સધ્યારો આવે તેમ કહ્યું કે “એવી કોઈ બી રીતે હું તેને નારાજ થવાને કારણ આપશ નહીં.”

“જો એમજ હશે,” તેણે શુંએક નવાજેસ પ્રમાવતી હોય તેમ કહ્યું, “ને તારી ચાલ તદ્દન તું ખાત્રી આપે છે તેવી સારીજ નીવડશે તો હું તારો પગાર જે ચારનો આપવાનું ધારતી હતી તે છ કરશ, ને પછી વલી છ મહીના રહીને રૂપીઆ અરઘો વધારી બી આપશ.”

હું ચમકી. આવો બીખારી પગાર મને મલશે એવી મને જરા બી વકી ન હતી, ને તેથી તે માટે હું જરા બી તૈયાર ન હતી, વાસ્તે હું ચમકી. તે જોઈ વલી મીસ મેરાયાને એટલું અજબ લાગ્યું કે હું ખરેખર ચમકી હતી કે તેણીનાં મનનો માત્ર તે ખોટો ખ્યાલ હતો એ નક્કી કરવા એતેણે ચસમો નાકપર ફરી એક વાર સમો ગોઠવીને હાંસ જેવી ડોકા બાહર કાઢી મારાબણી ફરી એક વાર ટીક્યું !

એ પગાર ખરેખર બીખારી હતો, સળખ એવી નીચ પંકતીની ને એટલા હલકા પગારની નોકરી મેં આજવેર કદી કરી ન હતી. એ પગારનાં અયોગ્યપણાને લીધે, તેથી, હું એ નોકરી તુરત નાકબુલ કરવા જતી હતી, પણ મને તેવામાં મેહેમવાલાનાં ઘરમાંથી જેમ બને એમ જલદી બાહર પડવાને લગતી મેં જે વીગતો વાસતારથી આગલ સમજાવી છે તે યાદ આવી, અને ત્યારે હાલ તુરત જેટર જગ્યા બાહર મલે તેટલાં કદમ ઠડાવાનું જે છાપડું મલ્યું તે ગણીમત એમ સમજી મેં એ નાપસંદ નોકરી બી મુંગે મોંઢે બાહાલ રાખી.

“વારું તું ખુદાને માનેછ કે, છોકરી ?” એમ સાહેબે નોકરી મેં બાહાલ રાખ્યા પછી વલી પુછ્યું, અને મેં હા પાડી ત્યારે કહ્યું, “સારું, બહુજ સારું, કેમકે નહીં તો જો તું નારતીક હોતે તે તારો ખુદા ઉતરી આવતે તોબી હું તુંને મારી નોકરીમાં લેતે કે રાખતે નહીં.”

તેણી આ કંટાલો પેદા કરનારું ઘેલું ગાડું તાહેલું હજી ચલાવતે, પણ તેટલાં તે ઓરડા આગલથી મને ઘેરમાં તેડી લાવનાર

પેલી ફરંગન આયા આવી ગેઢ તે ઉપર તેનું ધ્યાન ખેંચાયું, એટલે તેણે કાંઈક ઉશકેરાઈ આવી કહ્યું, “આએ દદા તુંને ઘણી ભમાવશે, પણ તેનાં ભમાવાપર તું જરા બી ધ્યાન આપતી ના. એને તું આવશે એટલે રગ્ન આપવાની છે. ઘણી લુચ્છી, કન્નત ને તરકતખોરી છે. રાંધેલું સીધેલું ઉઘાલી જાય છે, ને હાથનું મુકેલું પગે પસાર કરી જાય તેવી છે.”

હવે ટુંકડેથી પટે એવું નહીં લાગ્યું તેથી હયાં મેં રગ્ન માંગી, ને એક બે દીવસમાં એ નોકરીપર “જર” આવવા મેં કબુલાત આપી.

એ એક બે દીવસની ધીલ માંગી લેવાનો સમય વાંચનારને સમજાવવો પડવાનો નથી. હું તેઓને છોડી જનાર છું એવું વાંચનાર યાદ કરશે કે મેં કશું મેહેમલામાંઓને ત્યાં હજી કહેલું હતું નહીં, અને તેથી તેમને મનાવી પડાવીને લાંથી રગ્ન લેતાં મને એક બે દીવસ તો જરૂર લાગવાના, એ ખ્યાલથી મેં એ મેહેતલ માંગી લીધી.

હું જ્યારે બાહેર નીકળી ત્યારે મારી પુઠેપુઠ પેલી આયા આવી. દેખીતી રીતે તે મારાસે વાત કરી જાણી લેવા બાહેસમંદ હતી કે મજકુર નોકરી મેં બાહાલ રાખી હતી કે નહીં, પણ વલી મેં મારી આંખે જોઈ લીધું કે એટલાપર મીસ મેરાયા હાંસ જેવા ઉચી દોડી કરીને મને જતી જોતી ચસમા સાથે ઉભી હતી, ને તેને નારાજ કરવાની મારી મતલબ ન હતી, એટલે તે આયાને જરા બી કોઈ આખ્યા વના હું ત્યાંથી જતી રહી.

પ્રકરણ ૮૮ મું.

ખરસેદ.

મેહેલામાંઓએ જ્યારે તેમને છોડી જવાનો મારો નક્કી એરાદો જાણ્યો ત્યારે તેઓને જે દલગીરી ને નાઉમેદી પેદા થઈ તે તમામ ખરાં દીલની ને ખરાજ પ્યારની હતી. હું જાણું પેટની દીકરી હોઈ તેમ તે બલાં ઘણી ઘણાંણી એ મારા દડાવથી ગમખાર થયાં, ને તેઓને મનાવીને મોહજતથી મને જવાની રગ્ન આપવાનું સમજાવતાં મને ખચ્ચીત ઘણું મુશકેલ પડ્યું. ખરેખર, બલા બેજનનજી શેઠે તો મારાસે તદ્દન રસાઈ જવાની બી ધમકી બતાવી.

તેઓને બી. કદાચ મને વહુ કરવાનો વીચાર હશે કે શું, તે મને મનાવી મનાવી અને પટાવી પટાવીને પુછે કે મને તેમને ત્યાં કમી શું હતું ? અને જ્યારે જવાબમાં તે લોકોને મેં ખાતરજમા આપી કે મને ઝોઝું પડવાને બદલે ઝોર થાણું પડ્યું હતું તેથીજ હું જતી હતી —તેઓને વધુ બોલે નહીં પડવાને ખાતરજ હું જતી હતી, ત્યારે તે દોસાળ તમામ ગુસ્સાથી છછણી પડ્યા, જે એક મમતાનુ આપનેજ ખરતો ગુસ્સો હતો ! “ શું તારે વારતે અમુને કાંઈ નવું રાંધવું પડેય ? ” તેઓ ગુસ્સામાં તકરાર કરતા; “ શું તારે વારતે અમને કાંઈ વધતું બજાર મંગાવવું પડેય ? તું ખાય તેથી દબાવ તો ખોદાની બક્ષેસથી મારાં ઘરમાં રોજ બગડતું હોશે,” ઈત્યાદી.

અંતે મેં કહ્યું તેમ મનાવી મનાવીને મેં તે ભલાં ઘણી ઘણ્યાંણીની રજા મેલવી, અને તેઓએ “ બે દાહાડા રહીને” જવાની અંતે મને ઘણી આનાંકાંનીથી રજા આપી, કેમકે કહ્યા સાથે મને જતી મુકવા તો તેઓ “ એકનાં બે થયાં નહીં.” વલી તેઓએ તેજ વખતે મારા પાસ વચન લીધું કે મહીનામાં બે વાર મારે તેઓને મલવા આવવું, ને કાંઈ બી સંકટ કે કોઈબી હારી બીરીની વખતે મારે જરા બી ઓશકાયા કે કંઈ બી અચકાયા વગર તેઓની મદદ માંગવી. આ બધા હેસાંન મેં લખોલાખ દુવાઓ અને હેસાંનો સાથ બાહાલ રાખ્યાં, અને તોબી મેં જોયું કે બેજનજ ને મેહેર-બાઈ તો જેમ તેમ રાજ થયાં, પણ તેઓનો અરસેદ મુતલગ રાજ થયો નહીં. તેણે થોડી ઘણી પેહેલી હરોલમાં મને તેઓનાં ઘરમાંથી નહીં જવાની તેનાં માબાપ બેગી બોહોંસ કરી ખરી, પણ પછી જ્યારે તે માબાપે બોહોંસ કરવાનું માંડી વાડ્યું ત્યારે તે બી ચુપ થયો—સમ્યતાને ખાતરજ ચુપ થયો, કેમકે તેનાં મોં ઉપરથી પ્રગટ જણાતું હતું કે તેને તો મારું જવાનું જરા બી ગમતું ન હતું.

એ બદોબસ્ત થવા પછીથી સાંહજે હું મારા ઓરડામાં એકલી હતી ત્યારે મારું વાંકું કીધેલું બારેણું અચમુચ ઉંઘડ્યું, ને અરસેદજ અંદર આવ્યો ! તેને એમ એખસો આવેલો તેમજ એટલો અચમુચ આવેલો જોઈને હું ઘણી ગભરાઈ ગઈ, સખબ તેની તેમ આવવાની મતલબ પાંખી જવાનું મને જરા બી મુશકેલ ન હતું, પણ તોબી મેં મારાં મનનું સમાધાન કરી દેવાની ઉતાવલ કરી.

“શીરીનબાઈ,” તે લાયકીવાલા જવાંને આખરદરકારથી કહ્યું,
“તમારી સાથે મને બે બોલ વાત કરવાની રળ છે ?”

“હા, હજાર વખત,” મેં શરમથી લાલ થઈ જતાં કહ્યું,
“પણ તમારાં નેકનામ માએજી બાવાજીનાં દેખતાંજ આપણે વાત
કર્યે તો સારું, કે નાહક કોઈને વગર વીચારે આપણે વીશે ખુર
માનવા કે ખુર બોલવા કારણજ નહીં મલે.”

“હું તમારા એ જવાબપર આફરીન કરું, શીરીન,” તેણે
કંઈક ગમખાર સાહાદે કહ્યું. “પણ તમે કહોછો તેમ માએજી બા-
વાજીનાં દેખતાં એ વાત મારાથી થાય તેમ નથી. હું જાણું કે
એ રીતે તમારા ઝોરડામાં આવવાનું મેં ઘણીજ એઅદબીભરેજી
પગલું લીધું છે, પણ હું કોઈ મને જોય નહીં તે માટે ઘણી સંભા-
લથી આવ્યો છું, ને તમોને લાંબો વખત રોકશ નહીં તેથી તેમજ
એવીજ સંભાલથી અહીંથી બાહરે જવશ તેથી તમારે એવી કોઈ
શીકર રાખવાની જરૂર નથી.”

“હાજી, ત્યારે શું કેહેવુંય તે જરા જલદી બોલો, કેમકે કોઈ
આવી જશે તો મને ઘણું નરસ લાગશે,” મેં આજીજીથી માંગી
લીધું,—અને વાંચનારને કેહેવું પડશે નહીં કે ખરેખર એવાં એકાદ
સંકટનાં સંકટામણુ માટે હું સ્વભાવીક રવેશે બીહીતી હતી.

“તમારે વાસ્તે મારા બાવાજીનાં ઘેરમાં નાધલેથી મોટાં સુધી
એકેએકનો એવો ઉંચો વીચાર છે,” તે જવાંને ખરાં દીલથી કહ્યું,
“કે કદીને આપણને કોઈ અતરે એખલાં વાત કરતાં જોશે તોયી
તે બનાવ ગમે એટલો અસાધારણ ને કદી નહીં બનેલો છતાં કોઈ
તેમાં જરા બી વાંધાભરેજી સમજવાનાં નથી.—પણ હવે એ ફેકટ
તાહેલાંમાં વખત ગુમાવાને બદલે હું ખરી જરૂરની વાતપર આવી
જઈ. બાનું,” તેણે વધુ ગંભીર થઈ કહ્યું, “મારા માય બાપનો હું
એકપુરો ને લાડકો બેટો છઉં, અને તેઓ મારા એક બી સુખને આડે
આવે તેવાં નથી. વડી તેઓને તમારે માટે એટલું ઉંચું મત ને એટલો
સારો વીચાર છે કે તેઓ તમોને પોતાનાં વહુ કરવાને કદી બી સર-
માશે નહીં, ત્યારે હું પુછું છું કે તમે મને તમારા ભરથાર તરીકે
દીલતી ખરી ખુશીથી કબુલ રખશો ? તમે હા કેહો, ને આ ઘડીએ
હું જઈને મારાં બહાલાં માતપીતાની આપણા નેકા માટે મંજુરયાત
પુછી લાવશ. ફક્ત બોટી તમારી એક હાનીજ છે.”

“ભઈજી,” મેં તેને નાઉમેદ કરવાના ખ્યાલથી ખરાં દીલથી દુઃખી થતાં કહ્યું, “તમારાં માતપીતાના મુખારક ને પનોતાં છાપરાં હેઠલ તમે ને તેઓ તરફથી મેં જે જે મેહેરઆનીઓ મેલવી છે તે હું મારી જીંદગીની સૌથી છેલ્લી ઘડી સુધી ખી વાસરી જઈ શકવાની નથી. તેમાં વધી મને લગનની ‘આફર’ કરીને તમેજે જે માન આપ્યું છે તે સઘણું હેસાંન ઘણું મોટું છે, પણ એ ‘આફર’ હું ઘણાં માન સાથે નામજીર કરું છું, કેમકે હું તો અદરાઈ ચુકેલી છું.”

તે ભણે જવાંન એ મારા છેલ્લા એ ચાર સુખનો સાંભલતાં નાઉમેદીથી જખમાઈ એ કદમ પાછલ હાથો, ને એક ટેમલના ટેકાપર અટ્ટેલી પડ્યો. ખરેખર તે મારાપર એટલું બધું દીલ લગાડી બેઠો હતો એ મેં તેજ વખતે જોયું અને જાણ્યું. તેણે મારાપર કંઈક દીલ લગાડ્યું હતું એ જોવાતું તો મુશકેલ ન હતું, પણ તેનું પ્રમાણ એટલું મોટું, એટલું સાચ્યું અને એટલું બધું સખત હતું એમ મેં માન્યું ન હતું. તે ઉજલો ફક મારી ગયો, અને એક દયકું છાતીમાં ગુંગાવી નાંખી તેણે ધીમે સાહદે પુછ્યું, “અને જેનાસે તમે અદરાઈ ચુક્યાં છેઓ કેહાચ તેને તમે ચાહોચ વાઈ?”

એ સવાલમાં તેની છેલ્લી આશા હતી, અને તે આશા ખી તમામ ભ્રષ્ટ થઈ, કેમકે તેનાં દીલમાં ખોટી ઉમેદો પેદા કરવા જેવી હું હેમક ન હતી, અને તેથી મેં સાચ્યા વીશ્વાસમાં નીચી નજરોએ કહ્યું, “જી હા. તે કારજ અમારી અરસપરસની પસંદગીથી થયલું છે.”

“સારે તમે આજની આએ મારી બેઅદખી જરૂર માફ કરજો,” તેણે ઓજરખાહીથી પણ ગદગદતા કંઠે કહ્યું, ને બીજી પલે આંખમાં ભરાઈ આવેલાં આંસુઓ એક હાથની અછાતથી ખંખેરી નાંખી તે મારા પાસથી જતો રહ્યો. તેનાં જવા પછી હું ગમખાર તેની નાઉમેદ મોહખત ઉપર ઘોર કરતી બેઠી. મને એ ભણા ને ખાલેસ જવાંનની દીલોજાનથી દયા આવતી હતી, પણ હું શું કરી શકું? મારા વાહલા રસતમને બેવશ થાઉં એ ખ્યાલ એક અરધી ઘડી ખી શું ખૂમી શકાય કે તામોશ થઈ શકે એવો હતો?

ત્રીજે દીવસે સહવારે હું મારી નોકરીએ જવા રજા લઈ નીકલી. ખરસેદ સાથની છેલ્લી મુલાકાત પછી હું ત્યાંથી રૂખસદ ચાહી

નીકલી ત્યાંવેર હું બનતાં સુધી મારા ઝોરડામાંજ બેસવી હતી, અને તેથી તેનો ને મારો મેલાપ થયો ન હતો, પણ જ્યારે હું જવા નીકલી ત્યારે ડોઝને વેહેમ ન જાય માટે તેના માતપીતા ભેગો મને મલવાની તેની બી ફરજ હતી; ને તે ફરજને આધીન તે ત્યાં થોભ્યો હતો. એમ કરતાં તેણે જ્યારે તેનાં માતપીતાની પેઠે સઘલી બલી દુવાઓ સાથ મને શેકહેન્ડમાં પોતાનો હાથ આપ્યો ત્યારે તે હાથ મેં જોયું કે નાકમેદીનાં દુઃખથી થરથર હીલતો હતો, ને તેના હોઠો બી. તે બોલતો હતો ત્યારે ધુનતા હતા ! સામગ્રી રીતે કેહેતાં તે બાહરથી જ્યારે તમામ સુખી, ખુશી અને શાંત દેખાવાની કોશિશ કરતો હતો ત્યારે તે બીજારે કેટલી બધી હદ સુધી દુઃખી હતો તે જોઇ વલવાનું અચ્ચીત હૃદયભેદક હતું !

મકરણ ૮૯ મું.

મારી ચોથી નોકરી.

હું દીલની ખરી ખુશીથી મીસ મેરાયાને ત્યાંની મારી નોકરીપર ગઇ નહીં. એક તો ત્યાં પગાર એવો વગર જવતો ને હદ બાહર કંગાલ હતો કે તેથી માફ જવાનું દીલ થતું ન હતું, અને બીજું તો એ કે મીસ મેરાયાના સંબંધમાં મેં અત્યારવેરમાં જે જોઈ લીધું હતું તેજ બતાવાને બસ હતું કે તે દોસી ભેજાંની ગેપ અને અતી ઘણી મખીચુસ હતી, જેથી તેને ત્યાં કાંઈ મારો કારીસંગ જાય એવો જોગ ન હતો.

તેનું મકાન મટુંગાના રસ્તા ઉપર બાવા આદમના વખતનું હશે, કેમકે તે બધું “બાગું બસતું” થઈ રહ્યું હતું, અને તેમાં આસપાસના લઠાઓપરનાં નજદીક ત્રણ દબન છોકરાંઓ અભ્યાસ કરવા રહેલાં હતાં, એટલે તે મોટું અને કુસાદે હતું એ સમજવાની તો જરૂર નથી. તેમાં ચાર કલાસ હતા, ને ચાર માસ્તરો રહેલી હતી જે બી ફરંગનોજ હતી, પણ “મડમ”નો પોસાક પેહેડીને આવતી હતી વાસ્તે “મેમ” કેહેવાતી હતી. તેઓ ત્યાં જથુકની રહેવાવાલીઓ ન હતી—આસેપાસે રહેતી હશે જ્યાંથી પ્રકત સ્કુલને વખતેજ આવીને હાજર થતી હતી.

અમે સ્કુલ બી કેવી તોફા? છોકરાંઓ ગમે તેમ ખુંણે ખુંણે ભરાઇને કાદવ કચરામાં રમે અથવા તોફાન કરે તેની ના દાદ કે ફરયાદ ! સારાંસ, જેવી મીસ મેરાયા પોતે હતી તેવી તેની સ્કુલ હતી, તેવાજ તેના માસ્તરો હતા, ને તેવાંજ ત્યાં અભ્યાસ કરવા રહેલાં બચારાં છોકરાં હતાં. એ છોકરાંઓમાં મોઝો ભાગ મેં જોયું કે એક કમનસીબ લાટ હતો, કેમકે તે બચારાં માખાપ વાંનાનાં હતાં, એટલે જોઈ વલવાનું મુશકેલ ન હતું કે તેમની ઉપરની દેખરેખની જાળલનો નીકાલ કાઢવા મીસ મેરાયાને રૂપીયા દશ પંદર તે બચ્ચાંઓના મરનાર માખાપના પછસામાંથી કે પોતાની ગીરેથી બી આપીને તે બચ્ચાંઓનાં કોઈ દયાહીણુ લાગતાં વલગતાંઓએ સદાનાં રવડતાં કરી મેલ્યાં હતાં.

હું તે સઘલાં છોકરાંઓની ઘણી જલદી માનીતી થઈ ગઈ. તે બચ્ચાંઓપર તેમની દયા ઉશકેરનારી હાલત જોઈ મને ખુદરતી દયા છુટતી હતી, અને તેથી તે લોકપર હું જે ખ્યાર બતાવતી તેના અવેજમાં તે બધી છોકરીઓ જલદીજ મારાસે હલી ગઈ. તેઓમાં ૬થી ૧૨ વરસ સુધીની ઉમરની છોકરીઓ હતી, જે માંહેલી ઘણીખરી ત્યાં જનથુકતી રહેવાવાલીઓ હતી - ને કેટલીક સ્કુલને વખતે આસપાસનાં પોતપોતાનાં માતપીતાનાં ઘરમાંથી શીખવા આવતી હતી.

માખાપ વનાનાં બચ્ચાંનું જીવનર બહુ. હું માખાપ વનાની હતી માટે શું ઓછી કમનસીબ ને ઓછી દુઃખી હતી, કે તે સ્કુલનાં એક ખુંણામાં તે ઢગલા વલેલાં કમનસીબ બચ્ચાંઓનું એ ખરું દુઃખ મને હૈયે ઉડીને ન વાગે ?

સ્કુલને બે ભાગમાં વેહેંચેલી હતી;—એકને “અપર ડીવીઝન” (ઉપેલો વર્ગ) ને બીજાને “લોઅર ડીવીઝન” (નીચેલો વર્ગ) કહી ઓલખવામાં આવતા. ‘અપર ડીવીઝન’માં મોટાં છોકરાંઓ હતાં, ને ‘લોઅર’માં લુકો ભરેલો હતો; પણ એ બેઉ ડીવીઝન માટે છોકરાંઓની સંખ્યા થોડી હોવાથી ક્લાસેને વાસ્તે અકેકોજ ઓરડે બસ થતો. અકેક ઓરડામાં બે ક્લાસો સમાવ્યા હતા, ને એમ ચાર ક્લાસમાં તે આખી સ્કુલ આવી રહી હતી.

હવે એ મારી નવી નોકરીમાં મારે કામ શું શું કરવું હતું તેનો મારે વાંચનારને કાંઈક ખ્યાલ આપવો જોઈએ. મારે નજદીક

ત્રણ દળન પોરયાં ટોરયાંના ફાંટાંતુટાં કપડાં સીવવાં પડતાં હતાં, અને તે કમનસીબ બચારાંનાં કપડાં એવાં કોહી રહેલાં હતાં કે રોજ સીવાતાં ને રોજ ફાટતાં ! એવી રીતે ચીથરાંઓના એક ઢગનો ઢગ મારે હાથ શરી આવે ત્યાં સુધી—છેક મોડી રાત સુધી જાગીને મને સીવવો પડતો હતો. તે ઉપરાંત વહી મીસ મેરાયા ધોળીનો ખરચ બચાવતી હતી, અને તેથી પછવાડેના ચોકમાં સારીને ઘટયેા વાલી મનેજ તે બધાં ચીથરાં ધોધ ઝોરણો બાંધીને સુકવવા બી પડતાં હતાં ! વહી સીવવા સાંધવાના સંબંધમાં દુઃખ એટલુંજ ન હતું. મીસ મેરાયા સોય દોરા ને કાતરના સંબંધમાં એટલી કંજુસ, એટલી બીખારી રહેતી કે તે મને જોઈતાં પ્રમાણમાં આપતાં તે લોહિલાં પાડતી,—જાણે હું તે ચોરી ચોરીને ઉંચો કરતી હોઉં તેવો તેને પ્રગટ વેહેમ હોય તેમ બતાવતી, અને સીવવા સાંધવાનું સોય દોરા વગર ખાલી આંગણાંએજ થતું હોય તેમ મારા પાસ કામ લેવાની તે ઉમેદ રાખતી ! એમ કરતાં જો કદી કોઈ ઠીંગણું મારવા કપડું માંગ્યું તો તો કમબખતીજ ! ટુંકમાં, તે ઢગના ઢગ કપડાં સોય દોરાની એવી કસર ને અભત ધસક સાથ સીવવાનું દુઃખ એટલું બધું હતું કે તે કામ લેતાં મારો જીવ થાકીને કંટાલી આવતો, ને ત્યારે હું, ચાહાતી કે અરેખીયન નાઈટસની “અન્નાદીન”વાલી વાતમાં પેલો જાદુ-ગર જીનાં ફાણુસ લઈ નવાં ફાણુસ આપવા આવે છે, તેમ કોઈ જાદુ-ગર તે જીનાં ને ફાટાં કપડાંનો ઢગ લઈ જઈ નવાં કપડાંનો ઢગ મને આપી જાય, કે જોથી વહી કેટલા મહીના સુધીની મને ધીરજ રહે !

વહી બધાં નાધલાં છોકરાંઓનાં રોજ મેં ધોવાં, બાલ સાફ કરવા, તેમને જમાડવાં, સુવાડવાં એ બધું મારું કામ હતું. અઠવા-ડયાંમાં એ વાર વહી તે બધાંને મારેજ નહવાડવાં જોઈએ, ને ત્યારે દર ત્રણ મીનીટે મીસ મેરાયા આવીને મેં સાણુ કેટલો ખપાવ્યો હતો તેનું મરપાણું લેઈ જતી, અને મને ધુમ્મવધુમ્મવ કરતી ! તેમજ સીક બચાવ્યાંઓની માવજતપર બી બધું મારેજ ધ્યાન આપવું પડતું, એટલે મને આ એક કેવી સુખવાસી નોકરી હાથ લાગી ગઈ હતી તેનો ધીરજથી ખ્યાલ કરી શું વાંચનાર મારી દૃષ્ટ નહીં ખાશે ?

મીસ મેરાયા જીવની બી તેટલીજ ચીસ્તી હતી. તે અચ્છેર માંખણ પાંઉની ત્રીસ કાત્રીઓ ઉપર મને લગાડવા ફરમાવતી, અને

જાણે જે ધટે તે હું મારી ગાંઠથી લગાડવાને બાધાએલી હોઉં તેમ તે કાત્રીઓપર પુરતું માંખણ ન હોવાનું બેવકુશીભરેલું છોતું લેધ તે મારાસે રોજ કળ્યો કરતી. વલી દુધમાં તે મારા પાસ ઉકાલેલાં પાણીનો શરજ્યાત ભેલ કરાવતી, અને દુધ બી પાંચ દોઢીએ સેર બેવાનો ઉકરો હતો, એટલે દુધવાલો પોતેજ સારી તહરાંથી પેહેલાં તો પાણી ઝાંકાવીને લાવતો ! એથી પરીણામ એ થતું કે દુધને બદલે ચા કાશી વીગેરેમાં પોરયાંઓને સમુલ્લગાં પાણીનોજ ભેલ મલતો, અને ત્યારે હું દુધ પી જઈને પોરયાંઓને દુધ આવતી નથી એવો તે કાતરયાંની ધસેલી દોસી મારા ઉપર આરોપ રજુ કરતી ! ગરીબ બચારાં તે કમનસીબ બચ્યાંઓ ! એમ બાધા પીધા વગર અરધી ભુખે ઉઠવાથી હંમેશ તેઓ કલકલતાં અને રડતાં, અને ત્યારે હું ઘણુંકરીને મારે ફાલેનો જે જુજળી ભાગ હોય તે તેમને આપી દેતી, અને પોતે કોરો અપવાસ કરતી. તે બુદ્ધીની બધી મતલબ ધરમાં ને ગાંઠે દોઢયાંનો ઉગાલો કરવાની માત્ર હતી, અને તેથી તે બેરહેમને તે નાવારેસ ને તેના ઘાટડી બસ પડેલાં તે નીરદોશ બચ્યાંઓની જરા બી દયા આવતી નહીં. તે ગોસ્ત વરીક પુરું પકાવા દેતી નહીં. જ્યેને છોકરાં ધરાધને ખાએ તે શીકરથી ગોસ્ત અધકચરું પાકેલું લાલ લોહી જેવુંજ ઉતારવાનો ને પીરસવાનો તેણીનો ખાસ હુકમ હતો, જેથી થતું એમ કે ખાનારાંઓને તે ગોસ્ત જોતાં સાથે ઉબક આવતી, અને તેઓ તે ખાતાં નહીં એટલે બીજે દીવસે પુરું પકાવીને પાછું તે ને તે ખાનાપર રજુ કરી શકાતું ! વલી જ્યારે સ્કુલનો કચરો કાઢવામાં આવતો, ત્યારે મીસ મેરાયાનો ખાસ હોકમ કે તેણીને બતાવ્યા વના તે કચરો બાહર ફેંકી દેવો નહીં ! તે એ પ્રમાણે તેને ખાસ બતાવામાં આવતી કચરાની ટોપલી માંહેલી અનામત પેલો જાડી બકરા જેવી ફેમનો પોતાનો મોટા કાચવાલો ચસમો ચઢાવી ધારી ધારી અને તપાસી તપાસીને જોતી, કે કદી તેમાં કાંઈ રદ ગયલાં ગોસ્તનાં બોટાં કે થોડાં ઘણાં માસ સાથનાં હાડકાં ટુકરાં કોઈએ કાઢી નાંખેલાં હોય તો પકડાઈ આવે ! એમ તે બચારાં બચ્યાંઓના જીવ માટે તે વાંચુ કરતી—કે જ્યારે તે બચ્યાંઓનાં લાગતાં વલગતાંઓમાં તો તે સાધુનો સાહયો પેહેડી સૌથી માયાણુ અને સૌથી સખી હોવા ને

દેખાવાનો અતી ફતેહમંદ દેખાવ કરી શકતી. એમ છતાં તે પોતે પોતાના જીવ પર એટલી શીદ હતી કે પોતાના ખાનગી ઓરડામાં છોકરાં ન જાણે તેમ દાહાડામાં ત્રણ વાર તે તહરેવાર મીશતાન (પુડીંગ) સાથનાં સોહરમદાર ભોજન રોજ ધરાઈને ખાતી ! એવાં એ દોસાં મીસ મેરાયા હતાં ! પણ હવે તે બાહરનાં લોકો સાથે કેમ વરતતી ને કેવી દેખાતી તેનો વાંચનારાઓને હું કાંઈક ખ્યાલ આપવા માગું છું :—

એક દાહડો મીસ મેરાયાએ મને પોતાના ધાઈગરમમાં બોલાવી મંગાવી. તે વખતે ત્યાં તે કોઈ એ કોણસા મડમો (શરંગનો) સાથે બેઠેલી હતી. એક ખુદી જેવી હતી તે તો છેકજ મસલોતાં જેવી હતી, કે જ્યારે બીજી એક વરસ ત્રીસેકની ઉંમરની હતી તે કાંઈક “ઉધડતી” હતી.

“મીસ શીરીન,” મીસ મેરાયા જાણે મારાપર કેવીક મેહરબાંન હોય તેમ તેણે મને જોતાં કહ્યું, “જરા જ તો, દોડીને સોશી અને ઓરાબેલાને અહીં લાવ, પણ જો,” તેણે હું જતી હતી તેમાં રોકીને મને કહ્યું, “તું આગમચથી તે લોકને કેહેતી ના કે તમારાં માએ મમાઈ આવેલાં છે: તે પ્યારાં બચ્ચાંઓને એકદમ અજાણ કરીને, આપણે રાજી કરશું.”

આ તેનાં સાધુપણા માટે હું ઘણી શીટકાર નાંખતી ત્યાંથી જતી હતી તેટલાં તેણી બીજી “ને જો” કેહેતી મારા પછવાડે બારણાં વેર દોડી આવી, અને પછી ત્યાં પેલી બેઠ નહીં સાંભલે તેમ મારે કાંને લાગીને કહ્યું, “જો તે બેઠ મુવાં દુઝરોને સોજાં કરીને કાંઈ સોજીજ પેહડાવીને લાવજો, નહીં તો રાંડો બેઠ ફફડી મરશે.”

તે પછી હું મીસ સોશી ને ઓરાબેલાને સોલુધતી માલ ઉપર ગઈ. ત્યાં એક ઓરડામાં તે બેઠ એક ખડયા સાથે રમતીઓ હતી, કેમકે બેઠની ઉમર આઠથી વધુ ન હતી, ને સહીમાં કલમ બોલી પોતાના હાથ પર “મધરડાનાં” ચીત્રામણો દોરતી તેઓ બેઠી હતી ! તેમને સોજી કરવી ને સુતા સેડતાંને જગાડવા સરખુંજ હતું. સાચુ લગાર લખતુત વાપડીને મેં તેમના હાથમાં ધોયાં ત્યારે તે દુકતાંઓની અડ બોહોંસ અને કક્લાત જેવા જોગ હતો. બારી મુશકેલાઈએ તેમને સોજાં બનાવી હું નીચે લઈ, ગઈ અને ત્યારે મેં

કાંધક અબજખી સાથે જોયું કે મીસ મેરાયાએ ભારી દુલ્હન દીલ કરી સોશી ને એરાબેલાની મા મમાઇ આગલ કેકની એક પ્લેટ ને બ્રાન્ડીની એક બાટલી મુકેલી હતી, અને તેની ત્યાં એક જ્યાફત વતરી થઇ રહી હતી ! તે બેઉ અબજાઓ દેખીતી અબજા, ઇત્તર અને “ પીઠાનાં ધરાક ” હતાં. તેમની પાસે કાંઈ ચીચોરા માનમાન થયા હોય તેથી તેઓ જોઈને જીવ ફરી આવે તે કીસમનો ઘેલો ગાંડો ભપકો કરી નીકલી હતી, પણ જેમાં “ મોટાઇ ”ની કાંધ ખુદરત નહીં તેઓ મોટાં થવાં ને મોટાં દેખાવા ગમે એવા પછરા મારે, તોખી તેઓની જાત અને અબજા હાલત કાંધ પકડાઈ આવ્યા વના રહે ?

સોશી અને એરાબેલા પોતાની મા મમાઇને આવેલી જોઈ ખુશી થઈ ગયાં, અને તે ખુશીના બાહારમાં તે લોકને મલવાની પરવાહ કીધા આગમચ કેકની પ્લેટને જઈને તેઓ મલ્યાં, કે જ્યાં જાણે હરીફાઇમાં ઉતર્યાં તેમ તે છોકરાંઓ અકેક કરતાં સરસ મોટા દખુસા ભરવા મંડ્યાં. હું જેવી તે છોકરીઓને સોજ કરીને હેઠે લઈ આવી કે એરડામાં દાખલ થતાં મીસ મેરાયાએ પોતાની ખુશી બતાવનારો એક દોકાંનો લેહેકો મને આપ્યો, એમ કે છોકરાં-ઓને સફાઈ સાથે રજુ કરવાની મારી હોસીયારી તે મેમ સાહેબને ગમી; પણ જ્યારે પોરયાંઓએ તો તેમની મા મમાઈને વાસ્તે તેણીએ છાતીપર પથ્થર મુકીને મંગાવેલાં કેકનોજ ધાણુ કાઢવા માંડ્યો ત્યારે તો જાણે તેનો જીવ ફરી આવ્યો અને ડાઝા નીકલી પડ્યા. એમ છતાં ‘ ગલે ગાંઠ ને મોંઢે દુચો ’ એટલે તેની ખુલ્લી મના તો તેનાથી કરી શકાઈ નહીં, વાસ્તે તેણીએ કહ્યું, “ સોશી, એરાબેલા, એ શું ચેરાં ? પેહલે માયજી મમાઈજીને તો મલો ? કેક તો રોજ ખાવાનાં છં.”

“ તમે અમોને કેક કે દહાડે આપોછ જે ? ” નાહની એરાબેલાએ નીરદોશ સાદાર્થી તેને મોઢાં પર જીઠી પાડી તેણીને એમ ખોટી ઉકમાઇ લેતાં અટકાવી.

“ ને હું તો રોજ જીખી રેહુંચ, ” તેની વડી બેહેને ફરયાદ રજુ કરી. “ મારું પેટ નથી ભરાતું ત્યારે શીરીન મને પોતાનું ભોણુ ખવાડેચ.”

મીસ મેરાયાને અહીં જેસથી થાંસો આવ્યો, પણ તેણીએ બચાવ શું કીધો તે હું જાણતી નથી, કેમકે મને તરત તેણે ત્યાંથી

બાહાર જવાની અસારત આપી, અને તે બચ્ચાંઓને હવે તે માએ મમાઈએ પોતાની પાસે ખેંચી સઘણું બરાબર પુછવા માંડ્યું તે પેહેલાં તો હું ત્યાંથી જતી રહી. દેખીતી રીતે મીસ મેરાયા બીહીધી હતી કે કદીને તે બચ્ચાંઓનાં બુખાં રહેવા વીશે મને સવાલ થશે તો હું કદાચ ખરેખર કહી દઇશ, અને બચ્ચીત જો મને પુછ્યું હોત તો હું એ નોકરી કે પરીણામોની દરકાર કરવા વના જે ખરું હતું તેજ કહી દેતે! પણ પછીથી મીસ મેરાયાએ પાટયાં કેમ ગોઠવ્યાં, અને કેમ તે બેઠ જણીઓને રાજી કરીધી તે હું જાણતી નથી. તે બેમાં એક તો (મમાઈ) કમબખત વલી કાનની ઉંચી હતી, અને તેથી ત્યાં ઘણી ગમત થતી હતી—હું ત્યાં જે બે ચાર મીનીટ ઉભી હતી તેટલાં બી ઘણી ગમત થઈ હતી. “આંધણો કેહે બીંત ને બેહેરો કેહે મસીદ” તેમ તે લોક વાત કરતાં એક ને તે બેહેરી સાંભણે બીજું, અને પછી ચીરડાઈ ચીંચવાઈને તે બેહેરીની દીકરી પોતાની માના કાનપર પડી મોટે બરાબર પાડી પાડીને તેને ખરી સમજ આપતી.

અતે થયું એમ કે અરધા કલાક પછી જ્યારે તે લોક જવા ઉઠ્યાં ત્યારે હું ડ્રાઇંગરૂમની પાસેના બાહરના ઓરડામાં કાંઈ કામે રોકાયલી હતી માટે મેં જોયું કે કરો બગાડ થયોજ ન હોય તેમ તેઓ બધાં એકમેકસે ખુશીથી વાત કરતાં નીકળ્યાં—અને વધારે, તે બેઠ અબલાઓનું મોં “બેહેક બેહેક” થતું હતું. આ ઉપરથી અનુમાન કરવાનું મુશ્કેલ ન હતું કે તે છોકરાંઓએ મીસ મેરાયાને ત્યાં બુખે મરવાની પોતાની મા મમાઈ આગલ રજુ કરેલી ફરયાદ તે દોસીએ તહરેવાર પાટયાં ગોઠવી તથા ઉંધું ચતું સમજાવી હવામાં ઉડારી મેલી હતી, અને જો તેમને ગુસ્સો લાગ્યો હોય તો તે ગુસ્સાના ઉતાર તરીકે તેણે તેઓને “ભારેભાર” બનાવી આપ્યાં હતાં; પણ તે મા મમાઈનાં જવા પછી તે ખરું કેહેનારાં બચ્ચાંઓના શું હાલ થયા તે વાંચનારને કેહેવું પડશે ? જેવાં તેઓ દરવાજાની બાહર ગયાં કે તે છોકરીઓને મીસ મેરાયાએ લોહી પડે તેવી અકેક છાપટ ને દાંત તુડી પડે એવા ઘાતકી તમાચાઓ મારણ, અને પછી તેમનાં પાખડાં પકડી મારી ગમ ઘણાજ ગુસ્સાથી ફેંકતાં કહ્યું, “દુકતાંઓમાં બહાલી ને કાંગલી થવા તું એ લોકોને તારું બોણું”

ખવાડેય બી ? જો ફરીથી એવા કાંધ ઢોંગ કરતાં તપાસજો, નહીં તો પગારમાંથી એક અરધી બી આપ્યા વગર મારાં ઘરમાંથી હેઠે ઉતારશ, ને આ મુવાં બેઉ લુચ્છાં દુકતાંઓને આજે બીલકુલ ખાવાનું આપવાનું નથી. જો એ લોકને તેં કશું બી ખાવાનું આપ્યું તો હું તુંને પુછી લેવશ.” એમ છતાં વાંચનારે ખાત્રી માનવી કે આ ઘાતકી હોકમ ને તેની સાથની મારે લગતી ધમકીઓની પરવાહ કીધા વના મેં તે કમનસીબ બચ્યાંઓને હરસેથી જમાડ્યાં, ને ત્યારેજ તે બચારાંઓને પડેલી છાપટો ને તમાચાઓની કલ વલી.

પ્રકરણ ૯૦ મું.

મેહેમવાલાનું કારજ.

એવી હાય વેલા અને સંકટના મીસ મેરાયાને ત્યાં બે મહીના ગમડી ગયા. એ અરસામાં મને મારા ભાઇ મેહેતાના સમાચારો સરેસ્તા પ્રમાણે મળ્યા જતા, અને મેહેમવાલાઓને ત્યાંના આગલ ને આગલ મલવા આપ્યા કરતાં હતાં. એમ કરતાં એક દીવસ મેરાયા કાંધ કામસર બપોરથી બાહર ગયલી હતી, ને હું બાહર આગલા ખુશમાં કાંઈ સીવતી બેઠેલી હતી, તેટલાં મેહેમવાલાંની ગાડી આવી. હંમેશ મેહેરબાઈજી એખલાંજ આવતાં હતાં પણ આજે તો તેઓની સાથે તેવણના ભરથાર બેજનજી શેઠ બી હતા.

મેં તેઓને સરેસ્તાના હરખથી ખારણું વેર જમ આવકાર દીધો, ને બુબેરગ બેજનજી શેઠે તુરત મને ચાંપીને સેકહેન્ડ કરતાં કહ્યું, “ હું તમોને જોઈને ખરાં દીલથી ખુશી થયો, શીરીનબાઈ. જીવતાં રહે.”—અને પછી અમો સઘલાં અંદર આવી ગોઠવાયાં.

પણ મેં તુરત જોઈ લીધું કે બેજનજી શેઠો એહેરો આજે ઘણો ગંભીર હતો. અને મેહેરબાઈની આંખો બી રડેલી અને દે-ખાવ ઘણો ગમગીન હતો.

“ દીકરી શીરીન,” અંતે મેહેરબાઈએ ભરમ ખુલ્લો, “ અમે તુંને આજે એક ઘણી જરૂરની વાત પુછવા આયાંચ, અને તે અમારા એકના એક દીકરા ખરસેદને વાસ્તે છે. તું અમારે ત્યાંથી આવી ને આવી તે છોકરો સુકાતો ચાલતોતો, અને ડાણુ જાણે ભીતરે શું એક દુઃખ હોય તેમ એવો તો એની માય લેવાઈ ગીયો

કે અમે જાણ્યે કે અમારા ભોગ ફરી વરયા. પછી અંતે મનાવતાં મનાવતાં એણે માન્યું કે એ તુંને પોતાની ધણ્યાણી બનાવાની ઉમેદમાં ઉતો, ને તેં એને ના કહ્યું.”

“હા શીરીન,” આ અચ્યુત રજી થયલી વાતથી ઉપજેલા સ્વભાવીક ગભરાતમાંથી ખલાસી પામી હું કશોખી જવાખ આપી શકું તે આગમ્ય બેજનજી શેઠે કહ્યું, “અને ત્યારેજ અમે સમજી શક્યાં કે એટલી દોડાદોડીથી એવા ટુંકા પગારની નોકરી વટીક કમુલ કરી દઈ અમુને છોડી જવાની તારી મતલબ થું હતી. છોકરી,” તેઓએ ઘણી ગંભીરતાથી વધાર્યું, “હું તારી ચાલ પર શીદા છોકું. અમે જેમ જેમ તુંને વધારે પીછાણ્યેય તેમ તેમ તારી રૂડી ચાલની એકથી એક હજાર ખુબીઓ અમારી આંખ આગલ હાજર થાય છે, અને ત્યારે મારો ખરસેદ તારાપર ઘેલો થયોય તેમાં હું અજબ થતો નથી.”

“એ દીકરાનાં જીવવા પર તો અમે બધી આસાની પાર બાંધેલી છે,” બચારાં મેહરબાઈએ રડી દેતાં કહ્યું, “ને તેથી એની માએને અધમુએલા જેવો જોઈને અમારા જીવ ઉડી જાયેય. તે ઉતો તેનો અરથો બી નથી ને સુકાઈ સોહરધને દાંડા જેવો થઈ ગીયોય. ગઈ કાલે કંઈ કંઈ મુસીબતે અમુને બધું એણે કહ્યું, વાસ્તે કેહેની દીકરી તું ખરેખર કેઠે અદરઈ ચુકેલી છે કે અમારી ને તારી હાલતના તફાવતના વીચારથી તેં એ બાંહાણું કાહાર્યું ?”

“એ તશાવતનો જો તેં વીચાર કીધો હોય, શીરીન,” બુદ્ધા બેજનજી શેઠે કહ્યું, “તો ખચ્ચીત તારી ભુલ છે. “હું દરજ્જે પઈસાના હેરફેરમાં સમજતો નથી. હું તો એમ સમજીય કે અમારા વડવાઓનાં પુણુ આરે આવે, ને અમારાં મોટાં બાયગ હોય તોજ અમુને તારા જેવી એક ગુણુવંતી ને ઘેર શોભત વહુ મલે. વાસ્તે વીચાર કરીને તું અમુને હા કેહે, ને હમણાંજ હું તુંને વાજતે ગાજતે સદાસુધીની મારે ઘેર લઈ જાઉં.”

બેજનજી અને મેહરબાઈ મનની ઉસકેરાયલી હાલત વચ્ચે અકેકની ઉપર એટલાં જોસથી અને એટલી ઉતાવલથી બોલ્યાં જતાં હતાં, કે તેમને રોકીને મારો જવાખ આપી દેવાની મારી મરજી ને મતલબ છતાં હું તેમ કરી શકી નહીં. અંતે તેઓ ચુપ થયાં

તે પેહેલી તક હાથ કરી લેઇ મેં મારો જવાબ આપી દીધો. એ જવાબ આપતાં મને જીવનેજ પુછવું પડ્યું, કેમકે જેઓ માખાપ જેવાંજ મારાપર મેહેરખાંન હતાં તેમને એવી એક જીવસતોસત ગંભીર બાબતમાં નાઉમેદ કરવાનું ખચ્ચીત ધણું ધાતકી હતું. એમ છતાં પાક ખુદાને બાર મારા રસતમને આપેલો મારો પવીત્ર ડાઝ હતું કેમ વીસારી મેલું ? એટલા વારતે મેં આંસુ ભરી આંખો અને ગદગદતા કંઠે સધલી ખરી ખીના તેઓને વીગત સાથ સમજાવીને કહી, અને ત્યારે નાઉમેદીના અફસોસ સાથે બેજનજી શેઠે પોતાની જાગપર એક છાપત મારીને અધીરાઇથી ઉભા થતાં કહ્યું, “ત્યારે એ છોકરાને બચવાની હવે હું આશા રાખતો નથી.”

મેહેરબાઈ એ સાંભલતાં ધસાંધસ રડવા લાગ્યાં, ને તેમને જોઇ મારાથી ખી રડવા વના રેહેવાયું નહીં. મેં તેઓનાં ગલાં આસપાસ હાથ નાંખી તેમને અતી ઘણો સધ્યારો આપ્યો, પણ હું પોતે ખી મુસકેલાઈએજ બોલી શકતી હતી ! અંતે જ્યારે તે બંને ભલાં ઘણી ઘણીઆણીએ મારી રજા લીધી ત્યારે જતાં જતાં મને ફરી અને ફરીથી ખાત્રી આપી કે “તારે દીલમાં જરાખી ઓછું લાયવાનું નથી કેમકે જે થાયચ ને જે થશે તે અમારાં નસીબે થશે, ને એમાં તારો જરામાંથી જરાખી વાંક નથી. ઓર એ બનાવ તો તારી લાયકી ને સચ્ચાઇની એક પરીક્ષા કરાવેચ, ને તારે વારતેનું અમારું રૂકું મત વધીને એથી બેવરું થાયચ.”

તેમનાં જવા પછી એ બધા બનાવો વીશે મેં એકાંતમાં પુખ્ત વીચાર કીધો, ને મને લાગ્યું કે મેહેમવાલાઓની હદમાં રેહેવામાં ખી હવે તો જેખમ હતો. હયાં રેહેતાં અવાર અચુક ખી મને ખરસેદ સાથે કોઇ દીવસ મલવાનું થઈ જશે, ત્યારે તે મુલાકાત ઘણીજ દુઃખભરી થઇ લાગશે. વલી તે ઉપરાંત મને ગંભીર ભય હતો કે જે ખરસેદ એવી બેલી ગાંડી હદ સુધી મારાપર દીલ લમાડી બેસશે તો એમ ને એમ પુરો ખી થઈ જશે, ને તે બધા વીચારોના સબબે અંતે મેં એમજ નક્કી કીધું કે મીસ મેરાયાની નોકરી મુકી કોઇ દુરના જીલ્લામાં જવું રેહેવું. વલી એ નોકરી તજી જવાનો એજ સબબ હતો એમ નહીં. મીસ મેરાયાનાં કંગાલ ખાતાં તરફ મારો પુરો અભાવ થયો હતો, અને હવે તેથી ત્યાં વધુ રેહેવાને મારું દીલ ચાલતું ન

હતું. એટલામાટે બીજે દીને મારો મહીનો પુરો થયલો હોવાથી જ્યારે બીજી વાર મને પેલો કંગાલ - બીખારી પગાર લેવા તેણીએ પોતાની પાસે બોલાવી, ત્યારે પગાર લીધા બાદ એક બીજો મહીનો ભરીને તેની નોકરીમાંથી જતી રહેવાની મેં તેને કાયદા પ્રમાણે “નોટીસ” આપી.

તે મારો હડાવ સાંભલતાં તે અળસા ભાભરા ભુતનીજ પેરે છોરાઈ, અને મને તલરેવાર નજીસ ગાલ ગલોચ ને હપકાની તાંણા-જાંણીથી ઘોષ કાઢી. તેના મેં તેને લાયક જવાબો આપ્યા. જોકે તેની આ અધરીટ તાણાજાણીથી મને ગુસ્સો તો ઘણો આવ્યો, પણ તે હું તામોસ કરી ગઈ, અને પછી હું તેણીની એ ધમકીઓ ને ગાલગલોચથી ડરી ન ગઈ વાસ્તે તેણે મને પટાવીને ત્યાંજ રહેવાના સખકો આપ્યા.

એ અધાંતો સખખ મારાથી અજાણ્યો ન હતો. તેને ત્યાં જે ગંધઈ વૈતરું હું તે બીખારી પગારમાં કરતી હતી તે મુજબ બીજી કોઈ નોકર આદમી કરે નહીં એ જેમ હું જાણતી હતી તેમજ મારી શેફાંણી બી સમજતી હતી, અને તેથીજ તે મને બોઢી દેવાને એટલી અધી નારાજ હતી. આંતે એ સવાલ કશોખી ફર્યો થયા વીના તે દીને તો ઢમ પડ્યો, પણ જેમ હું તે ખાતાંમાં વધતી રેહી તેમ, હું તે જગ્યા ને તે નોકરી વધુ ધીક્કારતાંજ શીખી, કેમકે ઉપર-વરણવેલાં મીસ મેરાયાનાં એમુમાર નીચપણાં ઉપરાંત કાંઈ ને કાંઈ નવું તેણીને વીશે મારાં મનમાં વધુ ને વધુ હલકું મત પેદા કરવાને મને મલી આવતુંજ ગયું. દાખલા તરીકે તે પેન, સુખડપેન, કવીલ પેન વીગેરે લખવાનો અસખ્યાય ફેરયાઓ પાસે જગ્યામાં ઘણોજ સસ્તામાં પડાવી લેતી, ને પછી અચારાં છોકરાંઓને તે પુરે ભાવે ખરીદવાને ખાશ ફરજ પાડતી ! વલી કોઈ કોઈ માસ્તરોને ઉસ્કેરી સમજાવીને તે પોતાનું વરસ કે રકુલ સ્થાપવાનું વરસ ઉગડાવતી, અને એ અને એવાં બાહાંણાંઓથી તે છોકરાંઓ ને તેમનાં માખાપને નીચવી લેતી. જે રકુલની ખારીનો એકાદ કાચ ભાગતો ને તે નવો નાખવાને તેને આંતો દોઢ આંતો બેસતો, તો તેણી “તમારી છોકરીએ કાચ ભાંજ્યો તેનો અરઘોજ ખરચ એક આનો” એમ હરેક છોકરીનાં બીલમાં નાંખી એક ખાસ્સી રકમ પેદા કરી નાંખતી, ને જે છોકરાં આ શરમભરેલી ગલત ચાલની સાંખે થતાં તો વલી સેકાઈ જતાં !

પ્રકરણ ૯૧ મું.

એક મુલાકાત.

એ બધાં કારણોથી મીસ મેરાયાની નોકરી તણ જવાને હું ઠાવ સાથે તર્જ્યાર થઇ, પણ તેવામાં મેં ઉપર મુજબ નોકરી આપ્યા પછીથી મને મેહેમવાલાંઓને ત્યાંથી અચબુચ એક ચીઠી આવી, જેણે વલી મને નવાંજ વમાસણમાં ઉતારી. તે ચીઠી નીચે મુજબ હતી :—

“ મારી ખ્યારી દીકરી શીરીન,

“તું જાણીને ખચ્ચીત દલગીર થશે કે મારા છ ભરાયા ખરસેદની તંદરોસ્તી વધતી ને વધતી બગડતી ચાલેય, ને દાકટરે. તેથી અમુને સુરત નસારી તરફ હવા ખાવા જવા તાકીદ ફરમાવીય- એટલાવાસ્તે આજેજ રાતની મેલમાં અમારું અહીંથી જતાં રહેવાનું અચબુચ ઉડી ઉભું થયુંય, ને તેની બધી ગોઠવણ કરવાની છે તેથી તુંને મલ્લવા અવાયું નહી તે માફ કરજે. જોદા કરશે તો માય મરે ખરસેદને એ હવાના ફેરશરથી સારુંજ થશે. તેણે તુંને ઘણી ઘણી દુવા લખાવી છે. મારા બેજનજીએ બી તુંને દુવા લખાવીય ને કહ્યુંય કે આએ અંદર જે બીડી મોકલ્યેય તે જરાબી ગુસ્સો કીધા વગર કયુલ રાખજે. તુંને ગરજની વખતે કામ આવે કરીતેજ મોકલેલી છે. અમે અહીંથી પેહેલાં ઉડવારે આતસમેહેરામ સાહેબને પગે પરવા જવાનાં છઈએ ને તાંહાંથી બીલીમોરે જઈશું. અમે જાંહાં જશું તાંહાંથી તારાપર લખ્યા કરશું, ને તુંબી અમુને યાદ કરીને લખ્યા કરજે, ને તારાં સરનામાં જે ફેરબદલ થાય તો તે અમુને જણાવ્યા કરજે.

લા૦ મેહેરબાદ.”

આ કાગલ વાંચી હું દુસકે દુસકે રડી. કેવાં મેહેરબાદ ને મોહબતવંતા ખવાસનાં આસામીઓની દોસ્તી મેલવવા હું ભાગ્યશાલી થઈ હતી તે ખ્યાલ ને તેમનાજ બેટાની માંદગી મારે લીધે પેદા પડી હતી તે વીચાર સાથ તેઓની આ જુદાઈના નહી ધારેલા બનાવે મને જરજર રડાવી. તે ચીઠી સાથે એક રૂ૧૦૦ની નોટ બીડેલી હતી, અને તે મેં ઘણાં માન સાથ કયુલ રાખી ઉંચી કીધી; તે પછી હું પોતે તો ખરસેદના સબબે તે લોકોને મલવા

જમ શકીજ નહીં, વાસ્તે મેં એક લાયક જવાબ લખી તેઓપર તુરત મોકલી આપ્યો.

પણ એ રીતે મીસ મેરાયાની નોકરી તથા જવાને એક વાર નોટીસ આપી રહ્યા પછી આ ચીઠી આવી તેથી થયું એમ કહવે ત્યાં રહેલું કે જવું તે મારી મુશ્કેલી થઈ પડી. પણ હવે બહુ મોઢું થયું હતું. હવે જો હું મીસીસ મેરાયાને મનાવા જાઉં તો તે છાપરાં ઉપર ચઢી બેસે એમ હતું, અને તેથી હવે શું થાય છે તેજ જોયા કરવાના અને થાય તે થવા દેવાના છેલ્લા ઠડાવ સાથે હું તુરત વેલા ખામોશ રહી. ત્યાર પછી થોડાક દીવસો વીટ્યા બાદ એક દીને હું સીવતી બેઠેલી હતી, તેટલાં અમારે ભાંના એક નોકરે આવી મારા હાથમાં એક કાગલની કાપલી મુકી. તેમાં બે આસા-મીઓનાં નામ નીચે મુજબ હતાં :—

“ ખાનખાહાદુર બરજોરજી બાપુજી આમાચેન,” “ ખાનસાહેબ બરસેદજી કાવસજી ખરીઆખાઉ.”

એ નામો વાંચી હું હેરત રહી. આ કોઈ બે મોટાં માણસો મને મલવા આવેલાં હતાં અને એક કારડ તરીકે ઉપલી કાપલી મને મોકલેલી હતી, પણ મારી અજ્ઞાએબી એ હતી કે તેઓ ખાનસાહેબને ખાનખાહાદુર છતાં તેમનાં પાસ તેમના નામના છાપેલા કારડ નહીં હતા કે વાંકાચુકા પડેરા જેવા એબલગામણા દસકતે છેકછાક સાથે મારી ઉપર હાથે નામો લખીને મોકલ્યાં હતાં? વલી તેઓને હું મુતલગ ઓલખતી ન હતી માટે તેઓ મનેજ મલવા આવ્યા હોય એ વાત મેં માનવા ના પાડી. એવાં મોટાં માણસો મને શા માટે મલવા આવે? પણ જ્યારે મને તે નોકરે બજાદ થઇને કહ્યું કે તેઓ મનેજ મલવા આવ્યા હતા, ને બરાબર મારેજ વાસ્તે આવતાંની સાથે પુછ્યું હતું, ત્યારે હું આનાકાની સાથે કાંઈક શંકાશીલ તેઓ હતા તે ઓરડા તરફ ગઈ.

તે ઓરડાનું બારણું અલગું બંધ હતું તે ઉઘાડી હું અંદર જવા કરતી હતી તેટલાં મેં જે અંદર બોલાતું સાંભળ્યું તેથી હું અજ્ઞા-બીમાં દંગ થઇ બાહર ખાંમેસ ઉભી રહી ગઇ! “બોટા સોહોરાબ,” અંદર કોઈ રડવા જેવો સાહાદ કાઢી બોલતું હતું, “ તારી માદર તેહેમીનાના ઓ એકના એક સપુત, તું મારે હાથે મુવો તે કરતાં

તેં મને ક્રંપ નહીં મારી નાંખ્યો કે હપતેકેશવરમાં કબી નહીં બનેલો ને નહીં સાંભરેલા એ બનાવથી આ ધરતી ધુજતે નહીં.” વહી આ કાંઈ ઘેલાંગાંડાંના જવાબમાં તે બીજો બોલતો, “ ૨ પીદર, હવે ગમ મોકુફ કર, કેમકે તારા આંસુઓનો અતરે દરયાવ થયો, વાસતે હવે મને મરતો અટકાવ ના.”—અને આ છેલ્લો સાહાદ મેં ઘણા ગભરાત વચ્ચે તુરત બોલ્યો કે તે તો મારા કમબખત ભમાતુ બાઈ ખસડનો હતો !

ત્યારે દેખીતી રીતે હવે એ અભાગ્યો નાટકમાં રહેલો હતો ! હવે મને સમજ પડી કે તે કોઈને લઈને મને મલવા આવ્યો, અને યાતો હાથે કરીને જુઠાં ને કોઈ ભલતાંજ નામ મને મોકલ્યાં હોય, અથવા તો કોઈ કોઈ નાટકવાલાઓમાં એક જાતનું એવું ચકા-સાપણું હોય છે કે જે ભાગ તેઓ એકાદ નાટકમાં ભજવતા હોય તે માંહેલાં પાત્રનું નામ પોતાનાં ખાનગી નામે તરીકે બી લઈ દોડવું, તેમ આ ભપકાવાલાં ત્રાહીત નામે મારીપર મોકલ્યાં હોય. વહી આ બી અનુમાન હવે ત્યારે ઘણું સહેલ હતું કે તેની કુપની રસતમનો પાઈ કરવાનો હોશે, અને તેઓ હું તેમના આગલ જઈ મોંઢાંચું તેટલાં બી પોતાનો વખત ફાકટ નહીં ગુમાવાના સુચાણુ હેતુથી હમણું અહીંબી “ રીહીઅરસસ ” કરવા પડેલા હતા !

મકરણુ ૯૨ મું

નાટકવાલાઓ.

એ બધું સમજવાનું એટલું બધું સહેલ હતું કે હું તેમને જોયા ને મદ્યા વના પેહેલી હરોલમાંજ એ બધાં અનુમાનોપર આવી ગઈ તેમાં વાંચનારે અજાણ્ય થવાનું નથી. તે અનુમાનો ખરાં હતાં એમ મારી ખાત્રી કરવાને વાસ્તે ફક્ત આરણું ઉઘાડીને અંદર જવાનીજ ખોટી હતી. બીજીજ પક્ષે હું અંદર ગઈ, અને લાંબે વખતે મારા વડા બાઈને જોઈ હું તેની સર્વ ખરાબ ચાલ હરખનાં જોસમાં તુરત વેલા વીસૈરી ગઈ, અને દોડી જઈને તેને ભેટી. પણ મારી સાથની મુલાકાતમાં તે પોતે એટલો ઉલટભેર હતો નહીં. તે કાંઈ તેવીજ મોહબતથી મને મદ્યો નહીં, અને જલદીજ મારી ગાદમાંથી

છુટો થતાં મને જોઈને કહ્યું, “વાહ, શીરીન, તું કેવી સ્થિતિ થઈ દેખુ ! હવે તો તું મોટી બધરીજ થઈ ગઈય.—પણ અહીં જે, આજે મારી સાથે તું મલવા આયાય કેની તે ખાનખાહાદુર ખર-જોરજી બાપુજી આમાયેન છે.”—અને તે પાસેની એક ઘડિયેર પર ખુબ હસતો હસતો લાંબો થઈ પડ્યો.

હવે ખસરજે જે સખસને મને ઓલખાવી આપ્યો હતો તેના બણી મેં જોયું. તે એક બાવા બાખરા જેવો આંગે ભરાયલો પારસી હતો, પણ તેની ઢપ, તેની અદા, તેનો પોસાક સર્વ સાદહત આપતું હતું કે તે નાટકવાલો હતો.

તેઓ એક પોસાકમાં અતી ઘણા હાલહવાલ હતા. તેમની કાસમના કંગાલ નાટકીઓ જે અવદશા સાથે હંમેશ દીકામાં આવે છે તેજ આ એકિતો હાલ હતો. “મીયા માદાને તંગડી ઉંચી” તેમ દગલાને પાધરાં બટન ન હતાં—બટન જોઈએ ત્યાં ઠાંચણીઓથી કામ ચાલતું હતું—અને તોખી દગલા ત્યારે તો એકિના મખમલના હતા ! મખમલ તો ખરીજ, પણ વાંચનાર પુછશે કે કેવી મખમલ ? એવી કે મેલના સખએ જેની જતભાત વતીક દુખી ગઈ હતી, અને ઠાંકેટાંકા ધસી રહ્યા હતા ! વલી કફ કાલર પર બી મારો તો હતો, પણ તેજ કફ કાલર છેલ્લા આખા મહીનાથી તેઓ વગર ધોવાડવે એક પેહેડતા આવ્યા હોય એમ માનવા જોગ ભાસતું હતું ! તેમનાં બુટનાં બી ઠેકાણું ન હતાં, પણ હાથમાં ચલચલ થતી વીટીઓ હતી ! વાંચનારને કહેવું પડવાનું છે કે તે ખોટી (કાચના દુકડાઓ ખેસાડેલી) વીટી હતી ? જે રાતરે નાટકમાં પેહેડીને તેઓ દેખતાંને આંધલાં ઠાડવતા હતા તેજ વગર હયાએ દીસના બી તેઓ લટકાવી નીકળ્યા હતા !

મારો ભાઈ હતો તે કરતાં વધુ ઉંચો થયો હતો, પણ તેમ વલી હતો તે કરતાં આંગમાં ત્રણ ઘણો સુકાઈ ગયો હતો, અને તેથી તેનાં લંબુસ પાતલાં આંગ સાથ જરાબી શોભતો ન હતો. વલી તેને કોઈએ ભખી અથવા સોહોરી ખાધો હોય તેમ તેનું મોં લેવાયલું લુટાયલું જણાતું હતું. તેની આંખમાં ખાડા પડ્યા હતા, અને ગાલનાં ઉપલાં હાડકાં ઉપસી આવ્યાં હતાં.—સામટી રીતે તે ઉજગરાઓ સાથની અનીતીમાન જીંદગીથી આવી ભર જવાનીમાં

ધરડા દોસા જેવો જેવામાં આવતો હતો, અને તે જેતાં મારું જીવ બલીને ખાખ રાખ થઇ ગયું.

“હું શીરા,” ઉપર કહેલી ‘સરવે’ મેં ઉતાવલી નજરથી કરી લીધી તે હરોલમાં ખસડ જે ઇજ્યેરપર તે લાંબો થઈ પડ્યો હતો તેપર પગ પોહોલા કરી મને હસતાં હસતાં પુછવા લાગ્યો, “મકુન્ને અમારા કાઠું તુંને મલ્યા ત્યારે અમે જેકનાં ભપકાભરેલાં નામ વાંચી તેં શું ધાર્યું, હું? તું તો બીહીધી હોશે, નહીં? કેમ બોલ્યા નહીં બરજેરજીબા?”

“બાઇ શીરીનબાઇ,” તે કાઈ બરજેરજીબાએ ખસડનાં બોલવા પર ધ્યાન આપ્યા વના હવે નાટકનેજ બરની ગંભીરતાથી કહ્યું, “તમારી મુલાકાતનું સેવકને માન મલવાથી સેવક સરશરાજ થયો.”—અને હયાં તે ઉભો થઇને વલી નાટકની અદ્યથી નમ્યો.—“જે જાણીતી ‘શકલ’ડ રોડ નાટક મંડલી’ નામની મુબઈમાં મચેલી નાટક કુંપનીમાં તમારા આએ નેક બેરાદર એક ચીફ મેલ એકટર છે તે આખા કુંપનીનો તમારો સેવક એખસો માલેક છે.”—અને વલી અહીં તે એક બીજી વાર નમ્યો—“મારી કુંપનીને વારતે મેં રંગારી મોહલ્લાનું ટીએટર ત્રણ મહીનાની મુદતે માંચે રાખેલું છે. ટીકીટોના ભાવ બધા કીશયત રાખ્યા છે. વર્ગ પેહેલો રીઝરવ પાંચ આના, અનરીઝરવ ચાર આના, વર્ગ બીજો ત્રણ આના, ગ્યાલરી બે આના ને પીટનો આનો એક.”

“એ તમારું નરયું કેમ ખીસી ગયુંય, બરજેરજીબા!” હવે ખસડએ ખુબ હસતાં ટપકો આપ્યો. “મારી બેહેન સાથે પેહેલાં મુરતમાં મલતાં ગામ ગપાતાની વાત કરવાને બદલે ટીકીટોના ભાવ સુધ્યાં બધું આખું નાટકનું હેંડબીલ શાંતુ બોલી જાયોય?”

“અરે હા, હું ભુલ્યો. હું માફ માંગુંય બાતુ,” અને વલી તે કાતરયાંનો ધસેલો ‘બરજેરજીબા’ માથું વાંકુ કરી મને નમ્યો.—“નાટકની નામીચી લાઈનમાં તમારો સેવક એવો ચકચુર લાહેર થયોછ કે ખાત્તા પીતાં ઉઠતાં બેસતાં ને છેલ્લે અંતે વાત કરતાં કરતાંબી મારાં મગજમાં તેના તેજ વીચારો ભમ્યા કરેય! તેજ સબબથી અમે સોહોરાય રસતમનો જે નવો નાટક આવતે આત-

વારે પહેલી વખત રજુ કરનાર છઈએ તેના છેલ્લા સીનના છેલ્લા ભાગનું લગરીક રીલીઅરસલ હમના તમોને અહીં આવતાં વાર લાગો તેટલાં અમે કરી લીધું. દરવાજો ૭ કલાકે ઉઘાડી ખેલ બ-રાબર ૧૦ કલાકે શરૂ થશે.”

હવે મેં જોયું કે આ કોઈ “બરબેરજીબા” નું ખસર કેહેતો હતો તેમ બરેબર નરયુંજ ખીસેલું હતું ! તે કમબખ્ત દરેક જાતની વાતચીતમાં હેંડખીલની કંઈ ને કંઈ વીગત ધુસાડતો ને ધુસાડતોજ !

“તાલીમ બી તમારો સેવકજ એકટરોને આપેય,” મને તેનાં ચગડોલપણાંથી કંઈક અજાણ્યોમાં એકાદ પલ ચુપ ઉભેલી જોઈ તુરત તેણે પાછું હાંક્યું. “માતીદા ને બધરાં સુધ્યાં સેવકને ત્યાં બધા મલીને નવ તો ખેલાડીઓ છે, જેમાં ચાર પગારદારછે, ને ચીફ ખેલાડીને સેવક છેક રૂપીઆ નવ સુધીનો તો પગાર આપેય. બાકીનાઓને નાટક દીઠ પાવલી રોકરી મહેય. “ઈદર સભા,” “હવાઈ મીજલીસ,” અને એવા એવા બીજા પરીપરાના સેવકને તાંહાંના નાટક ધણા વખણાયલા છે.”—અને વલી તે નમ્યો.

તેણે પોતાની સુફ્યાંણી કુંપનીની એ મુજબ જે મને વીગતો આપી તે મેં વધતી ઓછી ધીરજથી દોકું હલાવી હલાવીને સાંભળ્યા કીધી તે એટલાજ માટે કે કેટલી હદ સુધીની એક હલકી કુંપનીમાં મારો ખસર રહેવા પાંચો હતો તે મને જાણવા અને ખ્યાલ કરવા બની આવે, અને વાંચનાર મને એકમત થશે કે મુંબઈમાં બીખારી લોકોની આવકથી જે એકાદ બે બીખારી કુંપનીઓ હમણાં આજે બી નીભે છે તે માંહેલી આજે કોઈ સઉથી બીખારી કુંપની હતી ! હું કાંઈ નાટકમાં હંમેશની જનારી ન હતી—મને કોણ લઈ જાય ?—પણ મારા છેલ્લા શેઠ હીજી શેઠખાનદાંનને ત્યાંથી હું અવારનવાર ઈંગ્લેન્ડ ગુજરાતી નાટકોમાં મારી બાઈ સાથે જઈ આવેલી હતી, અને તેથી સારા અને નરસા નાટકો વચ્ચેનો તફાવત પીછાંણી તે વીશે મારું મત બી બાંધી શકી હતી. તેજ મત મારું આજે બી છે કે નાટક પોતે નીચ નથી, પણ તેના આ “બરબેરજી”ની કીસમના લઈ નાઠેલા અબણ કરનારાઓ નીચ અને દલદર હોવાને સબબેજ એ શ્રેષ્ઠ કામને એબ અને હીપણુસ્તી પોંહોંચેલી છે. એ હોનાર ખીલવવા જોગ છે, ને તેની આબરમાં અને તેની અવસ્ય નીતીમાં

લોકોને શ્રુત સાથ જ્ઞાન આપવાને તેના જેવું સાંધણુ એક બી નથી, પણ ‘સુઠને ગાંઠયે ગાંધી’ થઈ નીકલનારા અભણ નાટકીઓની દયા હેઠલ એ કામ નાશ પામ્યું જાય છે, અને તેથી તેને ખીલવનારા લાયક આસામીઓને ખસતું રેહેતું પડે છે.

પણ એમ ‘બરજેરજીયા’ની એ સુદ્યાંણી કુંપની વીશે એક વાર એ રીતે મેં મત બાંધી લીધા પછી મારી અજાણી એ હતી કે તેઓ શું મતલબથી મને મલવા આવ્યા હતા? આ મુલાકાતમાં કશી બી મતલબ હતી એ તો દીસ્તુંજ હતું, સખખ ખસર મારી તરરના પ્યાર ને માનનો મારેલો મને મલવા આવે એ અનુમાન તો એક ઘડી બી સ્વીકારવા જોગ હતું નહીં.

“પણ આઈ સં બરજેરજીયા,” હવે મારી મતલબ ખસર પામી ગયો ગયો હોએ તેમ તેણે કહ્યું, “આપુને અહીં આયાને અરઘો કલાક થયો, ને તે તો તમે જુઠાં તાહેલામાંજ ગુમાવી દીધો. હવે જે મક્સદને સર આપરે મારી શીરા પાસ આયાય તે કેહે-વીચ કે નહી?”

“બેશક, બેશક,” બરજેરજીયાએ નાટકની ઢપે મુંડી હલાવી ‘બેશક’ કીધું.—“પણ દોરત ખરશેદ, તમેજ એ નેકગદ બાનુંને તો આપરી મતલબ સમજવી દેઓ તો કેમ?”

“હો,” ખસરએ કહ્યું, “તેમાં શું મુજકો છે! ત્યારે અસલ વાત એમ છે શીરા”-તેણે બેદ ખોલી હવે ખોલવા માડ્યું—“કે અ-મારી કુંપનીને એક ઘણી અચ્છી ‘એક્ટ્રેસ’ (સ્ત્રી ખેલાડી) ની જરૂર છે. એમ તો મુછ ખોરાવેલા લઘાગધા જેવા લઈ પોરાયાઓ અધરી કાંઠાં નથી થતા જે! પણ અમારે તાહાંનાં ઓડીઅંસને બઈરાંના પાઈ બધરાંજ બજાવે તે જેવું ગમેય તેવું ઉખરા જેવા આવલા માતીદા બઈરાં થઈને હાજર થાએય તે ગમતું નથી. એ સખખને લીધે હમણાં બી અમારે તાહાં બધરાં તો છે, કેમકે જે દાહારે અમારે તાહાં જમાલ બકાવલી થાયય ને બધાને મજાહ પરેય તે કરતાં જમીલા બેગમ બકાવલી થઈને નીકરેય કેતી તે દાહારે લોકો બી વધારે આવેય, ને અમુને બી મજાહ વધતી પરેય.”

“વારં, પણ એ બધું તાહેણું કહીને તું મને હવે કેહેવા શું માંગેય?” મારો બાઈ ફટલી હદ સુધી નીચપણાંમાં ગબડી

ગયો હતો તે વિરોના તેનાં એ તાહેલાંથી નીપજેલા, ખ્યાલના ત્રાસથીજ કમકમીને મેં પ્રગટ ગુસ્સાથી પુછ્યું.

“અરે એટલુંજ રે,” મારા ભાઇએ મારા ગુસ્સાથી કંઈક ખીહીધો હોય તેમ, તોખી થવાએ એટલું નફટ થતાં એપરવાહીથી કહ્યું, “મકુંજે એટલુંજ કે આએ પોરયાં તોરયાં રમારવાની નજીસ ચાકરીનું ગધર્થ વૈતરૂં કરયા કરવા કરતાં જે તમે અમારી સાથે—”

“ખસરૂં,” મેં આ તેની અતી દલદર દરખાસ્તથી વીંધધને લગભગ ચીસ પાડી કહ્યું, “તુંને થયુંય શું? યાતો તું તદન દુ-ન્યાથી ઉખરી વીખરીને રદ થઈ ગીયોય, કે નહીં તો તું મજ-ખથી તદન મેટ થઈ ગીયોય!”—અને તેની હાલતનો વીચાર કરતાં મારાથી તેજ પક્ષે રડયા વના રહેવાયું નહીં!

“લે ચાલ, ધોવાયું! જેયું કેની બરજોરજીઆ,” તેણે મને રડતી જોઈ કહ્યું, “મેં તમને પેહેલે ધરથી ના કહ્યું પણ તમે મારૂં માન્યું નહી, તો હવે તમારી ખાત્રી થઈ? એ મારી બેહેનને મેં સારી પેટે ઝોરખી લીધેલી છે. અરે એ તો છીંકતાં દડે તેવી બેહેન છે!”

“બાઈ સાહેબ,” હવે બરજોરજીઆ વચ્ચે હોમાયા, “એમાં ખુરૂં શું છે? હું કબુલ કરૂં કે આપરાં પારસીનાં બધરાંઓ હજુર ઈસ્ટેજપર નથી નીકરયાં, પણ તેથી શું થયું? તમે એ શુભ પેહેલ કાઢો?”

“અરે હીચકારા કુતરા,” મેં મારા ખસરૂ તરફ ફરીને કહ્યું, “તારી બેહેનને ઝોછી નીતીનાં આદમીઓ સાથે બેલાવાની નીચ ‘આફર’ કરતાં ને કરાવતાં તું જરાખી શરમાતો નથી? ઝોર તારે તો એવું કોઈ ખુરૂં બોલે તેની જબાં ખેંચી કાઢવી જોઈએ.”

“પણ એમાં ખુરૂં છે શું જે તેની વાત?” નફટ ખસરૂ હજી બજીદ થયો. “તમે આવો તો તમે જે પેલા દીનસાહને ફાંસી જતો બચાવ્યો તેનોજ હું પોતે એક નાટક રચું, ને તેમાંજ તમે ચીફ પારટ કરો, ને પછી જેવ કે લોક કેમ આવેય! આએ અહીં બીખારી પગારમાં સબરયા કરવાનું, ને ત્યાં તો સાહેબ સોખ નોકરી! ને તે છતાં વરી એકદમ તુંને પચીસ રૂપાનો પગાર ખી આપવા બરજોરજીઆ કબુલ થાયય. કેમ બરજોરજીઆ?”

“ મારી આંખોથી—શરો ચશ્મથી, ખોદાનાં ઘેર સુધી કબુલ,”
બરજોરજીઆએ નાટકની એખારતમાં ટેકો આપ્યો. “ વરી મને જો
આવક સારી થાય તો હું પછીથી પગાર વધારી બી આપું.”

“પણ હજી સૌથી મોટો ફાયદો તો એ કે કોઈ શેઠયોજ નાટક
જોવા આવ્યો, ને તેનેજ તું પસંદ આવી ગઈ તો વાહજી વાહ !”
નીચ ખસરૂંએ વગર ઓશકાવે કહ્યું. “ તું એક શેઠયાની ધણ્યાણી
થઈ જાય, ને પછી હું—”

“ બંધ કર તારી ગલીચ જીખાંન,” મેં હવે ખસરૂંને મસે ખેડેને
થથરાવી નાંખ્યા,—અને પછી પેલા એખલગામણા બરજોરજીઆ તરફ
ફરીને કહ્યું, “જરા મને મારા ભઈ સાથે એકાંતમાં વાત કરવી છે.”

“ ઓ ખેલાસક કરો,” તેને ઘણુંજ ફજેત લાગ્યું હોય તે
કીસમે તે હવે ત્યાંથી વંજો માપવા પાઘડી લઈને ઉભો થતાં બોલ્યો ;
“ સુખેથી વાત કરો”—અને પછી ખસરૂંને એક આંખની અસારત
આપી તે જતો રહ્યો.

આ આંખના પલકારાની મતલબ હું તુરત સમજી, કેમકે
ખસરૂંએ તેનો તેજ રીતે વલતો જવાબ દીધો, અને તેથી અનુમાન
હુસકેલ હતું નહીં કે તે હજી જેમ બને એમ મને પીગલાવાને
ખસરૂંને ઉસકેરી ગયો હતો. નીચ ફંગાલ ! તે શું મને પોતાના
અથવા મારા હેમક કમનસીબ ભાઈના જેટલીજ ઓછી નીતીની
માનતો હતો, કે મને તેમની પાપી સંક્રમાં આમેજ કરવાની આ-
શામાં તે એમ હજી બી મલકાતો ગયો હતો ?

પ્રકરણ ૯૩ મું.

હું અને મારો ભાઈ.

તે બદમાસનાં જવા પછી ખસરૂંને ફફડાવા કરતાં મનારી
લેવાનું મેં વધારે લાયક માન્યું, અને તેથી મેં પટાવીનેજ કહ્યું,
“ બરસેદ, જરા હવે મને ધીરજથી કહે તો ખરો કે મહીનાના
મહીનાઓ થયા તું કાંઠાં ફરેચ ને શું કરેચ ? ”

“ વરી જી કરે, પથરાના કટકા ? ” ખસરૂંએ મારી નરમીનો
લાભ લઈ ફફડીને કહ્યું. “ તું જોએચ કે નાટક કરેચ તોબી વરી
અમથું ચીખાં થવાનું ? ”

“ વાઈ નાટક તો કરેય,” મેં હજી પઠાવીનેજ કહ્યું, “ પણ તું અમોને મલતો ભેટતો કાંય નથી રેહેતો ? આજે તો તું આપ તોલનો અમો કમનસીબ ભઈ બેહેનોને માંથે મુરખી જેવો વરો ભઈ-”

“ ચાલ, ચાલ, ચાલ, બસ એ લાહેરી છોરી દે,” તેણે કંટાલાથી કહ્યું. “ આપ જેવો ભઈ લેઈ આવીય ! બધાં બોલવાનાં સીપલાં તેજ તો ! કાંઠાં છે, આપ તોલનો ભઈ ગણેય ત્યારે તારાં સાઈ ચાહીને ચાલીચલાવીને હું તુંને એક સારી ચાકરી અપાવા આપો તે માઈ કહ્યું તો કરતી નથી ? ”

“ તે વાત આપરે બીજી કોઈ વખત કરશું,” મેં એ કંગાલ વાત તેને ભુલાવા ધીરજ આપવા ખાતર કહ્યું. “ હાલ તુરત તો તું પેહેલાં મને ખરેખર કહે કે તું કેમ છે ? તારી તબીયત કેમ ચાલેય ? તું સુખી છે કે નહીં ? ”

“ બચ્ચીત, તારા કરતાં તો ઘણોજ સુખી હોવસ,” તેણે તુચ્છાકારથી હસીને કહ્યું. “ અમે નાટકવાલાઓને દુઃખ શું છે જે તેની વાત ? ઈસ્તેજ પર બેઠાજ છઈએ, તબક્કા સારંગી ચાલતાજ હોય, પાનસોપારીના દુઆ દબાવતાજ હોઈએ, અમારી સાથવાલી ઓરતો કંઈ ને કંઈ ગાઈ સંભલાવતીજ હોય, તો પછી એથી વધારે સુખ શું જોઈએ ? ”

તેનાં “ સુખ ”ના આ બચ્ચાં સહી વિચારો ને ખ્યાલોથી કમ-કમીને મેં છુપી હાથ મારી !

“ પણ વાઈ, હમણાં અહીં આપો ત્યારે મારાપર એમ બોલું નામ કાંય મોકલ્યું ? ” મેં વલી પુછ્યું.

“ અરે તું તો ઘેલી છે,” તેણે કંટાલાથી કહ્યું. “ એ તો અમે નાટકવાલાઓનો સરેસ્તો છે. જે નાટકમાં જે ખીલે તેજ નામથી તે ઓરખાએ. કાઉ મકનડો, જમસુ મનીજેહ, પીરોશા પરીચેહર, માકુ પેસતાઉ એમ પેહેલાં તો બધાં નામ પરે, ને પછી “ પરીચેહર ” “ મનીજેહ ” “ પેસતાઉ,” “ મકનડો ” એ નામથીજ તે લોક ઓરખાવા લાગે. તું જાણે ધાર કે અમના ઇસ્તેજ પર આવીને મને મારાં નામે મલવા માંગે તો કોઈ નહીં બતાવશે, નેજું “ સોહોરાબ ” થવાનો છેલ્લો વાસ્તે “ સોહોરાબ ” તરીકે પુછશે તો બધા તરત ઓરખી આપશે, તેમ.”

“વાર નાટકમાં ક્યારે રહ્યો ?” મેં મારા સવાસો ઉઘટથી જારી રાખ્યા.

“ધણું થયું,” તેણે કહ્યું. “નજદીક છ મહીના થયા. અમે તો પનવેલ, ઉરન ને એ બધી બાબતોએ નાટક કરતાતા, તે તાહાંથી હવે મુંબઇ આયાય. પણ વાર તું એક વખત હું સોહોરાય થાઉં તે રાતે મારો નાટક જોવા તો આવ ? તું જરા જો તો ખરી કે હું કેમ બધું ઇસ્તેજ ધુળવી મુકુંય. તું શું ધારેય, હું કેટલી મોટે બાંગ મારી શકું ?—” અને સત્યાનાસ ગીયો સોહોરાય થાય તેણે પેહેલવાં તરીકે બાંગ મારવીજ જોઇએ એવા કાંઇક અરધા ઘેલા વિચારથી બાંગીની પેરે બરાબ મારવાનું જે રીઠીઅરસલ કીધું હશે તે મને તે કરી બતાવવા જતો હતો, પણ મેં તેનું મોં દાબીને તેને ચુપ કીધો. “હું તારો નાટકજ જોવા આવશ,” વલી મેં તેને ધીરજ આપવાની મતલબથી કહ્યું, “તારે તું મને સોહોરાયની બાંગ સંભરાવજે. અહીં બુમ ના પારતો, નહીં તો મારી મડમ જગી ઉઠશે તો ચીરડાશે.”

“અરે મુઈરે તારી મડમ,” તેણે ઘણાજ ધીક્કારથી કહ્યું, “હું તો ફેહુંય કે નાટક જેવું બીજું કંઈજ નહીં.”

“તારા બાબમાં એ હું તુરત વેલા ગણીમત સમજુ છું,” મેં ખરાં દીલથી કહ્યું, કેમકે મેં યાદ કીધું કે છેલ્લો તે બેનુ બુલડાગ જેવા અધમ કરપીણોના હાથમાં હતો તે કરતાં તેના આ અનીતીમાન સાથને તો કાંઈક ભલ્લઈ સમજવીજ જોઇએ !

“હા,” તેણેજ પોતે પોતાનું પાપ કમુલ કરી કહ્યું, “હું પેલા બુચ્છા પેસુ ને કાઉની કંપનીથી કંટારી ગીયો. તે લોકો પોતે અંડાલો અલગા રેફ ને ચોરી કરવા મને ધુસારે ! તું જાણેય, શીરીન, કે તું કોલાબામાં નોકરી ઉતી કેની તારે એક વખત હું આવીને તુંને પેહેલાં બધું તે લોકનીજ ઉરકેરનીથી પુછી પરછી ગીયો, ને પછી બીજી રાતે અમે લોક ઘેરમાં બરાયા. તેમાં આપરે જે સપરાઈ જતાતા કેની તે મેં શું કીધું, હું તો તારા ઓરડામાં તારીજ ધોલકીની તરે ભરેઈ ગીયોતો !—હા-હા-હા !” અને તે કમનસીબ દુકતો જાણે મારે માટે આ શું એક ગમત ને રમુજની વાત હોય તેમ ખડખડ હસવા લાગ્યો !

“અરે જરા તું શરમા-જરા શરમા,” મેં તેની આ પાક બેહ્યાઇ ને હદબાહર નફ્ટધથી લગભગ વલી રડી દઈ કહ્યું. “જરા માએ બાવાજીનાં રૂઆંતોને યાદ કરીને તો શરમા. તે લોક જીવતાં હોતે તો તું—”

“અરે મરી રહેની,” તેણે કંટાલાથી કહ્યું, “વરી એ કાઠાં રડનપાટલો ચલાવેય ? બરતે ગેઇ તું એક તો ઘેહેસારણું સહર કરશે તો સહવારની સાંઠાંજ થશે તોબી તારા ધરમબોધનું તાહેલુટવાણું પુરું નથી થવાનું ; પણ ખચ્ચીત,” તેણે જરા થોબીને વધારયું, “તારો એ ધરમબોધ સાંભરીને વરી મને ખ્યાલ થાએય કે તુંને જો રસતમ સોહોરાબમાં તેહેમીના બનાવી હોય કેની ને તું જો તારા દીકરાનાં રવાંનપર માહેતમ કરતી ઈસ્ટેજપર દાખલ થાએ કેની તો-પણ એ વરી શું થયું ? વરી સાની ભેંકેય ? રાંડ તુંને ખોદા જાણે એટલાં બધાં આંસુ બી જલદી જલદી કાંઠાંથી આવેય ! પણ જા બા, નહી તો પીરા ઓછી. આપરી વાત તુંને નહીં ગમતી તો સેવક આએ આલ્યા.”-ને તે ફેંટા ઉપાડી જવા ઉઠ્યો.

“નહીં થોબ બઈ,” મેં કુદકો મારી ઉડી તેની પછવાડે જઇ તેને બારણાં આગલ થોબાવતાં કહ્યું, કેમકે મને લાગ્યું કે તેની હાલતથી હું હજી જેટલી જોઈએ તેટલી વાકેફગાર થઇ નહીં હતી.

“અરે નહીં રે, મને જવા દે,” તેણે ખેંચતાણુ કરી કહ્યું; “મારાં રીએસલનો ટાઈમ થયો, ને લેટ થશે તો બદલો ચીરડાશે. વરી તે કરતાં રીએસરમાં સાંખેના ઇરાંનીને તાંઠાંથી આજે તો આએ આવવાની છે, તે લેટ જવસ તો તેના ફાલામાંથી રહી જવશ.”

“હું તુંને આએ પાવસ,” મેં ખ્યારથી કહ્યું. “તુંને પેરટ્ટી સાથે હું આએ અપાઉં, તું જરા થોબ.”

“અરે તે કુચ્છ કામનું નહીં.” તેણે કહ્યું. “વરી હું મોરો જવશ તો પેલી અમીના—”

“એવી નીચ વાત મારી આગલ કરતો ના,” મેં તેને થય-રાવીને કહ્યું. “જો એવી વાત કરવાનો હોય તો આલ્યો જા.”

“ઓલ રાઇટ, સાહેબજી,” તેણે નફ્ટધથી કહ્યું,—અને હું હવે તેને જતો મુકી ઉંધે મસ્તક પાસેની ઈઝીચેરમાં દુસકે દુસકે રડતી પડી.

“વારૂં પણ શીરા,” તે જરા જમને પાછો આવ્યો,—“ચાલ, ધોવાયું ! એ તો કેઠી વરી રરી મરતી દેખું ! રાંન કોઈ જખરા-જખરીની રૂં પોરી દેખું !—પણ મકુંજે હું એમ કહેતોતો કે હમણું તારી પાસે કંઈ પાવશે અરધો છુટો થશે ? એમ તો હંમેશ મારી પાસે પછસા હોયય જો, પણ આજેજ મારી પાકીટ પેટારામાં રેહી ગેઇય.”

મેં મારી પાકીટ ખેંચી કાઢી તેની હદ બાહરની આ બીખારી ને ઓશ્યાલી હાલતપર મનમાં ભારે અફસોસ કરતાં તેને આપી. તે તેણે હરખ ને ઉતાવલથી તુરત ઉંધી વાલીને પાસેની ટેબલપર ખાલી કીધી. તેમાં નજદીક પાંચ રૂપીઆને અવેજનું ચવલી પાવલી વીગેરે રૂપાં નાણું હતું તે જોઇ તેની આંખ હરખથી ચમકી ની-કલી, ને તે જોતાં મારૂં કલેજું બલાપાથી બલી જલી ગયું, એટલે તેણે ઝડપથી તે બધું નાણું ટેબલપરથી ઉંચકી લઇ ગળવાંમાં સેરવી દીધું. તે પછી તે ખાલી પાકેટ મારાં દીલપર બેઠરકારીથી ફેંકતાં કહ્યું, “ઠેંકયુ દીકરા ; તું ઘણી દાહી તો છે જો,”—અને પછી પોતાને આ બીખારીપણાંથી જે ખેજલત ને અશ્યાણું લાગતું હતું તે છુપાવા તે જણે કંઈ લાગતુંજ નહીં હોય તેમ ઢોંગ ભરેલા ખુશમિજનજે હસતો હસતો ને સીસોલી વગાડતો મારી પાસથી ની-કલી ગયો ;—અને ત્યારે, વાંચનાર ! મેં મારા એ માનણ્યા બાપ તોલના ભાઈની જે હાલત સધલી આજે જોઇ ને જાણી તે માટેના અફસોસની મારેલી દસકાંઓથી મારી છાતી ઉંચકાઈ ઉંચકાઈ જવા લાગી !

પ્રકરણ ૯૪ મું.

ખસરૂની નાટકશાલા.

દીવસો ગખરી ગયા. મારી નોકરી છોડી જવા વાસ્તે મેં જે એક માસની મુદત આપી હતી તે મુદત બી લગભગ હવે આખર થવા આવી, અને હવે ત્યારે એ નાપસંદ નોકરી છોડી જવા વના બીજો ઉપાય ન રહ્યો, કેમકે વલી મીસ મેરાયાએ નહીં ધારેલી રવેસે પોતાનું ‘એશટેબ્લીશમેંટ’ બંધ કરવાજ બાહેસ બતાવી ! જે મહી-

નાની આખેરીએ હું રજ લેતી હતી તેજ મહીનામાં રકુલમાં ગરમીની લંબાણ રજ પડતી હતી, ને તેથી તે રજ પછી રકુલ પાછી ઉંઘાડવી કે નહીં તે વીશે મીસ મેરાયા ડામાડોલ જણાઈ. તેનાં કેહેવા મુજબ એ ધંધામાં તેણીને જીવ જેવી હાંસલ ન હતી. ગમે તે હોય, પણ હાલ તો તે એ ખાતામાં નોકરનફરોનો પગાર ચલાવા માંગતીજ ન હતી, તેથી નહીં ધારેલી રીતે અધાંને રજ આપવાને તેણે પોતાનો એરાદો જાહેર કરી દીધો, ને ત્યારે હવે મારી મરજી હોય કે ન હોય, પણ મને ત્યાંથી “પાંણીચું” લઈ જવા વના છુટકોજ ન રહ્યો.

મેં એટલામાટે એમ નક્કી કર્યું કે અવલ મારે મારાં બીજાં ભાઈ બેહેનોને જઈને મલવું. તે માખાપ વનાનાં કમનસીબ બચ્ચાંઓની હું જાણે માતા હતી. ખસર આજે આપ થઈ અમારી પુરતી દાદ લીએ તે કીસમની ઉંમરનો હતો, પણ તે તો અમારે મન જીવતો મુવેલો હતો, ત્યારે હું બી તે મારાં નાથલાં ભાઈ બેહેનોને તમામ કેમ વીસારી શકું? મારી મતલબ એટલા માટે એક વાર તે ભાઈ બેહેનોને મલી લઈ ગુજરાત તરફ કેકે નોકરી સોહોધવા જવાની હતી. મુંબઈથી હું કંટાલી ગઈ હતી. ખુબસુરત થવું એ બી એક ગુનેહગારી હોય તેમ વાડયાના જાંઠાં-ગીર જેવા બદમાસને હાથ મેં પુરતું ખમ્યું હતું, અને વલી મેહે-મવાલાના ખુરસેદ જેવા ભલા જવાંનોથી બી મારે ધણું બીહીવાનું હતું, વાસ્તે અને તો મુંબઈથી બાહાર જવાનો મારો કાચોપાકો એરાદો હતો. એ એરાદાને સબખેજ વલી હવે એક વાર ફરીથી ખસરને જઈને મલવા ને સુધારવાને સાર મનાવા મેં ઠાવ કીધો, ને તેથી આ નોકરી છોડી જવાની ફકત એક દીવસ આગમચ હું તેને તેની નાટકશાલામાં સોહોધતી ને પુછતી ગઈ.

આંટરોડ ઉતરયા પછીથી મને તે નાટકશાલા સોહોધી કાઢતાં કંઈ ઘણી મુશકેલી પડી નહીં. તે નાટકશાલા કરતાં કંઈ કંગાલ કીસમનું ઘર વધારે હતું. તેનો રસ્તો એક ગલીમાંથી હતો, ને તે ગલીમાં નીચ વરણનાં લોકોનું રહેવું હતું. સારાંશ, ઐતરેમી બધી નાટકશાલાઓમાં જે સાથી કંગાલ હશે તેને બી આ દીએટરથી સતર ભલાઈ એમ મને તો બાર્યું. તે કાઢવ કચરાની અને નીચ

વરણનાં • જેમહલાને લોકોથી વસાયલી ગલી વઘાડી હું બીહીતી બીહીતી પછવાડે ગઈ, કેમકે મને કેહેવામાં આવ્યું કે એકટરોને મલવાને માટે સ્ટેજને પાછલે દરવાજે જવાનું હતું. ત્યાં હું ગઈ ખરી, પણ પછીથી હીંમત હારી ગઈ. આવી અધમ જગ્યાએ મારે જવું કે નહીં તે એક પાછો મને ગુંચવાડો ને સવાલ થઈ પડ્યો, પણ અંતે મારી પ્રકરપર ફરજ શાવી નીકલી. મેં યાદ કીધું કે એક વાર એજ ખોહારીના રસ્તાપર કમર કસીને ઉતરી પડેલા મારા કમનસીબ ભાઈને સમજાવવા તે જગ્યાએ કાઉકાકરી ને બેન્ટુ બુલડાગ જેવા માહા કરપી-છોની સંક્રમાં હતો ત્યારે હું ‘રાયલ જેક’ જેવાં પીંડાંમાં વટીક ગઈ હતી, તો હવે, આટલી ઉંમરે વધવા પછી—આટલી દુન્યા જોયા પછી ને વલી તે દુન્યામાં નીતીની લડત સાર મેં આટલું બધું વેઠવા પછી આ જગ્યે જવાનું કાંઈ ઘણું માહાભારત કામ ન હતું.

આ વીચારોથી મને હીંમત આવી, ને ત્યારે હું ઝપાટામાં તે નીસરણી જેવા સ્ટેજપર જવાના ઉભા ઉંચા દાદરપર ચઢી ગઈ. ત્યાં આગલ કોઈ હતું નહીં. રાત્રે જે ઠીક લાગે ને દીસે જોઈએ તો કદર બીહામણો લાગે એવો નાટકને યરનો કેટલોક અસખાખ-ટ્રેસ અને પરદા સુધ્ધાં—ત્યાં કંગાલ બેઠાદીથી વેર વીખેર હાલતમાં પડેલો હતો, અને લાકડાંના ટુકડા ને દોરડાના આટાંઓથી તે જગ્યા જાણે ઘેરાઈ ભરાઈ ગયેલી હતી. હવે મેં અંદર ડોકાવ્યું.—ત્યાં કોઈ હતું નહીં, પણ તેજ વખતે અંદરથી કાંઈ એવો ગંધારો આવ્યો કે તેણે જાણે મારો જીવ પ્રરી આવ્યો ! ખરેખર હું અજબ થઈ કે એવી નજીસ જગ્યે એટલાં બધાં આદમીઓ વસ્તાં ને કામ કરતાં તે કેમ હશે ? શું તેઓને એ ગલીચી દુર કરવા—કરાવા પરવાહજ ન હશે ? ધુલ પડી એ જાતની જાંઘગીપર !

હવે વલી લગાર આગલ વધતાં મેં એક ઘાટીને કાંઈ પરદા સાથે માથું હાંણતા દીઠો, ને તેને મેં મારા ભાઈને વારતે પુછ્યું, પણ તેણે મને તેને બતાવી આપવાની કે તેની આમલ લઈ જવાની પરવાહ કીધાને બલે સારી કાની બેઅદબીથી મારા બણી ટીક્યું અને પછી અંદર જવા હાથ કીધો. પણ હું જરા આગલ ચાલી એટલે મને કોઈ કજીઓ કરતું હોય તેવો અંદરથી સાહાદ આવ્યો, ને તેથી બીહીને હું એક “વીંગ”ને ઓથે ભરાઈને અચકી ઉભી. તે

વખતે મેં જે સાંભળ્યું તે નીચે મુજબ હતું. વલી મારે ‘જણાવવું જોઈએ કે જોકે તે તકરાર તો હીંદુસ્તાનીમાં થતી હતી, પણ મેં જે સાંભળી લીધું’ તે મારાં સર્વ વાંચનારાંઓની એક સરખી જાણ અને સગવડ કાળે હું અતરે ગુજરાતીમાં ઉતારશ :—

“પણ તે વાત હું નથી સમજવાનો,” એક જણ બોલતો હતો, ને તે આપાદ કોઈ મુસલમાનનો સાહાદ જણાતો હતો. “મને તો મારાં ઠીઠેટરનું ભાડું જોઈએ, નહીં તો હું આએ તારા બધ અસખાબપર કાલ ને કાલ ટાંચ લાઉંચ.”

“અરે પણ અસખાબમાં બી શું એના આપનું કપાર છે? ભાઈ તો સવાસે રૂપીઆ ચરી ગીયુંચ, ને એનો પોતાનો અસખાબ તો ચાલીસ રૂપીયાનો બી નથી,” એક બીજો વલી બોલતો હતો.

“બાપુ તમે લોક આકરા ના થાઓ,” તે ખેડને જવાબ મળ્યો, ને એ જવાબ આપનાર તે બોલનારને મેં તુરત ખાનબાહાદુર ખર-જેરજીબા (તે કંપનીના માલેક) તરીકે અવાજપરથી પીછાંપ્યો. “તમે આકરા ના થાઓ,” તે કહેતો હતો. “અમે હમણાં તે વીશેજ મીટીંગ ભરીને શું કરવું તેનો વીચાર કરીએચ. અમારા નાટક તો બ્રહ્મા સરસ છે, પણ લોક નહીં આવી મરવું તેનું અમે શું કરીએ?”

“અરે મુવા તમે નાટકના કરતા,” તે મુસલમાન ખુબ ખીજવાઈને ગાલબેલ સાથે બોલ્યો, “નાટક કરવાનાં એજ કોઠાં કે? તારા નાટકપર આગ લાગે!”

“અમે તે કાંઈ જાણતા નથી—અમારું ભાડું આપ બસ હમણાં ને હમણાં;” વલી તકાળે થયો.—આ રકજક હું આગલ સાંભલતે, પણ તેટલાં પછવાડેથી કોઈનાં પગલાં આવતાં સંભલાયાં, ને ત્યારે હું તે સાંભલવાની નામોશીમાં પકડાઈ આઉં ને કોઈ તહરેવાર વીચારે, તેથી હું ત્યાંથી હડી ગઈ. વલી પછી જરા બહાર નીકલતાં રોજની અંદર બીજી સાઈડે મેં જે દેખાવ જોયો તેથી હું શરમાઈ કમકમીને બાજુ થઈ ગઈ.

ત્યાં રોજની વચમાં કંગાલમાં કંગાલ બીસતરાપર બીખારી જેવાં કપડાંનાં કેટલાંક સ્ત્રી પુરૂશે ભેગાં બેઠેલાં અથવા અલેટાયલાં હતાં. તેમનો બીખારી અવતાર અને તેમની નીતીની ધેપરવાહી કોઈ બી નીતીમાન આદમીનાં આખાં તન બદનમાં કપારી પેઢા કરવા બસ હતાં !

મુરો નીચ ભાઈ બી તે નીચ સંક્રમાં હતો, ને તેને તે હાલતમાં જોઈને મારું જવાન જીગર તમામ કરમાઈ ગયું. તે એક કંગાલ દેખાવની એમદસા જેવી મુસલમાનીઓ રત સાથ વાત કરતો પડેલો હતો, ને આખરના અંદાજઓપરથી ગળડી ગળડીને તે એટલી બધી હલકાઈનાં ઉડાણમાં પડ્યો હતો તે ખ્યાલ માત્રથી હું એહબત ખાધ ગઈ, ને તે તરફથી હડી ગઈ; પણ તેટલાંમાં તો મને ત્યાં ભેગાં મલેલાં તે દલદર આસામીઓ માંહેલાં લગભગ બધાંએ જોઈ, અને બધાં અન્યબીમાં ચમકી ઉઠ્યાં, કેમકે હું કોણ હતી ને ત્યાં શું માગતી હતી તે કશું મારા દેખાવથી તેઓ તુરત નક્કી કરી શક્યાં નહીં.

હવે તેઓની લગોલગન મને મારા ખસરએ બી જોઈ, ને અચપ્પુચ પોતાનાં નીચપણાંની એ નામોસીમાં પકડાઈ આવવાથી તેને અન્યબી ઉપરાંત મારે ધારતી બી પેદા થયલી તેજ પલે તેનાં મોંપર જણાઈ, કેમકે બધાંને આંચકો મારીને “એ શીરીન, તું અહીં કેમ આવી લાગી ?” એ સવાલ કરતો તે બીહીતો, જન્વાતો, અજબ થતો ઘણા ગભરાતમાં બીજી પલે તો મારી પાસે દોડી આવ્યો !

પ્રકરણ ૯૫ મું.

નાટકશાલામાં ખસર.

મારા જેવી એક ‘સારા દેખાવની’ પારસી અબલાને પોતાનાં તે કંગાલ છાપરાં હેઠલ (નાટકશાલામાં) આવેલી જોઈ તે બધા મારા ખસરના તેવાજ બદમાસ સોળતી નાટકીઓ ગભરાઈ ગયા તેમાં તાજીબી જરા બી નથી. એ બનાવ જેટલો અસાધારણ હતો તેટલોજ તે દેખાવ બી અચપ્પુચ અને નહીં વડી રાખેલો હતો : એટલાવારતે તે બધા નાટકીઓ મારી આસપાસ વીંટલછ વલ્યા, ને તે હલકી પંક્તીનાં ને ઓછી આખરનાં આસામીઓથી ઘેરાઈ જવાને લીધે હું એકાદ પલ ગાભરી બની ગઈ.

એ ઉપરથી મેં હવે પેલો બરજોરજીયા, કે જે બી ધરવાલાનાં બાડાંનો ‘રદ્દણપાટલો’ પડતો મેલી અન્યબીમાં મારા બણી દોડી આવ્યો હતો, તેને મેં કહ્યું, “હું મારા આએ બધ સાથે એકાંતમાં

એક બે વાત કરવા માંગુચું, માટે મને તમારાં હિએરમાં એકદુદ ઓરડો ખતાવશો ? તેનું બાહું જે થશે તે હું આપશ.”

“ જ હા, હજાર વખત,” પાંચ દશ મીનીટ વાત કરવાનું વટીક મેં બાહું આપવા કહ્યું એટલે તે પૈસાનો નીચ “બરનેજીઆ” વાંકો ટીકો થઇ ગયો, કે જ્યારે હું કોઇ “મોટું” માણસ” તેઓની નજરમાં લાગી હતી એ કીસમના આંખોના એસારા મેં તે ગરીબ સ્ત્રી પુરૂશ ખેલાડીઓને એકમેક વચ્ચે કરતાં દીઠાં. કમનસીબ બચારાં ! મારી નાણા સંબંધી હાલત તેઓ કરતાં કોઇ રવેસે ચઢતી તો નહીંજ હતી,—પણ તેઓ કરતાં નીતીના બાબમાં હું ખચ્ચીત ઁખ હતી, ને તેથી સ્વભાવીક રવેસે તેઓ જ્યારે પોતાને હલકાં માનતાં હતાં ત્યારે હું તેમના કરતાં વધારે ચઢયાતી હતી એમ માનવાનો મારો સંતોશ મેં મારા જીવને ના પાડ્યો નહીં.

એ પછી જે ઓરડો મને “બરનેજીઆ”એ ખતાવ્યો તેમાં હું ગઇ, અને ખસર અંદર આવ્યો કે મેં બારણું અંદરથી બંધ કરીધું.

તે એક દેવદારી ફરેકારથી ભરી લીધેલો તે કંગાલ સ્ટેજનાં એક ખુણામાંનો ટ્રેસીંગ રૂમ હતો. તેમાં તરેલ પડેલા કાચની એક આરસી (કે જેની બી જતભાત દુબી ગયલી હતી), કાંઈક રંગના લેપરા, કાંઈક વાસ મારતા રાજા ઇંદરને બરના પોશાકો, કાંઈક જ્વેતાં, ધધરીને તાપ આવે તેવા કાગલના વાધ ને વર અને એવાજ બીજા સ્ટેજને બરના સામાનનું એક પચરંગી મીકરચર સરયાંમ બેદાદી વચ્ચે વેરવીખેર પડેલું હતું. તેની બાજુમાં એકાદ ભાગા પગની ખુરસીપર હું બેઠી, એટલે ખસરએ ફરડીને કહ્યું, “ એ વરી એ શું શરસ, સીરા ? એ આજે અહીં કાંય આવી હોશે ? ”

“ મારા માએ જણ્યા ને બાપ તોલના પણ ખરા કમખખત બાધને મલવા,” મેં લાગી આવે તેમ કહ્યું.

“ ચાલ, ચાલ્યાં વરી એ તારાં હંમેસનાં પાંથરનાં પીંજન,” ખસરએ કાંઈક ખીજવાતથી ને કાંઈક હસીને કહ્યું, અને પછી વધાર્યું, “ વારં પણ ત્યારે મને અહી શાંની ધસડી લાવી ? ત્યારે તો આપરે બધાં તાહાંજ સાથે બેસતે ! તાહાં પેલી લક્ષીશજીન કરીને મારી સાથે જે ચીફ પાર્ટ કરેચ કેની તેની સાથે હું તારી ઓરખાણ કરાવી આપતે.”

“ઐસ, ઐસ, ચુપ રહે,” મેં તેને થથરાવી નાંખીને ગુસ્સાથી કહ્યું; પણ વરી તુરત નરમ પડી જઈ વધાર્યું, “હવે હજી તું થોકરાઈ રહ્યોય કે નહી, ખસર? દેખીતી રીતે તારાપર લુખમરો અને વાખા પરેય. તારો હાલ કેટલો બધો લેવાયલો લુટાયલો છે!”

“હા, તેવું તો કંઈક છે ખરું,” તેણે અરધી નફ્ટાર્દથી ને અરધું લજવાઈને કહ્યું; “તું વરી કંઈ તે દહારની કાંની થોરાંક ટુટ્યાં ઝટે તો હીક પરે, યાર.”

“હું તુંને પૈસા તો આપશ, પણ બોલ, તું મારી સાથે આવેય? હું મુ'બઈથી બાહાર કેડે નોકરીએ જવા એરાદો રાખુંય,” મેં પટાવીને કહ્યું.

“નાટકની લાઈન સુકવાની વાત તો માફજ કરજે, શીરા,” તેણે કહ્યું, “અરે શું, પેલી લતીફાનન ને અમીના બેગમ તો બચારીઓ મારા વગર ઝુરીને મરી જાય.”

“તારી કંપનીનું ટટુ તો જરાખી ચાલતું દેખાતું નથી,” મેં મીના ધીક્કારવાળેગ છેલ્લા નજીસ પટપટારાની જરા બી નોટીસ લીધા વના કહ્યું.

“હા તેમ તો છે, પણ તે તો લોક ગાંડુ મુવેલું છે,” ખસરએ ગુસ્સાથી કહ્યું. “અમારા નાટક એવા મળેના છે કે તું જોય તો જાણે તુંને ઘેર જવા નહીં ગમે, ને કમબખત લાસ્ટ ક્લાસની શી વટીક આઠ વાગે એક આનો ને અગ્યાર વાગતેથી તો અરધો આનો અમે લોકે કીધોય, તોખી કોઇ આવી મરતું નથી. નાટકખી છેક પાછલી રાતે ચાર વાગે પુરો કરયેય, પણ લોકને સારું નરસું પારખવાની કદરજ કાંહાં બરીય?”—અને તે લોકને એવી નસીસ ગાલો દેવા પડ્યો કે કમકમીને મેં તેને એકદમ ચુપ થવા ફરજ પાડી.

“ચાલ બા, તારી આગત્ત તો કંઈ બોલાએજ નહીં,” તેણે કહ્યું. “તુંને તો હું જો બોલું તે ખસ વાંકુંજ લાગેય, પણ હમણાં વરી તુંને છેરીને કાંહાં ઉભો રેહું? તું બચારી ચાલી ચલાવીને અહીં ફસમુટ્યાં તોલ્લા આવીય તેની માસમાએ મસમરી જાએ તો આપદા!” અને તે ધાતકીપણે હસી પડ્યો. “પણ લાવની, આ. પેય કે?” ને તેણે હાથ ઓલ્યો.

મેં જોયું કે હવે આપ્યા વના છુટક ન હતો, ને જેથી એક ૩૦ ૨૦ ની નોટ જે હું સાથે લાવી હતી તે મેં કાઢી આપી. તે જોતાં તેની આંખ હરખથી ચમકી નીકલી, ને તેનાં દીલમાં આવ્યું હોય તેમ તે હરખથી નાચવા કુદવા પડી ગયો. “ શીરા, તું ધણીજ ધણીજ ભલી છોકરી છે,” તેણે પ્યારથી મારા ગાલ થોકી કહ્યું, કે જે પ્યાર, અફસોસ ! મારા કરતાં મેં આપેલા તે પૈસાની પાપી પસંદગીનું પરીણામ વધારે હતું !

તે પછી સાથે લઈ જવાનો સવાલ મેં પાછો રજુ કર્યો, અને આગલી પાછલી યાદો આપી તેને મેં ધણેક પતાવ્યો, પણ તે ખુબખ એકનો બે થયો નહીં, અને સારે અંતે ભારે નાઉમેદીમાં રડેલી આંખોએ તેને સારી રાહો અપ્પ્યાર કરવાની જોટલી બની એટલી નસીહતો કરીને હું ગઇ.

પ્રકરણ ૯૬ મું.

નાજાં અને જર.

હવે મીસ મેરાયાને ત્યાંથી મને રજા થઇ એટલે બીજે દીવસે હું જે મારો જે “ જીવ જીવણુગારો ” હતો તે લઈ મારાં બીજા નાધલા બાઇ બેહેનોને મલવા નીકળી.

મારા જ્ઞાલા બાઇ દારાબ સાથની મારી મુલાકાતનું સુખ વી-ગતથી વરણુવવા થોખવા જરૂર નથી, પણ જાણે દરેક સુખમાં બી કાંઇ દુઃખના અંસના બેલ વના તે સુખ જોઇએ તેટલું મીઠું લાગતું ન હોય, તેમ આ વખતે બી એક ધણી ગમનીનીના સમાચાર મારા દારાબ પાસ મોજુદ હતા. તેણે મને ખબર આપી કે ખચારાં એદલકાકાનાં હમાએજ ત્રણ દીવસથી મરવા સુતાં હતાં. તેવણુને અચખુચ લકવો થઇ આવ્યો, અને તેઓ તે જલેમ ફટકાના બસથી હવે જન સાથે બચી જાય ને પાછાં ઉઠે એવો જોશ ન હતો.

એ બુજેર્ગ બાંતુની માંદગી ને બય રાખેલું મોહોત મને ચી-તાતુર બનાવે તેનો સખબ વાંચનારને સમજાવવો પડશે ? મારી જ્ઞાલી બેહેનો જર અને નાજાં તેને આસરે હતી, ને તે માતા જેવીએ તેમને પોતાનો ઓથો આપ્યો હતો, તો તેનાં મરણથી તે બેઉ કમનસીબ બેહેનો પાછી એકવાર નીરાધાર રવડી પડશે તેની શીકરથી હું ખુદરતી રીતે ચીંતાતુર બની હતી.

હું હરત દારાબની આગલથી તે દોસાંને જોવા ગય, અને અવલ સાં મારી બેઠેનોને મલી. તેમાં જર તો મને જોઈને હરખથી ઘેલી થય, પણ નાનુંએ પોતાના ઠંડા સરેસ્તા પ્રમાણે કાંઈ તેટલી બધી ખુશાલી બતાવી નહીં, તે જોઈ હું લગાર દુઃખી થઈ. તે વલી કાંઈક તોરવાલી ને તુમાખી ખી થય હોય એ મને પેહેલીજ નજરે દેખાઈ આવ્યું. તે ઘણીજ ખુબસુરત બની હતી, ને તેની ચલણ અદા થરસો સધલું કાંઈ એવું ખુલ્લું હતું કે એ બધા તોર તેનામાં કેમ આવવા પામ્યા તે મારી અજાણી હતી. તે નજદીક ૧૫ વરસની થય હતી, ને તોખી હજી એ વરસ મોટી હોય તેમ જણાતી હતી. હવે તેનો ઉધર-ભાવ અજાણ્ય જોવી રીતે વધ્યો હતો, અને તે પોતાની ખુબસુરતીને માટે મમ્મર હોય ને પોશાકપર ને તેની પસંદગીપર વધુ મરી શીટતી હોય એમ કાંઈ લાગતું હતું.

જરાં બી હવે તેર વરસની વયની થવા આવી હતી, પણ મારી તે બેઠેન હંમેસ જોવીજ સાદી, હસ્તી, રમતી, બોલકણી, બોલી અને નીરદોશ હતી.

તે મારી બેઠ બેઠેનોએ મને હમાયણની ધાસ્તીભરેલી માંદગીના સમાચાર કહેવા માંડ્યા તેમાં બી મેં જોયું કે બેઠ બેઠેનોએ બતાવેલી લાગણીમાં ઘણો ફેર હતો. નાનુંએ કાંઈક સેહેજ દલગીરી બતાવવાથી વધું કશું કીધું નહીં, કે જ્યારે જર તો દયકાં ખાઈ ખાઈને રડી, કેમકે તેમનાં મુવા બાદ તેઓતુ શું થશે તેની તે મારી બાલક બેઠેનને વટીક શીકર પડતી હતી !

“ એ પણ અમથી રરી શાંની મરેય ? ” નાનુંએ જરપર ખીજવાઈ જઈને કહ્યું. “ વરી કદીને બચારાં હમાયણ મરી બી જન્ય તોખી તેવણુના પધસા આપરા વગર બીજું કોણ લેનાર છે જે ? ”

“ નાનું, ” મેં ડોલા કકડાવી કહ્યું, “ એ શું ઘેલા વીચાર ? એવી હવાઈ આશા રાખવા તો શું પણ એ વીચાર વટીક કરવા વાસ્તે તારે શરમાવું જોઈએ. ”

“ લે આલો શીરીનખાઈ, ” નાનુંએ ટોડું ફફડાવીને કહ્યું. “ તમે મારાં વરાં બેઠેન થયાંય તેથી એમ હવે મને કાંઈ ધમકાવા દબરાવાનું આશરો નહીં. વાહ, એ શું બરચું ? હું શું કંઈ નાદાંન ખુચું છેઉં કે જે તેની વાત ? ”

“પણ તારામાં ખુશાં જોઈલી બી અક્કલ નથી,” મને ખીજ-વાઈને કહયા વના ચાલ્યુ નહીં. “અક્કલ હોતે તો એવું કહેલું ગાંડું તું ધારતે બી નહીં ને બોલતે બી નહીં.”

“લે, જોજો હ:,” નાજાંએ વધારે ગરમ થઇ કહ્યું. “હું તમારાં કરતાં ઘણું વધારે શીખેલી છું. હું અંગ્રેજી સહી શીખીય તે કંઈ સુધ છે કે? તમારા કરતાં મારી સમજ શકતી ઘણી વધારે સારી છે, વાસ્તે હવે આખરમાં ચુપ થઈ જાઓ.”

જર આ કજીઆથી ગભરાઈ ગઇ, ને તેણે મારાં ગલાં આસ-પાસ હાથ નાંખી નાજાંના બોલવાનો જરા બી ગુસ્સો નહી કરવા માંગી લીધું.

હયાં કદાચ તકરાર વધતે, પણ તેટલાં દાકટર દાદાભાઈ અમે બેઠાં હતાં તેજ ઓરડામાં આવ્યા. તેવણનાંજ “ફીટમેન્ટ” હેઠલ હમાયજી હતાં તે મને દારાબે કહેલું હતું, ને તેઓને એટલા ઉદાસ આવેલા જોઇ અમે ચમકી ઉઠ્યાં. હું ત્યાં આવી હતી ને મારી બેહેનો સાથે એ ઓરડામાં હતી એમ જાણીનેજ દાકટર ત્યાં આવ્યા હતા.

“શીરીનબાઈ, તમે ઘણાં નેક વખતે તમારી બેહેનો પાસે આવવા પાંખ્યાંય,” તેઓએ ગંભીર સાહાદે કહ્યું; “એ બચાંઓને હવે તમારી ગરજ પરશે, કેમકે હવે એ બચારીઓનો માથે વાસે વરી પાછું કોઇ રહ્યું નથી.”

“કાંય, કાંય, ડાકટર?” મેં ગભરાઇને કહ્યું, “હમાયજી—

“ગુજરી ગયાં,” દાકટરે પુરું કીધું. “પાસેના ઓરડામાં હમણાજ તેઓએ પોતાનો જાન પોતાના પેદા કરનારને હવાલે કીધોય.”

મારી જર તો આ સાંભલતાં ફસડાઇ પડી, ને મને બી ઘણુંજ દુઃખ લાગ્યું, કે જ્યારે નાજાં શકત થોડીક પલ ગંભીર અસરથી થસ થઈ ચુપ ઉભી !

* * * * *

મરનારનું ચાહારમ વીટાં તેણીએ કાંઇખી વીલ કીધું હતું કે નહીં તેની જુસ્તેજો ચાલી, ને જે સોલીસીટરની તે દરેક અગતનાં કામમાં સલાહ લેતી હતી તેને તેડી મંગાવામાં આજ્યો. આ સોલીસીટરે સાદુ ના પાડી કે તેને હસ્તક કશું બી વીલ થયુંજ નથી, અને ત્યાર પછી ડાકટર દાદાભાઈ અને તે સોલીસીટરે કાયદા પ્રમાણે

તે વીલ સંબંધી જુસ્તેજો કરવા માંડી. તેઓએ મરનારનું અનેક ચક્રમપણું યાદ કર્યું, ને ત્યારે તે વીલ કાઢું બી હોય ને છુપાવ્યું બી હોય એ અનુમાનથી તેઓએ વીલ સોહોધવા માંડ્યું, પણ કશું હાથ આવ્યું નહીં. તેઓએ ખાનાં પેટી કપટ વગેરે ફેડી ફાડીને જોવામા કશી કસર કરી નહીં, પણ વીલ જેવી એક બી કાપલી હાથ લાગી શકી નહીં. મરનારને લખવાનો ફટકો પડવાની સાથે તે અચારીની જખાંન ખેંચાઈ ગઈ હતી, ને ડાકટર દાદાભાઈએ તેણીની છેલ્લી ઘડીએ 'કાંઈ કેહેવું છે?' એ મતલબનું ધણુંક પુછ્યું, પણ તેણીએ કશો જવાબ દીધો નહીં. તેણીએ ચાલવાની કાશેશ તો ઘણી કરી, પણ જ્યાં ખુદરતનીજ મના ત્યાં તે શું કરી શકે ?

મરનારનાં સગાં વાહલાં કોઈ ન હતાં માટે તેણીની સેવટની ક્રિયા વટીક અંગત દોસ્તો ને પારપડોસીઓએ કરી, અને વીલ નહીં મલવાની ખોટ સૌથી મોટી દુઃખભરેલી મારી ઉછાછલી બેહેન નાંજાંને લાગી આવી. તેણે મરનારના પૈસા વીલની રાહે તેઓનેજ મલશે એવી પુરી ને પક્કી ઉમેદ સાથે તે વીશે હજારો હવાઈ કીડલા બાંધવાની બેવકુશી કરી હતી, તેને માટે આ નહીં વકી રાખેલી નાઉમેદી અતી ઘણી ધાતકી થઈ પડી, કાંચકે વીલ વગર ત્યાંની એક કુમટીપર બી મારી એ બેહેનોનો હક પોહોંએ તેમ ન હતું. મને પોતાને એથી થોડું દુઃખ લાગ્યું નહીં. મને મારા જીવનું પડ્યું હતું ત્યાં હવે તો મારે એ બેક કમનસીબ બેહેનોને બી મારે આથે લઇને રેહેવાનું હતું, તો અમો સર્વનો ગુજારો કેમ ચાલશે એ મારો મસ મોટો અફસોસ થઈ પડ્યો.

મરનારની મીલકત તો સરકારી કાયદા મુજબ તેના કોઇ હકદાર વારસ વકીલની ગેરહાજરીમાં પેક થઈ ગઇ, કેમકે સોલ્લીસીટરોનાં મત મુજબ એક ચોક્કસ મુદત સુધી તેનો કોઇ બી દાવાદાર નીકલી આવે તે આશા અથવા શીકરમાં કોઇનાથી તેને હાથ કરી શકાય નહીં. એમ થવાથી મારી બેહેનોને મારે આશરે લઈ જઇને મારે એક જુદું ઘર માંડી રેહેવુંજ પડ્યું, અને ત્યારે નવેસરથી તે ઘર માંડવાની ને રેહેવાની, તેમજ વલી રહીને હવે પછી નીભાવ સા- માંથી કરવો તેની એકથી એક હજાર જે જંજલો ને શીકરો મને થઈ તેનો વાંચનાર શું દયાથી ખ્યાલ કરી નહીં શકશે ?

પ્રકરણ ૯૭ મું.

આગલી પાછલી.

નાનું મરનારની દોલતપર એટલી મુસ્તાક હતી, અને તે કાંઈક એવી છકેલ બેહેકેલ અને તુંદ બની ગઈ હતી કે ગરીબાઈમાં હવે તેને ગમશે કેમ તેજ મને સમજ નહીં પડ્યું. વલી મેં જલ-દીજ જોઈ લીધું કે તેના તુંદ સ્વભાવને લીધે તેને ને મને બને એમ બી નહીંજ હતું ! હું એ બેઉ બેહેનોને લઈને દાદાબાઈ દાક્ટરનાં ઘરની પડોસમાંજ એક નાહનો મજલો ખાલી મલી ગયો તે ભાટે લઈ તુરત વેલા રહી હતી, અને જરૂરજોગો સરસામાંન વટીક અમારા મુરબી સમાન તે બલા ડાકટરે પોતાની ગીરેથી પુરો પાડ્યો હતો, પણ તે બધું મારી નાનનાં નસકોરાંમાં જગ બી આવ્યું નહીં. તે હમાયજનાં વાડી જેવા ઘરમાં કીમતી ફરનીયરની સઘલી સગવડ સાથે વસેલી હતી, વાસ્તે હયાં તો તેને જે હોય તે “બરેરે !” ને “ઘરેરે !” પડ્યું. આ તેની ચાલથી હું અતી ઘણી દુઃખી થઈ, ને ખુદાના સુગર કરીને જે હાલતમાં હોઈએ તે ઉપર સખર અખ-ત્યાર કરવા તેમજ સંતોશ પકડવા મેં તેને સમજવીને તેમજ ધમકાવીને ઘણી વખત કહ્યું, પણ ફાકટ. ઓર તેથી અનેક વખત, અમો કજીઓ કરી પડતાં, અને ત્યારે મને એ નામોશીનો દેખાવ અટકાવા મારી મરજી ઉપરાંત ખાંમોશ રહેવું પડતું, એટલે તે બેવકુફ છોકરી બેળમાં આવે તેટલું બધું બોલી બકીને થાકી થાકીને પોતેજ ઠેકાંણે પડતી.

પણ ખરેખરો સધ્યારો તો એ હતો કે મારી જરાવમાં નાનની એ બધી નજીસ ચાલોની જરા બી અસર ઉતરી ન હતી. તે ઓર નાનની એ ચાલથી ઘણીજ દુઃખી થતી, અને અમો એ બેહેનોનો મતફેર અટકાવા ને એખલાસ વધારવા પોતે આટલી આલક ઉંમરની છતાં તે પોતાથી બનતું કરતી હતી !

એમ તુરત વેલા એક મકાન લઈને એ રીતે ઠર પડવા પછી હવે પછી કરવું શું તે વીશિનાં ધાતકી વમાસણમાં જો અને મારા બહાલા ભાઈ દારાએ ઘણાક દીવસ કશાં બી લાયક અનુમાનપર આવ્યા વના ગુમાવ્યા. બલા ડાકટર દાદાબાઈની અમોને અવલથી

હતી તેમ ઉપર કહ્યા મુજબ આ નવાં સંકટમાં બી દરેક સદલાહ ને દરેક મદદ મોગુદ હતી, પણ તે અચારા આપણે આગલ વાંચી આવ્યાં છીએ તેમ “ વખત ” ના સપાટામાં એટલા બધા આવી ગયા હતા કે તેવણનાં દયાલુ દીવની પુરી મરજી પ્રમાણે નાણાં સંબધી તેઓ ચાહે તેવી ને તેટલી અમોને મદદ કરવાને ખરેખર અશક્ત હતા. એમ છતાં તેવણે એટલી વડીક હોંમત આપી કે નાનગંને જો મારી માણક કોઇ એકાદી નોકરીમાં ગોઠવી દેવાને બની આવે, તો જર એવાં કોઇ કામને વારતે લાયક ઉંમરની થાયે ત્યાં વેર તેને તેઓ દારાબની સાથે પોતાનાં ઘેરમાં પોતે રાખે—અને ત્યારે હવે જે સંકટાંમણુ રહી હતી તે એકલી નાનગંને લગતીજ હતી.

પણ નાનગં કાંઇ જેમ તેમ સમજી જાય એવું ભલું માણસ ન હતી. તેનો તોર એક શેઠાંણીના જેવો ને રોજ એક મોટાં અભ-
ધજીને યરનો હતો એટલે નોકરીનીજ દરખાસ્ત રજી કરતાં તે તો એક વાધણની માણક ઉછલશે ને છેરાશે એ અમો બેઉ ભાઈ બેહેનો તેમજ ભણા ડાકટર બી સારી રવેસે સમજતાં હતાં. એજ સમયને લીધે અમો વલી એ અમારી ઓછી સમજની બેહેનને અમારી મસલતોમાંથી બાકાત રાખતાં હતાં, અને એવી એક છેલ્લી મસલત દરમ્યાંન અંતે અમો એમ ઠડાવ કરી ઉઠ્યાં કે હાલ તો થોડુંક સુધી ચાલે છે તેમ ચાલવા દેવું. અમારી મતલબ એ હતી કે નાનગંપર અમારાંજ ઘરમાં થોડી ઘણી લીલી સુકી ગુજરવા દેવી, કે જેથી પછી જયારે નોકરી કરવાની દરખાસ્ત તેની આગલ રજી થાય ત્યારે તે દરખાસ્ત ઉપર તે ઓછી હેબતથી વીચાર કરવાની દુરઅંદેશી બતાવી શકે. એમ કરતાં અમો બેઉ ભાઈ બેહે-
નોને અમારી કમાઈમાંથી આજવેર જે બચાવ્યું હતું તેનો ભોગ આપવો તો હતો, પણ અમારી બેહેનનાં ભણાંને ખાતર તે બોહી બેસવાની ખોટ ખમવાનું અમને જરાએ ભારી લાગ્યું નહીં. દારાબને મેં ખસરનાં નાટકને લગતાં ચેડાં ને તેની તે કંગાલ બીખારી કુંપનીને લગતાં સંકટની સઘલી કેરીયત બી કહી હતી, અને તેથી તેની તેમજ આ નાનગંની બેહની એ ઓછી અક્કલનું પરીણામ શું થશે તે વીશે ગંભીર ખ્યાલ કરીને અનેક વખત અમો બેઉ ભાઈ બેહેન અમારાં આંસુ સાથે ભેલતાં.

હવે નોકરીઓથી થોડુંક સુધી ‘રીટાયર’ થઈને હું મારા ભાઈ એહેનો સાથે રહી હતી તે દરમ્યાન મને મારી ગઈ યુજરીની ધણીક ખીનાઓ યાદ આવી, જેમાં હીજી શેઠખાંનદાંનની કમનસીબ ધણ્યાં-ણીની વાત સૌથી અગત ધરાવનાર હતી. હું તે ભલી અબલાને મલીને મારે માથેનો કાલો કલંક ધોધ નાંખવાને આતુર હતી વાસ્તે તે નીચ નાલેશી ખોટી પાડી આપવા હું પોતે હાંમત કરીને એક વાર હવે એ મારા જુના શેઠને અંગલે ગઈ. ત્યાં જતાં મેં ધણી નાઉમેદી વચ્ચે જાણું કે તેઓ પોતાની સેહેલવાહાથી હજી પાછાં ૫૨યાં ન હતાં. મને એ મારા શેઠના જુના નોકરો માંહેલો એક માલી ૫૨ત મળ્યો, જેણે મને તુરત ઓલખી, ને અમો સધલાં સાથે ઘણો પલોટાઇ ગયલો હોવાથી ધણી ભલી લાગણીથી નીચેનું આરણું ઉંઘાડી અંદર લઇ જઈ મને ખુરસી આપી બેસાડી. તે ઘણો ભલો ખુદો હતો. મારે લગતી નાલેશી જેમ અંગલામાંનાં નાધલાં મોટાં બધાંએ જાણી હતી, તેમજ તેણે જી જાણી હતી, પણ તેણે મને પ્રમાણીક ખાત્રી આપી કે તેણે કદી જી તે માંની ન હતી. “મેં તો તેજ વખતે કહ્યું હતું,” તેણે કહ્યું, “કે તે તો માણસ જુદાં હોય. શીરીન તેનાં મેંનાપરથી તેવી દેખાતી હતીજ નહીં ને તે ખુશીથી ગીએલી હોવી જોઈએજ નહીં.”

તે ભલા માલીનાં આ સારાં મત ને તેના સંબંધમાં તેનાં કેહેવા મુજબ તેણે જીજાં મારાં ભાઇઅંધ નોકરન૫રો સાથે કરેલી લડત માટે મેં તેનો ઘણો ઉપકાર માન્યો, અને પછી મારાં શેઠ શેઠાંણીના સર સમાચાર પુછ્યા.

“તે લોક હાલ તો માહાવજેશ્વરમાં શેઠનાં પોતાના અંગલામાં રહેલાં છે,” માલીએ ખબર આપી. “કેહે જે શેઠાંણી બચારી બહુજ સુકાતી જાએચ ને દાકટરોની દવા કંઈ કારગત લાગતી નથી. તેને છુપું થું દુઃખ છે તે કંઈ ખબર નથી પડતી, પણ બચારી મરેહાલ બની ગઈ છે.”

આ “મરેહાલ” થવાનો સખખ હું જેમ સમજી ગઇ તેમ વાંચનાર જી સમજી લીધા વના રહેશે નહીં. એક પાપતું પગલું જે તેણીએ કદી લીધું ન હતું પણ લેવાનો અવિચાર અથવા નખલાઇ માત્ર બતાવી હતી તેના સંબંધના વેહેમનો ભોગ થઈ તેનો ધાતકી ભરથાર હતું તે કરતાં ઘણું વધારે માની લઈ

નાહક દેણીને તાણાંબાંણીથી વીંધી નાખતો હતો. વલી પોતે ફેટલી હદ સુધીની નખલાઈ ને નાદાન્યત બતાવી શકી હતી તે કેહેવાની તે અબલામાં હીંમત પેહેલેથીજ નહીં આવી, એટલે દનપર દન વધુ ને વધુ હીંમત હારી જતાં તેણી તે દોસાની નજરમાં ખરેખરી તક્સીરવાર ઠંડી હતી, અને હવે તે વગર મોહતે મરતી હતી. એવી અભાગણી અબલાઓના કમનસીબ હાલપર ખુદ દયા કરો ! મને તો ખરેખર એ મારી ગરીબરી શેઠાંણીની ઘણીજ દયા લાગી, કેમકે બાતેનના સધલા છુપા બેદ બરમોથી. અનેક સંજોગને લીધે હું પુરેપુરી માહીતગાર થઈ રહી હતી.

“ શેઠાંણીને તારે વાસ્તે ઘણોજ ખુશ વેહેમ બેસી ગીયોય, શીરીનબાઈ,” તે ભલા દોસાએ પોતાના સાચા ખુલાસાઓ જરી રાખ્યા. “કેહ જે અમીના આગલ અવારનવાર તેવણુ તારે વીશે હલકું બોલેય, કેમકે તેવણુ કેહેય કે ‘નજરે જોયણુ’ બોટું હોયજ નહીં, ને જ્યારે શીરીનને મેં પોતે લુચ્છા જાંહંગીર સાથે વાંદરાના એક એવા એકાંત રસ્તાપર શાંતપણે એખલી ધરતાં જોઇ ત્યારે તે અહીંથી પોતાની ખુશીથી રાતોરાત ગઇ તેમાં હું અજાયબી સમજતીજ નથી ?”

“ એમ બધું કોણુ—મારી શેઠાંણી માનેય ને કેહેય ?” મેં હુખથી વીંધાઇને કહ્યું. “ અરે ત્યારે તો તેઓ અતરે પાછાં ફરે ત્યાંસુધી ચોળવું બી નામુનાસેજ છે. મારી પાસે એ બધી બીનાઓ વીશે વીગત સાથે લખેલો એક કાગલ તૈયાર છે, ને તે કાગલ તે હવે માહખેશ્વરનું મને જે ઠેકાંણુ આપ્યું છે તે સરનામે હું તુરત મોકલી આપું.”

આ વીચાર તે ખુદાને ઘણો ગમ્યો, અને તેથી બીજી ફેટલીક વાતચીતો કરી હું તે મકાનમાંથી તે ભલા માલીની રજા લઈ બહાર પડી.

પ્રકરણ ૯૮ મું

પુરાણી પીછાણ.

મેહેમવાલાંઓને લાંજ વીગત સાથે લખીને તૈયાર રાખેલાં તે કાગલના ખ્યાલમાં રસ્તા ઉપરથી હું ઝપાટામાં ચાલી. હું તમામ નીરદોશ છતે મારી શેઠાંણી, કે જે મારાપર એક વાર જીવ આપતી હતી ને જેને મારી નીતીને માટે આટલું ઉંચું મત હતું તે, એવું

નીચ ને હલકું મારે વીશે વીચારી શકી એ જાલેમ અફસોસના ખ્યાલમાં ને ખ્યાલમાં નાકા ઉપરથી એકાદ ગાડી મલે તો કરી લઈને ઘરે પોહોંચવાના ઉંમગમાં હું આગલ વધી. એમ કરતાં હું જતી હતી તે રસ્તાની એક બાજુએ એક પારસી ઝવેરીની દુકાણમાં અચપ્પચ મારી નજર ખેંચાઈ. મેં જોયું કે તેમાં એક ખુલ્લી કપાટમાં કેટલોક કીંમતી અસખાખ બરેલો હતો, જે મારો આગલ જોયલો ને જાણીતો હતો ! તે બધું કીંમતી રૂપાકામ ને ઝરઝવેરાત હતું, અને મારી નજર તે ઉપર ખેંચતાંજ મેં તે લગાર વધુ સંભાલથી જોયું, ને તુરતજ તે વાડયાના જાંહાંગીરની મતા તરીકે પીછાણ્યું. વાંચનાર યાદ કરશે કે તે લુચ્છાએ મને ફસાવા ને લલચાવા વાંદરાનો બંગલો મારે માટે આરાસ્તા કરાવ્યો હતો, ને મારા ચોર-ડામાં થણાક કીંમતી દરદાગીણા મને લલચાવા કાજે ખાશ ખરીદીને તેણે મુક્યા હતા, જે બધા છયોક આ દુકાણમાં હમણાં વેચવા મેલેલા હતા !

તે કાણુ વેચે ? વાડયાનો જાંહાંગીર તો તે વેચતો હોયજ નહીં, પણ મને તુરત ખ્યાલ થયો કે બેજુ ખુલ્લમની કુંપની જે રાત્રે હું તે બંગલામાંથી નાહાડી તે રાત્રે ત્યાં તજદી લઈ પધારી હતી, ને તે ફરમાસુ કુંપની ત્યાંથી એ બધો અસખાખ યજમદે કરી ગઈ હતી, વાસ્તે વાત જુની થવા બાદ તેઓએજ હવે તે અસખાખ આ કોષ્ટ લુચ્છા દુકાણુદારને વેચેલો હોવો જોઈએ. પણ વલી એ અનુમાનની લગોલગ મને યાદ આવ્યું કે વાડયાના જાંહાંગીરે પોતાના બંગલાની એ મોટી ચોરીના સંબંધમાં નફટ નાકે (પણ પોતાનું મોં છુપાવીને) એ ચોરી પકડી આપે તેને માટે રૂ. ૩૦૦ નું ઇનામ બી છપાવ્યું હતું. તે ઇનામ તેણે પોતાના સોલીસીટરની મારફતે તેઓને નામેજ છપાવ્યું હતું, ને તે આગલ એક વખત મારાં વાંચવામાં બી આવ્યું હતું; તે ઇનામ એ મારા સંબંધના જાંહાંગીરના દાગીણાઓને વાસ્તેજ છે એમ હું તુરત પાંખી ગઈ હતી, કેમકે જાંહાંગીરના સોલીસીટર કાણુ હતા તે મને ખબર હતી.

હવે ત્યારે એમ એક વાર મારી ખાત્રી થઈ કે એ અસખાખ બધો તેજ હતો ત્યારે હું હીંમત પકડીને તે દુકાણુમાં ગઈ. ત્યાં બાજુએ એક ખુણામાં તે પારસી ઝવેરી બે ચાર પંચીગરો આગલ બેસીને

કાંઈ કામ લેતો હતો તે મને જોઈને વેહેલો વેહેલો “આવો માએજ,” “બાઈ આવો સાહેબ” કરતો ઉઠી આવ્યો, ને હોકમની આરજીમાં ઉભો.

હું અવલ તો જાણે કાંઈ દરદાગીજી જોવાની મક્કસદથીજ અંદર આવી હોઉં તેમ બધે ફરી, અને બધું જોવા ને વધારે ધ્યાનથી તપાસવા લાગી, એટલે મારી વધુ પક્કી ખાત્રી થઈ. તેજ દરમ્યાન વલી મારી પોતાની વીટી ને પાકીટ ખી ત્યાં એક કેસમાં મુકેલી હતી તે ઉપર મારું ધ્યાન દોડ્યું. આ વીટી નાધલી તેહમીને હું સોહોધી લાવી હતી તેના ઈનામમાં હીજ શેઠખાનદાનની ‘ધણ્યાં-ણીએ મને આપી હતી તેજ હતી, અને વલી તેજ વીટીની પાસે મારી પાકેટ ખી હતી. એ પાકેટ ખી મારી ધણી માનીતી હતી, કેમકે તે સમકલી નાધલી ને સાદી તોખી ધણી શોભીતી હતી. એટલાવાસ્તે એ મારી મતા પાછી જોઈને હું ખુશી થઈ, ને દુકાણમાં આવી હતી ત્યારે તો તે ખરીદી લેવાનોજ મેં ઠાવ કીધો, ને તેની કીંમત પુછી.

તે દયાનતના પાક (?) દુકાંણદારે હતી તેથી ત્રણ ત્રણ ધણી કીંમત તે મારી મતાઓની મને કહી, કેમકે મને એખલી જોઈ તે લુચ્છો મને દેખીતી રીતે ધાભરી જવાનું કરતો હતો. આથી હું મનમાં હસી, ને ત્યારે તે દુકાંણદાર ગભરાતો જણાયો. યાતો તેનું પાપી હૈયું તેને ડંખતું હોવાથી તે બીહીધો કે તે માલ ચોરીનો છે એમ મેં પારખ્યું હતું, અથવા તો હું તે દાગીણાઓની ખરી કીંમત જાણી શકવા જેટલી ખબરદાર હતી એમ તેણે ધાર્યું. ગમે તે હોય, પણ મારાં મનમાં હસવાથી તેને ધણું અસાંખું લાગતું જણાયું.

“તમારી દુકાંણમાં એકજ ભાવ છે કે ?” મેં અનકાથી પુછ્યું.

“જી હા, પણ તમે ગમે તે કીંમત ફરમાવો,” તેણે ખોટી ધામધુમ ને દોડદોડમાં પોતાનું અસાંખું પાછું છુપાવી દેવાની ફાફટ કોશેશ કરતાં કહ્યું. “જોવોનીજ, પાકીટ ધણી સુંદર છે, ને વીટીનો હીરો તો—”

“એ દાગીણાઓની તમારે તારીફ કરવાની તબદી લેવીજ નહીં, કેમકે મારા એ વાપરેલા છે,” મેં હસીને કહ્યું “એ તો મારા પોતાના છે, ને તમે તો એ ચોરીનો માલ રાખેલો છે.”

“હું, ન-ન-નહીંજી એ શું કહેાય ?” તે લુચ્છે પારસી તોતરો બોલરો થયો. “મેં તો એ મોંઘે ભાવે બધું લીધુંય. હું નહીં જાણુતોતો કે એ ચોરીનો માલ છે.”

“તમે જાણુતાતા,” મેં ઘણી હીંમતથી ને કાંઈક ભારથી કહ્યું ; અને પછી સાંમેની કબટમાં તેણે પેલા જાંઠાંગીરવાલા કીંમતી દાગીણાઓ બધા બેહાધથી દેખાતા મુક્યા હતા ને બતાવી મેં કહ્યું, “આએ બધો ચોરીનો માલ છે, ને અંગ્રેજ સરકારના કાયદા મુજબ ચોરીનો માલ વેચનાર કરનાં બી તે લેનાર તો વધતી સજાને લાયકનો ગણાયય.”

“અરે ચપોરે જી ચપો,” તે પારસીએ ધભરાઈ અકલાઈને કાકલુદી કરી. “મારી બધી આંટનું ને દુકાંણનું સત્યાનાસ વરી જશે ! બાધ સાહેબ,” તેણે વધુ કાકલુદીના દેખાવથી ને માંનથી પુછ્યું, “એ બધી મતા શું તમારી છે ?”

“બધી મતા તો મારી નથીજ,” મેં કહ્યું. “મારી તો ફક્ત આએ એક વીંટી ને પાકીટજી છે, પણ આ બાકીની મતા બી કોણ ધણીની છે તે મને ખબર છે.”

“ત્યારે તમારી મતા તમે સુખેથી પાછી લેઓજી,” તેણે મને રાજી કરવા ને રાજી રાખવાના હેતુથી ઘણાં માન સમેત કહ્યું. “એના મને પૈસા આપવા પડયાય, પણ મારી બેવકુશીની સજામાં તે ખોટ હું ખુશીથી ખમશ. ગમે તો આએ બધી મતા તમે લઈ જાઓ, પણ ખુદને ખાતર બાધ સાહેબ—”

“નહીં, એ મતા મારી નથી તેથી મારે લેવી બી નથી,” મેં કહ્યું, ને પછી તેને હું સત્તાના સપાટામાં ડસવા દેવશ નહીં એવો કાંઈક સધ્યારો આપી હું મારી શુભાયલી બેઉ મતા લઇ તે બદ દેખાનતી દુકાંણુદારને ત્યાંથી બાહર પડી.

દેખીતી રીતે તે બાળુએ તેનો ધંધો ધીકતો ચાલતો હતો, કેમકે મોટે મોટે ખાંચરેના બંગલાઓનાં પાસાંમાં તે એવા ઠાઠ સાયની દુકાંણુ ઉંઘાડી બેઠો હતો, ને દેખીતું મોટું ભાડું ભરતો હતો તે અમરથું કેમ હોય ?—અને ત્યારે તે વલી કશો આબરુદાર બી તે લાઇનમાં ગણાતો હોવોજી જોઇએ, કે બ્યારે તે ખરેખર કેવો આબરુદાર હતો તે તો વાંચનારે જોઇ લીધું ! ખચ્ચીત, “ખીણું

એટલું શેનું નહીં,” ને “ઉજલું એટલું દુધ નહીં” એ મીસાલો આ સંસારના સંબંધમાં કેટલી બધી ખરી છે? બાહુરથી જોએ અશો દેખાવના ઘોતા ઘોતા ને સોજળ સાજળ હોય છે, તેઓ બાતેનમાં બેહુલી ભગત જેવા મેલા બદમાશો હોય છે એમ કેટલી બધી વાર આપણા અનુભવમાં આપણે જોઈ અને જાણી શકીએ છીએ!

પ્રકરણ ૯૯ મું

એક ૪૨૪.

પણ દુકાણમાંથી બહાર આવવા પછી મને ઘર જવા ગમ્યું નહીં. મેં જોયું કે આ દુકાણદાર કોઈ સાધુના સાહવા હેઠલ લુચ્છો હતો, અને બેનુ બુલડાગ અને કાકાકરી જેવા ચોરો ને બદમા-સોનો મલત્યો ને મસલત્યો હતો. તેણે દેખીતી રીતે તે સઘલો કીંમતી અસબાબ તે બાંગરો પાસે પાંણીને મુલે પડાવી લીધો હતો, અને તે છતાં વધી મારા બાબમાં તે કરવા ગયો તેમ તે દાગીણા-ઓ તેમની અસલ કીંમત કરતાં ત્રણ ઘણા કીંમતે વેચવાની તે જોકોને થાપ આપતો હતો. તેવા માણસને, મેં ખ્યાલ કર્યો કે, અચ્છી સજ્જ તો થવીજ ઘટે, ને તેથી મેં તુરતજ ડાવ કીધો કે ત્રાડીયાના જાંઘાંગીરના જે સોલીસીટરોએ ઈનામ છપાવેલું હતું તેમને જઈને મલવું, અને એ ચોરીનો માલ ક્યાં હતો તેની ખબર આપવી.

મારું પેહેલાં તો મન થયું કે તે ચોરોનાં નામનીસાંણું હું જે જાણતી હતી તે બી કહી આપવાં, પણ તેઓએ મને મારી પાક હોરમત સાથે તે બદીના ગારમાંથી જતી મુકી હતી તે હેરાંન યાદ કરી મેં બુલડાગ ને કાકરીનાં નામો તો બાઈ જવાનોજ હરાવ કર્યો, અને વધી પેલા જીવેરીને બી હેરાંન નહીં કરવાનું મેં પ્રામીસ આપ્યું હતું, વાસ્તે તેને વાસ્તે માંશીની કબુલાત લખાવી લઈ ફક્ત તે સોલીસીટરોને તે ચોરાયલી મતાનોજ પતો મેલવી આપવાના હરાવ સમેત મેં ત્યાં જવાનું મન કીધું. એ પછી તુરત એક ગાડી કરી લઈ મેં છૂટમાં જ્યાં કોટેકોટ તે સોલીસીટરોની આશીસ હતી ત્યાં હંકાર્યું. તેઓએ તો એ ચોરી જે કોષ પકડી આપે તેને માટે રૂ. ૩૦૦૦નું ઈનામ છપાવ્યું હતું, પણ આ ઈનામ મારે લેવું કે નહીં.

તે હવે સવાલ રહ્યો ! એવા અધમ મુજબાના પઈસાનું ઇનામ મારે તો નહીંજ લેવું ઘટે, પણ મેં ઠરાવ કીધો કે તેમને બી જતા નહીંજ મુકવા જોઈએ. તે ૩૦૦ રૂપીઆ મારે હાથમાં બી પકડવા તો નહીંજ, પણ બાહારોબાહાર કોઈ લાયક ધરમખાતાંને મદદ થવા તે અનામત જાય એવી ગોઠવણ કરવી એમ મેં નક્કી કર્યું. આ બધાં સંતોશકારક અનુમાનો અને સેવટોપર આવ્યા પછીજ હું તે સોલીસીટરોની આશીસમાં ઉતરવા પાંખી, અને ગાડી ઉભી રાખીને હું અંદર ગયો.

ત્યાં હાસપીટાલોમાં ખાટલા હોયછે તેમ આગલના એક મોટા ઓરડામાં પાસે પાસે ટેબલો મુકી હારેકટાર બધા કલારકો ગોઠવાયલા હતા. તેમાંથી આગલનીજ ટેબલવાલાને મેં મીં સંજના (સોલીસીટર) હતા કે નહીં તે પુછ્યું, ને તેણે અદબથી ઉભો થઈ મને જવાબ દીધો કે તેવણ એક કલાકથી બાહાર ગયલા હતા, પણ હવે આવવાનો વખત થયો હતો. તે પછી તેણે એક હમાલને પોકારી “એ બાઈ સાયકુ” સંજના શેઠકા ઓરડામાં બેઠાઓ” એવો હુકમ આપ્યો, અને હું તે કલારકને ‘ઠંક યુ’ કહી તે હમાલની પુઠે ગઈ. પણ તે કલારકોવાલો મોટા ઓરડા પસાર કરી જતાં મને કાંઈક બારી પડ્યું, કેમકે હું કાંઈ જોવા જોગ ચીજ હોઉં તેમ દરેક કલારકો કામમાંથી માંધા બાહાર કાઢી કાંઈક ઘણી અગ્નયબી ને ધુસ ધુસ વચ્ચે મને ટીકવા પડ્યા.

મીં સંજનાનો ઓરડો એક પારટીશનથી જુદો કીધેલો નાધલો ભાગ હતો, જેમાં વચ્ચે મુકેલી એક અરધી બારી રોકાં બારણાંમાંથી મને દાખલ કરવામાં આવી, અને લઈ જઈને ખુરસી આપવામાં આવી. વલી મારાં બેઠા કેડે તુરત મારાં માથાં ઉપરનો પંખો હાલવા માંડ્યો, એટલે મેં જોયું કે આ આશીસના આદમીઓ મારી સાથ કાંઈક માનથી વરતવા જેટલાં મેહુરબાંન થયાં હતાં.

તે ઓરડામાં ચોપડીઓની કબરો અને બુક કેશો તેમજ એકાદ ઈઝીચેર ને મીં સંજનાની મોટી કુસાદે ટેબલ ઉપરાંત જુદાં જુદાં કુલોનાં નામ સાથની પેટીઓ હતી, જેમાં બેશક તે કુલોના દસ્તાવેજો હોવા જોઈએ. એ બધું જોવાની મને કંઈક ગમત થઈ, ને તેથી પા કલાક સેહેલથી સરી ગયો, તોબી મીં સંજના તો આવ્યા

નહીં. એંતે હવે કાંઈ વાંચવાનું સોહાધવા મેં ઉઠીને ટપલપર નજર કરી, તો આગલજ તે દાહાડાનું “ગવરમેંટ ગેઝટ” પડેલું હતું તે મેં સેહેજ ઉપાડી લીધું, અને તે માંહેલી ઈંગ્રેજી ગુજરાતી જાહેર ખબરો વાંચવા માંડી. એમ કરતાં પાનાં ફેરવતાં “નાદાર દેવાદારોની ટીપ” ઉપર મારું ધ્યાન ખેંચાયું, ને તેવા કમનસીબ (અથવા લુચ્છા?)ની ટીપમાં પારસી નામ કોણ કોણનાં હતાં તે હું વાંચવા પડી, જેવામાં એક નામ વાંચી હું ચોંકી, કેમકે તેમાં પેલા મારા ખીજા શેઠ બીખાજી કલ્યાણીવાલા ઉરફે બીખાદાર ટપ્પુનું નામ હતું ! તે મખીચુસ અધ્યાર પોતાનાં બચ્ચાંઓ ને ગાય ગોલાખ જેવી પરણેતરપર સારા વખતમાં ખી શી શી તરેહના લુખમરાના જુલમ ગુજારતો તે હયાં મને યાદ આવ્યું, ને હવે ત્યારે તેની નાદાર હાલતમાં તે બચારાં મનસીબો (બીખાદારને બાદ કરયે તો) કેવી કરપીણ કંગાલત ને કેવી સખતમાં સખત હાલવેલામાં હશે તેનો ખ્યાલ માત્ર કરતાં મારી છાતી દયાથી ઉભાધ ગઇ. તેની પરણેતર મારા સાથે શેઠાણી જેવી નહીં પણ બેહેન જેવી હતી, ને તે બોલી પણ બલી અબલાએ મારું ભણું કરવાને ઘણું કીધું હતું, અને તેથી તેણીના ધણીની નાદારીની નામોશીથી હું બચ્ચીત અને ખરાં દીલથી દુઃખી થઈ. એ નાદારીનો સખખ ખી હું તુરત સમજી જઈ શકી. તેની નોકરીમાંથી મેં રૂબરૂ લીધી ત્યારે તે પેલા સાંબેની દુકાણુવાલા “માબેદ જમશેદજી ધનજીબાધ હાતઉસ” સાથે જખરાજખરીની હરીશાઈ ને કસાકસીમાં ઉતરયો હતો, અને તેવી અદેખાધખરી હરીશાઈનું એવુંજ કાંધક સેવટ આવવું જોઈએ એવો મને છેક અવલથીજ ભય હતો!

પણ મેં ઉપર કહ્યું તેમ એ નાદારીના સંબંધમાં મને ખરેખર ઘણું લાગ્યું તે એ બીખાદારની બઈએરનું ને તેનાં કમનસીબ પા કુદી બચ્ચાંઓનું હતું, અને તેથી તેજ ઘડીએ મને વીચાર આવી ગયો કે પેલાં ધનામનો સઉથી રૂડો ઉખ્યોગ તે રકમ તે ગરીબરી અબલાપર મોકલી આપવાનોજ થશે. આ ઠરાવ હું મારાં મનમાં ખાનખીન કરી રહી તેટલાં બારણું ઉંઘડ્યું. ને મીઠું સંજના સોલીસીટર ઓરડામાં આવ્યા. તેવણની પછવાડે એક હમાલ ચોપડીઓનો ચોરો લઈ દાખલ થયો, અને તેનાં તે બાજુઓના એક બુક

કેસપર મુકી જવા પછી મીં સંનનાએ તુરત મારાપર ધયાંત આપ્યું, અને હું કોણ હતી ને શું માંગતી હતી તે ઘણા મીઠાસથી પુછ્યું.

તે એક ઠંડા સ્વભાવનો લાયકીવાલો અદ્દર ઉંમરનો ને બાહોસ દેખાવનો પારસી હતો. તેનાંમાં એક કામદાર સોલીસીટરની બધી અદા હતી, પણ જે નકામા જેવાઓ આખી દુન્યાનું કામ તે લોકનાંજ માથાપર હોય તેની ખોટી ધરપચ ને ધામધુમ બતાવે છે તે જરા ખી ન હતું.

“જી તમે કંઈ એક વાંદરેના બંગલામાં થયલી ચોરી વીશે ઈનામ છપાવ્યું?” મેં પુછ્યું.

“હા, તેનું શું?” તેણે કહ્યું. “અમે એક અમારાં કુલની ફરમાસથી છપાવ્યું ખર?”

“તે ચોરીનો હું પતો મેલવી આપશ,” મેં કહ્યું.

“ખરેખર?” તે સોલીસીટરે અભ્યેખીથી કહ્યું. “તમે તેની વાત શું જાણો?”

“હું તમોથી કશું ખી છુપાવા માંગતી નથીજી,” મેં કહ્યું. “જે એક નીરદોશ અબજાને વારતે ઘણા નજીસ ખ્યાલો ધરાવીને એ દરદાગીણા એ તમારાં કુલે લીધા હતા, તે અબજા હુંજ છેઉં. મેં તે દાગીણા ઠોકરે માર્યા પછી તેની ચોરી થઈ હતી તે હું જાણું. તે ચોરોને ખી હું પીછાંણું, પણ તેનાં હું નામ આખી શકતી નથી, ને જે બજાઈથી મારી પાસે તે નામ મેલવવાનું કરશે તો તેમ તમારાં કુલને જાહેરમાં બેહોરમત થવું પડશે.”

“અચ્છું ત્યારે, તે ચોરનાં નામ નહીં માંગશું,” મીં સંનનાએ પોતાનાં કુલની નાગોશીથી કાંઈક સેહેજ લગવાતાં કહ્યું.

“પણ તેટલુંજ નથી,” મેં કહ્યું. “ખીજી સરત એ છે કે જે ઘણીએ એ ચોરીનો માલ લીધો છે ને રાખ્યો છે તેને ખી તમારે માફ કરવોજ પડશે. તેના પાસથી તે બધા દાગીણા તમે દમ ભરાવ્યાથી એક દોરયાંના ખી ઘસારા વના પાછા મેલવી શકશો, ને તેથી તેને જે બારી નુકસાંની થશે તેજ દંડ ને તેજ સગ્ન તેને માટે પુરતી ગણાશે.”

“વારૂ તે ખી મારે કબુલ છે,” જરાક વાર ગંબીરે વીચાર કાઢ્યા પછી મીં સંનનાએ કબુલાત આપી. “હવે તો તેનું ઠેકાણું

કેહશે? જો તે ટેકાણું ખરું નીકલશે ને ચોરીનો પતો મલશે નો ઇનામના રૂ. ૩૦૦ તાબરતોય તમો ઉપર મોકલી આપીશું.”

“મને તે જોઈતા નથી,” મેં કાંઈક તુચ્છકારથી કહ્યું. “હું પદ્મસાની બાજતમાં ઘણી ગરીબ માણસ છેઉં, પણ એ નીચ કામના સંબંધમાં થતી પદ્મસાની આપ લે મને પસંદ નથી. એટલાવારને એક મારાં કરતાં બી દસ ગણાં મોહતાજમંદ પારસી ફેમીલીનું હું નામ ને ટેકાણું આપશ, ત્યાં તે ઈનામ તમારે મોકલી આપવું પડશે.”

મી० સંજના હયાં કાંઈક અજબ જેવી રીતે મારા બબ્બી ટીકવા લાગ્યા. તેઓને મારું કહેલું ને બોલેલું કાંઈ ઘણુંજ ગમ્યું હોય તેમ દેખીતી બબ્બાની વખાણની દપથી તેઓ મારાં મોં બબ્બી એકાદ બે પત્ર જોવા લાગ્યા, અને પછી વધી બીજી એકાદ બે પત્ર ગંભીર વીચાર કરી મને કહ્યું, “જાઓ, મારે કમુલ છે. તમે મને તે દુકાણવાલાનું નામ નીસાંણ આપો, ને જો તમારાં કેહેવા મુજબ સધશે અસંખ્ય અમારે હાથ આવી જશે તો અમે તે દુકાણદારને તમારી સરત મુજબ જતો મેલવા ઉપરાંત રૂ. ૩૦૦ નું ઈનામ બી તમે કેહશે તેને પોહોંચતું કરવાને બંધાયલા છઈએ.”

“ઘણી મેહેરબાની,” મેં હસીને કહ્યું,—અને પછી તે દુકાણદારનું નામ ને ટેકાણું જે મેં ચોક્કસ ખ્યાલમાં રાખ્યું હતું તે નોંધાવી કહ્યું, “ઇનામની રકમ મારી ઉપર મોકલી આપવા જરૂર નથી. હું એક નામ નોંધાઉંય તે મેહેરબાની કરીને લખી લેઓ, ને તે ગરીબ કુટુંબ મેં હમણાં કહ્યું તેમ ઘણી તંગીમાં છે, વારને તે બધા દાગીણા હાથ આવતાં તે ઇનામ મની આરડર કરી પરભાડું ત્યાં મોકલી આપજો, ને મને ફક્ત મારું એડરેસ આપું છું તે મુજબ બે લાઈન તેમ કરો તે બખરની લખવા તજવી લેજો.”

હયાં મેં ભીખાદાર દખ્ખુની પરણેતરનું નામ ને ટેકાણું નોંધાવ્યું તેમજ મારું એડરેસ આપ્યું, અને પછી હું રજા ચાલાવા ઉડી.

મી० સંજનાએ તુરત ખુરસીપરથી ઉડી મને છેક બાહર દાદરવેર મુકવા આવવાની બોહોંસ લીધી, અને દાદર આગલ એક ભાઇ કે બાપનેજ છાજતી મમતાથી ચાંપીને મને શેકહેંડ કરતાં કહ્યું, “તમો જેવાં નેકજાદ ને લાયકીવાલાં બાંનુની પીછાંણ થવા સાથે આજે હું ખરાં દીલથી ખુશી છું. તમારી નીતી ને સહુકા-

છજ નહીં પણ તમારો પરમારથ બી જોઈ હું આજે ખુશી ને અજ-
યબીમાં ગરક ગીયોય. તમારા જેવાં કાંઈ બધાંજ થઈ શકે નહીં,
પણ હું ચાહું કે પારસી બાંનુઓમાં તમે જેવી ભલી અબલાઓ
ધણી હોય.”

મેં મીઠું સંજ્ઞાનાનો તેમની આ સધલી લાયકી, મેહેરબાની ને
સ્તુતી માટે ઘણો ઉપકાર માન્યો, અને હું તેઓથી છુટી પડી, કે
બ્યારે મને વગર શરમાવે કબુલ કરવાની શરજ છે કે તેવણુ જેવાં
એક મોટાં માણસે મારે માટે એવું સારું મત ધરાવી મને કીમતી
“કાપલીમેન્ટ” આપી તેથી મને ખરેખર ઘણો સંતોશ મળ્યો. વલી
વાંદરાવાલી ગલીય નામોશીના સંબંધમાં ભાગ લેનારા સધલાઓને
હું ખુદરતના એ બેદી હાથથી વધતી ઓછી ચીમકીઓ લગાવી
તેમનેજ પછીસે એક પાક ફરજ વડીક અદા કરી શકી, તેથી બી
મનમાં હું ઘણીજ ખુશી થતી બાહેર પડી.

પ્રકરણ ૧૦૦ મું.

એક ભયંકર ભેદ.

પણુ આજે ઘરથી બાહેર પડવા પછીથી મારા સંબંધમાં જે
બીલકુલ નહીં વકી રાખેલા નવા નવા સંજ્ઞેગો થતા આવ્યા હતા,
અને જેને સખમે મને નહીં ધારેલે નવે નવે ઠેકાણે જવું થયું હતું
તે સંજ્ઞેગો હજી પુરા થયા હોય એમ લાગ્યું નહીં, કેમકે હું સો-
લીસીટરને ઘેરથી ઉતરીને ગાડીમાં બેસવા જતી હતી તેટલાં મેં
એક ઓલખીતા ચેહેરાની અબલાને સાંખી બાજુએથી આવતી દીઠી.
આ છોકરીનો ચેહેરો મને ઘણોજ ધ્યાનમાં આવતો હતો, પણુ મેં
આગલ ક્યાં અને ક્યારે તેને જોયલી હતી તે કાંઈ યાદ કરવા છતાં
મારી સમજમાં તુરત આવ્યું નહીં.

બીજા હાથપર તે છોકરીએ મને જોતાંજ ઓલખી હોય તેમ
તેના ચેહેરાપરથી જણાયું, કેમકે તે હસી અને મારી આગલ આવી.
“ઝોરખોય કે?” તેણે આગલ આવીને પુછ્યું.

“નહીં, મારાં ધ્યાનમાં તમારો ચેહેરો છે, ને મેં તમોને
આગલ કેટું જોયલાં છે એમ કંઈ યાદ આવેય, પણુ—”

“તમે સીધાણો પોસાક પેહરીને નાટક કરવા નીકલી પરયાંતાં કેની ત્યારે તમેને હું મલીતી; હવે યાદ આયું ?” તેણીએ હસીને કહ્યું.

અને હવે ખરેખર મને યાદ આવ્યું. હીજ શેઠખાંનદાંનની નાહાની તેહેમીને બેનુ ખુલ્લગની કુંપની ચોરી ગઈ હતી ત્યારે ઘેલા બેહેલ્લધ સાથે “કોલસા મડમ”ના અવતારમાં હું તેણીનો છુટકારો કરવા પેલાં પીલાંમાં ગઈ હતી તે વખતે પેસુ લાંબાની મા સાથે આ તેની દીકરી (પેસુની બેહેન) ને મેં ત્યાં જોઈ હતી. તે વખત એ છોકરી તરફ કાંઈક તેને જોતાંજ મારાં દીલનું ખેંચાણ થયું હતું. તે દેખાવલી, જીવાંન અને દેખીતા સારા ખવાસની હતી, એટલે એક બદબખત કુટુંબમાં જનમવાનાં તેનાં હીણભાગ્યને લીધે તેણીનો સંસાર ધુલ મલી જતો હતો તે વીશે મને ત્યાંજ તેની દયા આવી હતી, અને એવી એક છોકરીને સારે રસ્તે મુકવાનું હું જો કાંઈ સાંધણ થઈ પડું તો તે મારાં મનને ગમતું ને સ્વભાવને અનુકુલ થતુંજ હતું એમ ખ્યાલ કરી તે અખલાને જોઈને હું ખુશી થઈ તેથી વાંચનાર અજબ થશે નહીં.

“તમે મને કાંદાંથી ઓરખી ?” મેં હવે આ મુલાકાતથી અજબ થઈ પુછ્યું.

“તે રાત પછી તમારી તે અજબ જેવી હીંમતની બધી વાત પેસીએ મારી ને માએની આગલ કીધીતી,” તે છોકરી કે જેનું નામ પીરોજમાઈ હતું તેણે કહ્યું. “હું તો તેઆરથી તમારી પર શીદાશીદ થઈ ગેઈતી, ને તમુને એક વખત જોયાં ને ઓરખ્યાં પછી અવારનવાર જ્યારે હું મલતી ત્યારે બોલાવાનું કરતી, પણ તમારું આજની કાંતી આગલ કોઈ વખત મારીપર ધ્યાંન નહીં ખેંચાયલું, એટલે મારી હીંમતજ નહીં ચાલતીતી.”

“હમણાં કાંદાં જાઓય ?” મેં તેની મારી સાથ “સહી-પણાં” કરવાની ખુશી જોઈ અને તો મારે ઘેર લઈ જવાની મક્કસદથી પુછ્યું.

“અમલ તો આ દીયરની દુકાંણમાંથી એક દવા લેવાની છે,” તેણે કહ્યું.

“કાણુને વરે ?” મેં સાદાઈથી પુછ્યું.

પણ આ સવાલ તેને માટે એટલો નહીં ધારેલો ને અચપ્પુચ થએલો જણાયો કે તે તદન ગભરાઈ ગયો ! “ હઃ નહીં, કોઈને—કોઈને વાસ્તે જોઈએય ”—અને તેણે હસીને સવાલ ઉઠાવતાં ચરજની ઢપે કહ્યું “ મારું ગરીબનું એક કામ કરશો ? ”

“ શું ? ”

“ જરા આટલી દવા મને સાંમેથી ટીચરને તાહાંથી લાવી આપશો ? ” તેણે કહ્યું. “ હું અહીંજ ઉભી રહેવશ. જો બધી ખરી જાઉં. ”

“ કાંએ, તમે પોતે કાંએ નહીં જતાં ? ” મેં પુછ્યું.

“ મુઠા બધા જંગલો હોય તો મુઠા ખરી મને તો ખીલીક લાગેય, ” તેણે રીસાયે સાહાદે ગાલ ટુલાવીને કહ્યું.

“ ત્યારે લેવા આયાં શું કામ ? ” મેં કાંઈક હસીને પુછ્યું.

“ તે મુઠાં નહીં માને તે કોણને કેહે ? ” તેણે દરયાદની ઢપે બચાવ કીધો. “ રાંન મારી માએનું તો એજ રહી ગીયું. ”

મેં હવે જોયું કે તે અબલાને સારી સમજમાં લાવવાની મને પુણ્યવંતી તક મળે તેવી ઢપે એખલાસ વધારવા તેનું આ કામ કરવા જોગ હતું, કેમકે તેમાં વાધાભરેલું જરા બી ન હતું. આથી, તેની પાસે મેં પઈસા ને “ પ્રીસ્કીપશન ” માંગી લીધું, (કે જે પ્રીસ્કીપશન એકાદ ઈંગ્રેજ દવાનું નામ માત્ર હતું) અને પછી હું તેને ત્યાંજ ઉભી રહેવા કહી મારી સરેસ્તાની હીંમતથી તે દુકાણ તરફ ગયો. પણ ત્યાં જતાં મને અચપ્પુચ વીજલીના વેગે વેહેમ અને ભય થયો કે તે એમ કરી મારા પાસે એકાદ ઝેરની જોખમ-ભરી ખરીદી કરાવતી હોય તો ? આ મારાં અનુમાનને વધી ટેકા એટલાંથી મલતો હતો કે કોણ સીક હતું તે તે છોકરીએ મને મુતલગ કહ્યું નહીં—તે વીશેનો મારો સવાલ ઉઠાવી દીધો ! વધી તે બચારાં કેવાં ગરીબ હતાં તે હું જાણતી હતી, તો તેઓ ટીચરની દુકાણેથી દવા શાંની લીએ ? પેસુ લાંબો બદમાસ હતો, ને પોતાની મા બેહેનને પાંચ પછસા પુછતો ન હતો તે બધી વાત ખ્યાલમાં લીધા પછી આ ખાશ ખરીદી એકાદાં ઝેરની હોય એમ માનવાને મારું વધતું મન થયું !

પણ નહીં. તુરત મેં ધાર્યું કે જો ઝેર હશે તો કેમીસ્ટ તે આખ્યા આગમય મને તે વીશે કાંઈ બી કહ્યા વના રહેશેજ નહીં,

ને તેથી તેનું કાંઈ હોય તો તે દવા નહીં લેવાના નીશ્ચયથી હું દુકાનમાં ગયો.

ત્યાં એક શ્રીરંગીને તે કાગલ આપ્યું, ને તેણે ફક્ત એક બાટલી તુરત કાગલમાં વીટાલી લાખ ચોંટાડીને આપી. એમ કરતાં તેણે ફક્ત “આદમી બોત સીક હયે, કયા ?” એટલું જ પુછ્યું, અને તેથી મને તુરત હીંમત આવી કે સીક આદમીને વાસ્તે કોઈ ઝેર મંગાવેજ નહીં. તે પછી દવાના પૈસા લઈ તેણે સરેસ્તા મુજબ મને બીજા આપ્યું, ને તે મેં બાહર જઈને પેસુ લાંબાની બેઠેનને આપ્યું.

“મરે, તમે અમારે ઘેર જરા હમણું આવો તો કેવું સારું ?” એવી ખુશી થાડી ?” પીલીએ તે ખ્યાલથીજ હરખાઈ જઈને કહ્યું.

“તમે કાંઈ રહેલો ?” મેં મીઠાસથી પુછ્યું.

“નહી બગ્ગર તરફ.”

“અને હવે ત્યારે તાંડાં વેર તમે એખલાં ચાલતાં જશો ?” મેં ઘણી અજબબીમાં પુછ્યું, ને તેનાં હા કેહેવાથી કશાને ખાતર નહીં તો દયાને ખાતર તેણીને ઉતારતી જવાનું કહી હું તેને મારી સાથે ગાડીમાં લઈ ગઈ.

આખે રસ્તે તેના પટપટારાએ મને ખરેખર ઘણી ગમત આપી. મેં જોયું કે તે નજરની ચોક્કસ અને દેખીતી એવી ચાલાક હતી કે જો મેં આગલ કહ્યું છે તેમ તેને કોઈ આ ખોટારીના મારગમાં ઉતરી જતી અટકાવીને સારે રસ્તે મુકવા માંગે તો ઘણી સહેલથી તેમ કરી શકે. તેનામાં “અસલીપણું” ઘણું હતું; તેનો બધો પેહરવેશ બી ઘણાં ગરીબની છોકરીઓના પેહરવેશની ઢપનો તમામ અસલી હતો, અને તોબી સુધારાવાલાંઓની ઢપના પેશાકો, અદાઓ, વાત-ચીતો ને શોખો તરફ તેનું ઘણું દીવ દોડતું તેણીની વાતચીતમાંથી જણતું હતું.

“તમને જોઈને મારી માએ તો ઘણી ખુશી થશે,” પીલીએ મને ખાત્રી આપી. “પેસતને અમારી આગલ તમારી એ હીંમતની વાખવાખી કીધા પછી અમે તો તે વીશે દાંતમાં આગલાં પકરયાં કે આએ-શું-કેહેવાએ !” વધી પેસુ લાંબો કદાચ હમણાં ઘેરમાં હોય તે વીશેનો મારો વસવસો બતાવાના જવાબમાં તેણે તે નામથી ને તે વીચારથીજ છછણી પડીને કહ્યું, “મુવોરે આવતો ! તે કાંઈ

અમારે તાહાં આજે છ સાત મહીના થયા આયોગ્ય જે તેની વાત ! માએ બેહેન મરેય કે જીવેછ તેની તે મુવાને ભલ શીકર પડી ગેછ ! તે મુવો પેલા મરી ગીયા બેજી ને કાઉ સાથે લુટફાટ કરતો પરવારે તો અમારી ખબર લે કેની ?”

“ તમારાં મોંનામાં ગાર ઘણી છે,” મેં હસીને નરમ ઠપકો આપ્યો.

“ હા, મરે શું કરે ? ” મારા ઠપકાથી તે ખરાં દીલથી શરમાઈ ગઈ હોય તેમ શરમની મારેલી લાલ થઈ આવતાં કહ્યું ; “ મુવાપર મને ઘણી ખીજ ચઢરી આવેય, ત્યારે મુઈ ગાર દેવઈ જાયય, ને મુઈ પછી વરી હું તેને વાસ્તે પસ્તાઉંય ખી ખરી.”

આ કીસમનાં તાહેલાં કરતાં તહરેવાર નજીસ મોહલ્લાઓ ને ગલીય ગલીઓ વટાવી પીલીએ હંકરાવી તેમ ગાડીએ વલાંણો લીધી, અને અંતે મારી અ કકલ નહીં કપ્પુલ કરી શકે એવી એક નાધકલી પણુ ઠીચોઠીય બાંધેલાં ધરેવાલી ગલીને નાકે ગાડી ઉભી રહી. આ ગલી અથવા શેરી એટલી સાંકડી હતી કે તેમાં ગાડી જઈ શકવું તમામ માહાલ હતું, ને એવી એક ગલી માંહેલાં ધરોમાં હવા ને ઉજાસ ફેટલું હોય તે તો વાંચનારેજ વીચારી લેવાનું છે ! તે મોહલા માંહેલાં અને બાબુનાં ધરોના ઝોટલાઓપર દરેક ઉંમરની અબલાઓ બીલકુલ બેમહલાને મેજરાં વલી બેઠેલી હતી, ને વલી ફેટેફેટો તો તેમના વચ્ચે ખાયલા જેવા, પોસાગીર દેખાવના મરદો વટીક બેઠેલા હતા ! તેઓ વચ્ચે મને જોઈને હોઝર મચી રહ્યો, કેમકે મેં “ બુટ મોજા ” પેહુડેલાં હતાં, અને “ મરે, સુધારાવારી પોરીને જોવી હોય તો આવો રે આવો ” એમ વરસ સતરેકની એક પોરીએ મને જોઈ મારી જરાખી શરમ કીધાવના તરાસો મુક્યો, એટલે ને નાધલી શેરીનાં બધાં ધરોમાં તે સંભલાયો, ને ઝોટલાઓ તેવી બેશરમ અબલાઓથી ભભરી નીકળ્યા !

પણુ અફસોસ ! અભણુ ગરીબાઈની દશા કેવી ખુરી છે ! મને આ સાંકરી શેરીના મારા અનુભવના સંબંધમાં ઘણો બલાપો થયો તે એવાં ધરો માંહેલી નીચી નજીસ બીણાસવાલી ઉજાસ ને હવા વગરની ખડકીઓમાં જે “ સીક ” અબલાઓને હારે કટાર ખાટલા માંડી બેઠેલી ને પડેલી જોઈ તેના સંબંધમાં હતો. વલી ફેટલી

ખડકીઓમાં તો મેં જાડા પરદા નાખેલા ખી દીઠા, અને એમ જે વખતે ખરેખરી સ્વચ્છ હવાની અબલાઓને અવસ્ય જરૂર ત્યારેજ તે કમભાગ્યની અબલાઓ એવી અવદશા વચ્ચે પડેલી હતી તે જોઈ માઈ જીગર દયાથી ઉભાઈ ગયું. વલી મારાં મનમાં અજાણી સાથ સવાલ ઉભો થયો કે પારસીઓ સુધારાવાલામાં ખપવાનો અને સુધરી રહેવાનો શીસ્વારીખોર દાવો કરે છે, ને ફાંકો રાખે છે, પણ આ કીસમના પોતાની કામના અબજુ ટોલાને આવી જીંદગીની ખોહારી ને ખરાખીની એજ અને ખાંખી વીશે જાહેર નસીહત કરવાની તેઓમાંથી કોઈનામાં ખી હોમત છે ?

પીલીની માય મને જોધને મારાં ધારવા કરતાં વધારે ખુશી થઈ. તે જોટલી ખુશી થઈ તેટલીજ વલી અજાણ થઈ, કેમકે હું તો તેઓ વચ્ચે “મોટાં મનખ” માં ખપવા લાગી ! એટલાવાસ્તે હું તેમને ત્યાં ચાલી ચલાવીને ગઈ તેની તેઓને ભારે અજાણી લાગી, ને મારે વાસ્તે તેઓએ આગતાસ્વાગતાની ધામધુમ મારાં ધારવા કરતાં ઘણી વધારે કરી મેલી ! તેણે મારી આગલ ચા લાવીને મુકી ને સાથે “ખાજમાંની બજાયલી” કાંઈ કુટ અને મીઠાઈ ખી મુકી. “આજે બેહેસ્તીનો રોજગાર છે,” પોતાના મરનાર ઘણીને યાદ કરી તેણે કહ્યું. “બેહેસ્તીને અઢાર વરસ પુરાં થયાં ને ૧૯ મું ચાલેય તેનો આજે પાંચમો રોજગાર.”

તે દોસીની આ રોજગાર કરવાની ઢપપર હું જોટલી ખુશી તેટલી દલગીર થઈ. ખુશી એટલા માટે કે પોતે આવી ગરીબીમાં મરી રહેલી છતાં પોતાના ઘણીની મહીના દર મહીનાની યાદગારી એ હસાખે અઢાર વરસથી તે જરા ખી કંટાળ્યા વના સાચી ખંતથી સાચવતી આવી હતી, અને દલગીર એમ કે એ રોજગારને ખાંહાંજો જે ખઈ કરવાનું તે હદ મુકી તેની કીસમનાં ખાજ રોજગારમાં ચસી રહેલાં દોસાંઓ ઠાલી ખરચમાં ખોહાર થઈ જાય છે તેવોજ આ દોસીનો ખી મામલો જણાતો હતો.

તેણે વલી મારે લગતી એક હજાર વાત પુછી, ને પોતાના કોફાડા દીકરાને લગતી એક હજાર ફરયાદ રજુ કરી. તે પછી તે કાંઈ કામસર રાંધણી તરફ ગઈ, અને હું પીલી સાથે બેસીને હવે “રજા લેવા”ની વાત કરતી હતી—તેટલાં ઓ ખુદા ! મેં શું

જેયું ? મેં જે જેયું તેથી હું રગેરગ ધુણ, ને ચીસ પાડી ત્યમકીને મારી બેઠકપરથી ઉભી થતાં સાંજી બાળુએ નજર કીધી. હા, ત્યાં બારણાંનાં ઉંચરમાં મારો બાપ ઉભેલો હતો ! !

મારો બાપ હયાં ક્યાંથી ? તે શું મુવો ન હતો ? તેની લાસ હાથ ન લાગી હતી એ ખરું, પણ તેને અમારાં ઘરની બાળુના તલાવમાં દુબી મરતાં તો ઘેલા બેહેલછએ જોયો હતો, ને બીજે દીને તેજ તલાવમાંથી તેની લાસ નહીં તોળી તેની તોળી તો મલી આવી હતી, ત્યારે આ શું ? એ શું મારા બાપનો ભુત હતો કે જીવતો જગતો મારો સગો બાપ હતો ?

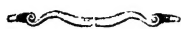

બાગ ૨ જે સમાપ્ત.

બાહર ખબરો.

છપાઈ બાહર પડશે.

“ સંસાર.”

એક અત્યંત રસીલી, નીતીમાન અને ચાનક આપનારી સંપૂર્ણ વારતા.

રચનાર, બહુમનજી નવરોજીજી કાખરાજી,

“સદગુણી શીરીનનાં સંકટો” ઈત્યાદીના કરતા.

આ વારતા જલદીજ છપાઈ બાહર પડશે. તેમાં એક કુલવાંન અને ધનવાંન જવાંન સંસારની માયામાં ફસી પડી નીતીની નોક-પરથી કેવો ગળડતો હેઠે આવે છે, અને ખુરા હાલ સાથ ફેટલી બધી ચાનક સાથ તે બચવા પાંમે છે તે બધું અસરકારક વીગતો સાથે સમજાવેલું છે. તે અવલથી આખર સુધી એટલી રસથી ભરેલી છે કે એક વાર વાંચવા શરૂ કીધા પછી સેવટ સુધી હાથ-માંથી મુકવા ગમતી નથી. તે આએજ પુસ્તકનાં કદનું સરસ છપાઈ ને સશર્કદાર બંધાઈનું એક પુસ્તક થશે.

કૌમત રૂ. ૧૧.

ગ્રાહકોને અરજ કીધામાં આવે છે કે નામ તાકીદે નોંધાવવાં.

[ટીકાંચું:—૭૧, ક્રીઅર રોડ; કોટ.

જાહેર ખખરો.

મીં બહુમનજી નવરોજી કાખરાજી કૃત

નીચલી ચોપડીઓ વેચવાની છે:—

“દેલજંગ દલેર.” (વારતા)	વધારેલી	કીંમત	રૂ. ૨૦	૧૧
“ધીરજીનું ધન.” (વારતા)	.....	,,	રૂ. ૨૦	૧૧
“કાવલાની કાંહાંણી.”—ભાગ ૧ લો (વારતા)	કીંમત	રૂ. ૨૦	૧૧	
,, —ભાગ ૨જો (,,)	,,	રૂ. ૨૦	૧૧	
,, —ભાગ ૩જો (,,)	,,	રૂ. ૨૦	૧૧	
,, —ભાગ ૪થો (,,)	,,	રૂ. ૨૦	૨	
“એક પથ્થરના પ્રતાપ !” (વારતા)	કીંમત	રૂ. ૨૦	૧	
“સદગુણી શીરીનનાં સંકટો.”—ભાગ ૧લો. વધારેલી	કીંમત	રૂ. ૨૦	૧૧	
“સદગુણી શીરીનનાં સંકટો.”—ભાગ ૨ જો	,,	રૂ. ૨૦	૧૧,	
“કાયા કાનની ખરાબી.” (નાટક)	વધારેલી	,,	રૂ. ૨૦	૧
“વક્ષ પર વટકા !” (નાટક)	,,	રૂ. ૨૦	૦૧	
“ગામરેની ગારી.” (નાટક)	,,	રૂ. ૨૦	૦૧	
“એહેરા એહેલાકાકા !” (દ્રાર્સ)	,,	રૂ. ૨૦	૦૧	
“બુલો પડેલો ભીમભાઈ !” (દ્રાર્સ)	,,	રૂ. ૨૦	૦૧	
સુખલાજીનાં સંકટો ! (દ્રાર્સ)	,,	રૂ. ૨૦	૦૧	
“ખુશરો પરીચેહેર નાટકનાં ગાયણો.	,,	રૂ. ૨૦	૦)=	
“બુગાર” નાટકનાં ગાયણો.	,,	રૂ. ૨૦	૦)=	
“સિપાહ બચ્ચાની સજ્જની” (સેકન્ડ હેન્ડ) એવડી	,,	રૂ. ૨૦	૨	
“બેલી ગુલ યાને ગુલની ભુલ” (નાટક)	,,	રૂ. ૨૦	૦૧	

એ સધલી ચોપડીઓ ઘણીજ રસીલી, નીતીમાન અને વાંચવાજોગ છે, અને તે સધલી તેના બનાવનાર પાસેથી છોટમાં ફીઅર રોડ ખાતેનાં તેઓનાં ઘરમાં લખવા અથવા મંગાવાથી મલશે, તેમજ અતરેના સર્વ જાણીતા બુકસેલરોને ત્યાંથી ખી મલશે.

